

САБРАНА ДЕЛА ОСКАРА ДАВИЧА

КЊИГА ОСМА

Приредила

Роксанда Његуш

ИЗДАВАЧИ

ПРОСВЕТА — БЕОГРАД
СВЕЛОСТ — САРАЈЕВО

ОСКАР ДАВИЧО

БЕТОН И СВИЦИ

РОМАН

БЕОГРАД 1969

БЕТОН И СВИЦИ

ГЛАВА ПРВА

I

Самозвани сведок и обожаваалац онога што су и други називали скоком нације преко рова широког шест столећа, Вук Васић, радио-репортер и, повремено, дописник једног београдског листа, никад још није био тако расположен као сад, на одласку с тог не нарочито знаменитог радилишта. Остављао је бољег знанца и имењака но игде да, као раставни део њега, продужи да ради-воли и на тај га начин обавештава о свему што се задивљујуће збива и што ће се и убудуће збивати и на том пренапрегнутом дамару земље. Па му се путем за железничку постају чинило, док је газио растресити снег, да и тај снег, подлежући некој општој напетости, хоће да одложи неминовну ноћ. Ово стављам — помисли — на работи оправдано доброј вољи. Како и не би: тих је дана снимно неколико разговора са партијским секретаром другом Стојаном и његовим будућим замеником Радетом Буковићем, главним инжењером Рајковићем, инжењером-пројектантом Плавшом, директором Глигоријевићем, с десетином бољих радника и с оним брбљивим Томом, за кога сви кажу да је лажов, како је и друго, не само то. Радовао га и што је свој магнетофонски снимак поплаве од пре четири године у којој се, спасавајући тешку Sally, унесрећно један човек који је обећавао да ће се лепо развити, допунио с неколико незнатних а важних детаља. Реконструисаних.

Вук се осврну: градилиште је тонуло у огромне сумрачне мекоте скривених мачјих ноктију. На неко-

лико места само излетали су кошчати уједи ниских приземних муња лет-лампи. Њихови кратки љубичасти врискови враћали су на тренутке предметност траверзама крана и амфитеатралној мамутској маси бетона, вечито угроженог поплавама ових вода, које бар два пута годишње насрћу с ужасном жестином и које су пре чегири и три године два пута успеле да униште покушаје загата прве фазе. Ипак довршеног. Али сад се страховало за скоро докрајчени, меки још загат на десној обали. Да су воде, као прошле јесени, навалиле раније, било би опет јовонаново. Закасниле су, срећом. Зато је Вук Рсавац, корачајући уз новинара, био ведар и примирен само на изглед.

Вешто је скривао иза провокативно невиног осмеха на снажном и свежем лицу дубоко узнемирење: с часа на час беласнули би му зуби, тврдо, агресивно. Је ли херој? питао се Вук Васић, који је колико синоћ, када је пошао с њим »часком до мочваре« да погледају »има ли шта ново«, био закључио да је херој, мада се синоћ није ништа догодило. Снег који је пред зору почео да пада непредвиђено је зауставио јуче одиста започети излив подземних вода (тамо у мочвари, изузетно, сигурни наговештај блиских поплава). Рсавац зато и није хтео дуго да се врати, али Васић се скоро смрзнуо у свом црном гуменом мантилу давно скинутом с убијеног есесовца. Провели су добар део ноћи њушкајући по грнци, шаши и сувом поточњаку.

— Што нећеш да ми кажеш шта тражиш? — питао је Васић, који није веровао да треба сву ноћ гацати по благу мочваре да би се уверио је ли дошло до излива подземних вода. Овај се као насмеја:

— Зар ниси чуо Тому? Он већ зна да их има три врсте! — одговорио му је Рсавац гласом који засвођује и оно необјашњено.

Но Васић се враћао својој гарсоњери близу Булевара, свом купатилу, њој у њему, па и свему осталом до чега му је ипак стало (много мање но другима!), али сад је то све и за њега добијало вредност, нарочито после толико дана рђавог спавања, заправо спавања, лошег храњења, гачније — гладовања и смрзавања (морам да набавим кожарац постављен крзном, крајње је време!).

Увек тако на растанку с имењацима које је сусретао и остављао мимо своје воље (којешта! нисам ли сам изабрао тај свој позив?), Вук Васић се радовао повратку у Београд, тамошњим друговима и свему тамошњем и био је мало способан (већ свом маштом у гарсоњери крај Булевара) да слуша Вука Рсавца, који је причао све више напрескок уколико су се приближавали месту импровизоване теретно-путничке станице без зграда и уређаја: само зелено-црвени сигнал и — шине. А Рсавац је опет журио да пређе с општег на остало. Хтео је да га замоли да однесе једно писмо Рими и преда јој га сутра. Да га је бацио у црвено сандуче стигло би у исто време, али више је волео тако. Не само што је сигурније да се неће изгубити него и онако: пошти не верује. Једна бубица.

Стали су.

Ногом у чизми, Рсавац је гребао недовољно смрзнути снег што је мирисао на љубенице, па отирао ребрасти фон о младе шине — ни четири им године. Вук Васић је осећао и код имењака исту, снажну неку, али још неодредљивију напетост; само није хтео више да га охрабри на исповести — времена није било: ужурбано су већ промицали крај њих кофери у оној претпутној хистерији. Из њихове се нутрине чуло како преко прљавог веша глухо бубњају набијене и сочне јабучке рузмаринке, јевтино купљене у расаднику Нерекавске задруге. Воз се зауставио и вечно канапом подвезани кофери у рукама путника без лица још, немилосрдно су се заглављивали у тесним вагонским улазима повећавајући гужву и притисак. Хтео је већ раније да му каже (имењак му је неко време био командир) (давно, крајем 1942) (волео га отада): Непотребно си строг остао, Госте. И суров. Али ја те и таквог поштујем и волим.

Суров и строг према себи више неголи према другима.

Морао је већ да му пружи руку.

Скочио је затим на папучицу превисоку и за њега кракатог, искусно почео да ради раменима, начинио усек, уденуо се између двојице мекоплећих, заосталих на улазу, обрео се у ходнику и прогуроо

до првог прозора, разбијеног, сва срећа. Гост му је одозло пружао коверат. Васић се изненади.

— Кад си га написао? Све време смо били заједно.

— Јутрос у кесону, док смо чекали да се навикнемо на притисак. Био си дремно. Сећаш се? Слушај, на коверти ти је њена нова адреса. Предај јој сутра ујутро. Молим те. У руке.

У тај мах су цецнуле уз унутрашњи трзај и, затим, одамах блеснуле, упаљене, све сијалице над црно-белим безданом снега и ноћи. Јасна усред реке, изрони огромна потковица загата, а невидљиво дотле небо, нераствориво у води, одликовано сувим природно густим венцем жаруља, рефлектора и карбидуша, окачи то ордење на наоблачена прса црња од струје. И то насуморено скоро небо, ухваћено у огледало што га је удвостручавало не увеличавајући, шумело је све снажније, чинило се због незнано нечег узнемирено колико и узнемирујуће. А ипак постало је разумљивије тако опетовано и донекле ослобађало оне напетости и стрепње. Тема одгурнута сад и ту у страну вребала је невидљива и присутна, у бусији.

II

Није ни осетио воз кад је кренуо, ни даљина кад је уништила осмех пријатеља, хук загата, разумљиве сијалице и штошта несхваћено. Починјала је пустиња мрака с клоперавим шкрјугима точкова кроз простор који је он опет стао да меће између себе и Вука Рсаваца Госта, осталог тамо, да место њега, у оној пуној и празној дивљини потпланинске забити, уграђује бетон у оплате под водом, да се вере уз јелове и бетонске стубове, да, јашући на високим конзолама, проверава и мења осигураче, чупајући на леш усмрделе мисли из скорених опанака, ишчашујући навике из вековних зглобова скруталних као камилавколике шајкаче, и плевти старинске обичаје згњечене као фесови, који се тако немогуће ни ноћу у кревету не скидају.

Воз је ухватио брзину и пред њим, захукталим, ускоро су измакле последње светлости десно, заједно

с планинском косом у паници. Из склопљених руку теснаца извукла се велико поље, бело као јагње у које се зарива нож ове све убрзаније трке не кроз простор, кроз ограниченост времена, које је свима тако шкрто подељено. Али пруга се није још одмицала од обала што су, притиснуте каменим брдима, чврсто ухватиле у клешта бутине реке. Тек после две странице њена су колена почињала да се шире довољно да би се између њих протурнио вретенасти врх тополама и врбама обрасле аде, на којој је у време рике и после (знао је по чувењу) бивало много стеоних кошута и срна. Али Рсавац га погледа озбиљно и понови неким својим посебним, тврдим осмехом: »Намакнућу јој бем, па макар црко«.

— Води или Рими? — насмејао се Васић, неизненађен његовим мишићавим присуством управо зато што је поуздано знао да је Рсавац остао на градилишту.

— Њој! — и подиже насмејано гневну главу према реци.

— Буди озбиљан! — плану и Васић напола.

— Јесам.

— Ти?

— Него? Радим ли за двојицу или не?

Васић се неочекивано обазре.

— Где је? — као да промрси уплашено.

— Тражиш друго? — не упита Рсавац; само се чудно загледа у заробављену чеону бору над повијама имењака. У сваком случају, Васић не одговори.

— Нећеш га наћи! — рече увек насмешени Рсавац. — Није иза тебе.

И насмеши се новим непомичним осмехом преко радосне камењености старог, заклонивши при том лебима цео прозор са спољне стране.

— Где је? — оте се опет Васићу, који се овога пута већ покаја. Глуп ли сам.

— Он? — презирао га је Рсавац, не престајући да прска осмехом скинутим с одгризнуте јабуке. — Зна се. Код шефа — шагнуо је нетајанственији но икад. — Да реферише.

— Шефа? — поновио је Васић, иако је слутио одговор. Трудно се зато да му питање зазвучи иронично, сигуран да је спонтани имењаков хумор од

оне врсте што не засмејава могућим, него плаши немогућим; али не да би уплашио, да би засмејао човека окруженог искувише великом тишином; против свих њених неодговора.

— Аха! — учини Госи и рече: — и не прави ми се да не знаш да си и ти обичан агент будућности. То сам. То смо сви.

— Зашто?

— Живимо ли плански или не живимо?

— Не значи да нам је будућност љубавница.

— Још више. Она нам дође кћерка.

Кад ли су о томе говорили? — питао се Васић. Где? И у исти мах се сети, чак пре но што се у њему заврши постављање тог гупацијског питања. Дабоме, пре четири године: нешто раније (али исто у време првог снега, палог тад у октобру) (отуд збрка). Али и због поновљених сцена сличних оним од пре три и оних од пре четири године, и нарочито сличних последњима, када су стајали на шинама једва провученим између стрме речне обале и неизваљеног пута усеченог у гранично брдо. Имењак се и данас и пре три године путем ка постаји замало није потукао са представником инвестигора. Не. Тад са Жићом Громом. »Неспособан да набави парни ваљак!« рекао је недавно за директора. »Тучаник је цепао гуме три пута, Ђавола, четири пута брже но што би иначе. Две године се чека да изваља пут. А и шофери... Стока!« вриснуо је погледавши навише — и у исти мах се откинуо с места, појурио за тешким »маком«, који се, сиренећи, сурвавао низ стрмину као да се шофер опкладио с катастрофом у смрт. Хтео је да пре окуке престигне измакли камион.

Скачући преко гомила шодера покривеног снегом, бридак као звер на реском ваздуху, Рсавац пресече пут колима и дочекавши их, одбаци се, вино у паде еластично на папучицу залеђену и блиску. Али се заржа, па, вичући, уђе шоферу у кабину. Камион се заустави. Васић је дотрчао кад је већ био шчепао за прса збуњеног човека. Дрмусао га је дивље, дигао са седишта, извукао напоље, псовао и викао ударајући га песницом у леђа. Дахтао је од гнева, упркос ветру, али свежем.

— Тако, је ли? Свест, је ли? Ти, бре...

Једва су га одвојили од жртве. На срећу, стигао је и друг Стојан, који се уозбиљи и рече шоферу, не, инвестигору Глигоријевићу (пре три године). Не. Љуби кесонцу из Рсавчеве екипе. Прекјуче:

— Губи се! — и дода кад је, пре две године, шофер већ сео опет за волан — опрезно одсад.

Онда се окрете Рсавцу, који одједном преста да дахће, тако се тад укипну прошаптавши:

— Имаш право! Неполитички сам поступио.

— Зашто? Је ли ти се и он замерио?

— Дабоме. Гуме су из увоза.

Друг Стојан не рече ништа. Гледао је само стојећи укоченог Рсавца: прав, озбиљан, безличан и строг упркос својим руменим бебастим образима и велурски уједначеном баритону.

Вук потамне, само су му чланци песница побледели.

— Разумем. Али свако само личне бриге брине. Шта то, друже Стојане, значи?

— Без патетике. Треба више објашњавати, мислим, а не — губити главу.

— Разумем.

— Шта си се укрутио? Нисам генерал, а ни ти ниси обичан војник. Другови смо.

— Разумем! — промрља и стаде на место вољно.

— Зашто си загражио да те демобилишу? Пре пет година? — упитао је Васић имењака кад је друг Стојан отишао. Рсавац посла новинара прво да се провоза српском железницом и одмах затим рече, као да је осуђен да на то увек исто питање сваки пут одговори другачије. Овога пута окрену на шалу:

— Није било изгледа да постанем генерал.

Вечерали су (пасуљ са гершлом и комадићем гњезаве сланине), Рсавчево лице се чинило непомично мада је жвакао. Али његове јасне јагодице, што су се под војнички општрим углом повлачиле од крајева обрва ка крајевима ушију, биле су две равне, младе плоче превучене тако затегнутом кожом да је низ њих морао да клизне сваки покушај браздања; уопште: ниједна бора није успевала да се уреже у то ткиво и остави и најмањи усек за собом, упркос лепезама што би се јављале кад би се насмејао (а сме-

јао се — понекад, али ретко — и радосно, пуна срца). Сем оне једине удубине, кратке и усправне, међ повијама, све је било глатко на тој кожи, а и та борица је избијала само кад би му се влажни иначе поглед, нагло разгневиен, осушио и, дехидратизиран, постајао светлоплави барут у предексплозивној напетости. Тад би му из плахих, нападачких усана почеле да бризгају псовке и севају команде.

Васић се трже, отвори очи. Воз је јурио истежући своју отворену хармонику пуну ваздуха.

— Зашто никад нећеш да кажеш прави разлог? — навали опет Васић, обраћајући се и овог пута лебима боје сумрака што су са спољне стране вагона затвориле прозор својом зверном ширином.

— Прави разлог? Више волим да ударим реци еполете од бетона неголи да их сам носим. Ето ти га. Неки без еполета не знају више да мисле на друге. Ја умам.

— Није то разлог.

— Могао би да буде.

— Не верујем да би дао чин реци. Мрзиш је.

— Не кажем чин! — намршти се, не престајући да се радосно смеши. Еполете су тврде, металне. Као брана. Зашто да не? То би ипак могао бити један разлог.

— Зар их имаш сваког дана по двеста нових?

— Прилично давно сам се демобилисао, је ли? А сваког различитог дана треба то исто поново оправдати.

— Шта је? Стидиш ли се? Слушај, друг, повуци цип до краја, истреси душу.

Застаје.

— Зашто? — навали као гладан вулк, па жмирну и одмах се насмеши умиљато скоро — теби се чини да сваки пут кад ме то питаш измислим по један нови разлог. А обрнуто је. Сваки се пут сетим понеког који је то престао да буде. Једном нестаће и последњи од личних разлога.

— Шта ће ти онда остати?

— Ухватио си ме! — рече слободно, неухваћено. И продужи као да је одбацио терет — ваљда они неизрециви. Не мислиш да нас и они не чине?

Васић виде на то свечано декорисану салу: предаја одликовања Рсавцу. Пре две године. И чу сирену, која ће их и после недељу дана све подићи, сквилати на све стране...

III

Чим воз крену, Рсавец одшрафи осмех дотле загвинтан за прве кутњаке као цекет-круна. Усне му задрхташе, опуштене, уморне од игре, од узаржавања пред Васићем. Живци су му треперили изазивајући, чинило му се, ону nelaгодну раздражљиву пресетљивост без издушка. Цела је ноћ још до смене, али крамп му није више довољан. Друго му треба, љуће и делотворније, да би истиснуо из себе зебњу и страх што су га мучили већ три недеље, откад се још једном потврдило да су рачуни геолога и инжењера били нетачни: после дванаест метара копања испод нивоа реке, још нису нагазили на чврсту подлогу за темељ последњем сектору што ће изводно да затвори загат друге фазе. Лепо време које се одржавало, после сувог октобра, и у новембру, успавало је људе, тако да их ни ноћашњи снег није још продрмао. Питање је да ли би још помогло: продрмати их! Воде су током преподнева нагло порасле, али већ око подне прилив се зауставио. Само, с Неркавом се никад не зна. Њени су покрети неочекивани, подмукли: нарасте преконоћ и удари без опомене, и то с таквом жестином да их је пре три године, још неискусне, уназадрила за више од два месеца, а причегири — унесрећила. Прошлог пролећа није, пригујена, нападала, па ова лепа јесен, уз опште слабење контроле, попуштање такмичарског жара у вези с децентрализацијом и демократизацијом и смањењем непосредне ратне опасности, изазвали су код неких људи, увек гладних малограђанских разбашкарности и неодговорне самовоље, ону већ револтирајућу небудност, оно ошљарење које га је толико и нервирало и натерало да искочи ономад из коже, начини глупост, удари човека и добије неправедну

опомену. Али он није могао мирно да гледа како се као зараза шири интересовање за недељне утакмице (пола недеље млади радници коментаришу резултате прошлих сусрета, а другу половину нагабања, гол-диференцију идућих); како их обузима коцкарска страст за »срећом« чије »живце« испробавају на различитим лугријама (60% их сваког месеца мења лозове), као да је главни згодитак једина перспектива. Омладину не занима политика. (Васић каже да су политичка питања решена! Будала.) Ко се задовољава пливачким басенима и лоптама за ватерполо, кошарку, одбојку и фудбал место борбом за већу стручност, тај...; старији радници пију, средњаци — швалеришу; друг Стојан (све се то и могло десити јер му се болест погоршавала) одлазио је коначно, али је, на несрећу, предавао послове Радету, добром можда дечку, али без стажа, искуства и одлучности. Ником да се обратиш. С Мишком не можеш о тим стварима — њега ручкови, злочини, и опет проклети фудбал занимају. Ником да се покажиш, мислим да се посавегујеш, ниоткуда помоћи.

Тако је дошло до некидање свабе за доручком (још је било лепо време, али Вук је слутио тај снег, тај хладни талас за којим ће одмах доћи главоболни југо, кише, поплаве и несреће што ће их снаћи овог пута, неопростиво криве јер су сви знали курвањске обичаје Нерекаве; а прошле недеље, кад је покушао пред три четврти празном синдикалном салом да говори о свему томе, људи су или дремали, или крцали орахе, љуштили кикирики, шушкали бонбонама *Плави девет*).

Па и та сваба је, уза све што је било и дошло, потврђивала само изузетност Рсавчевог стања: од централних пршљанова кичме до чланака на руци, од колена до слепоочница, свуда је осећао неку напетост (мада су ти кајаси били као од гуме незатегнуте до краја — но то га је још више раздраживало и некако тмуло, тмуло болело). Инциденти (била их читава серија) почели су још раније, али јуче, кад је после рада (несрећан што још нису нагазили на подлогу за темеље) заједно с екипом пролазио поред мензе (а имењак, спазивши га већ поиздаље, прекинуо разговор с Рајковићем, махнуо му

руком и довикнуо да га причека, одмах да ће доћи), Гута се гласно огласио и насмејао.

— Шта је? — окренуо му се Рсавец.

— Поздрављам пасуљ с гершлом.

— Свињо! — засикта — наш ручак је то.

Али Гута се цепао и, цепајући се, говорио:

— Шта могу? Чим видим мензу, ја окинем. Две године сам се ту хранио.

— Знам једног који то уради чим помисли на тебе.

Екипа прасну у смех (и Гута), и на томе би се можда свршило да Света не упита с оном дечачком највише од које је руменео чим би проговорно:

— Зашто чим помисли?

— Пасуљ смрди — објасни Вук — само кад из црева излази; а цуловански мућкови у свакој прилици.

— Петнаест сам година радник! — прасну и Гута.

Тома га ухвати чврсто за руку и, као да то све није ни приметио, поче да прича о свом чукундеди, који је после смрти научног оснивача социјализма отворио у Бечу ашчичицу у коју су залазили и паше и војводе и у којој се за време студија бесплатно хранио и Никола Тесла, земљачић чукундедин из Смиљана родом, о ком се тек после чуло да се нешто прославио, али у оно је време славан био само његов чукундеда, човек наочит и речит, сам је цар Фрањо дошао једном њему да вечера. Али слушајући како чукундеда хвали Маркса и комунизам, није могао да одоли класној свести и царском инстинкту, него рече: »Вечера је била боља но у мом Шенкбрунцу, али тај комунизам ми се ништа не свиба. На отимачини почива«. »На правди, ваше величанство«. »Какој правди?« »Народној!« скреса мој чукундеда цару. Но ни Фрањо није био мачји кашаљ. »Народној?« упита и рече: »Замисли, рецимо, да ти и ја ставимо на хрпу све што имамо. А? Па то да поделимо на два дела«. »Не би било рђаво. Школовао бих ја цео Смиљан и за пет бих година направио стотину Никола Тесли!« »Нисам чуо за њега«. »Чућете.« »Добро!« — рече цар и краљ па настави. »Поделимо. И шта? Ти школујеш твоје Анчане, фуксе гањаш, лук-

сузно се одеваш и пијеш«. »То«, рече чукундеда, »није рђаво«. »Није, али новац си спрашио за годину дана. А ја? — Јок. Ја штедим, од уста откидам, у рентабилне послове лову улажем и после дванаест месеци ја дуплирам имање. Шта онда? жмирну цар лукаво ликујући, а мој ти чукундеда с личком неустрашивошћу одвали: Ја б' опет, царе, делио. Друге нема«.

— То вам причам — настави Тома — да бих вам доказао како никакве несреће не могу човека од правца да омету. Јер, Фрањо протерао мог чукундеду у Смиљан, а мој ти се чукундеда посветио грчарском занату и постао тако славан да опет престиже и цара и Теслу по обљубљености међу народом, јер је увек умео живцима да влада и праву реч да промућка прво у устима као воду »Одол«, па тек онда да је испљуне.

Ништа то није вредело. Још исте се вечери по испраћају новинара закачио са Жићом Громом око малог учинка његове смене. »Како можеш бити таква?« (Није рекао: »Уочи напада Нерекаве«, али њено је лукавство слутило сваким уздрхталим влаком мишића). Но та све општија, био је убећен, равнодушност га је и чинила раздражљивим. Не дође до туче. Савладао се. Али по коју цену. Само он зна.

IV

— Ту је! — рече Абдула искрџштених очију и она уђе у пуну преграбену просторију. Неравни под чинило се да је од плочица једино тамо, на дасци испод црвене сијалице, где је он — удар познатог присуства пре него што га је угледала — спавао покривен ћебетом преко главе. Све остало — била је полуноћ кроз коју је просијавао телефон на домаку његове невидљиве руке.

— Четири колета по педесет динара комад, има двеста динара да платиш!

Путке намири искрџштеног, затвори пажљиво врата за њим, окрену се — у средини сале дахтао је

динамо из ког су полазиле широке, у гипсирано плаино увијене цеви, поломљене кости неког несхватљиво унесрећеног дина. Он, она и ваздух топао и прегрејан. Била је сва промрзла још, од осмосатног путовања у неложеном вагону и дугог базања поспанним радилиштем у потрази за њим пруженим непокретно под том пригушеном алармном светлошћу, од које јој се одједном, иако невидљив, учинио крвав, рањен, мртав на приземном, уском одру.

Отворила је премрла уста да врисне. Али он се баш у том часу помери и откри испод чупавог покривача уснуло лице. Малаксалија но икад, одахну, па се упркос немоћи приближи дасци на којој је лежао, загледа се у његову скоро подшишану, знану, пуцкетаву косу. Није се променила. Свака длака је усправна, засебна, а све заједно — меко крзно кртице. Али о његовом телу с ћебетом до браде не би сад ништа умела да каже — узнемири је то — али тад угледа врх његове неизувене чизме, што је познатом, живом излизаном петом извиривала испод покривача, и сети се безразложно његових мишића. Догле јој је изгледао да тела и нема. Као да се разило и изгубило у жутоцрвеним наборима.

Пред очи јој сад изиђе глебаста плоча његовог трбуха: тврде токе спале са груди у улегнуће плексуса између ребара. Оданде се отварају они као бетонским оплатама притиснути лук малог готског портала кроз који као да се ходочастило оној забораваљеној већ пуноћи живота.

А блудела је очима само по коси не усћујући се да га пробуди, не знајући ни како: покретом, пољупцем, речима кајања, признања? Уморна од размисљања целим смрзнутим путем, од стајања и после седења, уморна од незнања и безброј могућих одлука између којих је требало да изабере једну, а није још ниједну, иако је зато дошла, уморна од себе, свих осталих и свега недовољног, почела се пред њим опруженим и уснулим на дасци осећати врло, врло јадно, можда највише због тога претоплог масљикавог, љигавог ваздуха у сали, можда због хуке у супротном углу, где су шумели неки (имала је утисак) трули вентилатори пред отвором у зиду пуном уских ребрастих цеви налик на разрезано

грло. А и он, што лежи само? Што се не пробуди. Примети да му је лице необријано, осети унапред да јој врх вилице бриди нажуљен (и образи и очни капци). Није знала само шта да уради; примећивала је ово, оно, све безначајне ствари; не може после свега да се просто спусти уза њ.

Нека је сву изгребе, неизбријанко! Али ваздух је исувише био омамљујући, тежак, густ, без пора и клизав, као његова кожа на оштрим кошчатим јагодицама и на челу, и није јој давао. Навикавала се увек полако на све: и сопствени згрушени стид од кога се сва кочила, у неодлучности без краја.

Дисала је већ лакше, а ипак запитвено; сладуњава љуто пекла је слузокожа у грлу. Откуда онда преко свега тај укус горчине?

Да је остала девојчица која је била кад је он давно онда наишао на њу, она би му рабала само децу, умоболно га волела, задивљена његовом бескрајно широком шијом као буква, тим огромним, тврдоћом набијеним грудним кошом, функционално упалим трбухом и жилавим ногама. Али он је хтео да је школује, он је учио сањању будућности, слободи и радозналости да би се сав посветио ономе што је сам радио. Јесте. И шта? Није Драгић привлачнији од њега, иако му је лице глатко и обло. Другачији је. Јесте, губеран је, физички ништа није, Вук би га једном руком скрцкао, али Драгић тако дрско жмирка, заводљиво прича и све време оставља утисак да те лудо воли и да ће се до смрти бавити само тобом (једанпут му је само дошла у гарсију, ништа није било, наишао је Јанко са друштвом). Па и Јанко (само онда на Нову годину и никад више). И остали — увек исто. А Саша? (Он је најдаровитији архитект.) (Зар си сад боља што знаш какав је никакав као мушкарац?) (Боља? Бар не не мучи више. Не сањам га.) (Никог од њих после не сањам.) Само Вукова два ока сањам: једно увек милује, друго вечно мучи, као и она његова доња усна што се испрси на сваком разстанку. (Од 1946. виђају се само о његовим и њеним годишњим одморима и месетралним распустима; при том, свој годишњи одмор он је само два пута отада користио, а летос је после матуре послао њу на море: »Бледа си нешто«.

Нису се видели пуну годину. Све обећава: »Скок-нућу можда до тебе«.)

Његова доња усна у сну побеле (чини ли ми се то, чини?), као да се одлепљује са њених усана. Иако је знала да јој се то само учинило, задрхтала је: све би ту било другојачије него по неложеним атељенма и неветреним гарсијама уз линкер и шлагере с излизаних плоча. Не би морала да изводи пијанство, ни увек исто лажно чуђење и бесидно стидљиво *шта ми то радиш?*, све би ту било просто, рођено, без кајања и стида после, не, још никад није осетила да јој је он толико близак као сад у буци тих пригушених машина, под алармном сијалницом у овом масњикавом као влажном а стварно сувом ваздуху. Уједно, била је сигурна: одагати више ништа неће опет све до лета. Или ће се вратити заувек (заувек! — понови се реч у њој) у Београд да буба предмете и узима код Владе (бесплатне) приватне часове из сликарства и све је онда готово међу њима. Или — остаћу ту. Његова сам жена, у першун тај одвојени живот, нећу и нећу више тако. Већу половину зараде ми шаље, школује ме. Она није неодговорна, свесна је обавеза, хоће нормално да живи с њим. Волим га.

Сва досадашња жена времена правдања пред собом, аргументована његовим речима, прилагођена њеним мукама (слобода, право на свој пунокрвни живот, неприпадање ником, ни себи), лежала су покошена у снегу крај пртине иза зидова: лишена сардржине од часа кад је угледала тог уснулог дугачког мушкараца, тог њеног јединог малог дечка, кога тако лакомо зна и тако лакомыслено заборавља. Више никад одаваде. На дасци макар, али уз ово дисање што тако таласаво диже и спушта жути, чупави покривач.

Прође је језа. Преста да мисли о њему, уплаши се за себе — да није назебла? То би јој сад требало, да јој поквари ових неколико дана — али осети како јој најједном отежала крв заколута низ страшно будне слабине. Истовремено засврбеле је озеблине на листовима. (Увек је тако кад из хладног уђе у претерано топло, а остане обучена.)

Скинула је капут од розе-зеленкастог твида не дижући очи са свога мужа — ништа се није про-

менио од прошле зиме: млада је, иако му је осамнаест година више но њој, али толико баш и треба: бавацце она не воли. Па ипак је стајала, не усубујући се да се покрене. Зар је могуће да је још није осетио? Уплаши се да га неосетљивост не значи да је престао да је воли. Можда је све сазнао и неће више ни да чује за њу? Зашто? Кривицу морају да поделе. И он је крив. — За њене поступке? Неће признати. Или хоће. Хоће, сем ако се није, због нечега њој незнаног, коначно разочарао у њу. Али шта? Зар је она крива што је он њу замислио другојачију него што је? Зар се може волети своја погрешна претпоставка о некаквој новој жени више неголи жива жена? Жена сам, Вуче, твоја жена. Зашто да нам то не буде довољно? Због маште? Па ни ти ниси каквог бих те хтела. Мислиш ли да јеси? Ниси. Ниси. Ни ти. Ни ништа. Ни љубав није оно што би се хтело да јесте. Па ипак... Биће? Не за нас.

Саже се, изу црвену чизмицу од ангилопа постављену крзном, стаде на под, скиде и другу, спусти крај њих своју врећасту торбицу од тканице у шестинским шарамма, усправи се и стаде га гледати — није знала како. Очекује ли нешто? Није знала шта. Он је спавао само. Увредљиво. Не. Не слути само. Хтела си да га изненадиш. Последњи си му пут јавила да нећеш доћи због предавања. Намерно.

Испрва свеж, под јој се сад чинио непријатно, грипнозно хладан. Стаде зато на рист и капне својих чизмица, али друга се искриви, преврну, она се поведе, сави, раширеним се рукама одржа, поврати равнотежу, уплашена сад да га није пробудила. Десном ногом напила ивицу гуме и саре, намести се некако. И хладно погледа у Вука. До зоре да балансира на ристу и капни леве, на сарама десне чизмице? То је све? А ујутру да је он отера и враги?

Брзо и нагло, као да хоће да се баца под воз који је пре сат и по довезао, згрчи усне, сибе са чизмица, закорачи круго и застаде, опет без снаге; премрла. Али се у исти мах, као ударена нечим у кичму, сави напред с изразом бола. Безгласно задигне само, не мислећи више ништа, крај покривача, убаца се неспретно као рањена кошута у ону пећинску врућину, још присутнију од часа кад је и раменом до-

такла топлу глатку даску што је мирисала на њега, и још присутнију због слапокопног воња машинског уља, помешаног с баздевином на његов зној. Но осетивши сасвим изблиза његове длакаве груди што су се ту унутра, изблиза, много јаче дизале и спуштале но што јој се то чинило док је стајала напољу, пред њим, она прво као да помисли: није требало! али се, упркос гоме, с осећањем предсреће опружи уз њега, није ни могла више друго. Почела је да дрхти, све брже и ситније, неким псећим, знаним трепетима, неком као познатом а незнано чедно-слатком звоњавом ње најезене, ње немогуће целе и, одједном сасвим неочекивано, она заруца из дубине, осећајући тек сад, са закашњењем, да му је, рушећи се поред њега, дотакла нечим ону космагу главу с бундом од крзна малих глодара. Лицем? Прстима? Сва је дрхтала од додира тог електрично меког, усплахиреног кртичјега руна које је тако крваво лудо још, сад, увек осећала на својим образима и подланици.

Будан у трен, трезно је погледао у неочекивани поклон јаве: густо плави поглед му се пунио веселим радозналим искрицама. Можда се правио само све време да спава — упита се она — да би видео шта ћу да учиним?

Шта је учинила? Тргла се уплашено.

Није се правио. Ипак. Јесте. Плаховит, он није умео да промишљено обуздава своје нагине. А ако је научио да продужује свирепост самомучења што би претпостављало и способност да гауми спавање, шта онда?

Било јој је јасно, пробудио се кад је задигла крај ћебета и увукла се пода њ, одмах испружена на глатку смлачену даску уз њега.

Она би, пробубена на тај начин, вриснула пре но што би га познала.

Остао је миран, непокретан.

И још је нем, загледан једино. Зато је и почела да плаче, очајна одједном, изгубљена заувек, и после, кад осети његову умирујућу тешку руку на себи, ипак је продужавала да плаче, само због другог нечега, плакала је пронађена сад, спасена, и већ је могла да се труди да не буде сувише гласна. Како је волела ту велику добру циновску руку, како јој

је она лепа, дан-данас као и некад давно први пут (ох, како време пролази, шест година), на незауостављиво продужки да јеца сетивши се себе тад и њега, и себе кад му је, задивљена тада давно, на њиховом почетку, рекла: »Што имаш лепу руку!« а он је истурио своју доњу сурово-сочну усну младог месождера (као и сад, и увек на растанку), само не толико пркосно, више подсмешљиво, као да би да се пошали и, с оним незаборавно комбинованим изразом поправљеног шатровца претвореног у сањара, одваљно, лупнувши јој при том као дете позади по сукњици: »Баш су ми рипиде лепе као лопате на првој пољопривредној изложби НР Србије и шта да ти причам, нарочито кад маришем или везујем каблове«. Грцала је.

Грцала је већ и зато што се сетила да он више не говори шатро, никад, (говори само озбиљно), што се осећала тако безлично мала (себе је изгубљену пронашла), што је букнула поносом под његовим дланом, (добро јој је под њим), што се тај длан његов пружа од десног рањеног рамена до леве дојке, упркос отпору њене младости чврсте и свеже, (спљоштена ипак под тим дланом, њена дојка је сад под предањим точком неког вољеног парног ваљка). Било јој је наједном тако крвавомирно и лепо и била је сва поплављена захвалношћу према том тешком длану с кога је целог живота зобала и јела, тог на њој сад длана пљоштимице и вруће, који је школовао, и сад јој задуже џемпер и клизи јој под мишку као млечна река с малим кипућим ногицама, који је облачно и сад је милује и привлачи себи с неумитношћу закона о ванредном стању, који је ратовао и сад ради за двојицу и кога је она поштовала увек, увек, све време, и верно волела, чинила шта чинила, јесте, и волела од почетка једнако највише, али с истим једним осећањем кривнице што ничим није ту љубав заслужила и умела да врати, захвална за ту његову превелику љубав, неприродну за њу и њен узраст и њене могућности узврата. Никад јој то још није пало на памет, а сад јој се чинило једино истинито објашњење свега, и њених повремених унутрашњих отпора према њему и потребе да се не упрља и њега не унизи доспевши својим по-

нашањем на крај бескраја његове љубави. Али о томе није мислила тим тако прејасним речима, а ипак је то мислила осећајући само колико нема права и како је све непоправљиво и да она никад неће моћи да тако то не осећа.

— Не! — цикну скоро и загрцну се. — Не! — кад је прво упита да ли дува ветар напољу сањивим још уснама, »југо«, прецизира после, бојећи се сад да је не упита, кад се разбуди сасвим, за предавања, а она се није уписала на машинску технику.

— Не! — шапну, и то је све што је шапнула прививши се свом својом дужином уз њега (до колена сам му, од чела до колена), у жељи да побегне од својих одговора (уз њега прибијена, бежала је од њега); удвојено хтела је сад да побегну у најдубљи мрак удружене себе с њим, у нешто непоновљиво, греће, где је безвредно лагати а није непријатно ни рећи истину, јер је све свеједно док је топло и тако дахтало да је немогуће осетити увреду (шта је она? бол није, ни блаженство). Тад би му смела да рекне, просто, како јесте, и да му објасни зашто не заборававам спорије како ми је било лепо с тобом но што се помирам да ми усамљеној, мртвој, далекој од тебе, са другима буде мање лепо него с тобом! Јер онда је најлепше и једино лепо, само ти умеш једини да будеш са мном и сви други! Место свих, ти-сви!

Је ли му то већ рекла, хтела да каже, почела да говори? Лакше би јој било и то да му каже него да сам он почне о упису.

Рука јој се брзо проби кроз црвену, лепљиву, брљиву подутаму. Стави је себи на уста да заустави и све могуће речи. Али голом долактицом опет до таче влажне, на изглед, а суве његове косе, трже се и опет поче да дрхти као звонце, другачије брзо, цинликаво, због близине: дамарала је његова хрскавицава слепоочница.

— Пуцкета! — оте јој се уместо свих одговора на једно непостављено питање. Шапат задивљен и тронут оаби се од њега, врати јој се, али доцкан, већ се приљубила уза њ свом својом усисавајућом гипкошћу, коју је он већ био некако прихватио левом, утрнулом, још неурачуњивом руком, како је хтео

да је нешто пита, да јој нешто каже, не што је ноћас мање воли но пре, осећала је, па се сва притисну уз његову топлу мишићавост од груди до горње ивице чизме. Знала је сад: био је само неизненађен, јер он је увек с њом, зато је пре свега и поставио оно обично питање о времену, а да му је писала да ће доћи, да му је писала, прво би је загрлио и пољубио место свега.

А он, заиста, још није долазио себи, али од изненађења, пет му месеци није намерно написала ни једно људско писмо, онако брљиво-слатко, збрда-здола, него све неке суге безличне дописнице о здрављу и учењу, што би му било доста да разуме да је пукао међу њима и да се познаници, на повратку из Београда, нису већ постарали да га, увиђено или распаковано, обавесте да му се пустила у саобраћај. Као да то није природно, кад живе одвојено како живе, и као да он то и сам није хтео због свега, паус осамнаест година разлике (а ако ратних четири дупло урачунам, онда значи и паус двадесет и две). Искрено речено, није да није био љубоморан као пас с брњицом, али ипак, осећао је потребу (упркос писму које јој је по имењаку послао данас по подне) (добро је што га није добила) да је утеши јер је страшно гужно очајавала отварајући се несигурна и пуна гриже савести, од које је дрхтала топлија но икад, сад кад јој је већ написао да мисли да је потребно да се разиђу. Зато јој није рекао да му је мило што ју је, ваљда, њен тамо последњи, ваљда, младих увредио, оставио, па му сад дошла не знајући шта ће са собом, вилице су му се почеле да стежу и коче и већ хтеде да је очински и заштитнички упита: — Ко је тај клипан, реци ми адресу и име да му ја одмах узмем меру, ионако имам неискоришћено цело одсуство! И хтео је да јој каже још да то не значи да не важи оно што јој је написао а она треба тек сутра да прочита, растаће се, и нема везе што још не зна да и он то сад хоће и не зна да он то хоће не само што осећа да га она не воли више, нако се сад понаша као да га воли више но икад, али он зна шта зна: има ту много разлога а један је: он више није оно што она зна да јесте, није осталима више и, уопште, кажњен је, а где је и остало

што још нико не зна а што њему не допушта да буде онако стрпљив какав је умео да буде и, уопште, нико неће никад дознати све што јесте.

Али изгуби дах, неуверен и у себе (а не само у њену љубав према себи, у коју је веровао још и сад, мада је од пре две године начисто — изгубљена утакмица; и боље парфорфе неголи с осамнаест, то јест с двадесетидвагодишња гола разлика). Само стисну очи (једно је уверење — друго понашање), зашкртута и хукну онда. Био је збуњен. Хтео је да јој каже: »Не пати. Види како ја.« Па опет хтеде да је упита: »Реци како се зове и где је, па ћу га за уши довести пребијеног на мртво име, да те на коленима моли за опроштај.«

Убеђен да се само због тог очајања вратила њему, да је он освети. Не тако! скоро викну. Не тако са собом у њој.

После се сети да све то више не би било исправно и љубавно, па преврну лист и чу себе у мислима како јој каже: »Отвори души вентил, испусти претерани притисак, испричај ми све што те мучи као старијем полубрату, од истог смо оца (самоубице и убијени су исти и у смрти). Или ми испричај све као родитељу; и без усрчувања: заборави да сам ти био муж.«

То му се учинило чак превеликодушно. Неће му поверовати. Мада не би било лоше згрозити је мало племенитошћу човека-мужа који се према својој другарици-жени понаша на нов начин, не као власник са својом ропском својином, већ као равноправно биће с равноправним бићем; али баш у часу кад се тако преслишавао, понет својом новољудском лепотом осећања, откри да је све то замаскирана игра њеног поновног освајања ударањем у жицу идеолошке племенитости (а не личне доброте) што себе уздиже на Хималаје људскости, која је општа (а не лично његова), и то само да би њу снизио у најниже благо (које није лично њено). Али болела га могућност да тај њен повратак није (упркос овоме што се тако очајно сад, као никад више, дешава) отворени знак отказа њене љубави. Зашто отказа? Што се дрогнула ту и тамо с понеким? Као да свако није слободан да по савести ради шта хоће? И с ко-

јим правом њему да смета оно што је она урадила при пуној свести кад њој то није сметало ни тада, ни сада, а, ево, враћа му се и дрхти исто као и онда кад га је верно волела. (Зашто би му ноћас дошла да га ипак не воли?) И није лепо замерати јој ишта, исувише лати. Већ је пети пут, на завршетку увек различитих тумачења све истог њеног доласка, поновио плочу те реченице о њеној исувишној патњи. Усекло му се то у мозак и плоча је престала да се врти. Било му је сасвим јасно да не би било лепо ни да јој ишта замери, јер се и онако исувише одупире и сâм свему што логично објашњава њен непроникнути ипак повратак. Па у жељи да прекине своју безгласну дискусију с пројекцијама сваког од њих двоје, не са стварном њом и стварним собом, кад му је стварна она већ уплела ломне прсте у косу и привукла му главу и уста што су сама од себе упитала, против њихове заједничке воље, рекавши против самог себе: *О-пет?*, рекавши то против ње стварне, против себе стварног: *Зар ти верност пада тако тешико?* а она није стала због тога опечена да не дахће и више не зове, него је, истински племенита и добра, наставила као некад телом што стење лудо од радости да цилоче њему у сусрет свом својом виткотелесном, свом ружичастоведром љубави, и шта? ошинут испод задовољене и обрадоване тиме таштине неким другачије црним поносом, заврну свом немиру дубоко шију, да би јасније слушао како она, не чујући га, не слушајући га, јечи сувим уснама под његовим грлом неким већ разглављеним, скоро заборављеним распојасаним пламеном што певуши и не уме да је опече иако пуцкета — казала је она једном тако — као сваки прави високо тврдо печуркасти рогати пламен.

Рекала је: куцкета. И понављала: Кртице! Кртице! Кртице! а глас јој се (расквашен и трудан са сваком речи набубрелом од новог накота смисла) ширио у цео свет и опет исти глас јој се, одмах затим, иако мек, гибак, сад једва провлачио кроз стешњено грло, и њему и њој ожеднело од неспретности његових сунђерастих усана које су јој упијале последњу кап влаге из истог тог њеног грла најједном без речи. Знао је само да је његове усне опет наслепо

и упорно граже по мраку. (Велики авион у магли гражио је тако код Његовоћа партизанску писту за слетање и палио и гасио фарове. А то је забрањено у рату. Па ипак.)

А онда више није ни имао потребе да јој објасни како он гледа на питање верности. Она га, ипак, после, предухитри као што то човек чини истрчавајући пред неминовност.

— Знам! Знам! Знам! — чинило му се да певуши пахуљастим рукама које му је обавила око врата, рукама лепљивим и свежијим од априлског лишћа у овом црвеном новембарском мраку у ком тахће у средини сале динамо који снабдева компримираним ваздухом све пумпе и бушилице расуте по радилишту.

Тргнуо се, јер је најједном и кроз сан осетио онај леденонаторели мирис далеке тишине (осетио је, упркос сну, да се то први пут озбиљно опире буђењу. Он? *Далек се сад све опасности. Чему прекидати једину лепоту њеног неочекиваног, уснулог присуства*). Јасно, одмах се пробудио, разабрао је, упркос дубоком сну, црвени глас алармне сијалице чим је вриснула: Гасим се! И — У помоћ!

Будан, одмах је закључио: квар је у далеководу. Али окрзнувши жену очима, виде и њене велике беоњаче, тајанствено бледе под угашеном сигналном лампом. Није било времена ни за кајање због тврђег сна, ни за преношење кривице на друге. Објаснио јој је најбрже што је могао, тражећи одело рукама, коме да се обрати за кључ напуштене сељачке кућице са њиховим стварима. — Знам! — рекла је уснулим уснама — број 68. — Десном обалом. Више градилишта. Ни 500 метара. — Најзад је напицао капут, качкет и изјуррио снажан, оран, неоодољив.

Срећан! учинило јој се, и после она помисли: — Као неко ко је после дугог времена добио посао који воли.

Знајући да — неправедна — поједностављује, не заспа, али оста да лежи на његовој дасци бар.

Црни зрак пресекао је Рсавца преко прса чим се обрео раздрљен и знојав на ветрометини (невидљивој некако баш ту, на чистини, пред компресорском саалом), али не сачека да удахне поново ваздух, нестрпљив појури испумпаних плућа, оклизну се на поледичавом коловозу, паде, дланови забриде, одмах се подиже и настави да грчи. »Убићу је ако не издржи, све ћу... Убићу!« Само сад савијен, раширених руку које је бол од ударца још пекао. Осећао је налете ветра као ударце широком, пљоснатом и мокром песницом по повијеној глави. Али не мари: бескрајно кајање, допутовала је, дабоме, допутовала (добро што је допутовала) (па ипак, кајао се што је допутовала, као што би се кајао и да није дошла) (зашто то кајање, увек?), али не мари: ни бескрајно кајање, ни то брзање с неким предосећањем још бескрајније угрожености личне, у корењу свега. И тај му страх што је пловио није допуштао више ни да мисли пред искрслом сликом ужаса — ако загат, недовршен, нестврднут не одоли, попусти и, поплављен постане клизалиште за Соњу Хени, као онда пре три године. Не сме. Јурио је, неће овог пута, иако је све било црње од непрозирног. Чопори невидљивих духова промицали су људским корацима и дахтањем у паничној страви. Потковане баканце, видљиве од чланка, кљуцаде су о скорени снег. Неразумљиво покретани опанци гребали мрак и повлачили се нестајући пре но што би их и угледао. А то, обамрлост очног живца, повећавала је страх. Неће видети ни загат. Не, није ослепео: севнуле су (на трен) празне гумење чизме, уочљиве само до брзог глежња. И већ нестале. Шуштале су још, брзо, тихо и мутно. Још неко време, недалеко негде, то га је уверавало (неувереног ипак) да је ослепео (сад баш! сад!). Бусао би се, да не јури, али приближавајући се загату, осећао се све нападнутији и самим тим љући, и то све више што је јасније смањивао раздаљину између себе и дубоког присуства бетонске људске воље одмах иза окуке. Која ће зауставити прогицања, одласке, све. Једном. Али је баш то пред њим присуство

загата, угрожен је но икад, оједном пресекао све те још полумисли и истиснуло из њега све исцрпљујуће неагодности на које је требало још да мисли, да би, кад за који час градилиште прими свој облик казана, могао да анестезира себе до самозаборава што замењује одмор и здравље у приликама кад је потребно да би се деловало у одбрану нечега што је у већој мери саставнији део осећања себе неголи свест и тело и све што га чини. Повијао се не мислећи, избегавао сударе и спотицања, рефлексн су му сами савијали колена и намештали гипко табане који су наслепо газили преко набора и кврга нагло одмрзнутог и нагло смрзнутог баата. (Добро је! Мраз, значи.) (Уживао је што му је непријатно хладно. Да је фебруар или јануар, било би му мање зима и да је жива пала за још десет гради! Али, уживао је.) Ала брије! То је последње што му је сугерирала исцрпљена телесност у самоодбрани. Тада баш заокрену и, исколачених очију, чинило му се, с олакшањем угледа, на педесетак и више метара испод цесте, огњеве што су бушили по један драгоцено разрок и врло мален круг светла, сасвим доле и непобитно ниско; око ватри су стајали мали људи са огромним сенкама што су притајени мировале. Није се мицао. Све је било у реду. Осети умор.

Шта је то? не даде себи да се одмах обрадује свом снагом, да кликне. — Прекид? Као забрину се што се смрачило. Биће да није ништа озбиљно! помисли неуверено. Наслоњен на стуб далековода, друг Стојан је дисао кратко, сипљиво.

Ако се струја не врати док доћем до моста, нећу да отпугујем. Само...

Вратиће се.

Неколико је пута спустио кофер (пижама, нешто преобуке, последњи бројеви Комуниста и Наше стварности — сад ће бар имати времена да их про-

чига — два сендвича у алуминијској кутији). Светлост се није палила.

Заустављао се због пробада, али и да повећа шансу жељи контра Љубишином наређењу да отпутује. Био је немогућ. Увредљив. Арзак. Када је поплава мени била изговор? Поплава? Разнела нам загат прве фазе. А пре три године, кад нам направила штету од 60 милиона? И уопште зауставила радове на два месеца? Изговор? Хм! Као да ја не знам да је човек, поготову *кадар*, главна ствар, али ипак... Не кажем, Раде има одличних особина и све што треба, али чињеница је да му је искуство мршаво, никакво.

Узе поново свој лаки картонски кофер, пође.

Дајем јој рок до станице. Не дође ли, остајем.

А све то због оне гричаве несвестице на састанку. Иначе, не би се ни Љубиша укопистио и наредио у име Комитета. А знам: почну ли лекари да пипкају и испитују, испашће да сам сав труо и никад више нећу ничим моћи да користим и послужим.

Огераће га у старце и томе сличне пензионере.

Још једном спусти кофер. Није га заболело. Давоа је још једном Љубиши шансу. Није признавао себи да је сигуран да се светлост неће брзо вратити и да уопште неће отпутовати. Спустио је кофер само, и окренуо се загату. Помисао да га последњи пут гледа узбуди га, иако се ништа није видело у тој, као у рагу, тотално замраченој ноћи. Опасност, невидљива, била је присутна, иако гај непријатељ није лично на човека. Уз грзај принесе згрчену руку болу што га пресече у појасу, тачно на месту где му је некад висно велики маузер.

Наслони се на багрем.

Неко је пролазио средином цесте.

— Хеј! — викну.

Искрмештени Абдула избл из мрака идући ка њему гипким, зверним кораком.

— Што 'оћеш, друг Стојан?

— Јеси ли пошао на станицу?

Шифтар окрене очи у правцу невидљиве постаје и климну главом.

— Кад се вратиш, однеси овај коферчић у Комитет. Требало је да отпутујем на лечење, али ви-

диш... Изгледа квар је озбиљнији но што сам мислио. Знаш ли где је Комитет?

— И прошан пут сам носио тамо кофер.

— И прошан пут је био оправдано. Зар није?

Али Абдула је већ нестао заједно са кофером.

VII

— Мора то бити, друже — брзао је Рајковић, главни инжењер — на вашем сектору. Шта сте рекли? Слушајте, молим вас, погледајте разводну таблу. Вашу. Зашто? Не издирем се ја. Само кажем. Јасно, нисте ви мој слуга, али, молим вас, погледајте. Ало! Слушајте, ви... Другарице, позвоните оном тамо мамлазу, не нисам прекинуо, дајте ми дежурног Т. Е. Нерекаве, јесте, термoeлектране Нерекаве. Да. Чекам. Хвала. Ало, друже, молим вас, не прекидајте везу, чујете ли ме? Како? Да идем у... камо... а? Дакако, дакако, хоћу, али погледајте прву вашу разводну таблу, па добите мало до мене да ми покажете пут до ваше куће! Погледали сте? И? Ништа? Како ништа кад је код вас падао снег два дана, знам, знам, ко? Свеједно, ало, чујте, друже, будите разумни, послушајте ме одмах и пошаљите једну екипу да прегледа стубове, јесте, одмах. Па шта ако је ноћ? Жица је негде попустила. Или, шта ја знам, можда је настао неки Бавољи кратак спој. Ма не издајем вам ја наређење, друже, не вичем, ја бих хтео само да ме добро чујете. Слушајте: ми одмах шаљемо једну екипу, пошаљите ви другу са своје стране. Видите какво је време, ваља нећете да нам вода опет разнесе загат вашом кривницом, знам да вам пуца, знам, знам, али молим вас...

Глас му се одједном као изврну, и стисну, али потече још рескије осоран кроз жицу:

— Слушај, да си одмах пробудио директора. ОDMAH. Иначе ћу ти кожу одерати. Пази шта ти кажем. Не био ја који сам, иди ти у две, али после, кад урадиш шта ти кажем, како? Пробуди директора, кажем ти, иначе ћу ти њокалицу твоју шљокаву да

смрском. Пази шта ти кажем, бићеш отпуштен, и то без отказног рока, ако одмах не урадиш шта сам ти рекао, чујеш ли, битанго? Па, мајку му, како не схваташ, кретену један, како не схваташ да је и у твом интересу да не дође до поплаве! На вешала ћеш, ако ми срадамо. Бре, није било државе која је имала толико душе према најгорој својој копилади. Зашто си рђав, човече? Како ти није жао милијарде динара која ће пропасти? Већ и људских жртава имамо. Бре, знаш ли да ћеш бити послан на робију, знаш ли, мамлазе, испребијан ћеш бити. Пуца ти? Тако. Сјајно. Слутио сам, колега, да си саботер и непријатељ. Еј, не прекидај везу! Другарице... Ало, централа...

— Не јавља се.

— Уплашио сам га!

Рајковић спусти слушалицу, скочи прозору и викну у мрак:

— Плавша! Плавша!

Звао је инжењера конструктора, али се нико није одазвао; он бесно удари у мрак песницом о сто и зајаука. Оловке, фасцикли, телефон, празна чаша од чаја, лампа, све покочи. Нешто паде, јекну разбијено стакло. Он заурла и сам настави да псује набијајући, намичући, збиберујући, натичући. Сурдукао је, насиљивао, нароштиљивао не спомињући никог прецизно, ништа одређено. Устао је, ударио гуменом чизмом у преврнути телефон, пришао вешалици, откачио сиву шоферску бунду (споља платно, изнутра — овчје руно) и са шубаром у руци изишао у ноћ већу од мрака, лармајући празним ходником управне бараке.

Друг Стојан га је, стојећи крај прозора, слушао мислећи: — Е, луд ли је! Не може се тако с људима. И он сувише ларма.

VIII

Реконструкција неупотребљива као документ о поплави од пре четири године (етикета на малој плеханој кутији с магнетофонском траком)

Перикле, златно доба — знам, Алкибијад — знам. Муције Сцевола — рука на ватри — знам...

Огрнут кожухом преко сивог платненог радничког одела, Раде Ђуковић (преслишавајући се из предмета које сугра полаже: први и други разред гимназије) седи на трушцу између ватре и гомиле отпадака грабе, пред сондажним бунаром са чијег се дна јавља равномерно дамарање пумпе што кроз гумену цев убацује воду у велику кацу под самим загатом. Оданде је прихвата друга црпка и шлаухом избацује преко бетонског зида низводно у реку. Досетио се, зна се, Рсавац. Нашо се случајно ту кад је јуче, о другој смени, Биповка престала да избацује воду преко пораслог зида. Створио се као да је из земље изишао, не псујући (као сад што би дежурном крај лампе, мртву мајку сељачку), него је одјурio на обалу, одакле се зачас вратио котурајући празно буре. Шлаухове је нашао крај агрегата; пумпу донео на леђима (нову, из магацина). У трен ока све је то монтирао и вода престала да се излива по загату, који сувоћу воли. »Е, кад вам је познао«, објашњавао је гад, пре четири године, »да је Биповка способна да истера шест литара воде у секунду на висину од двадесет метара, онда добар радник треба и сам да промућка тиквом.«

Откуда? Нико нам то није никад раније рекао.

Раде узе са хрпе пред собом неколико сломљених, скоро жмигрожљивих летви, баци их у ватру, коју процара. Затим, насумице диже с гомиле прегршт крупне и мирисаве блањевине, баци је на ватру, и, не гледајући више игру пламених вршака, продужи да окреће странице своје античке историје, пребе је сву, па се, смирен (све је знао), врати Сцеволи. Не што није био сигуран да је ту причу изучио напамет, него што му се допадала највише од свега што је досад прочитао.

Био је осетљив на све приче о храбрости. Још као дете, пасући краву, носио је са собом на подјадранске ливаде учитељевој песмарицу о Милошу и Ненадовићима, Чупићу и Синђелићу. Но, тад, и задуго касније, био је некако уверен да само ми, Срби, умемо да будемо јунаци и нико више. А кад је, завршивши четири разреда, читао увече новине, у сеоској читаоници, још увек није био начисто, као сад, да је и храброст бар тако опште људско својство као ма које друго, рецимо способност да се учењем човека уздигне до вештине како да с мање грбљења више привреди и лепше проживи, и да је, према томе, ње, незастариве и недостижне храбрости, било вазада и свуда међу људима на свету.

Што да не призна себи? Завиди храбрима. И не верује да ће сам икада учинити нешто чиме ће задивити друге. Сва срећа, мир је, и његова осредњост и никаквост по том питању не чује се и не одаје. Да је рат, обрукао би се, сви би се брзо оствестили и ударили у подсмевање: »Ниси ти никакав Србин!« Зна, узалуд би се трудио да им објасни и докаже да јунаштво није само садашња српска способност (него вајкадашња људска и светска), крв би му на памук попила.

Четири месеца како је ту, никоме још та слабост његова није пала у очи. Па ни омладинском секретару који га је плеснуо радосно по рамену кад му се обавезао и за трећу смену (надзиравање Ђиповке: поврх прве — крампање у кесону). Плеснуо га је по рамену пред свима тада на збору и то је све. Откуд би и могао очекивати више проницања кад се младић просто избечио од јурњаве дању и седницења ноћу и кад је сам-самцит према више од пола хиљаде омладинаца, који стално долазе и одлазе не задржавајући се дуже, од две три недеље; па хајд, обухвати их, и да си онај небески који ниси и кога није.

Што се Радета тиче, решио је да заувек остане. (Не могу три мушке главе на хектару и 70 ари очевине, поготову откад се старији брат оженио и пролетос добио мушко дете.) А две му смене не падају тешко код две плате, с којима се добро храни (двапут дневно месо). (Мора се пазити на организам

тела и добро га хранити кад се не ради само физички већ и главом умно, учећи.) Истина, свикао је он на крампање и копање одмалена, а ноћно бдење уз књигу поред Ђиповке, што му се за ових 20 дана није ниједном загрнула, а камоли запела или стала (за његове бар смене није), не само да је лак посао него би био и пријатан да није зиме: учити за недељне испите ионако треба а сада му, некако, дође да је и плаћен да учи, јер додавање шупки на ватру и није рад (као ни ослушкивање пумпе). Мука је друга. Људи.

Није му лако међу тим људима и нахереним радницима од струге; подсмевају се његовим опанцима, а пијани хоће и низашта да ударе. То је и зато што је млад, ни војску још није одслужио. Али не само то. Све је ту, упркос лакоће рада, тако другачије тешко да је неколико већ пута помишљао на бежање. Помишљао само. И плакао знајући да ће остати. Куда? Кад кући не може. Овај је је, нову себи треба подићи.

Најгоре му је што не леже ни као мангуп у свануће, него по подне, па се левентски диже у мрак, на звук сирене (не »свирене«, како је прва говорио, него сирене — јер сирена је митолошко женско биће, опасно за стару грчку морарицу и данашње раднике). Па још сања често јесен родног шора између церових и хрстових тараба, хармонике, ситни вез опанчића у колу, девојке с нискама што поигравају на ускипелим грудима.

Ипак, мало-помало, навикава се. Почиње да се радује вечерњем сумраку као некад јутарњем, ма колико неугодна остајала буђења у скупној бараци за самце с дрвеним креветима на два спрата, хладним трињавим сламарицама и оним разговорима о пошјеним килама ракије, вампирима што су их убашни побилан у мочвари, булама преврнутим у јарак (»Дрешни учкур, Хабиба! Погледај каква је у мене весела кост, а не мртво црево твог Касима«). Откад ради у ноћној смени, јесте да му се којешта чини поремећеније: доручкује у време вечере (пришута, кувана јаја, и кила овчјег млека) а после целе ноћи седи уз веселу ватру и књиге разних предмета, а у зору, људи, вечеравам.

Али га му је вечера уједно и доручак, будући да ради од шест изјутра с Рсавцем у кесону. И уопште: полако схвата, је ли ручак — доручак у сивари, а доручак — вечера, не зависи од доба дана или оног што једеш, него од смене у којој си. А он је у првој (тад више ради) и у трећој (тад више учи). И не зна који му је предмет занимљивији: рачун или природпис, географија или граматика, историја или руски (сваки дан редом преслишава своје знање речи). А кад осети пред зору (на саг-два пре краја смене) онај пријатни бестеретни притисак у глави, што му се, мора бити, у мраку неосетно од силног знања рапирала (увек хвата себе како се дотиче чела и прстима премеарава је ли се издужило да прими и у себе смести сву науку коју је у току ноћи утерао у мозак), онда враћа предметне књиге у сељачку торбу и препушта се будном маштању, тако различитом од уснулих снова о јесени, са оним свадбама, хармоникама и колима пред школом. Јер сад, млад, још будан машта како ће, кад сврши први и други разред, положити трећи и четврти и малу матуру (до септембра). Онда ће се одмарати до јануара, тј. спаваће ноћу (рад само у једној смени и читање једино прича и таквих сивари два сата на дан) (е? а редовно одлажење у биоскоп?). И то — биоскоп. Али и тада — јака храна због ненавиклости организма на притисак у кесону (за тај јануар одваја, и сваког месеца сачува, трећину једне од својих плата). После, ако га од јануара идуће године не пошаљу на неки курс или на редовно школовање о трошку предузећа, он ће опет два разреда до јула. Тако да ће после одслужити скраћени рок у војсци. А кад се врати с бувциом, ако га у војсци не запазе и не узму већ под своје на даље војничко школовање, опет ће тако уз ватрицу за следеће две године да извучи градиво седмог, осмог и велике матуре. А тада ће му већ предузеће дати стипендију да студира за инжењера. Деветнаесту је узео, плус осам које ће имати кад заврши све то, јесу: двадесет и седам година имаћу, голико има и инжењер Плавша, неочењен, сасвим млад изгледа: биће да се од учења не стари брзо; а кад онда дођем у село о годишњем одмору, најлепша девојка, учитељица...

Ватра се гасила, на зими се замаштао, задремао. Трже се. Раде скочи, набаца брзо шушке и одбачене комаде дасака, сави се, поче да дува у жар док пламен не оживе. Укрсти неколико летви преко пламена (наједном као да је важно да што правилније уједначи одстојање између њих сложених у купу), а оне, додирујући се врховима, почињале су да пламсају одоздо као велике шибице. А кад целу осмокраку звезду од летвица обузе светао артеријски пламен, он отвори књигу, једну са сликама свих хероја из народнослободилачког рата, где је описан цео њихов живот, све тачно како су живели и шта су радили пре рата (били су студенти, радници, сељаци и жандари досад; а онај који је више био као неки шверцер дувана? како ли се звао?). Отворио је књигу код савијене стране, нашао место докле је прошли пут стигао (угребено ноктом код тачке) и ишчита опис саме погибије хероја (до половине идуће стране). Не пређе одмах на следећу биографију, мада је видео пре имена цртеж једне лепе девојке крупних, мирних очију, тако лепе да се лецну. Писало је да се зове Вукица Миrowsић (знао је то већ одпре) и да је мртва. Није имала титовке на глави (погинула је на мучкама у полицији) (да сам био на месту оног полицајца, ја бих је пустио јер никад не бих могао да мучим једну девојку с таквим очима као у беле санске козице) (волео бих да сам је познавао) (њу су познавали само комунисти) (ако и нисам херој, то је зато што сам млад и што нисам комуниста) (зашто не бих могао то да postanем?) (прво треба положити испит) (ништа без знања; знање је и углавном овај загат усред реке и ти на њеном дну зато мирно сад седиш, учиш и читаш крај ватре што гори на самом дну овог огромног корита којим је пре неколико месеци текла још силна вода Нерекаве)...

Велика сијалица над њим баш тада жмирну као да доби очне капке, трепну, згасну, па блесну поиграјући се (игра ли жмурке Вукица Миrowsић с мраком?). Па опет сину.

Да ли је наслутила да неће дуго? Није мислио о томе, само је осетио како се за то кратко време трајања пуног мрака загат ујединио с тамом која је по-

текла одједном као река, па му се, слећеном и ужасно уплашеном, у том магновењу учинило да се удавио, не, да се дави и гине кажњен што је охоло маштао и што се усудио да изазива ту црну водурину свуда около, ту речину налик на бескрајно главату рибу са прекорним пљоснатим очима. И учинило му се да су га то све струје и матице свега, кивне ноћас, изабрале, њега између свих ту, да буде прва жртва њихове досад невиђено свирепе освете.

Али светлост се вратила, а с њом је и страх, који га је следио, почео да попушта, истина спорије но што га је скопао. Обазре се. Крај сваке од десетак ватара растурених по огромном простору загата (да је њива, нахранила би житом цело село) (јер је земља на дну реке масна и много родна а ничија) (кад би ми дали земље колико је загат, али да је моја...) седело је, грејући се, по неколико људи (...и ја бих био толико богат и силан да не бих морао ни учити ни радити). Само код три огњишта у реду с његовим (на педесетак метара једно од другог) лежао је на шушкама по један усамљени човек пазећи на рад пумпи. (Није право сви да имају њиве, а ја ништа) (ови само ту раде и не уче) (боље од мене раде) (ја у свари забушавам.) Тамо код бетонских мешалица људи су радили екипно и певали док се није угасило (очи Вукице Митровић, мада црне, црнеле су се у мраку, црње од светлости), а на скелама за два претпоследња сектора загата, људи су (својим је очима видео) до малочас набијали сиву житку кашу у последњи завршни слој оплата над којим се, у брзом пролазу, љуљнуо вагонет пун шодера клизећи по високој жици као колевка, неразговорно. Неко је, бестрага далеко, на обали, звао отегнуто и исто неразговорно. Све је било редовно, значи. Сем што је тако усамљен на свом месту. Још три сата до прве смене у кесону. Најбоље ће учити.

Седајући поново баци још неколико дашчица у вагру и, сада, мање уплашено но икад, помисли поводом загата: нема силе коју неће савладати спретне руке под командом људског ума. Пре десет месеци, ту где седи, ту су лежали само угопљеници искључених очију. Знање! — помисли с полупоносом, али

још увек некако збуњен. (Шта ли је прво, рука или памет?) (Глава?) (Не, брате, једно се с другим раба.)

Утом су се у један мах опет све сијалице угасиле, као да су то шкљоцнула тешка црна затворска врата без кваке и браве с те загатске стране (ћелија у којој је на мукама умирала Вукица Митровић, чије су очи тек сад црно засветеле).

Неко је време непомичан чекао да се светлост врати. И није се бојао. Бар не као малочас.

IX

— Вуче!

Раде му дотаче раме. Главно је да се ништа ујасно није још десило, а сад је ту, и ништа се више неће опасно догодити. — Сећаш се? — упита га.

Видећи да се не сећа, Раде додаде: — Пре четири године.

— Да! — сеги се и пође. Онда отпљуну и насмеши се тврдо, упркос слабости и гађењу.

— Стани! — рече опет Раде однекуд иза леђа.

Вук застаде чекајући, врло напет одједном:

— Што си се толико променено, отада?

Више је потврђивао него питао.

Вук, презрив, поново пође, али Раде га стиже и стави му руку на раме:

— Главно је загат, за све ме друго боли! — прасну Рсавац.

— Тражио сам те по подне! — опет поче Раде, помириљив. — Треба да разговарамо.

— Сад? — Вук крену. Раде за њим.

— Нешто да те питам.

— Нестало струје... Да нећеш састанак?

— Стојан је малочас отпутовао. Ја овде сад одговарам највише. Зато ми реци, јер хтео бих да ти помогнем...

— Помози ком хоћеш, мени ниси потребан! — одјури.

— Не — рече Раде врло мирно, али гласно, да га чује. Остао је сам над знаним циновским котлом. Вук је одвукао са собом и своја противзаконита схватања. Близу памети, а ипак... Заостаје ли Рсавац?

О сваком човеку одсад мораће да посебно размишља. Сад кад остаје сам и једини одговоран. Најежи се. Зима! Али једна је ватра у дну лево страшно сасвим личила на давно, на неко старо прадедовско почињање одговорности. (Не бојим се ја.) Колико ли је векова прошло одонда кад је још радио са Рсавцем? О оном времену већ дуго мисли као о нечем страшно много давном. Био је прадеда себи тада. Чукундеда сам себи, иако је сад старији четири пуне свачим као око пуне године, накрцане рашћењем највише. Рашћењем? Не. Подмлађивањем накрцане године. Тако је, подмладио се, старећи. Зато му се, старијем од себе тадањег само за четири године и два месеца, чинило да је сам себи постао свој праунук. Али једна ватра исто је тако била мала и тада. Ватре не расту подмлађујући се као човек. Оне се гасе другачије, али букте као он који понекад заиста заборавља како се то стари. Човек није заопамтио. Он и на своју смрт заборавља, јер неће да мисли.

X

— Плавша! Плавша! Где сте, бога му?

— Овде! — одазва се Плавша и Рајковић упериле њега снопе своје цепне динамо-лампице.

— Шта радите ту? Читав сат вас тражим. Зар не знате где вам је место.

Рајковић је притискивао свој динамо који је шушкао, упркос зауралом ветровитом мраку, као тркачки точак по стеновитој стази парка у летње попоне. А рука му се, упркос мразном ветру, знојила трнући од погледа на то мирно, замишљеношћу оклопљено лице. Не. Равнодушностју оклопљено лице. Једним препогентним миром оклопљено. А та

га је Плавшина нешчашлива мирноћа баш и изазивала. Друг Стојан га је већ индиректно опомињао да је нужно да се не понаша горопадно према младим инжењерима. Стварно, треба да научи да се савлада. Раде, који ће заменити друга Стојана, имаће мање обзира према мени. Шта каже? Да је био у разводном. Лепо, бога му, и у таквим тренуцима на приватно усавршавање мисли. Шта је имао сад да тражи у разводном? Није имао шта да ради тамо.

— Што нисте телефонирали? — не викну Рајковић али заколута очима што су пливале по сузножугом разводеном уљу беобаца као кутлице у лежацима — што?

— Телефонирао сам директору Т. Е. Нерекаве. Обећао је да ће одмах послати једну екипу за проверу стубова. Узео је на себе од триста шездесет трећег до сто осамдесетог стуба.

— Знаш! — прекиде га Рајковић осорно и притисну бесно своју лампицу. Точак одзврја с накупљеним сувишним бесом. Али онај који је притиснуо педало остао је ту с преголемом још увек врећом из које је урлао гороломним гласом: — Зашто сте онда сишли у загат?

— Двојница су се унесрећила: једна сломљена нога, други конгузован. Помагао сам да се изнесу...

— Је ли то ваш посао, Плавша? Каква је то забущантска самонницијатива? Ми смо се другачије погодили.

— Прошли пут сте ме критиковали што ја...

— Што ја? Што ја? — Рајковић је заборавио да притискује лампицу. Светлост утрну с уздахом.

— Нећу да чујем! — Мекана танкоусна глава, кад се светлост лампице врати, тресла се свим својим млохавим површинама. С изузетком те десне шаке што је методично равномерно педалирала, дрхтао је целим телом у конвулзији.

— Запамтите једном заувек. Погодили смо се да после рада у планском бироу можете да учите до мие воље, али рок за пакистански конкурс је ту, а ви нисте готови... Ја морам да координирам и руководим операцијама, немам времена за друго... А не да... Ја вас читав сат тражим. (Точкићи динама

његове лампе зврјали су не саучествујући у тој держави која је врећала, врећала, врећала.)

Плавша је био мирнији и од Рајковићеве десне шаке.

— Загат није угрожен и не видим разлога за...

— Наредио сам! — заурла Рајковић.

— Добро! — рече Плавша и помисли мирно пре но што стиже да забрани себи то унутрашње још солунашење: Нека га, нека се иживљује сад за оно што је у рату одмировао у Бирбаху.

Мрзео је себе који је себи подваљивао.

Али Рајковић га није још пуштао.

— Је ли састављена гу екипа за проверу стубова? Ко иде?

Но Плавши је истовремено почињала и да бива досадна та комедија. Поготово откад су се око њих двојице почели да сакупљају неки људи привучени дишином дреком, а жељни забаве на туђ рачун.

— Ко иде с првом екипом?

— Електричари: Рсавец, Тома, Рамиз, Гута, Света...

— Не може Рсавчева екипа. Ниједан кесонац неће да ми се макне одавде док не стигнемо до темеља за последњи сектор загата.

— У реду! — одговори мирно — послаћемо Лајшеву групу.

— Ништа ви не знате! — урлао је Рајковић опет равномерно педалирајући. Тиме се одавао потпуније неголи речима, лицем, или масивношћу свог накомстрешеног тела. — Не могу ја да шаљем незналице на тај посао. Наберите ми електричаре. Хоћу стручњаке за проверу стубова.

— Добро! — рече Плавша, гледајући одједном пажљиво у белу, дебелу, меку, равномерну руку што је пумпала и избацивала неуједначену жуту светлост. Ко такву лампицу још употребљава? Нико нормалан.

— Идите. Издајте одмах одговарајућа наређења.

— Добро.

Али кретање опруге чији је притисак испумпаво светлост из динама прикова му сву пажњу. У ствари, свака ХЕ-централа је нека врста такве пумпе. Полућа врши улогу воденог пада. Место тог ди-

ректог притиска на систем точкава, млаз се убацује кроз сифонски отвор и пада на капланове лопатнице, чији се окретаји преносе на генератор.

Неко му је и даље наређивао да нађе људе и да их пошаље одмах на посао.

— Добро — рече неодлучно Плавша и настави у месту — можда би се ту и могло нешто да учини. Притисак воде да се повећа. Пад плус... Шта?

Крену, и учини му се од неког да је Вук. Обрадова се, али није био Вук.

— За један сат ми се јавите! — викну Рајковић за њим — станите! Куда бежите! Причекајте док вам сам не кажем да можете ићи. Нека крене и Рсавчева екипа, и то одмах.

— Како? — окрену се Плавша — малочас сте наредили...

— Хоћете ли да пренесете моју заповест или не? Жића са својом екипом нека крене за Рсавцем, а он да почне проверу од деведесетог стуба закључно са сто осамдесетим. Одмах га наберите. И брзо. Идите сад.

Плавша рече опет: — Добро! — и пође питајући се где ли је сад Вук. Откад му је жена отпутовала, вратио се опет у компресорску халу. То је! помисли. — Учинак природног пада воде могао би се повећати кад би се израдио систем комора у самом сифону под притиском од неколико атмосфера. Јевтина централа с малим падом могла би тада да даје више енергије но највећа. При том би се за покретање компресора и агрегата могла да употреби...

Рајковић је далеко од њега притискивао свој цепни динамо у месту.

XI

И ветар и пси су као онда; али не арлаукну сада са врха чамовог минарета. Сећања су ипак блувала преко ожњика док је, оставивши Радета, журно у загат. (Отворила се као да удара незамаљена рана — непролазна она ноћ.) Испраћали су први пут друга

Стојана на станицу; на пола је пута затулило. Појурили су сви на траг. Стојан је други стигао иза Вука.

Другом се стазом низ стрму обалу сјурнио тада у први загат прве фазе, другачији но сад што је, од плетера. На левој обали.

На ивици цесте, с које се тад рушила стрмија стаза, црнела се гомила недиференцираних људи, као бираних, све ниских неких, збијених као дрвене коцке на Триу Републике, не, као црепови на крововима шибаним ветром: мириси кожуха и неопраних тела помешаних с прчевином страха. Стајали су и унезверено гледали у мале кругове ватрица с чијег се рибег, живахно пламсавог платна одвајале узнемирене сенке радника! Шаре на попки мујезиновог сталног алакања.

— Шта чекате? — љутнуо се Рсаван, пролазећи крај сељака, пре четири године — зар нећете да помогнете?

Мешкољили су се, групкајући у месту.

Само, тад је веровао да ће се за годину-две рада на брани и ти људи из корена изменити.

Одговор је дошао с двеста метара удаљености, иза црног, високог грања. Деведесетогодишњи хоца је алакао, претио. Церекао се, а тек три сата.

Ослушнуо је, зауставивши се на трен: није то било оно молитвено, вијугаво кењкање. Ликуюјући је левао ратоборно, а црне, мале, сасушене прилике слушале су га и увредљиво се смејуљиле. И сад би, да се јави. Али умро је. Новог од пролетос нису довели. А ипак, чинило му се да никад нису ни престала да допиру са свих обала мочваре што се ширила узводно дандарање са сеоских звоника и псовачка завијања с минарета. (Ни звуци се не губе. Четири године обилазе земљу околом и сад се враћају смршчани, олињали, али ипак.) (Није ово више загат од плетера, подупрт врећницама бетона и земље! Онај су велике воде разнеле. Овај је сад од армираног бетона, а и воде још нису надошле, само се угасило, али стићи ћемо да нађемо подлогу за темеље и завршимо последњи сектор загата пре но што навалe.) Отворено да призна: бојао се. Може и изненада поплава да груне...

У бараци на дну загата затече Плавцу, који је послао људе да га траже.

— Где си?

Слага:

— Код трансформатора. Мислио сам...

— Долазим оданде.

Осетио је талас мржње: Плавша је свестан да га лаже (што се обавезно не би десило да се Рима није тако неочекивано вратила).

Рекао је љут на Плавцу (зашто му је лице увек одсутно?), нимало још на Риму:

— Мрак је. Биће мимоишли смо се. Јеси ли телефонирао у Термо. Мислио је прво да ће то бити довољно и Плавци и њему самом. Али се неочекивано намршти и, излажући чело неким непостојећим мацима, диже главу:

— Сем тога, дошла ми је жена! — плусну — успавао сам се.

Због ње се то, значи, распигвао Шифтар! заклучи одсутно Плавша. Мислио је на комору налик на кесонску којом би се послала вода под притиском тридесет или сто атмосфера низ сифон.

Вук га пресече:

— Далековод?

— Изгледа — трже се нижењер пребацујући себи што је неузбуђен — треба да скупиш екипу и кренеш! (Сви су забринуте, само се ја не плашим, маштам.)

Вук притисну песницу о сто, као да му је одједном он крив за све. Плавша се опет изгуби. Пренео је наређење. Гледао је у мислима пртеж своје коморе. Колико би требало да су дебели зидови? За тридесет атмосфера, рецимо...

— Дај ми налог!

Нису чули друга Стојана кад је ушао, пун и тих, неодређено али ауторитативно осмехнут. Нису се ни изненадили. Нико није ни рачунао озбиљно да ће отпуговати. (Већ девет пута све полази и враћа се.) Лице му се руменело и очи гледале јасно и здраво, мада су сви старији радници знали да пати и од недовољног броја црвених крвних зрнаца и несанице и одбијеног бубрега и повређене кичме и чега још не.

— Сад сам говорио с Месним комитетом Лиспе! — рече равним баритоном без бридова. Обојица су у исти мах погледали у округле, избријане образе. Вук чак преста да се осећа као кривац због Риминог доласка у невреме. Да је бар јавила! Значи, екипа је из Термо-Нерекаве већ кренула. Пребацује се ципом до сто осамдесетог. А ми?

— Зар не би било боље да и ми пребацимо наше камионом до сто осамдесетог стуба? — упита Плавша загладан у уздужни пресек коморе с компримираним ваздухом.

— Јеси ли луд? — испрси се Вук — брже ћемо стићи пешке.

— Обашка уштеда. Четрдесет литара бензина! — допуни друг Стојан и окрете се Вуку — чујем дошла ти жена. Добро, а?

Вук се диже, погледа их и хтеде да изиђе (као да бежи од свих речи). Да их не чује, не рекне.

Судар се с лекаром, старим човеком, спорим и прљавим. Носио је отрцане чакшире што су му испале из неушнираних војничких цокула а низ исфлукани цивилни капутни висили му тамније закрпљени лактови.

— Пробудио ме! — зевну — има ли каква цигара? — И не чекајући да га ко понуди, пружи руку, извуче из Рсавчеве муштикле тек запаљену цигарету, стрпа је себи у уста и повуче дубоко први дим: — Зима — уздахну — добар би сад био врућ чај са нечим. Али муфте нема више ни отрова.

Вук изиђе. Чуо је још с прага докторов конверзациони глас на телефону:

— Стево! Ја сам. Слушај. Довези бела кола код загатске бараке. Хитно! Несрећа.

И увек исто објашњење за оне у соби.

— Морам увек да му кажем да је хитно да би стигао за сат. Има ли шта ново? Мислим, несрећа је људима увек новост, пако их прати у стопу од памтвека.

Није се одмицао од врата. Проклета зима! — духу у руке и помисли да јурне до Рима. Наговарао се да то уради. Требало би јој рећи да је кућа трошна и да би сад било најбоље да оде. С једне стране. С друге, мислио је, зашто? нема смисла! нек остане.

Нек види мало како све то изгледа. То јест, прави живот.

Пошао је сизом што се с високе обале спуштала ка горњем крају загата, ту где је армирано бетонским лалокама булдога загризао у стену. Далеко са скеле на другом крају, учини му се да је одјекнуо крик страшно дебео упркос даљини. Не појурни, већ намерно, ногу пред ногу, пусти у мислима једно кирицијско на прошлост што опет подрину. Увек кад се струја прекине.

XII

Реконструкција неупотребљива као документ о поплави од пре четири године (етикета на малој плеханој кутији с магнетофонском траком)

Раде претрну кад се крик изви са недалеких скела. Као да се нешто рушило ударајући у паду о даске што се ломиле уз кршење греда, као да су то летве које неко пребија преко звонког одједном колена целе ноћи. Почело је негде тамо високо лево, где су се пружале шине дрвеног крана (привремено постављеног на бетонској платформи над обалом) и завршило се доле између његове ватре и сржи мрака. Двадесетак-тридесетак добрих корачаја одавде.

Откад су сијалице утрнуле пре десетак минута, није се померно. Изгубљен на сувом још дну реке, свуд околу, чинило му се да сваки његов покрет изазива опасност нову и дубљу од свега на свету. Изван уског круга његове ватре видели су се само далеки, исто тако усамљени и у себе увучени кружићи црвено-плавог пламена без снаге да се пробије кроз црне зидине. Малочас, кад је чуо кораке, викнуо је и јаче зацептао, али људи му се нису одазвали. У мраку, и ту, сви беже од немоћних, као да су сваком кривце толико порасле да их једва може собом да изнесе и спасе. А њему је пословоћа Милун рекао да има да пазн на биповку по цену главе и њеног коштања у иностраним парама и да је не сме ни у ком

случају дезертерски да напусти. Али кад је малочас недалеко човек крикнуо (успима што су му се отворила, мора бити, од темена до пете, иначе не би могао да истера из себе сав бол од којег је у оном часу био саздан), он поче видљиво да се тресе. Неко је са другог краја скела стао да креше шибнице, које су се гасиле једна за другом и Раде поново завапи: Дружеее!« Човек са шибницама, висок двадесетхвати и далек педесет, опсова само. Онда је чуо како је шушнула празна кутија. И удаљавање корака. »Друже!« — викну Раде већ гласније за њим, и зграби с ватре летву за незапаљен крај. Мислио је да с њом у руци појури и стигне човека који се губио тихим, шкрипавим корацима гумених бонова... Но, у часу кад му је рука с бакљом прелетела над бунарком, он виде, али одмах заборави шта виде и не виде воду како је доле заљескала. У први мах, ваљда, и није схватио шта то значи, не застаде, иако у међувремену схвати, па се уплаши, стиже да учини неколико брзих корака у правцу невидљивог човека у гуменим чизмама. Далеко, на обаји (није дотле ни мислио колико је она далеко) गरेле су тинјаве мале лампе, а са свих страна су израњали као из земље, неразговетни гласови можда заиста слични бестелесном стењању вампира. Избезумљен, застаде; није смео даље. Успори. Заста. Могу ли то бити људски гласови?

И већ хтеде себи да на то понови шта је чуо на предавању човека из Београда који све зна («духовни не постоје»), али га нови талас ужасахвати, окрену и грком се врати бунару. Мека и скоро згуснула светлост његове лучи овог пута не допре до дна. Је ли одиста видео малочас воду? — Упита се спуштајући руку с левом у бунарску таму. (Зна да је видео смежурану воду и да је прво поверовао да му се то учинило) (зато и није застао, већ пошао за корацима у гуменим чизмама) (или је прво себе хтео да спасе?) (па кад није успео...) Остало му је да се плаши за пумпу и да мисли на бунар из очајне потребе да се нечим позабави. Али, сад зна. Вода је продрла, јесте, јер је биповка престала да избацује оних 6 литара у секунду. Узео с ватре нову горућу летву и опет је видео оно што му било јасно пре но

што је могао да види. Нагињао се, истина, над отвором, пружајући што је дубље могао руку с лучи (она се скраћивала упркос напору који је улагао да јој светлост продужи). Чак леже, али воду очима као да не виде. Само је чуо дубоко њено, једва чујно, али ипак мрзовољно клокотање. Страх га обузе целог: зацвокота. (Позваће га пословоћа на одговорност.) Устаде унезверен, обазре се. Шта да ради? Збуњено је чекао да одлучи нешто. Шта било. Безвољно руком одабра с томиле најдужу летвицу, стави је на ватру, запали јој врх и осветли мердевине. Одлучно је. Било му је то сад јасно (али већ је и почео да се спушта низ летвице). Силазио је ипак опрезно, пречку по пречку. Са седамнаесте, пружи ниско руку с бакљом и први пут заиста уочи воду тачно онакву какву му се учинило да је угледао (сад је био сигуран да раније никако није могао да је види) (значи, прво сам је чуо па онда замислио да видим). Јер и биповка се једва назирала, скоро сва поплављена. Само су јој леба, као хрбат рибе животиње, још вирила из хладног огледала, местимично попрсканог жуто-црвеним тигравим пегама.

Лепо му је говорило пословоћа: »Да се не макнеш и све време да пазиш да се ништа не догоди машини. Чим приметити да нешто није у реду, има да ме нађеш. Иначе има на суд да те одвучу и у хапс«.

Срце му се дигло и снаовито залупало притискујући плућа. Просто није могао да дише. Спустио се још дванаест пречага. И онда још десет. Тад дотаче ногом жигки клокоф. Начисто сам пропао! — наслутити и оста неко време непомичан обгрливши леве левом руком, у којој је држао луч, али се саже, не знајући шта би с ногама на пречаги. С коленима над самом водом, покуша да слободном руком подигне машину. Пропао сам начисто!

И опет оста неко време непомичан. Знао је, биповка нема више од четрдесет кила. Ја могу и више!

Већ је завучао десну руку до рамена у воду, клизећи њом свуда око пумпе; тражио је дршку или друго нешто за шта би је згодно подухватио и извучао. У једном часу успе да је сву обухвати. Потезе из све снаге, али ођеш.

Загибила се! — куцало му је у глави као на телеграфу. Не може тако, мораћу да уђем у воду. Колико ли пречага имају лествице?

Није му се улазило у ту ледену, дубоку воду. Да није толико хладна, имао би више снаге и можда би је извукао, само да је јаче запео кад је малочас обухватио и потагао. Чetrдесет кила. Није то тежина. Али сад нема друге. Мора се. Зажмури, стисну зубе, грчевито обргли левом руком нерендисану пречагу лествица, последњу над самом водом. При том луч стеже чвршће у шасти.

Шкринцу стиснутим зубима кад уђе у зиму што га удари по чланцима жарачем; по коленима, преко бутина што му премреше и, одузете, одумреше од бола што их је посекао. А спустио се свега три пречке у воду. Луч, која је све слабије горела, осветљавала је довољно јасно зеленкастожуто муљаво језеро што је врело, чинило му се, од црвених одсјаја кишки. Оне су трнуле чим би, откинуте, клизнуле са горуће руже која је губила те латице, изгарајући све неувереније. Спусти се још три пречаге и, стојећи на савијеној левој нози, десном напиња глaб, мек од муља, а све до изнад појаса више није осећао себе. Али страх му није дао да мисли на то, страх да му вода не дође преко главе пре но што извуче црпку. »Ништа ми се не тиче што не знаш да пливаш!« говорно је пословоћа. »На почетку ти вода није била преко главе.«

Није му допирала ни до испод груди. Није важно што му је смртоносно хладно, што му се две-три грешнице, док је углављивао луч међу пречке лестви, забиле под нокат кажипрста и што је то исто изазвало бол. Саже се, додирну лицем воду, дохвати одмах пумпу преко средине, загрцну се, закашља, испусти машину, осети као да га је неко сурово ударио у плећа. Уплаши се. Не чекајући да предахне, затворених се уста прихвати опет посла. Обухвати пумпу, састави обе своје руке под њеним трбухом, покуша да се исправи, цимну, повуче. Ништа. Још једном: запе, запињи, још! Запни! Нешто се затеже, прште, неки му се хрскавичави као конач у трбуху прекиде.

Помисли: не може!

Диже главу: виде се како брзо, морнарски улази уз лествице, како се на њиховој средини зауставља и безвољно почиње да враћа, јер му и неке сурове мушке очи и неке бледе и сочне девојачке очи не дозвољавају да оштети предузеће и осрамоти себе и не дају да му Биповка пропадне. А и зашто да (оде необављена посла кад се ионако сав поквасио, следио, разболео! Обашка оштета и суд. И срамота што не може оно што је страшније могла најлепша девојка на свегу. Најнежнија.

Опет се загнури, заборави Вукицу Митровић, али се одупре ногама о дно бунара и сад навали. Потискивао је Биповку свом својом у води смањеном тежином и снагом. Наваљивао је слева, па десна, па спреда, па с друге стране. У ушима је осећао оштар бол. И у глави. Коју није (изгледало му је) гњурао у воду него у брзовезујући бетон што је дробио заштрафљујући је гвозденим лозицама. Али, упркос поме, одупирао се увек чврсто о тле, наваљујући грудима на Биповку, док не осети како се ледена маса проклете црпке почиње да одлепљује негде, још негде, свуда, сва већ расклимана, као млечњак један у деснима чобанчета. Наваљивао је и даље не престајући да је расклимава, па с одједном утрострученом снагом пригисну из петних жила: сад или никад! (вруће грашке зноја на лицу; а и тело се пушило упркос хладној води, почев од сувих рамена). Оклизну се утом неспретно и, горак, одмах потону; загрцнуто изрони, поче да се пење уз лествице, (бежим!), заиста, врати се, спусти у воду, зграби, дохвати машину, нишчаша је из блатног зглоба. У паду је ударио раменом у њен брички руб, осетио је од тога још јачу хладноћу, но очајан се праћакнуо, уплашен да се сад, кад је све било скоро готово, не онесвести од бола (дрвено лежиште Биповке га је убилачки распалило, одоздо навише). Кашаљ га је сад гресао (прерано је удахнуо, пуна му била уста воде) али Биповку је (ни двадесет кила) држао у рукама. Што је сад лака. У једној би је могао. И осмехну се, ужасан, девојци која нигде није више била.

Пењање је с почетка ишло лако. Срећан што ће се ускоро угрејати на ватри (није се, ваљда, уга-

сила), осушити, а онда очистити пумпу од муља и бити без одговорности пред управом, судом и пословођом. Као суза. На другој је сад пречки одозго. На четвртој. Тад пумпа одједном петотонски отежа опирући се, залепљена за сву огуменелу воду бунара, покуша чак да му искализне, оте му се из руке, он је ипак дохвати пригњечивши прсте десне шаке, диже ту руку до уста, пови се опет за њом измигољалом да је прихвати, осети да му се опет нешто унутра пренапрегнуто изви и јоткину, пресече га љуго, али преста, није било времена за осећања, опет је држао, притиснуту између лествица и њега, али она се опет праћакну и клизну му из руку као живи шкобаљ. Пови се, киван, за њом, прегризе бол, поједе га, али се неспретно и сâм оклизну, па не успевши више да се задржи, пљусну пљошницице заједно с машином у воду (а већ исцеђен скоро сав био из ње), удари поглавком у тврдо, јекну и све се замрачи над њим.

Плаћа му се сгезала (не зна како је испустио пумпу која га је притисла, зна да је покушао да се дигне). Усправи се: вода му је сад долазила преко главе, не, до обрва само. Усправи се, пропе на прсте, и мокрим очима угледа мутну, разливену жишкуну пред собом, пружи руку, дохвати се мердевина. Потилак га је болоо (јак ли се лушио?), отrese храпави вал с уста, пребе мокром руком преко лица, усекну се и тек онда удахну. Зацвокота, а сузе нису престајале да му се цеде из очију (вода што је ушла у полужаслепљене зенице и претварала се у немилосрдне муње). Хтео је напоље с Ђиповком што пре; али није знао како себи да помогне: знао је да не може да је извуче, да ће страшно пропасти укописти ли се, и да ће умрети удављен на дну бунара, дванаест и по метара испод дна реке, а ни живео није и ништа још није остварио што је хтео и тако лепо био замислио од ова два прва разреда гимназије до инжењерског косог и белог стола за цртање.

Држао се за стуб лествица, свестан да вода, строга и убилачка, неумитно надолази и да се његови модри округели и изубијани прсти држе за облицу пречке последњим остацима бивше неке снаге. Има да се овде удави као пацов, зна да ће се удавити, рони сузе, саме од себе оне му се оти-

мају, мада не плаче, већ мисли. Никог нема на свету ко би му могао помоћи. Сви стоје горе, на дну реке, крај својих ватара и не мичу се. Никома не пада на памет да се он спустио по Ђиповку. Иначе би му помогли и извукли га из те бетонске хладноће без кајања. Не знају. Седе крај ватара, domeћу даске, гледају у пламен, греју се, топло им је и не мисле на њега, кога ни омаадински руководиоцац није запамтио, да би пожалио за њим кад настрада. Ненађенога ухвати паника: заплака, свесно, хтео је бар сам себе да ожали поштено. Он плаче јер није ником више жив, он и једно исто као он непостојеће девојачко присуство што плаче. Само о њему се неће ништа писати, како то што му се дешава није мање страшно од мука у Главњачи, како, за разлику од крупнооке Вукнице Митровић, није знао унапред све што га ту доле чека. Можда је већ полудео од ужаса, као њихов врљави сусед Добривоје кад је преклањске зиме, баш у то доба, нагазио на курјака који се бацио на комшију, али врљави га је дохватио за разјапљену чељусти и, у гушању са звери, голим му рукама развалио и сломио доњу вилицу. Али шта му је вредело? Још лежи згранут у лудници.

Ја нисам луд. Ја ћу Ђиповку извући. Али откуд ми конопац? Можда ће ми га неко дати ако изађем, затражим или га сам нађем, као Вук Рсавец оне шлаухове.

Изићи ћу само по конопац. И одмах ћу се вратити. Чим га узмем.

Поче да се пење. Колико може да стаје једна оваква пумпа? Нека кошта све паре на свету, он ће је одаргаговати. Пењао се: радиће две смене, одложиће испите годину-две, млад је, па макар умро од јектике на лошој храни, јер ако две грећине динара што добије оставља на страну, моћи ће да оплати машину за годину дана, још једна пречка, за две године, а два ће разреда полагати у недељу, пењао се, све му је сад у глави, а одложи ли испите, вода му је до чланка, може да заборави. Пењао се.

Изашао је до појаса из воде и сад му је било још хладније, па се осврну. Ништа се није видело. Знао је ипак све шта је и како је доле код Ђиповке. Зашто да због ње изгуби годину дана? Па да му се

сви подсмевају: ради на суву штету, отплаћује Би-повку.

Врати се за три пречаге неодлучније, дотаче воду. Истовремено је мислио и друго, супротно. Мислио је брзо, рачунајући. Знао је и да не може напоље без Биповке, и да њу не уме да извуче: преду-боко је сад. А ако је изнесе до мердевина, узме само под мишку, не извуче из воде, него је само држи тако под мишком, као гимназијалке књиге што носе, и ако тако буде чекао да га вода надолазећи гони увис, пречагу по пречагу? Колико би то трајало? Сантиметар, до два сантиметра нарасте вода за ми-нут. Нека му остане метар и осамдесет, значи... хи-љаду и нешто минута, а то је... скоро двадесет сати. Само, чим сване биће лакше, неко ће наићи...

Сибе још за три пречаге у воду, колико је год више могао, поново се спусти на дно, и брзо, као да је то већ некако био одлучно независно од свега што је јавно мислио, протне око облице мердевина леву ногу коју изврну; запури. Пумпу одмах напипа, али је привуче с доста мукe, обухвати је насилу и отисну се свом снагом ударивши слободном руком о гли-баво дно да би се лакше извадио. С пумпом, коју је сад држао обема рукама, наслони се на лестве и поче да се пење, изиђе до браде из воде, попе се још једну пречку. Биповку је сад пљошницице притиснуо груд-нима за мердевине, плус — обухватио је и рукама. Али утом му се учини да се горе, где се небо почело да бели, чују гласови (или је то само јаче блеснула светлост лучи пре него што је сасвим утрнула).

Шта је? Чу одозго црне обриси неког страшно дубоког неочекиваног гласа од ког претрну и изну-тра као што је споља трнуо од воде. — Је ли ко викао?

Пламен карбитуше осветли широко небријано радознано лице из чијих је уста избила пара кад је упитао: — Шта радиш ту доле?

— Биповка! — простења.

— Па? Зашто вичеш онда?

Светлост се колебала.

— Не могу да је изнесем.

— Што је не оставиш?

— Друг Милаун ми је рекао...

— Јеси ли то ти, Раде?

Светлост се померила, појачала, удвостручила и клизнула к њему пре човека, мада је само човек достиган, не светлост.

Прво му је узео Биповку, намесно је себи на раме и упитао:

— Можеш ли сам да изиђеш?

— Могу! — рекао му је Раде.

Искочивши гипко, Вук му је пружио руку, изву-као га и, не спуштајући Биповку, узвикнуо:

— Што си модар! Брже, скидај се!...

Као кроз маглу памти да га је положио на ћебе крај ватре, свега га истрљао снегом, напорио га по-сле ракијом и на носилима најзад изнео до белих кола.

XIII

У магацину су добили суву храну за један дан, стрпали то у ранац с алатом, изолир-квештима, пе-њачама, конопцима и котурима бакарне жице. Свети се чинило да полазе у рат.

— Полазимо! — нареди Вук некако одлучније и храбрије но икад и први крену. Гута се протегну и подиже ранац, Тома Повратник обриси руком лево око што му је почело одскора да сүзи, Рамиз хукну под теретом: њему се увек чинило да је његов ранац најтежи, и увек се питао како то стижу да му под-вале (а није да не пази и не гледа да се терет пра-вилно распореди). Обашка што данас губи сома. И да се врате до четирн сата, биће сувнише уморан да оде до села и доврши монтавање шалтера и кон-такта на зградн општине. Погледа пред собом у Вука: као срндаћ гази, а терет исти као и у осталих. Да ли исти? Другом ти то. Нисам гутман!

Хуси, који је недавно дошао овамо, био је то први теренски задатак. Бојао се зиме и натрпао на себе све што је имао: двоје платених панталона, ко-шуљу, војнички пуловер и преко њега два платнена капутита. Било му је зима упркос томе, нако се ра-довао неочекиваном свему томе као излету, обашка

додатак (да недељу дана раде тако, могао би да набави, уз оне три и по већ уштеђене хиљадарке — плави капутчић од плашца. Био би главни у њему у суботу увече, и недељом цео дан). (А за ципеле ћу почети да одвајам после. Доста ми је тих баканци. Хоћу једне светле браун, плашке. Од антилопа, бокс је грајнији, али антилоп је оменији. Свеједно за трајање. Главни ћу бити у њима.)

Није ни приметио да су већ напољу, на ветру и да пролазе путељком над загатом. Још није ни мислио да раздани.

Рамиз, на зачељу, кретао се с осећањем да му је подваљено. Ошамарило га по џепу. Два цела сома. Проклети квар! Али зашто је Вук застао?

Ветар је очајно дувао. Неће бити пријатно верати се уз стубове! прогунђа.

— Схвати то као тренинг! — добаци Гуга.

— За шта?

— За верање на Попокатепетл, где трновкама расту најлепши сифони, канге и остале три округлине. Их, што сам ноћас боцно једно буче.

— Шта су трновке?

— Назаренке, брате — објасни Гуга, стрпљив као никад. Или је мамуран или псину спрема.

— А назаренке? — као равнодушно упита Хусо.

— Женка, само не обична, него симболица, то јест црна, безмирисна а коцкарка: на контру ти одмах удари реконтру.

— Зачеље! Доста је пртљања! — викну Вук не застајући.

»Лако је њему« — гунђао је Рамиз — »ранац му као мухосерина изгубљена међу широким плећима.«

Хусо је, идући за Вуком, покушавао да гази као да не носи никакав терет на лећима. Ипак, чинило му се да не корача с оном гипком лакоћом због које се Вук Рсавач чини као командир извиђачке патроле с митраљезом преко прса, а не обичан електричар и силом прилика кесонац који ће од 90-ог стуба почети да се вере уз бандере и ради као обичан радник.

Можда то и није умор! мислио је Тома још увек узбуђен разговором који је водио са бакутанком.

Старија није од њега, али и да јесте — женско је, па је дивна и паметна. Досадило му стално да живи ћутке. Иза њега се чуло причање. Па је топла.

Поче да заостаје.

Чим преста узбраница, Тома се привуче једном или двојици и поче неку од својих све безбројнијих прича. И мада су оне увек изазивале исте подсмехе и биле сасвим невероватне, сад су га Хусо и Љуба слушали да не би осећали ветар а он им је причао како је, као дете, друговао с људима који су учили занат код његовог чукундеде, најчувенијег грнчара на свету (сва аустријска господа и генерали с перушкама долазили су му на ноге) а старац им је, баш приликом тог свог 146-тог и последњег рођендана, за успомену поклонио по једну вазу (или ћуп, по нашки). И да је неки Рама, човек прикасте коже, десет година био на занату код чукундеде. Било их је тамо свакакви, чак из Америке, Енглеске, Немачке и Јапана, Русије, Кине и Малаје. Сви су они живели у њиховој великој задружној кући на коси изнад села. Чукундеда, окренут лећима њима, вртео је свој то-чак и правио своје тестије, а они му гледали у руке, у прсте, у покрете тела. Један Немац је све то сликао за биоскоп и увече су се сви скупљали и проучавали чукундедине покрете, а сутрадан покушавали да примене.

Узалуд. Никад им ниједан ћуп није био раван чукундедовим. Старац је, међутим, заволео Раму. Можда због црне коже, можда због другог: био је гужан човек, али на весео начин. Радећи врло живахно, певао је жалосне песме. Једне недеље, кад су сви сем Раме отишли на излет (Пантвице), чукундеда га позва и рече: »Гледај како ја радим«.

Направи чукундеда ћуп и стави га у пећ, »Хајде сада ти, ако си видео.« »Видео сам!« — рече Рама и направи исти такав ћуп, чак лепши, учинило се Томи, детету још, али Личанину на купусу, сланини и пасуљу отхрањеном; бистром, дакле.

Кад су извадили испечене ћупове, чукундедин је био савршено обојен, глазуриран, уобличен глатко, правилно и танак као паучина, а Рамин — да не причам: жалост једна.

— У чему је тајна? — заплака човек црнкасте коже.

— Јеси ли гледао како радим? — упита чукундеда.

— Јесам, све сам видео и све запамтио!

— Ако си све видео и запамтио, ајде поново!

Али ни овог пута ништа ваљано не испаде. Рама обриси сузе и рече: — Видим, никад нећу научити. Узалуд је све!

И пође да покупи своје ствари и отпутује, досадно му. Чукундеда је за то време седео мирно и кад га Рамиз пољуби у руку, а не у образе, па се усправи и пође ка вратима, старац се диже.

— Стани, Рама, пробај још једном.

— Не вреди. Ти си чудотворац. Ти можеш да направиш и испечеш од глинине провидну тестију а нама трипут дебла од твоје или прогорн или се искриви. Не вреди.

— То је зато што не умете да смешате глинну.

— Умемо, али није то све.

— Умете ли да је, окрећући точак, прстима и малим ноктом изглађујете?

— Умемо. Али ни то није све. Ти твоју тајну сакриваш искувише вешто.

— Од тебе не! — рече чукундеда. И узев тек довршени ћуп у обе руке, лако духну у њега пре него што га стави на усијане цигле.

— Јеси ли видео? — упита га тихо чукундеда.

— Видео сам да си га ставио у пећ.

— А јеси ли приметио да сам духнуо у њега пре него што сам га ставио у пећ.

— То увек радиш.

— А ти?

Рама побледи.

— Хоћеш ли да кажеш да је у томе твоја тајна? Па то је... то није ништа.

— Да — рече чукундеда, и тог часа умре. Стар је искувише био.

Ишан су поново узбрдо пртећи кроз све дубљи, не нарочито тврда снег, упркос хладноћи. Вук је журио и брзао. С времена на време би се осврнуо, и подвикнуо на Рамиза, Тому или Гуту који су заостајали вукунђи се као пометине.

— Живље! Живље! — викао је радосно, изазивачки: смећа река пуна енергије. — Хајде, мушки, раднички.

Али неко упита где ће да спавају ако до мрака не сврше, (а нису ни почели). Вук виде прво каљав земљани под, сламу на којој сви леже око отвореног огњишта с две горуће двадесетогодишње смрче. Виде врло јасно затим ланац с куком и о њој бакрач с водом за качамак. Али било је довољно да стисне зубе и свег да нестане. Био је љут и срећан истовремено баш због те љутине, али је и уплашен био и поштибен и није успевао ни о чему да мисли до краја, све нешто искидано. Слике. А не мисао. Видео је Риму како се увлачи под ћебе. Видео је на слици крај себе и осетио да се она смешти слутњом, не уснама које су јој се стисле, зрчене. Шта ли јој се то десило тамо? Био је сигуран: нешто јој се морало десити. А то је значило да ће се и њему нешто десити, а нешто што би му се још могло десити заједно с њом није умело више да буде неоптерећено љубављу, кајањем. Виде њене усне које љуби, и себе и њу заједно, па одвојене зидом на ком је писао: Даљина. Ја јој нећу правити сметње, помисли. Видео је себе како јој каже пажљиво: Лек се узима на силу, љубав не. Људи смо, то јест — слободна си, слободан сам, је а да? И шта ту има да се вазда прича: узимам кривицу на себе. Ако су потребни сведоци, наћи ћу двојицу којима ћу испричати да сам био с неком певаљком, булом, сељанчицом, зар не? И готово!

— С певаљком? — видео је како је задрхтала и било му мило — неверно си ме?

— А ти?

— Ја? То је друго! Али ја те ипак волим!

Дабоме, мука је све то. Лакше је себи рећи у мислима (и чути) неголи њој наглас, али богаму, ни несрећна љубав није најгора ствар на свету. Ветар насрну.

Диже руку да придржи качкет.

Кад год би духнуло, било је то неочекивано и сурово и увек као с неке друге стране (правац, у ствари, мењамо ми који се крећемо узнемиреном трасом далековода, не ветар). Али тај га покрет руке

подсети на модро Радетово лице кад га је пре једног сата и четири године извукао из бунара и положио крај књига које је макао у страну да се не поквасе. Изгледа да ће бити храбар мали! помислио је тада и помислио: Штета само што учи да не би остао радник. Иначе није лош. Ни на раду. И уопште. Нико из његове екипе («Живље! Живље! Нисте пометина, већ људи, богаму!») није лош на раду, али баш зато је и љут на све њих; немају страсти, равнодушни су за све што није пиће, женско, кицошење, клопа и клопање. Зар сви на свету аконтирају само задовољства? Љутну се. Увек је то... Кад се синоћ враћао са станице (испратио је имењака Васића), срео је Гугу и позвао га да оду до мочваре и погледају како тамо стоје ствари, а он му је одговорио да му пуца прслук, своје је данас одшљакао. Не гиче га се загат. А загат није радно место ни полагај. Он је више. Како не види да нема тога «одшљакао сам своје». Како не схвата да је све то наше, свих 24 сата у дану сваког дана у години, до смрти и преко ње, наше је то све ту. Кад нешто некоме припада, жена или фабрика, она нам припада да стварамо, да се радујемо. А радост обавезује, мајку му, а не баш ме брига. Мало сутра, то. Не може! — викну — ја равнодушност.

— Шта је сад? — реско се окрену Томи, који се, причајући непрекидно, оклизнуо, пао и ударио у камен: огулио је длан, повредио колено.

— Пожури! Пожури! Не дај да ти се набој охлади!

И закорачи опет снажно, вукући као булдожедом чизме кроз снег. Теже је то но дизати ногу до зуба и прити, али лакше је онима за мном, равније. Како не схватају, богаму, колико је лепо то што ради наша екипа. Осети понос.

Придржа опет качкет песницом што му је остала стиснута и погледа пред собом? почињало је да свиће кад су прелазили преко гребена и стали да се спуштају низ косу заклоњену од ветра који као да је тамо, ветрометини за леђима, престао сасвим да дува, па одједном поста забрињујуће топло, јер ако заиста престане да пуше, снег се може нагло да истопи и река ће их опет унесрећити, као пре четири

и пре три године. (Прошле и ове није.) (Још није — исправи се.)

Сама помисао на њу, реку (смрт у текућем стању), изазивала је у њему помешане безличне неке нелагодности, личне бесне шкрпуге, страхове, стидове, поштовање и узбуђене жеље за осветом. Пролетос, кад је пошао једном до мочваре да види како стоји с подземним водама, скоро је ногом стао на дивљег вепра који под њим, и сâм изненађен у сну, хукну, поскочи и спраши кроз грске што задимнише. Никад се није у животу тако уплашио. Не само што је био ненаоружан, размисљао је у оном часу баш о будућем језеру што ће решити, између осталог, и питање глади, ружних људских глава, неписмености, жутих образа, закрпљених одела, подераних лаката, колена, турова, опанака, босих црних зарожналих ногу, љубичастих усана и белих десни, кварних зуба, смрада, зноја, ендемичног сифилиса, маларије, незнања, празноверја и свега што је мртво, а вампирски постоји. Али тад није могао да се макне ни уста да изненађена затвори.

XIV

На следећем ћувику ветар је, опет бријући, стао да набацује у очи, поред снега, и оштру глацијалну светлост, али нешто ниже (у заветрини) дизао се стоосамдесети стуб. Вук пљуну у грубе рукавице, протрља их, скиде и подели екипу у три групе, што је значило — истовремени напад на три стуба. Људи су незадовољно гунђали гражећи мало одмора, али он се већ почео да пење уз стоосамдесети стуб и безпризивним гласом наређивао: »На своја места«, и: »Томо, ти остани са мном.« »Гута нек ради с Љубом.« »Ти Рамизе — са Хусом«.

И сасвим одозго викну још једном: »Живље.«

Горе је хујало двапут гласније. Силазећи узалуд са сто педесет и првог стуба (више од два километра су већ прегледали; до ноћи ће ипак све свршити, можда и пре), упозори све пењаче да се добро везују

горе. Гута се замало није малочас стровало. Али овај у пролазу процеди без везе, још сасвим жут од беса: »Хтео би и нас да уредиш као...

Вук се зачудо брзо савлада. Али рече:

— Куш, усранко! Усро си се.

— Ја усро? — промукло упита Гута и застале; хтеде још нешто да каже, али ветар који дуну силовито учини беспредметним и речи и поглед којим га увређен одмери. Жмиркао је.

— Ја се не дам само постројити као они твоји електрични црнци. Нисам ја твој роб. Ко ће ми жену издржавати ако ми се несрећа деси?

— Несреће се само сероњама и дешавају! — откину се Вуку уз подсмех, који га стаде напора, али га ипак исцрта...

Гута тад плуну изазивачки себи пред ноге, још једном погледа у Вука и, жмиркајући од силовитог ветра, окрену се, приђе стубу и зачас се, као мачор гипко извијајући танак струк, узвера уз стуб с кога је малочас сишао, одозго опсова мајку Вуку (закључили су то по поливини једне речи што допре до њихових ушију) и мирно, као акробата, пође по горњој жици. Неколико се пута смртоносно заљубао немајући пред собом ништа сем смрти да се за њу ухвати и жив одржи.

Одүваће га као шибицу први јачи талас ветра! помисли Вук гледајући у своје људе који су остали посео и посматрали отворених уста високог Гуту.

— На посао! — нареди, забрањујући себи да дигне главу. — Нисмо дошли циркусијаде да гледамо. Понављам. Ко неће да подметне леђа, нек се саободно губи.

Пењао се уз свој стуб према коме се по жици кретао Гута, одржавајући сумњиву равнотежу раширеним рукама. »Мајку му, ни он не скида гумене чизме!« Вук га је сад могао добро да види гледајући пред собом у изолаторе.

— Склањај се! — задрхта сурово кад најзад стиже до Вука, који је опкорачно био конзолу и сад одговарао најобичнијим гласом:

— Не троши време на глупости. Сиби и дохвати се следећег стуба. Твоји другови раде, не забушавају.

Би му криво што то рече, јер је Гута, чим је узјахао други крак конзоле, не размишљајући, почео по навици да проверава осигураче, али се на то унесе нагло Вуку у лице; гресао се опет:

— Јесам ли кукавица? — дахтао је знојав, зајатурен — хоћу да чујем: јесам ли кукавица?

— Не радиш — значи јеси! — одговори му Вук навлаш немарно, заузет испитивањем изолатора. — И ту је све исправно! Талас ветра који лупи искнда му и распрши речи као прашину:

— Склањај се! Силазим!

— А оно? — зајаука скоро Гута, показујући на жицу којом је дошао.

Вук не диже главу, искриви само уста.

Презире ме.

— Еј, по ветру! — Гута хтеде да се испрши.

— Које је то требало? — упита Вук и поче да силази.

— Непотребно? — завапи и одмах врисну — чик ти! — Чик.

— Имам паметнија посла! — добаци Вук већ пола стуба ниже.

— Не смеш! Бежиш! Уа! Кукавица посрана! Бежиш.

— Ко? — трже се Вук и учини окрет као да ће да се врати, али оста тренутак тако, онда настави да се спушта. Само се доле насмеја, врло радостан на изглед.

— Ја не морам никог да уверавам у своју храброст! — добаци му — твој је случај нешто другачији.

— Уа! Не смеш! — викао је Гута тетребски заворених очију силазећи — хајде покажи се ако си мушко! — викао без везе да не чује што је чуо. — Хајде, али ниси мушко, ниси.

— Мушко, то је радити — а не — изводијаде.

— Сутра ће Вук! — рече Тома помирљиво, не свестан да подлива воду на Гутин млин.

— А ако сутра не буде ветра? — закрљо је показавши за њим, везан увредом.

— Јесам ли ишао непотребно по жици? — понављао је Вуку за вратом.

— Јеси! — не окрену се, само осети да растојање између Гуте и њега расте.

— Онда нећу да радим. Идем наград! — чуо га је даље иза себе.

— Добро! — одговори му мирно с подножја следећег стуба — али сутра да те не видим више ни пред кесоном.

Вук се попе. Одозго виде Хусу и Љубу два стуба даље. Гута је седео доле у снегу.

— Зар немаш, Вуче, срца и човечанског разумевања? — забугари кад се спусти.

— Губи се.

— Нећу! — одбруси оштро.

Пењући се на следећи стуб, осети Гуту за собом. Није престајао лепљиво да мољака, молећиво да прети.

— Завршио сам. Силази! — нареди му после Вук и викну нервозно — пуштај ме да сиђем.

Гута се уклони, пропусти Вука и опет сиђе за њим. Није отишао. После грећег пењања за Вуком, спусти се, али најзад преста да га прати и прихвати се посла. Радио је пипавије но обично, али је радио ћутке, без речи.

— Да се одморимо! — предложи Тома јоко подне — заслужио смо.

— Нека се одмара ко је уморан. Ја продужујем.

Око два сата откри Вук узрок квара. Између две чашнице ухватила се леденица и изазвала кратак спој. Јуче по подне било је сунца, а током ноћи се следало. Ветар је дувао сад јаче но јутрос преко голог гребена. Сломил гневно лед, промени прегорелу жицу на изолатору, спусти се:

— Гумене чизме! — погледа Вук мрк и бесан људе у ноге. Заустави се на Томи: — Скидај их.

Истин број носе.

Свуче с муком своје бивше официрске кожне, ускочи у Томине још вруће и знојне.

Пењао се лагано увис, али тако одлучно као да ће, радећи оно лудо што је наурио, истерати из себе неиздржљиви неки бол, срамоту, рану. Па макар на месту цркао. Ни овако не вреди живети.

— Хеј! Не лудуј! — потрча Гута — сад има струје! — поче да се брзо вере и, стигавши га, обеси се Вуку о ноге.

— Није ти мене било жао! — рече му Вук на повратку — криво би ти било да сам ти показао да и ја то могу.

— Па онда? — промумла Гута — и шта ми можеш!

— Могу да ти докажем да...

Осећао је потребу да га мучи, да се искали, али се савлада, прекиде. Чему?

Стисну само песнице. Десна забриде: као да леденица опет прште у њој, као да опет стаклима посечен длан прокрвави не престајући да је ситни и мрви.

Док не поче у шапи иситњен лед да руска као зоб у коњским устима. Крв помешана с истопљеним ледом проби и поче да се цеди између згрчених, састављених прстију.

Због тога комада леда што се ухватио између жица далековода, десет се људи ноћас могло да удави. И увозне машине... И годину дана рада... Све да оде у мајчину.

А ни на ком да се овог пута искалиш, никог да окривши. Људи ће се жуто смешити: — Подвалила, курва! И неће долазити на посао.

Пре четири године, могао је да бар изудара дежурног ТЕ Нерекаве. Опно се, скот, заспао. Место да не скида очи с табле разводног постројења, сву ноћ отхркао. А пре три... бар је саботер ухапшен. И свеједно што је после утврђено да није био крив за саботажу, ипак, помогао је у први мах. Издушивала је срџба кроз вентил гвоздених решетака средског затвора иза којих је живи кривац окајавао штету, ако не грех.

Леденицу не можеш премлатити, послати на робују... Ни ставити пред зид не можеш. Да је могуће, прво би стрељао курву, реку, која се не да, и лукаво напада. Зна кад је најбоље: суботом, сељаци кад се нашљемавају. Мрзео је и Гуту. А издушка нема.

Не хтеде да сврне зато у станицу да се распита на повратку.

... Застаде онда:

— Да телефонирам!

Шкрјућну набусито, и не сачекавши да му Гута каже да је окука одакле се све голим оком види сасвим близу, одјурн на траг, у станицу, доби брзо везу с Радетом, али не упита шта се десило, него, стиснута грла, сâм одмах исприча о леденици што се створила између чашица (да је било сунца данас о подне, само би се истопило).

Раде је ћутао на другом крају жице. Да је бар опсовао. Вук претрну: несрећа је већа, дакле, но што је замишљао. Зажмурн и, учинивши крајњи напор, промуца: »Шта је?« Али се уплаши да не чује најгоре, не сачека одговор, изјурн заборавивши да је могао све дознати и од водника Мишка који га је, откако је хрупно без здраво и зграбио телефон, гледао запрепашћено. Лебима је јосетно да је Мишко рекао нешто. Није чуо шта је казао за њим. Док не стиже пред окуку...

Ту застаде... Цела је његова група нестала и већ била с друге стране серпентинског лука цесте. Ослушну. Чуо је кораке који се удаљују... Неужурбано.

Равнодушници!

Како могу? завапи посрћући у ходу, немощан да отвори очи.

Зар не жале?

И опсова, јер осети да их мрзи, и њих, те раднике ту без везе, те ту швалере, себичњаке, пијанице, тезгаре, згртације, хрчке, празноверце... Једног од њих у кривизи да ухватим, изведем пред остале и викнем: »Ево вам га! Дерите га! Крив је за све«.

Није сумњао да ће, кад претрчи ту бескрајну окуку и отвори јочи, видети исто што и пре четири године.

— Пустош! — завапи је. Пре четири године.

— Клизалиште! Највеће на свету — рече Гута —

престигли смо Америку. Пошљимо телеграм Соњи Хени.

Пустош! И пре три године, кад је после целог дана верања по стубовима далековода, прогутан сопствени умор заједно са свим озеблинама и појурно, исто као пре четири године кад се, место да продужи, срушио погобен у стомак нечујним митраљеским рафалом очајања. Уједао је камен, снег, земљу, урликао, бусајући се у груди, чупајући косу, док је одозго, у ретку потку лавежа далеких паса, музејин с неког чамовог минарета уткнвао своје ликујући урлике и шаре, то победничко арлаукање, ту ларму праћену дандарањем звона.

Тишина сад.

Зажмурно је. Али упркос томе...

XVI

... у лудом грчевитом ударцу страха, отвори очи.

Црнела се загатска хрбина с бетонским мешалицама доле, и оним широким, гипсираним цевима што су преносиле компримирани ваздух у кесон. Шта то значи? Ништа? загргну се од неверице, радости. Тамо још ниже, крај узводног зида, наслућивали су се сондажни бунари и каце које је поставио. А граба у уредним гомилама. Није, значи, извлачена, спасавана. Вреће од нагрон-папира с бетоном лежале су дном загата на гомили, на месту где их је ноћас оставио. Покретна радионица за оправку машина радила је нормално. Камioni су се спуштали неизваљаним путем до обале, немилосрдно дерући гуме. Скеле су се жутеле, исто се дизале као и јуче. Учинио му се чак да чује људе, невидљиве иза греда и талпи, како цивчане попут врабаца скривених иза густих грана бетонских крошњи. Шта је то? узвикну бесомучно, весело. Шта то значи?

Гута га погледа испод ока. Пре три године! Кад се срушио од очајања.

Кад се пре три године вратио с линије, сем неколико тесара који су на северном крају клизалишта

(ухватила се Гутина реч за лед) дизали скелу и кројили оплате, сем једне бетонске мешалице која је радила на обаби — нигде није било покрета. Људи су гада седели у кафани и пили ракију с киселом водом. Други су спавали, инжењери већали, друг Стојан је са директором био отишао на саветовање у срез или Београд, свеједно: тражили ванредне кредите, померање рока. А у Неркави? Стручна комисија је испитивала кривца. А мени је требало препустити зликовца. Ја да га уредим. Мало би га било убити. Мучити би га требало јавно, данима. Скупити сва села, све хоће и попове, све сељаке, па и оне лезилебове, неквалификоване земљане раднике и шљокаре и шофере и железничаре који мисле да је рад изговор за добијање дечјег додатка; терати би их требало недељама да гледају нетремице по осам сати у кривца, све док се загат и брана не доврше, и за све то време држати говоре пред избуљенима, држати предавања и конференције; и док маратонски споро и вешто мучени кривац вришти, избацивати пароле које објашњавају тој марви да се не може више тако, да се ова земља мора да воли; да се мора за њено благостање несебично да ради, да нема више шале и да се мора слушати земља, а не бити агент воде, немаран према земљи, иначе ће он лично сваком који неће убудуће како треба, уснијаним клештима да кида месо бифтек по бифтек. И не био ја оно што сам, ако им не бих истиснуо из тих оловних сељачких гртастих кокошијих прсију и последњи прамен њене себичне, следе, блесаве, сељачке душе. Не био ја који сам.

Само, знао је и гад, пре четири и три године, ништа неће бити од тога. Казниће пијану битангу с неколико година затвора, пустиће га после годину-две као поправљеног. А штета? Црко коњ. Штета је време; а не рак, натрашке не иде. И појео вук маргарца законитости и правде. Зликовац ће се на првом следећем дежурству опет наљоскати из самосажалења и наставити своје. И шпијун, кад изиђе, наставиће да куцка свој шифровани морзе. И знао је: ништа се још није променило, само трепћућа ситуација не изгледа лоше. Али како могу људи мирно да седе, причају и држе седнице кад се река спрема

на ужасно рушење. У дослуку су с њом. Објективно. Тер је немогуће да је он само свестан, а они — не. Свесни су и они. Само њихова се свест противи. Држе страну речи.

Кад су пролазили крај мрске кафане, сви су већ знали »Леденица између жица?« И сви су их гледали сажаљиво, презриво: »Цабе сте се мучили, будале!«

Осећао се увређен. Загат је у реду. Људи нису били у реду. Не држе страну хлебу који их храни. Јатакују прошлости. А кобајаги радници.

Слуша их, онако уморан од ноћас и јутрос и целог дана, већ два пуна сата на састанку радничког савета, слуша их онако страшно уморан и јадан, како говоре о повишењу плата, о премијама и сипају, не стидећи се, предлоге којима би да подвале закону и поделе међу собом вишкове из разних фондова на слободном располагању. А нико, бре, да помисли да је новембар и да су велике воде закасниле. До прекјуче лепо време. Зашто? Намерно она. Да би нас успавала. И да би нас затекла неспремне кад навали за неки дан. Радници!

Ако река још није направила цумбус, не значи да се не спрема за коначни обрачун. Бавола, радници! Бакалчићи тако...

Ја да вам кажем шта су радници!

Он виде право пред собом мршаваг младића са мотком заставе у обема рукама. Испред свих ступа у предратној једној илегалној првомајској поворци, коју одмах поче пред свима наглас да прича добивши реч:

— Ступао је сам, врло храбро, десет метара испред осталих и мене, сам, у сусрет жандармима који су у рибастих униформама стајали као дебео зид у дну улице и чекали да се мршави скојевац са заставом сам набије на њихове бајонете. Тако би и било да се тридесетак металаца, све снажних момака, није у том часу одвојило из масе и, као одједном и као без ичије команде, истрчало испред скојеваца и за трен ока начинило друти, тањи, али наоштришенији од жандарског живи зид, опасно нароушен од мржње, да заштите заставника својим каменитим телима у радничким комбинезонима и спасу тако

заставника, али више још — заставу. Неодољиво смо се помицали напред, иако је растојање између нас и бајонета износило једва петнаестак корака.

Има нешто... Је ли нас то избацила пред заставу љубав и мржња уједно? Љубав за оно мршаво, гладно, лоше исхрањено лице скојевца? Мржња на све оно што је допринео да буде таквих костурних, измождених младићких без милости лица, целих од огромних као песнице очију, које севајући гласају у шиљати врх бајонета...? Не знам вам ја то више. Не знам. И до Бавола. Али ишло се, осећајући унапред неминовно рањеног себе као нешто што неће болети ако зид, ако застава одоли. Можда је свако мислио да су судбина човечанства, као и прошлост и будућност, сва мржња, љубав и све, сажети у корак који нас је носио поистовећене с временом... Проклетство! Али све је било само једно куцање сата у пакленој машини која смо били: кораци, мисли, слепоочница, срце, жеђ, глад, страх и храброст. И шта да вам пишем. То траје... иако су тад...

Погинула су тад двојица. — Металци! — дрекну одједном и настави смркнутије зрачан: — Да су живи — они би вас премаатили све колико вас ту има, малограђански пунигузи, а не радници. Срам вас било. Кукавице. Зато, да сте престали о платама и скупоћи да причате, о бесплатним туменим чизмама и бесплатним бундама, одмах да престанете, иначе ћу вас ја ту у њихово име на лицу места уредити за врбицу...

Нису му дали да заврши. Састанак је прекинут. »Не дамо се врећати. Нас су наши другови овде избрали да штитимо њихове интересе... И ми...«

— Од кога да их штитите? — викао је — од револуције? Од Партије? Стидите се, себичњаци! — Изјурн. Али друг Стојан...

XVII

Седео је сад у скоро голој секретаровој соби; друг Стојан је наливао другу ракију у чашицу.

— Знам. Знам све. Знам. Понекад би и сам најрадије послао све гезгаре и динарције у мајчину, али, Вуче, Рсавче мој, схвати, наш је задатак да их постепено освешћујемо, да их васпитавамо и уздижемо, а не тако... да их псујемо на пасја кола. Не може то, јер...

Друг Стојан је говорио дуго и убедљиво. Упркос оним неколиким Вуковим упадницама у стилу: »али ускоро ће велике воде; време им је«, »не вреди ту лепим« или чак оном староможданом: »слатко ће нам се смејати кад нас ухвати на спавању«. Стојану је изгледало да је на крају успео да га натера да попусти, увиди грешку, јер је, устајући, признао:

— Нисам поступио најполитичкије. Али ја се избезумим кад видим како нам испод жуљева изблја повампирели смрдљевак.

Разуме се, заборавно је да одговори ко ће »нам се то слатко смејати«.

— Ако продужиш да тако осећаш и говорниш, људима ћеш изгледати обичан фразер, ван стварности. Разумеш шта хоћу да кажем?

— Не! — рече Вук — не разумем. Али ко каже да ја осећам и говорим само као некад? Ја радећи... исто као онда.

Опет је друг Стојан, оним стрпљивим, глатким и мирним гласом (који могу да поседују само људи који су се поистоветили с неминовношћу) стао да му објашњава у чему Вук грешн кад, гулећи »кожу и салце са живаца«, тражи од свих оно што може само авангарда. За то га је време гледао оним својим хладнобрижним погледом лекара.

Друг Стојан се дигао са гвозденог кревета и настави да говори не скидајући поглед с Вука, покушавајући при том да наслепо напипа папуче:

— Нису нам људи непријатељи и кад не мисле исправно па и кад желе да потроше на провод и луксуз динар још увек нужан инвестицијама и друштвеном стандарду. Предуто су били угрожени животно, стамбено и гладбено, текстилно и свакако.

— Ја и не мислим да су нам сви људи непријатељи. Ниједан нам добар радник није.

— Него ко? — друг Стојан се закашља и ухвати за бубрег.

— Заостали и себичњаци. Укратко прошлост.
А ти? А ја? Јеси ли баш сигуран да и у нама није заостало штошта прошло?

— Ја сам својим непријатељским заостацима давно заврнуо шију.

— То је лепо. Али видиш, ја још нисам успео да то сасвим постигнем. Требало је синоћ да одем у болницу, на лечење.

— Четири године већ одлажеш.

Не журећи, поново отпоче да га убеђује, позивао се на време од пре четири године, кад се и за бетомирање загата чекала директива из Београда. »Је ли то заосталост?« упита и одговори: »Сигурно да јесте. А је ли непријатељство?« и пожурѝ да каже: »Није! Па ни ово сад није, иако није у свему тачно баш оно што се очекивало. Зашто? Има људи на разним тако рећи спратовима.«

— Не признајем.

— Признавао или не, има их. И са свима њима треба рачунати, какви су да су. А шта теби смета што на састанцима радничког савета говоримо о бесплатној делимљивим гумених чизама, о бесплатним бундама, о бесплатној струји... што се у Општинском комитету, где су сељаци, прича само о томе како да нам повисе кирије и цену струје која пролази кроз трансформатор који смо ми поставили на њиховом атару?

Ипак, на крају, Стојан га убеди (или Вук, који је погледао двапут у сат, попустин) да треба да се извини.

Било је десет и четврт. Стојан је погледао у свој сат с поклопцем кад Вук напусти његову канцеларију (и собу за становање) и оде на састанак. Трајао је равно још један сат.

XVIII

После састанка радничког савета на коме се извинио за испад, место кући, пође, онако бесан, и због лога у мочвару. Било је касно, али хтео је свакако да зна како то, после свега ноћашњег и данашњег,

тамо стоје ствари, шта је с подземном водом, шта с реком која је овог пута пропустила прилику да насрне, поплави. Зашто? Ни на кога се од задужених да воде рачуна о тим стварима није могао докраја да ослони. Машинка му је невидљиво висила о рамену испод кратког, јагњешом кожом постављеног капута. Ремен, који се заврнуо, сметао му је, али било је хладњикаво а и мрзело га просто да се раскопча и поправи ствар: за два сата ће се ионако вратити. Само да погледа Олуѝ и Слепи тршњак.

Стајао је сад на узвишици с муслиманским гробљем на рубу мочваре. Одатле је почињала шума канадских топола засађених пре тридесет година, кад је цео тај терен припадао још краљу Александру, који је увртео себи у главу да га претвори у неко величанствено и ником потребно ловиште, над ким сад равнодушно плови један исцеђен иако пун месец и осветљава јасно чипкасте капиларе грања. Рсавцу се чак чинило да види трагове од наноса последње поплаве, кад су се велике воде, пре три године и пре две и пре сто година, пробивши се кроз насип дуж обале, узверале четири метра уз те тополе и оставиле смеђосиве, блаћнаве своје отиске на нежној, беличастој кори дрвета, тако да му се од те месечине што је подрхтавала таласајући се кроз зањихано шибље ибуња, крошњи и мочварног биља учинило да се нашао на дну неке прозрачне али суве воде коју је могуће дисати и да је преживели становник потопљеног континента, први људски створ избио из небића на један нови свет.

Ништа не зна шта ће му дан донети. Има ли у том свету хране, и какве? Јесу ли услови повољни за незадовољство постигнутим? Нису ли? Хоће ли бар ту бити љубави за њега? А Рима? Не. Зашто не? Он ипак виде Риму као давно једном како га сусреће негде у тршњаку, где се пре тога окупала у мирној бистрој води Олуѝа. »Поздрављам те у новом нашем дому. Ту је. Али се не осврћи још.«

Како? упита се, да прекине то понављање.

Гаванисати их греба. Држати на окупу, на ногама, мобилисане, спремне, да даду све од себе. Иначе све оде до Бивола. Јер напашће као никад, као никад, као никад.

Али у истом часу, блеснув од радости, виде како се кроз шибље зањиханије но од месечине сад повлачи једна забуљена прилика, и не видећи је још добро, осећао је у кичми само како она, он (сељак сигурно) мирно корача кроз шуму. Пре но што је помислио ко би то могао бити, знао је, радостан, све, али место да се притаји и одоли, што би било нормално, јер је све то толико хтео и тако пажљиво био припремио и сад знао — не успе и не одоле мржњи којом искипе па, упркос свему што га је радосно заустављало, из њега потече струја што га покрену, рука му се згрчи, ноге потрче а из грла излете једно ујасно громко: Стој!

Добро хитнути камен погоди га у аркаду неочекивано а у истом часу нога му се закачи за неке вреже, истегну му се, он посрну и падајући виде како онај сељачки гад бежи, пре но што га онесвести сурови судар с некаквим тврдим предметом који га плочицице распади по челу и слепоочници.

После, на повратку, одлучи да никоме ништа не каже, мада је у први мах помислио да оде у милицију или другу Стојану.

Ушао је на прстима, али се Рима диже. Рече јој да се саплео враћајући се кући пречицом, пао и ударио у пањ. Она устаде, не отварајући очи упали светлост, бунуном, утрнулом руком опра му некако крв и прљавшгину с лица и после му се, затворених очију још увек, увуче у кревет, приви уз њега.

— Мили! — шапну спорим сањивим уснама — не љути се више на мене. Нема смисла да не будем оно што сам, зато што те волим... Али ако то сувише још хоћеш, ја ћу се уписати на машинску технику или шта било што захтеваш или мислиш да треба.

— Нема везе! — помилова је и помисли: Дакле, електротехника! Но не продужи, расејан од умора, док не осети на својим маљама нежно тврде и лепљиво топле вршкове њених груди. Заграи је и она се приви уз њега, отвори, иако се није заправо до краја ни пробудила.

ГЛАВА ДРУГА

I

У бараци тзв. комерцијалног ресторана поручила је чај и два ровита јаја. Келнер је ставио на њен сто свећу у празној винској чаши, запаљено је, смешно прогљао очи, одгегао до шанка, и тамо је гусански промукло поновио поручбину. Једна свећа над шанком. Последњи су гости изишли пре но што је стигла; први ранораниоци још нису приспели. Одлучила је коначно да се среди, а студије нека причекају неко време.

Једна свећа за касом. Келнер јој донесе доручак и она упита: има ли коњака. Свеједно, ракије, да, једну љуту. Била је тако пријатно уморна, као припита, а знала је, цео ће дан грчкарати, радити, спремати; увече, кад се Вук врати с посла, изненадиће се кад види шта она уме за један дан да направи од напуштене сељачке куће. Само да не прокишњава и да су прозори читави. Остало ће обојити. Има страшна да буде.

Напољу је још било мрачно, ушла је, сместила се недалеко од пећи, на пиловину, било јој је хладно.

Напротив. После грећег коњака било јој је врло топло и пријатно кад је у свом мантилу од bois de gese твида, с богатом огранцом од чинчиле, не, боље од смеће, густе канадске видре, изишла из свог аутомобила с бошчовом грејалицом и удахнула тај рески и питки ваздух чији укусу подсећа на рајско пиће (две исцеђене поморанце, један лимун, једна банана, чашица цина, мало шећера, кап рума и доста прозрачног леда свуда околно).

Где сам стала?

Изишла сам из свог аутомобила, огресла снег с ципелица на мрамор (јако високе и танке потпетице), заставши пред огромним вратима од дебелог стакла без гвозденог, алуминијског или дрвеног оквира: чисто, дебело стакло са стакленом декоративном кваком. Чему? Излишна је. Врата се отварају сама (принцип фотоћелије), чим је стала пред њих. Она већ ступа преко дебелог, пријатно раскошног сага фоајеа туристичког хотела ван категорије. Акваријум од стакла и оникса, огроман, на средини хола, дању и ноћу обасјан разнобојним невидљивим рефлекторима, у свари је водоскок, а арповски облик саме сале, с безбрижно-немарним и страшно веселим цртежима на зиду сав је од неправилних троугаоника, разнобојних кружића. Ведре те мрље и неке линије мачорски лаке, разбацане осмишљено, намегале су једну немогућу ритмичку везу између њих немирних и не само њих покретљивих него и маштовитог водоскока, фантастично смиреног сага и неуспљено слободног облика просторије. Оркестар гитариста у сетно-сјајним широким атласним кошуљама и црним панталонама шпанских фламинго плесача (смештени на унутрашњем балкону-естради; неправилан бакарни полукруг, спреман да се стилизовано узнесе) рецитовао је синкопиране љубавне песме. (Љубавне? Зашто?) (И поезија ваљда има за сва расположења.) (После треће чаше рајског пића, љубав је једино што је још могуће разумети. И после трећег коњака? Баш после трећег?) Нечујни келнери у фракковима боје пића која су сервирали кретали су се тупко ка столовима иза паравана од патуљастих палми што су само тупом свог лишћа избијале без стабла из двоструких стаклених посуда. Између мање, са земљом пуном влакнастих коренова, и веће с водом узалуд су пливале рибице у свим облицима и бојама. Али Рима, заклоњена прстоликим слебенозеленим великим листом палме, седела је лицем према улазу не чекајући никога. (Никога?) Притиснула је дугме и шапнула гледајући у абажур сталне лампе, у контрадносу са столњакком: »Седамнаест. Још једно рајско пиће!«

Људи који су улазили били су сви свеже обријани, очешљани, мирисали су на баршунасте неке ду-

боке топле мушке мирисе што су се ширили од њих у пролазу. Сви су имали испеглане бугове на панталонама, беле кошуље и кравате добро везане у троугласте чворове. Неки су седали неакцентовано сигурно на високе столице око округлог бара десно, пушили цигаре од опојног македонског дувана, а руке које су држале чаше с пићем имале су (приметила је то са задовољством) чисте и неговане нокте.

Неки од њих дошли су да погледају телевизијски пренос коњских трка у Улцињу и уз коњак поједу мали сендвич с лаксом и маслинком или грицну слани бадем уз вермут. Али један који се очигледно вратио с пецања (штапове с блинкерима и високе гумене чизме оставио је гардероберки) хтео је да присуствује синоћњем отварању зимског салона у Удбини, притиснуо је дугме, у исти се мах освеогао нови екран и она је у томли свету и излагача, препознала свој глас. (Зар сам и певачица?) (Него.) Певала је једну песму Душка Радића, а после другу, исто тако познату, Е. Јосифа. Затим се видео Вук Рсавац Гост, најауторитативнији наш концертни критичар, како јој честита и обасипа је похвалама које су јој можда за нијансу исувише видљиво пријатне (треба то паући пут боље сакрити).

Је ли то он сишао са екрана?

Видела га је кроз стаклени зид широким врата што су се отворила пред њим. Притиснула је друго дугме и у часу кад је Вук, још мокре косе од малочашњег купања (сва срећа што је понео шешир), предавао мантил гардероберки (за две цртице претерано привлачној девојци), она је рекла гледајући у лампу: »Драги, ја сам иза палме број 17«. Видела је како се осмехнуо и пошао ка њој иза зракастог палминог лишћа. На себи је имао добро скројено флазелско одело на два реда. Крупан, сав од еластично тврдах мишица, корачао је ка њеном скришеном столу, сагао се истински присутан, пољубио јој врхове прстију с ноктима у преливима ружичасто бисерне шкољке, и тек кад га она погледом позва да седне крај ње, спусти се на љубичасту угодну ниску фотелју.

— Немој ме тако гледати, молим те. Сву ноћ сам вежбала. Мора да ужасно изгледам.

— Напротив. Свежа си, разиграна. Играш ли се?

— Да, биоскопског живота.

И притиснувши друге, она наручи за њега сок од целера и вршкова младих шпаргли с два-три исцебена листића спанаћа, затим тост с бутером, јагњеће котлете и шољу јаке супе.

Келнер у нежнозеленом фраку донесе доручак.

— Донесите ми још један сок.

— Исти? — упита келнер.

— Не. Од рајчица, краставаца с нешто лимуна, без бибера. Станите... Хтела бих само мирис да му осетим.

Чим остадоше сами, он јој узе руку заборављену на наслону његове фотеље.

— Дивна си. Треба сваке ноћи да радиш. Још лепша си од тога, прозрачнија.

— Заборавио си да сам ти од синоћ опет жена. Нема смисла да сејеш конвенционалности.

— Онда се разведимо. Али што ниси јавила да ћеш доћи? Спремно бих ти вилу са зимским базенима. Овако...

— Ох, ништа, видећеш шта ћу ја направити од оне кућице на обади.

— Ко ти је рекао да је на обади?

— Зар си заборавио? Ти!

— Имаш право. Јутрос, кад сам излазио из машин-сале.

— Ја сам остала врло мало сама у твојем атељеу — исправи га — одмах сам дошла овамо.

— Пила си?

— Није то ништа, драги.

— Келнер! Да платим!

Његове прастаре официрске чизме излизаних пета, њен капут од ружичасто зеленкастог твида без бунде и Срећко који се вуче као стари мачор између прљавих столова.

— Триста тридесет и три!

— Задржи остало!

Келнер одгега према шанку. Свећа за још једним столом у дну.

— Колико мислиш да останеш ту? Видиш како је... Незгодно си време изабрала.

— Видим.

Његове прастаре црне чакшире од шајка. Његов прастари кратки кожни капут постављен овчјим лакама. Његова карирана кошуља. Његов црвени пуловер од грубе вуне. Његова сива виндјака. Његове прастаре, прљаве, али лепо кројене руке. Волим га.

Погледа га у ведрину очију.

Волим га исувише да бих му могла нешто да значим.

Хтеде да уздахне. Насмеши се. Свеједно.

— Ја сад морам да кренем и не знам хоћу ли се вратити до поноћи.

— Вратићеш се сутра! — рече мирно и осмехну се опет.

— А ти? Где ћеш да спаваш?

— У кући на обади. Биће ми тако лепо кад доћеш с рада.

— Ти се увек играш, Рима. Не ваља само маштати.

— Ти си ми увек говорио: малограђани и сељаци не знају да маштају. Ја знам. Истина, биоскопски, како кажеш. Али знам.

— Биоскопски сањати уме свако. Треба авангардно, у складу с временом.

— Којим?

— Базичне индустрије. Грана »А«.

— Знаш: ја — то су други.

— Обрнуто: други — то сам ја.

Насмеши се у себи, изнутра: онда мора да је воли. У те друге спада и она.

II

Цело је пре подне радила. Искрљештеног Абдулу посла у трговину записавши на комаду папира све боје у праху које су јој пребале и (тачно написавши количину сваке) на дну дода (замало није заборавила) пет литара терпентина а за прозоре (необојене прошли пут) — две кутије масне сијена боје и двапут толико растварача. Кућа јој се свиђала: окуком реке

заклоњена од радне вреве и прашине — мислила је као и раније — живот би ту могао бити годишњи одмор дванаест пуних месеци. Под настрепницом пред кухињским вратима паће неколико бјуквих пањева а у соби сандук, који Абдула, вешто барагајући секиром, (извукао је иза појаса, кроз који ју је носио протнуту страга као неки огуљени коштани реп), зачас исцепка дрва за потпалу и наложи вагру (док је писала поруџбину). Обеси кофу с водом о црне, задимљене синџире. Утом се и Абдула врати још искрљештенији и знојавији но икад. (Чудно. Једини човек који се и зими зноји.) (Штега што једва разуме српски.)

Он је погледа, а дрвенасте усне пенале му, жвалаве у угловима. (Уопште он нема усне, само уста налик на отвор глинене шпар-касе.) (Он не уме ни да се смеши.)

— Свеједно. Хвала ти.

— Двеста динара!

Погледа га зачуђено: да не мисли да сам Народна банка.

— Двеста динара! — отеже човек гледајући је искрљештено (снага) и равнодушно.

Она извади из торбе буџелар, даде му двеста динара и сеи се:

— Донеси ми око подне нешто за јело! Чекај, ево ти још сто динара. Купи нешто меса или шта било, сира, свеједно; може и јаја или воће.

Он хтеде да оде:

— Где ти радиш?

— Курир у Управи.

— Курир?

— Слепо црево. Операција... Сад — боловање.

— Што носиш онда кофере?

— Ја носим, ти платиш, ја штедим и купим жена.

— Купиш?

— Мираз оцу за две руке мање у кући. На јесен доведем нову жену.

— А стара? Умрла?

— Отерао сам, шта ће ми. Два мушка детета сам јој извадио, оба умрла, болесно јој млеко. Покварено. Шта ће ми.

— Извадио?

Рима се најези, уплаши.

— Отерао.

Опет је подиђе језа, али није било времена, треба да почне. Јесте, новине и крпе прво на под.

— Добро, Абдула. Не заборави да ми донесеш нешто за ручак.

Четке је понела са собом, друге купила путем овамо. Али највећи део посла свршила је помоћу прскалице коју је с метаном у бомби добила из магацина. Обојила је зидове како је волела. Око огњишта је длетом истругала жбуку до живога камена (згодније тако). Око камена је начинила широк црни, не сасвим правилан оквир, мало развучен, померен, ромбоидан. Од његовог краја до прозора и с друге стране врата — све је зазеленила. Над вратима и после до других, што воде у собу за спавање — светлоружичасто: остатак — окер. Али један је утао ружно замрљала, секирала се, али је после ту гадну пегу заокружила, извила, продужила, начинила облик који није ни на шта подсећао, а био доволно ведар сам по себи да делује живо и осмишљено, као неко будуће биће с месеца, Тере или како се све не зову те космичке утопије из нинанана стрипова. Било је црвено. То биће будућности. Али доста конвенционална иначе дневна соба с огњиштем-камином добила је због тог црвеног бића нешто живахно, што је весело зрачило и онда кад би окренула леђа хомункулусу. Изгубила је меру и тугу себе, коју је тиме ослободила непријатности збиље, и одахнула, задовољна што ће одсад у њој бити само будна. Просторију број два наменила је заједничком спавању. Два зида је обојила светлољубичасто (женска боја). Трећи — нежно окер и зелено (једва окер и једва зелено), четврти (онај чији ће крај видети само она кад буде лежала на леђима) настао је мешањем свих тих боја у раскрвављено неко сумњиво плаветнило непостојећег неба. Кад се Абдула вратио, донео јој је за ручак пола киле хлеба и сто грама вурде, напунио је за кусур од стотке све посуде водом, покупио по дворништу расуте облице и пањева, упао у другу напуштену кућу, пренео оданде дрва и, незадовољан, још почупао ограду од врљика док

joј није наслагао три хвата под настрешицом (за педесет динара дању око куће урадио је двадесет пута више неголи синоћ за двеста, кад joј је од станице до стамбене колоније однео кофере и штафелај). Помагао joј је уз то да из треће собе пренесе и распореди намештај, направљен за време њених ранијих долазака (према њеним нацртима). Сем два лака лежаја: обични рамови на ниским ножицама са гуртнама што су се завршавале кратким, бакарним опружницама испод три велика јастука-душека, она стави на под чупаву асуру, сточић у облику старих сликарских палета и две ниске фотелице с кашикастим седиштем. У дневну собу унесе велики тешки сто од куване буковине, шест столица (довољне би биле две, она ће се сва посветити Вуку), (што је само весео онај хомункулус будућности), окачи полицу за посуђе на један велики дунђерски јексер, хтела је да га извади док је бојила, смеао joј је, а ето, на најсрећнијем је месту, као да је укуцан пошто је, после другог мерења, рачунања и размисљања, одаучено да је ту најприкладније за полицу (случај је некад ушледа фосфора, зноја и времена). Нешто цртежа и слика — обесиће сутра; сад мора да замандали врата и прозоре (мрачи се), али пре тога ће да распакује штафелај, столић за боје и прикуцаће на прозоре ексере за завесе. Кад то сврши, уморна и сва пребијена, окупаће се поштено, обући ће се лепо, изићи, набавити нешто за вечеру: пиле и салату. Немлевене пржене кафе има у торбици. Објасниће и Вуку: равноправност није закон, већ свест, осећање, слобода.

III

Чисто окупана, нашминкала се пред невеликим огледалом и упутила задовољан осмех себи, како се осећала пребијена намриво, као једна стара кучка. Салата је спремљена, пиле се још пекао, кафа, кревети, све спремно. Устаде, окрену се по соби; све joј дивно мирисе на боју (можда и он ужива у мирису

терпентина, уља, лака, анилина). (Зар није спавао у компресорској сали пуној испарења машинског уља?) (А овај мирис је јачи и рафиниранији. И не заптива.) Ја бих наслепо могла, чини ми се, да разликујем боје по мирису. Само не бих смела да сам тако уморна као сад. Она склони шерпу с пилетом са вагре, стави то по страни, крај салате. Кад дође, само да пригрејем. Заруменеће се још мало и бити тамац како треба.

Опра још једном руке, утрља мало крема у кожу, протрља неколико пута своје опалноружичасте нокте о вунену сукњу (да им враги сјај) и не затворивши за собом врата друге собе (већ топле од зида угрејаног пламеном огњишта), седе на фотелију и пружи руку ка столу по роман започет још у Београду, продужаван мало путем.

Није била у форми за читање, измицало joј је значење читавих реченица преко чијих би речи прешла оком не уједињујући их до смисла. То је зато што је сасвим задовољна овим што је направила а њега још нема, па joј сувише жао.

— Добро вече! — рече радосно, скидајући већ код врата своје црвеном вуном постављене рукавице од аксисове коже.

— Ви сте Рима?

— Јесам.

— Зашто?

— Не обуздавам се кад волим.

— Римувеш са свима, значи? — закључи одједном строг, не, горак.

— Била сам сама. Бојала се смрти.

— Слажеш се и са оним што улива страх? — запрепасти се.

— Ја римувем понекад и са смрћу зато што волим живот и кад те нема. У основи моје је име слик љубави. Рекла сам.

— Зашто ти онда верност пада тако тешко?

— Због слика који морам да нађем да бих била.

— Бркаш, драга, љубав и живот.

— Живота нема после твог одласка!

— После — то су други. А они су, опет, живот.

— А смрт?

— Ње нема.

— Док говориш. Ма шта. Макар и то, непријатно. Али кад те не слушама, пусто је.

Учини јој се да он наставља да објашњава зашто за њега нема смрти и кад ње нема. Уздахну гужна као ратна варка:

— Зашто ме не волиш више, мили?

— Обратно је. На жалост је.

— Зашто на жалост?

— На шта личе твоји снови? Реци.

— Али ти си ме на почетку волео што сам умела брзо да сањам.

— Кад је то било? Давно.

— Не тако давно. Заставе су се вијориле са свих прозора, на улицама се од јутра играла кола, музике су свирале, поворке с бакљама носиле су, певајући, транспаренте и слике.

— Требао је тад испустити претерану пару туге и бол преобрати у живогипактечаде. Али с преласком на план... треба и снови да допринесу нешто његовом остварењу, не? А какви су твоји?

— Очајнички, мили.

— Па да. Они су већ тада, 1945, били потрошачки.

— Нису ти тада сметали.

— Сада смета њихово играње жмурке са задатком на дневном реду. Сан је и то, али енергетски.

— И ја сањам како ће бити!

— Грана »Бе« неће никад бити каква се сања.

— Прошан пуг кад сам ту била...

— Прошле године?

— Тад си ми рекао да хидроцентрале трају 50 година. Ја сам отад више пута сањала нас остареле после тих 50 година.

— Знам шта хоћеш да кажеш. Није тачно.

— Да смо уложил и твоју љубав колико енергије колико смо дали тој централи, наша би љубав светлела и одушевљавала све људе и дуго пошто она престане.

— Људе, кажеш? Њих још нема. Њих ћемо направити помоћу оваквих централа.

— Значи ја ти нисам добра?

— Не! Тек ће наши унуци, или чукунуници можда, моћи да кажу да су се очовечили. Јер ће

живети у једном енергетском царству где црнци од милијарди мегавата раде помоћу прекидача и дугмића, а људи поклањају љубави и другим проналасцима све своје снаге. Али у школама ће учити да за своју срећу и живот има да захвале нама. Волеће нас, грлећи своје девојке.

— И ја сам већ зрела за грљење. Ја сам ти жена.

— У заосталој земљи без базичне индустрије нико није зрео ни за шта. Најмање за љубав.

— И ти би ме зато живу узигао у темеље овог? Мислиш ли да је то ново? Узигај ме, као што су неимари пре хиљаду година уграбивали младе наше прабабе. Али су им бар остављали прозоре за дојке. А ти? Дај ми бар оно што су добијале од својих драгана; дај ми прво децу која ће имати децу и унуке. Дете.

Вук је радосно загрли.

— Себе ћу ја да уградим у темеље овог света. Себе. Не тебе.

— Не. Ти не знаш. Жене се једине уграђују у темеље света. Не мушкарци.

Она се одједном трже, расањена скочи и појури вратима. Неко је закуцао. Или није. Или јој се од жеље учинило да је то Вук?

— Пратио ме да ти кажем: неће да дође. Седница. Раднички савет.

— Хвала! — и ушта — зар није одавно дошла струја?

— У три сата дошла. Он сада стигао.

— Лаку ноћ.

Искрештени је гледао. Залупила је врата. Закључала. Села је, опет узела књигу. Али ускоро је чула друге речи. Долазиле су откуд и бие раније. Из ње:

— Оћеш да ти извадим једно мушко дете?

— Нећу. Иди.

— Што нећеш ти извадим једно мушко дете?

Глас му је, чинило јој се, звучао нечујноснажно, као плаз змије. И нежно је лепршао у њој, упркос препрекама од закључане хрстовине.

— Ја сам једној жени без ноге за хиљаду динара извадио мушко дете. Теби ћу за педесет динара и десет пута за педесет динара — пет стотина свега ди-

нара. Ако оћеш може и двадесет пута за хиљаду свега динара. Јер морам да купим још једну жену за себе, мушку децу да јој сваке године вадим до смрти. Сто хиљада динара има да дам у мираз њеном оцу. Две ћу му руке из куће да изнесем.

Напоље! Напоље! викала је опирајући се и у машини благој струји те искрљештене нежности, туђе, гнусне. Она само Вука хоће. Њега и никога више.

IV

— Кило меке! — искракну Срећко поручбину прве четворице овојугарњих гостију. Пре четврт сата, једва, изаламнили су тетуралући се последњи ноћници.

Касир притисну три дугмега и, не погледавши их, окрене ручку националке: иза олтшајелог лима шкргутну, једна опруга штречну у звонце које се јави испод неког пониклованог метала: фиока искочи до пола и из тучаних усмина провири бели картонски језик.

Нигде никога, али место да седну као људи за неки сто крај пећи у средини бараке, ови су се, као четири млинска камена, спустили брзо крај разлупаног стакла на вратима. Напамет их зна, бар као и тај у све прјодри мирис ужегале масти и накиселе алкохолне паре.

Касир натакну пола картона на дашчицу из које је штрчао велики тесарски ексер. Шта му је? Да не жали те прљаве платнене капутиће преко слојањених кожуха? Или чак и оне бетоном попрскане рибежуге цемпере позеленеле под мишком? Нека су сви проклет и кад су у проваљеним сукненим чакширама и кад су у панталонама од трниша, опанцима, цокүлама или гүменим чизмама, одакле на леш базде њине плоснате, расквашене, копитасте, излишне ножурде.

Урамљен између лучног кухињског отвора и шанка на дну бараке, Белоглави је дотицао угаони кант наслоном столице на точковима расходованог

неког бицикла и држао обично леви лакат на наслоњу прозора кроз који је гледао преко цесте у каменове. Шљакају и шљокају — то им је све! — продужки своју црвенооку спору мисао албиноса, двоструко прокаженог. Пре сата и више, музика је напустила црни, науљени подијум, а певаљка се још у пола три повукла да спава бајаги. Али ускоро се појавила на цести, поред касировог прозора, где је већ добрих четврт сата чекао њен *главни*; Жића Гром ју је зграбио једном руком за раме, другом марнуо по потиљку; она је ћутке посрнула, он је цимнуо, задржао и одвукао у мрак, тачно иза војничког камена Благоје Валовића. Оног који »ту није«.

А ја? Никад.

Свитало је.

Време је то кад Белоглави, ноћни касир, грамзљиво почиње да чита животописе мртаца урезане у сираси пешчаник. Срицао их је готово замуцкујући од страха да му не промакне нешто. Као да би могао да не докучи главно, онај незнани смисао послужних речи од којих свака (зна их одавно напамет) изговара само своју природну неравнодушност једино према себи. Зна то, али тајна је ипак у смислу свих њих заједно, јер се ипак држе скупа и ниједна се сама не усубује да свој део општег смисла склони од ветра, грома, пљуска, мећаве или радозналих људи. Зашто? Је ли и њима одсекао неко ноге до кука? Понекад му је изгледало да се неке речи мичу као да би да одбегну од безобзирне целине реченица у које су ухваћене. Тад није умео да се ослободи утиска да би свака од њих измизала из уских, плитких камених кланаца у које је уклесана као човек у гроб, у столицу. Узалуд. Остајале су укљештене у камен, притиснуте наметнутим смислом реченице којој су жртвовале део свог значења. Оно се јадало, свако својом посебном бојом из камених усекотина (речима је камен исто што и човеку земља). Ту су им различите боје пуштале корене и жилице. Прави им је смисао биљност: боје расту из грбности камена.

Само мука је докнадити шта је то што одређује да иначе исте речи буду различито офарбане и уобличене. Зашто је оно *ту није* — црно и плитко, да

ли због није, или због ту? Зашто је слобода — сива, а живот — сребрн и кривудава? Зашто је јуриш једанпут црвен (због крви, ваљада?), други пут вешплава (да ли због неба које не гине онима који јуре?) Но бол зашто је зелен? (Да ли због вере да ће доћи пролеће безбола? Или значи: Шикљајте увис као биљке?)

Еј, људи, еј, речи! Од поноћи до поноћи смена за сменом шаљема ракију. Прво су тихи и крути, тешки као она четири маинска камена засела малочас крај улаза. После су гласни и пркосни, онда досадни и сузни, на крају бучни и претећи. И нема ноћи да не плане свађа, песнице не побледе, да огулене и крваве не забубетају, крив нож да се не загнури у меко месо слабина, дугоног човек да се не свали на срчу разбијених лигњењака, сифона и чаша.

После се почисти.

А он остаје да седи. Каже коме треба ко је почео. Тиме откупљује право да живи и мисли.

Трезне се људи у јендеку или хапсу, бараци за самце или на гомили дасака. Нико му још никад ништа није замерио. Онај тајну чува.

И опет изнова. Као да су део реке ти пијани људи, који ту живи нису, али се праве да јесу и иживљавају у спољном: у померању, у ларми, у покорвању рачунима и законима мртвог бегона и гвожђа.

Еј, воде, еј, тајне!

Које сте живе и које се не одајете. Зато река кривуда и кривудајући мрмори и на изглед прихвата све предлоге теренског нагиба и пада, грновитих остенака дуж корита, па чак и инжењерских цртежа белим мастилом на плавој харгији, али своје поруке не казује до краја ни кад једанпут или двапут годишње нападне неочекивано (увек у ноћи од суботе на недељу или уочи других државних и народних празника) (није то случајно) (није). Тад јој сирене и паника потврде да је тренутак добро избрала. Јер тад, од суботе на недељу, пажња и јесте највише развејана, мамурлук најмутнији, немоћ главе и мишића — најдубља. Зна ли она то људско знање? Броји ли дане? Како? Прстима својих притока: Језиком своје струје? Изговара ли тајну себе прево-

дећи се с људског језика, свег од ларме, на језик сребрног жубора те тишине?

Довољно је да окрене главу од каменова према прозору сучелице па да је белу види како избија измучена и као одрана из мочваре и кањона на њеном крају, узводно. Не да се ражцилинта. Напротив. Успева да се одмах заузда: као да топлењу маст прелива преко сопствене пене. Смирена (бар на изглед), наставља да тече према лане завршеним радовима на загату и брани прве фазе. Кољка је, могла би у трен да недовршени загат (па и половину бране) зачас потопа и разнесе. Али она се помирљиво уклања копчастом бранику и, мада стиснута на половину простора који јој је стварно потребан, послушно се руши, и, удвостручене густине, ваља према мосту. Под њим се само понекад ноћу бацакне и окрзне неким својим поткожним подсмехом, више узводно, ноге сплавара који пеку ракију на обали. Али петсто метара ниже, отвара се по други пут, сва као лепеза, и безбројним малим рукавцима и једним доста великим одструји полако, напола понирући, напола не, кроз рит пун дивљачи. Ни ова друга доња мочвара није без краја и неколико километара даље река опет израћа из понора себи на површину, скупљајући се опет као у жижу себе, и наставља да тече другачије моћна, глатка, опет млада и чиста од несесћања. Гледајући је каква је тамо у широкој котлини оивиченој ниском бело-црвених коралних кућица око елипсастиг подножја оголелих планинских вратина, не би рекао да је она, овдашња, у родству са собом, мочварном и тамошњом.

Зид бео, кров — црвен — боје живота у кућама. А ови ту, сви одреда бескућници. Њихова је боја жута, охоло ракија и црна — винско самопоуздање. Мисле ли да су се испречили реци дебелим коковина загата? Армирани бетон биће њој мека сланиница певаљкине слабине кад сребрно и суро блесне и блуње кроз рану у лонац да као мишчеве подави те пијане, зелене ногајлије који мисле да је све вешплаво и црвено знање у цртежима инжењера и сва снага у наранцасто немарној одажњости, који су мишца пилад пред тим бркатим мачором дивље реке с ноктима још у пахуљници шапе.

Еј, кад опет навали белоока, грке ће бити, грке и ужаса, крклања и смрти и ништа неће вредети, ни руке ни ножеви, ни крампови, ни биповке, ни гламазне дизалице, ни челичне сајле које улазе у топлоте другог mesa и бистар млаз друге воде. Биће доцкан кад схвате да су узалуд рили, бушили, копали, превртали, разглављивали, загађивали и објаживали осушена корита струјом, кад суну свом снагом њене неукротиве најзад буџине и сапи. Јер нежни или пијани, паметни или храбри, ови ту људи свету само бол и смрт задају, живим људима удове дробе, наде пресушују, мисли прекидају и нигде не треба више да их буде! Ни ту.

Као Благоја Валовића, кога ту нема заједно с још дванаесторицом Брићана и Нерекаваца, ако је веровати сажетом камену по ком гмижу речи његове жене Валовићке, казујући: »Ту није Благоје Валовић из Брсаћа, војник I чете, 3. батаљона, 25-ог пешадијског пука наше војне дивизије у 26. години свог живота изгубљеног у тубини и свуда. Ој, Србине мили и Српкиње исто тако, сетите се 1914. год-а, када навалише аустријски пукови и ми протерасмо Швабе заразивши. А и они нас преко мора пратише, и мене. Не врати ми се он, јер тамо сам био и ја, Благоје Валовић, који то мртав на женина уста казујем као добар јунак један у свим ратовима српскогурско-бугарском и српсконемачкомађарскобугарскошвапском. Спомен овај, који жена моја неисцрпна, сећајући ме се у самоћи, подиже мени, показује име моје, кости не, иако сам у себи био доста познат лични Србину, један храбри ратоборац Благоје Валовић без сина и наставка из Брсаћа, откинут са ратне земље општина Нерекава, испусти душу на Веренику, пре зоре, писали му, вршећи дужност своју, ноћни јуриш с тесаком на пушки где и за слободу погину. И не врати се дому са женом која га пет година у надању чекала и оде живима да неком из ње, имаће, мужа и неоца, узалуд не остане.«

Узалуд је црвено као један јуриш и два живота: три узалудности под једним кровом. Не сасвим. Испод крова је бели зна, а испод оде живима црно је и сиво. А то и нису боје људи, него боје реке. Жен-

ске су боје у речима; пет година у надању — црно-вешлаво-наранџасто.

Женска је боја потпуна кад се црној наранџасто-вешлавој дода сивозеленосребрна и ружичаста. Боја *неком из ње* и боја *чекала*. Тек онда је то застава жене без знака.

У исти мах касир претрчи, брзим као звезда оком од прозора до кланца, закољуга да обухвати боље погледом обле рубове загата. Чинило му се: уједначено се криво ваздуха цепа брзо, но тише од прозачно танког платна. Тад тек виде: врло муњевито рушило се црно људско тело низ крецаву бело запењену ивицу ваздуха и, одмах спљескано о каменито тле осушеног дна реке, постало платка барица пихијасте каше. Не. Не. Закачило се за анкер.

— Куда, Белоглави? — викну Срећко келнер. Касир налик на свеже ољуштен јелов трупац, онако набијен на своју столицу с точковима расходованог бицикла, брзо је радио рукама и тек с врата застаде, добаци:

— Певцу крв да пусним.

Напољу, озго, с цесте загледа се у јединствени, панични покрет људских буба (балетара и гробара) које, расуте на све стране циновог загатског лонца, сад заошћане страхом, јуре ка месту још једне несреће што их збија. Несрећа. Она је снага што везује речи у реченице. Она одузима меру свакој речи, смањујући је у име целине. Сва срећа што они то не знају. А и да знају, они несрећу не могу да уклоне. Из своје столице на точковима поче, заиста како је био и најавио, да пушта певцу крв у реку, ионако већ љуту. Не још сасвим. Почини! насмешни се у себи, скривен као и она. — Подавиће их као мишеве. За ноћ. За две. За три. Хоће. Не држи ли он више страну људима? Онима који су му криви? Али кад их река отера заувек одавде и живот се врати у природно и споро корито, мање учесталих несрећа, тад ће ставити ту недалеко, одмах крај камена Благоја Валовића, где је и потајно закопао своје из болнице у ракији донете ампутиране ноге, још један камен. Малин као одсечене и брзо смежуране ноге, упркос ракији. Уклесаће: »Били смо струја коју је одгризао бетон који се не каје. Кажњен је«. Вода ће

га разумети и, чиста, радоваће му се у себи кад се буде огледао у њој. Вода и онај који му је могао бити отац да није *погиб*.

— Еј! — викнуо је Рсавац. Он је у води до рамена стојао и дизао Миауна са ченгела и сад му ишао у сусрет — Белоглави!

Касир диже нагло главу, али га већ мирно упита шта хоће. Овај му приђе сасвим близу и, окрећући се, погледа унаоколо као да неког тражи.

— Сећаш се — поче Вук — с почетка, пре но што смо стигли, било је вампира у мочвари.

Покрену руком точкове, приближи му се и диже ћебе са крила. Откри првене патрљке, као и он увек пуне злобе:

— Па шта, ухватио си ме, нагнао да радим с тобом и обогатио. Ако сам имао дуга — одужен је.

Покри се, хтеде да покрене точкове.

— Чекај, човече!

Касир је чекао гледајући пред собом у реку, сад тамносиву и неодребену.

Нисам те никад питао, мислио сам да би ти могло бити непријатно...

Гледао је упорно у воду, не дижући главу промумла:

— Пигај!

— Забуљен човек, као ти некад, шта хоће?

Касир је ћутао.

— Хоћеш ли да пошаљем Мишка да те то пита?

— Да вас отера! — одговори с истинском мржњом.

— Зашто?

— Нема вас. Само се правите.

— Не разумем, али добро, тако сте онда мислили. А сад?

— Сад? Има их више врста. То је све што знам.

— Ти си знао за једну врсту. Она више не игра.

— Побижени су. Остају други.

V

Отворила је очи (недеља!) и кроз полумрак угледала је вагросне панталоне. Исuviше сањива да би могла да се не задовољи оним што јој је непосредно било дато да види, а ипак у толикој мери расањена да буде и незадовољна собом, Рима се полупита: С ким сам то била на вагросној забави?

Чинило јој се да није била, мада, сети се, једном је погледала испод ока у Београду (становала је недалеко од Пожарне команде, у Георги Димитрова улици) високог вагросца који јој се чинио плећатијим од Вука, али имао је широке плаве бркове и коњуктивитичне очи (није јој се ни свидео, мада га је приметила, али онако, услуг, зар не сме више ни да погледа човека у пролазу?) (како ли мора да је страшно некој тотици кад је он притисне) (дисати не би могла). Али откуда он сад ту? Дише прибрано, мирно. Сети се да није више у Београду. Јесмо ли побегли у Аранђеловац на викенд? Ничег се није сећала. Ничег више. Зато се осети силованом и постићеном. Како да није ништа осетила? Тако ли се уморила, на све заборавила?

Стварно, још је уморна.

Заспа опет.

То је ипак узнемиравало и у сну. Неко је могао да уђе да је силује и уради с њом шта хоће, а она ништа да запамти; ни видела, ни чула, ни осетила, само — стидела се. Не јако још. Није знала зашто би се стидела. Сновима се не заповеда. Абдула Вагросцац? Не. Друго је то било. Шта?

Био је већ дан свегао кад се пробудила опет, мада још увек с осећањем изубијаности по целом телу. Помери главу према другом лежају, онда је подиже. Тад виде боју зида и не изненади се кад приметити мужевљеву косу на другом узглављу.

Био је ноћас обазрив. Зашто? Зар је не воли више? Или зато што је воли? Никад се не зна тачно с мушкарцима.

Он је мирно и бешумно спавао. — Воли ли је он? Или је све то само онај лажно обазриви изговор мужјака коме је женска досадила, а из уображеног

кавалерства партнера физички снажнијег, не и одлучујућијег, неће да каже да би хтео другу неку, маабу, па измишља принципе, теорије, гране А и гране Б, јер је кукавица и не сме отворено да каже: Тако и тако, хтео бих с другом да пробам, знаш и сама како је: »Нек је промена, макар и на горе!« — Сви су мушкарци кукавице. Али се одједном сва расветли, сасвим разбуди и сети да је дошао разбијене главе, одгурну једним покретом покривач и устаде. У прозачној, дугој, ружичастој кошуљи и црвеним папучицама с тјудор попетницом, чучну крај огњишта да јуживи замрзнуту ватру.

Угрејала је воду и ненамерно, али ипак (не може се све време ићи на прстима!) правила прилично ларме. Окупала се још једанпут поштено (док је гола клечала у дрвеном кориту, осећала је све време по насапуњеним уплашеним леђима зиму од које се јежила не без пријатности) мислила је с ужасом да не би било zgodно да је он затекне тако...) (и да је зграби, подигне и баци мокру и такву међу чаршаве, душке, покриваче, јастуке и сву је тамо згужва као неку прозирну спаваћницу). После се обукла и како се он није будио (зашто се не буди?) (је ли он још страшније уморан?), доручковала је чај с кексом. Онда је отишла до пијаци (оставила му је цедуљу да је свакако причека, да се свакако окупа: вода му је топла на огњишту, она ће одмах да се врати).

Задихана, затекла је цедуљу на месту где је остала. Вирнула је њему у собу; ватрогасне су чакшире и даље лежале пребачене преко столице с црвенољубичастим јастучићима. Ватрогасне! Уопште нису биле ватрогасне чакшире. Него његове, старе, обичне, црне. Само јој се учинило. (Зашто?).

Јадни мој Госи! помисли наједном матерински сажаљива над тим уморним дечком. Чинило јој се да он ништа не зна и не разуме, а она — све. На пијаци је чула од жена које су разговарале као што се мисли, да прекснотни квар струје није прошао без последица, да опет неће бити шећера, а брашно да је поскупело, да се више од плате неће моћи да живи ни ту, а камоли у Београду, (ја не знам, бона, како то они тамо живе, сем ако не краду, сигурно

сви крадуцају, то је као неки додатак на сатницу, шта се може, таква су времена). То су били исти гласови које ту одувек чује, једнаке и кад брину и кад се диве: — У хладну је воду улазио и момчића једног спасао. По овом времену, сачувај нас и склони, не бих ја, да ми је плата сто хиљада. — Јутрос су о Милуну говориле жене после. Вук да је синоћ њега спасао. Милун? Ко је то? О њему су говориле.

Волела га је. Волела. Била је срећна.

Она је средила орман с вешом (својим и његовим) и лепо обесила да се извиси његово тамносиво, свечано одело и униформа преправљена у полусвечано одело (без еполета, али с рупом код левог спољњег џепа за бубамару која сија и још три ратна ордена и још један — радни, трећег реда, на десној страни).

Остало јој је да одреди место за слике. У собу за спавање ће онај премущки акт, рађен у реалистичном маниру (прошле године, на приватном курсу сликања на Коларчевом). Носач који је позирао био је тако чудан, стално се, гледајући их како раде (две девојке и пет младића), узбуђивао без стида: као пас (неколико пута за два сата). Обесиће тај пастиљ тако да га могу обоје видети. И нико други неће у собу за спавање. Метнуће слику изнад његовог кревета. А три платна с истим утопљеником ставиће... Један... између прозора... Не! (због светлости: слаба је.) Сва ће три поставити преко пута огњишта, на голом зиду. А оно мало платно, за које сви кажу да ни на шта не личи, али да је дивно и слатко, њега ће између прозора.

Цртеже ће урамити. Има и једног Лубарду, два Пебина крокија, и један Прогитев пејзаж. Згодне стварчице. Пејзаж би могла изнад полице. Не. Тамо, испред ње. Сасвим ће zgodно доћи тамо.

Одмах се даде на посао. Обеси слике. Урами цртеже. Чак је у шупи нашао и стакла за мања два (за Пећу једног и за Протића).

Пробудио се тек после четири. Упркос буци коју је до подне подизала радећи, спавао је топовски. И будан је лежао, сав утрнуо, заспалих усни и зуба. Безвољан као. Дао се окупати не говорећи с почетка ништа. Она га је купала брзо, да не назебе, дивећи се његовим покретљивим живим леђима (топлим)

(Да ли мишић долази од миша?) (уживала је ипак, сапуњајући га и испирајући му сапуницу с леба). Обукао је белу кошуљу, коју је донела док се сушио, везао кравату, ставио сиво одело и обукао плитке ципеле (све му је то она изнела и беспривидно пружала комад по комад). Била је поносна кад су сели да ручају (у пола шест). Купила је јабука и сувих шљива и две поморанџе. Јео је одсутно, са газом преко чворуге, и гледао као болестан човек у мрак већ иза прозора. Уморан је (и прешла је племенито преко свега). Сама му је предложила да оду у биоскоп.

Пролазећи крај католичког гробља, она (висећи му о руци и брзајући иза њега као да је он реморкира) застаде. Он учини два корака и, не осећајући је више у руци, окрену се уморно, мада са зверском хитрином. (То је волела највише, ту зверност његову.)

— Они тамо! — показа му руком — видиш ли? — шапутала је узбуђена, поруменела од ганугости, не без зрна истинске туге, ако не и зависти.

На двадесетину корака од суснежне, али хоћкаве већ цесте, Вук виде Тому и његовог бапца како седе на камену изнад обале и гледају у сунце што је залазило за брестовима изнад мочваре.

— Шта? — зачуди се Вук — Тома. Са мном ради. Пијаница. По тој се линији спанџао с бакуганом која нужнике чисти. Хајдемо.

Али Рима се није мицала, фасцинирана. Само је принела прст својим набубрелим, свеже обојеним уснама. Гледала је мршаваг, ситног Тому како својом руком, испегављенијом од стеничавог зида, покушава да жени у косу удене једну каљаву, белу хризантему (сигурно подигнуту са гробљанске стазе). А та коса (без боје, прљава, лињава) рушила се у чуперцима низ дебело од пића отекао лице, наборано као у мушкарца. Тома — у закрпљеним платненим панталонама, и ганком прљавом капутићу, спечен у телу, дугог, уског лица унакаженог пићем, оћелавио на темену, с нешто још ганких длака над високим челом — нежно је својим плачним очима алкохоличара гледао за све то време у своју женску, која је

причала нешто промуклим, (панчарским гласом, не престајући да се смеши некако смирено и поносно.

Рима је и даље стајала и гледала (а шта ту има?) како се старац, успевши најзад да бапцу окити косу над самим набреклним носом, сад с правом љубавничком нежњошћу надносио над њен прљави врат и како сад целива тихо и с дубоким осећањем ту непривлачну жену у дубоко усечене боре. А она, у срозаним кончаним чарапама, смешка се и стидљиво повлачи наниже сукњу која јој се одигла и открила најежена колена и део обешене бутине смежуране коже без тургора. Рима помисли: »Чистота« и, сетивши се себе, помисли горко: »А ја?« (сви кажу да сам згодна, сви ми се удварају, а Вук је најмушкарац на свету и волим га и све). Очи јој се напунише сузама као да је све пропало. А зашто? Све ћу му рећи. Све.

— Не плачи! — зашкргута Рсавец, ухвати је за руку и поведе — још ће људи помислити да сам те тукао!

— Не плачем! — гутала је сузе — никога нема на цести.

— Само би ми још то требало (после опомене с предупредбењем).

Јасно, опомена је одложила ствар. Како да сад ризикује? Али сутра, прекосутра, снег ће почети да се топи и онда... више неће бити времена и све ће отићи до ђавола.

Шкргутну. Нема повратка.

Али шта сам ја без Партије? покуша да се уразуми. Рима се осврну. Погледа је искоса. Добро је: очи јој светле, бистре, свеже, огромне.

Двадесетак људи који су седели на клупама дуж зида рахиично осветљене биоскопске чекаонице (нека препотопска станица, где су људи осуђени да сатима чекају долазак јединог воза, ћудљивог али важног, иако ван возног реда). Али свих двадесетак људи који су седели дуж зидова ходника поскоче обрадовано кад су их угледали. (Никог није познавала.) (Нису ваљда хтели да их поздраве?)

— Дај карте, Мусо, има нас сад двадесет и један! — рече млађи радник у зеленој беретки.

— Да пребројим! — рече Муса.

— Шта има да нас опет бројиш! Било нас деветнаест и с ово двоје, сад нас је — двадесет и један. Толики је пропис за почињање.

Сваки је давно спремно двобанак за улазницу и Муса је, у гумењацима без чарапа, почео да уређује, са забринутим и претераним ауторитетом неког ко је власт и од кога све зависи. Строго је опомињао свег који је нагрнуо на врата гурајући се, и правећи се нарочито сурово важан кад је угледао водника Мишка, који је волео сваки филм под условом да има табачења и јурњаве и волео, зна се, још и више од биоскопа Милутина (љубим му ногу), спојку »Партизана«.

— Без гаранције! И ти, друг Мишко. Каква си ти власт кад се гураш и не признајеш дисциплину. Хеј, ти, чика-Боко, нећу те пустити ако се гураш. Полако људи. Неће да почне док сви не уђу.

Држала је Вука испод руке и осећала његове тврде, али нешто као опуштене а и сад жилаве мишице. Сама је изабрала места у средини партера. Дугу, никад ложену салу с прикованим редовима под конач изравнаних јефтиних кафанских столица украшавале су још увек, поред мајских црвених транспарената изнад белог платна и фотографија чланова Политбироа дуж зидова, неколико парола на дугачким шлајфнама белог пак-папира, међу њима и *Изградња ХЕ Нерјекава представља понос наших братских народа*, друга о кађењу људи запослених на овом објекту и, трећа — о новим односима међу њима.

Вук је седео заглаван у под, не осећајући зиму.

— Шта ти је? — упита. Савлађивала је страх и, савладавши га, упита још једном, али довољно уплашено да би он подигао полако главу и погледао је мутно у чело.

— Не волиш ме више? — осмехнула се и задрхтавала, иако се шалила и хтела само да чује глас.

— Нема везе! — рече немарно, промукло, а да није био сигуран ни да га је она шта питала ни да јој је он ипак нешто рекао међу одговора.

— Па што не говориш? И ја сам јуче радила цео дан.

Опрезно затим, јер он ништа и на то не одговори, а то је плашило и баш зато гонило да га даље запиткује осећајући да се тиме излаже некој његовој коначној одауци које се бојала више но ичега. Али та опасност је учини нервозном, морала је да му бар прича ако ништа друго.

— Нисам те питала за наше зидове? Је ли ти се свибају? Сад их свуда тако боје. Показаћу ти журнале. А онај тамни ромб? Је ли да се добро држи са оном малом формицом на зиду преко пута? Мени је тако весела. А теби?

Он је, оборене главе, полукришом сад пушио, упркос *Забрањеном пушењу*. Није се више нарочито пазило на то. Држао је пикавац између палца и кажипрста.

— Реци — прекиде Рима опет ћутњу коју је осећала саставним делом свог непрекиданог говора. (Од једном се забрину.) — Је ли ти се десило нешто незгодно?

— А-ха! — промукла — ништа опасно.

— Шта? (Слутила је она да је не боли више.)

Провукла је руку испод његове мишице, а леву је одозго пребацила преко ње, сакрила му је под пазух, и тако много нижа од њега, изгледала као да виси о његовој руци.

Публика (нас двоје, омладина, деца, водник, дебели чика-Бока и један ћелави, стари монтер Словенац) као по договору изгуби стрпљење у исти мах и поче да зимогрољиво удара ногама, звижди, ларма. Људи су тако покушавали да се загреју и разоноде.

Оператер викну одозго кроз бушу на зиду:

— Полазим! И мир! — Она препозна глас танког као црв човека који је претпрошле године у кафани онако гадно посао водника Мишка, који се правио глув из страха да *Пијани црв* (тако га је одмах прозвала) не напусти место, јер је једини знао (и брижљиво чувао штос) како се уз слабу струју пушта филм па је пројекција добра као у правом правца-том биоскопу.

Пијани црв трипут звизну кроз прозорчић своје кабине (звонце је више од две године покварено).

Сноп паде на платно. Документарац: *Живот наших рудара*. Спикер је прво сипао своја приватна узбуђења пред сликама брда, шума, улаза у старе шахтове. Камера се утом лифтом, споро почела да спушта у дубоке копове (светло и сенка преко нејасних лица рудара), стигла у ходник осмог хоризонта, рекао је спикер, и почела да прати кретање једног омањег човека. Овај као да се спремао за егзибицију а не за рад, одједном се сагнуо, дохватио жустро бушилицу, углавном сврло у труп пнеуматичког чекића, плућну изашишно у шаке, протрљао их, окренуо главу према камери као да хоће да је пита за дозволу, и, добивши је канда, притиснуо дугме, пустио зрак и налегнуо лудачки исколачен на чекић.

Сниматељ се дуго задржао на томе. Човеково је лице постајало све исколаченије напето од сталне (осам се сати тако притискује чекић) треске бушилице. Штолну по штолну бушино је човек. То је трајало прилично дуго. Завршивши бушење на челном прусту, рудар журно пређе на бочни зид, обележен кредом на девет места танким белим кружићима. Наслони бушилицу на први кружић и поново пусти притисак.

Докле ће? упита се Вук. Не зна зашто, радник му се није допао. Није га ничим подсетио на неког од предрагних другова. Сем тога, откривало се постепено да га одређује један, не би се могло рећи зашто, непријатан покрет обеју руку од ствари ка прсима; неки грабљиви — приметно је Вук — отимачки покрет. Прве је штолне бушино у капутићу, затим га је скинуо (није забележено кад и како), после, и у кошуљи му поста преврнуће. Го до појаса, продужи да ради (мршавко без мишића) (астеничан) (нимало згодан) (непаметно лице и широке личне кости, чело у коси, вилице снажне, уста намештена на израз неке неутољиве глади). Како може све време једнако безизражајно напрегнуто да гледа преда се. (Изгледам ли ја тако кад радим?) (Немогуће.) (Мој посао тражи мање снаге, више вештине, смелости и знања.) Уста су му искривљена у грч, образи необријани, обилно ознојени, лепљиви просто (јесам ли тако изгледао пре четири године, оне зоре кад смо спасавали мешалице и *Сали*?) Ко ли му је

сад па тај? Не објашњавају ови наши ништа. Треба да си класик да би ту разумео шта је где, шта је шта, и ко је ко. Шта хоће белобрки? Ах, фогин. (Како сигурно гура шипку набијајући динамит у штолне.) (Има гриф.) (Стручно, стари.) Сви сад беже у заклон. Старац пали корде, прво дуже, па краће. Прописно се и он сад склања, Прасак (тасови оркестра). Муња експлозије. Дим. Брдо одваљене руде. Са свих страна стижу рудари, док неки бели мишеви јуре ходницима. Спикер каже да су сви мужјаци (врло важно!). Честитања. Грђења. Љубљења. Спикер каже: Традиција хоће да у јамама сви буду мужјаци: мишеви, коњи, инжењери. (Гле, палца му, сад!)

Одатле се прелази у салу сличну овој. Иста као ова, бога му.

— Је ли да је иста? — упита Рима тог тренутка. Он потврди главом.

— Иста. Иста! — поче да шапуће срећна што је одмах одговорио, опет раскрављен.

— Награђивање! — чује неког позади како уздише. Ко ме? окрене се и схвата: самом себи.

Са президијумског стола млађи човек прозива ударника и прибија му пред микрофоном орден бушећи му рупу на конфекцијском сакоу. Затим му пружа коверат. (Исти као и мени. Онда.)

— Шта ће им то? — процеди Вук. Коверат. Врло важно.

Помисли: зграбио га је, није узео. Отимачки један покрет! И како се грамзиво и збуњено насмешио.

— Збуњен је! — тихо каже Рима, ухваћена.

— Себичан! — процеди — сељак. Ја сам био миран.

— Сећам се. Пре две године, је ли?

Ударник, европски рекордер, долази на говорницу. Види се у једном магновењу човек који му чућећи подешава микрофон према висини. Награђени каже несигурним, сељачким збуњеним гласом:

»Загревала ме љубав према народу и Партији«. Вуку се чини да види његове исколачене очи, лећа што су се осам сати гресла. (Фразира!) Осећао се као покраден. Упрљан због тог разголићења у ружно. (Нисам такав.) (А што? Што не би био и та-

кав?) (Због другог нечега, не само због коверта.) (Зато што он мисли на коверат, а не на загат.) (Можда и не мисли на коверат.) (Мисли.) Крај.

Не. С награђивањем изгледа није све свршено. Филм траје још две године. Према најави спикера, треба још издржати мотив: како живи наш ударник. Дабоме: двособни нови стан. Рецимо! Ударник одлази у купатило (ретко кад). Свлачи се. Тушира се стидљиво. Кад се камера случајно спушта мало ниже види се да није скинуо сељачке гаће. Опет обучен у уско, конфекцијско одело, ударник скида капут: орден (дупликаат?) блиста на кошуљи без крајне (зезају нас филмације!). Седа за сто с дететом које мрљава по тањиру. Жена само послужује мужа и сина. Долазе гости. Жена (без груди) послужује госте. Сви једу, пију, смеју се. Дете које се упишкило (што је слатко, каже спикер) (зезају ли те филмације нас раднике?) (Вук је већ био увређен и осећао да престаје да се љути на ударника а почиње на филмације) односе у купатило и перу га (жена без груди). Дете плаче. Људи једу, пију, певају, сад је ту и онај који је ударнику закачио орден (председник синдикалне подружнице, сигурно). И он једе, пије, пева.

Спикер: Наши радници живе поносни, срећним животом.

(Малограђанштина ужива у великим празним речима колико они у ракији. Какве везе има поносни живот кад се агитује за двособни стан са ждрањем и локањем, као да је то циљ, а не подизање базичне индустрије? Мајку им блесаву!) (Немам ја везе с тиме! Никакве! Какво ждрање и станови!)

Неко удара у пуну чашу на столу федеративно угнутом под тежином прасића и пића. То је председник. Он се диже и говори. Речи се не чују, ни пароле које гости извикују на крају, пре но што сви запљескају цепајући се као калодонт реклама.

Крај документарног филма. Уздаси у мраку. Шапати. Рсвац се осећа неугодно. На шта наше филмације своде срећу и слободу. На пун сто ждрања (као на сељачким свадбама и даћама). Блесаве незналице! Каква срећа! Али ако то није срећа, бар не правом раднику, зашто филмације снимају такве

блезарије? Ко им то одобрава? Ко даје паре? Снимајући такве глупости, они не брукају само напредне него и заосталије раднике. Они нас све срамоте. Малограђани. Уметници вајни.

— Уметност! — промрља Рима и пропе се да га боље чује. — Будале! — рекао је.

Журнал му је, срећом, био занимљивији, мање мучан: једно задоцнело предавање кључа фабрике радничком савету с говором и општим пљескањем. Неколико грађаншта и отварања изложби.

— Је ли ти се свиђа?

— Не.

— Ни мени. Зима ми је на ногама. А теби?

— Хоћеш да изиђемо?

— Хоћу да видим филм.

Филм је њој био унапред занимљив. До бавола! — помисли Вук, данас ми се ништа неће допасти. Како и да ми се свиђа ово? Зар су то наше муке и проблеми? Једи, пиј, држи здравице, говори фразе. (Нису то фразе зато што тако није, него зато што то они осећају.) Рудар је те »своје« речи први пут чуо на читалачким часовима, и сад ту њихову хемијску формулу изговара пазећи да не погреша, а не као неко ко би хтео да што боље саопшти шта осећа, себе. (Е, мој ударниче! Мрзети треба све који се цели не дају будућности, а не тако — здравице испијати!) На ово ту треба мислити трезно и искрено. (А ти празне речи сијеш, место да се, устреба ли, посвабаш и покрвиш и с најбољим друговима, како би се што пре постигао већи радни учинак и савладали непријатељи који хоће да ударе и онесвесте, ако не могу одмах и да убију.) Ти позираш за биоскоп.

Рима наслони главу на његово раме и опет се ухвати с обе своје руке за његову мишку. Вук осети сажаљење према њој. Мала је још. Али се сети Милуна и смрачи, мада му се чинило да га она сад њушка кратким уздасима, као (не може она да ме бар цели један дан не воли и остави на миру) кучкица.

Било јој је тако добро уз њега. Поносила се (изгубљена ту у мраку сале) његовом снагом, добротом, прошлешћу и свим осталим, мужјаштвом и будућношћу, а волела је и његов мирис на окупано и топло,

као и мирис на машинско уље, тај мирис на неко мушко сунце, ветар и неку њој непојмљиву храброст. Довољно је било да, у Београду, далеко од њега (спорт; вести из иностранства), помисли на тај сло- жени мирис па да заплаче или полуди од жеље за њим.

Није вредело смрзавати се за ту пропаст Титаника, праву лажљиву лимунуаду која је, упркос трагичном завршетку, била тако неуверљива да га није забављала ни свом нескривеном бестидношћу интриге.

— Хоћемо ли у кафану? — упита. Морао је да се нешто договори с неким тамо.

— Може! — рече она не пуштајући му мишку.

Она се увијала у капут. Дрхтећи (дрхтим као псето), мало се удаљила од њега. Он је привуче да је обгрли (учинило јој се). Није.

— У кафани ћеш се загрејати! — рекао је само.

— Јесте! — одговори избегавајући да себе анализира. Дувао је још увек онај неугодни славити северни ветар. Није то само? помисли тешећи се.

Али и та мисао испуни је хладним ваздухом, зато рече:

— Ја сам срећна с тобом и кад је хладно.

— Срећна? — зачуди се као да чује неку непо- знату реч.

— А ти?

Утом отвори врата и уђе у задимљени ресторан.

VI

— Што не једеш? — упита је кад се вратио по- сле разговара с касиром.

— Једем. Једем. Реши ми ко је Милун?

Он се намршти.

— Шта ће ти он?

— Свуд се прича. Спасео си га.

— Унесрећно се! — рече суво. — Остаће жив!

— и издахну ваздух. — На жалост.

— Зар ти није више срећа — живети? — цвр- кутну сва забринута, устрептала — не волиш ме?

— Срећа? — он отпи ћутке гуљај свој шпри- цера.

Зна зашто, али љутила се на то своје устрептало питање страшно много и заиста. Зашто увек исто само подавање? побуни се на своју женственост и упита нагло:

— Верујеш ли у мене?

— Како мислиш? Да ли ти верујем? — застао је с виљушфом пред устима.

— Да ли ме волиш? — упита уплашено опет.

Он махну руком:

— Дабоме, волим.

— Што нећеш да се борим?

— Ја? — одмери је зачубено — за шта мислиш да још треба да се борим?

— Да будем срећна.

— Ниси?

— Нисам... какву ме желиш. Бори се за мене другачију, бољу мене! — рече брзо, тихо, заглашена свирком и закључи најуплашенија — задржи ме ту!

— Шта би ту?

— Променила бих се полако и... и, можда, заво- лела технику коју... не волим.

Он поче да слуша певачицу. После неког времена рече немарно:

— Студирај је ти само, заволећеш је. Довољно си одрасла да схватиш...

— Је ли то све што треба бити? Одрастао?

— Све што сад треба.

Говорила је брзо, као да нема ваздуха, полазећи као слепа с питањем пре но што би он одговорио.

— А они сутра само да скрсте руке?

— Зашто да скрсте? Никад краја подизању.

— Зар не умеш да се одмориш?

— Сад се одмарам.

— Што се не помориш с оним што јесте?

— Зависи.

— Зар мораш да порекнеш све што није оно што си сам замислио?

— То је природно.

Рима ућута. Бојала се, дрхтала: увод у битку које се бојала.

Шта јој је? упита се кад најзад примети да никад још није била тако трептава и бледа.

— Мислила сам...

Застаде, насмеши се несигурно, помилова га брзо, лако, једва, преко браде, необријане, чекињаве. Он се грже.

— Мора ли увек, и само, оно што се мора?

— Мора.

— Мора у рату! — рече упорна наједном — али кад је рат завршен, почео је мир. Не? Изменило се пуно, зар није?

— Шта се у бити променило? И рад је рат. Поплава је као непријатељска офанзива.

Она га опет помилова (пред светом). Он се грже.

— Немој! Гледају!

— Жена сам ти.

— Је ли ово стан или кафана?

Она обори главу. Њено се јело хладило.

— Једи.

Ћутала је.

— Шта ти је? — погледао је.

— Ништа.

— Охладиће ти се месо.

— Пред тобом се осећам увек као у грешци. Не могу више.

— Зашто у грешци? Јесам ли ти пребацио нешто?

— Ти не знаш још! — и затворивши очи, рече страшно брзо — нисам се уписала на технику.

— Стварно, ниси ми јавила ништа о упису! — рече необичним шапатам — на шта си се уписала? Медицину?

Затвори очи и брзо:

— На унутрашњу архитектуру! — у једном даху и оста без снаге осећајући како је гледа дуго; онда он рече тихо: »Разумем!« »Не разумеш!« одговори му брзо дрхтећи.

— Зашто се ниси уписала на технику? Не волиш ли да живиш са мном?

— Напротив.

— Готово је, значи?

— Мили, ја ћу...

— Срећко, плати! — диже руку.

— Не! Ја хоћу да сам с тобом.

Десило се! помисли Рсавац с горчином човека који је био у праву. — Десило. Неће да се упише на технику, јер ме више не воли. Ствар је јасна! Постигено рече само: — Добро.

— Зар се не може волети и без слагања у свему? У укусу.

— Ја можда не могу. Срећко!

— Одмах! — одазва се келнер тек на трећи позив — одмах!

Плати ћутке. Изиђоше.

Али угом за другим столом дође до речи.

— Куш! — дрекну неко и ухвати се рукама за сто.

Три стола даље седео је Жића Гром. Он грмну:

— Тишина тамо. Ја хоћу песму да слушам! Не вас, свиње сплаварске.

— Не мешај се у туђе ствари! — обрецну се ра- тоборни сплавар, раздрљена снажна људина.

Жића га је, пресечен у речи, посматрао не пре- стајући да се смеши.

— Сви главе под сто! — дрекну одједном и устаде.

ГЛАВА ТРЕЋА

I

Из бележнице Вука Васића

...изгледа, нема ни врло опрезна човека који не би у мислима макар, наседао провокацијама слободом што, на страну све остало, репортеру пружа понекад прилику да нагази и на оно што се обично крије. Мењају зато, привидно врло ћудљиво и често, углове гледања, убеђен да ни Рсавчеви оклопи неће одолети поновљеним нападима моје радозналости са најнеочекиванијих страна. Извињавам се унапред буде ли то изгледало као играње жмурке са суштинама. Друго је у питању. Зар бих се иначе лomio гражећи Вука Рсавца, који је, рекли су ми у комерцијалном ресторану, отишао горе, на Врашке Њиве, да замени излизали котур на стубу жичаре?... (Не! помисли и преврну неколико листова.)

...Али и за документарну колекцију магнетофонских трака треба ми његова верзија о спасавању Радега Ђуковића, младића расплнутих очију, рских црта, увек с једним полуосмехом без почетка и краја. Далеко је момак догурао од оне полаве пре четири године. Можда ће ми имењак то све испричати боље но што је учинио у својој скромности Раде, будући секретар Комитета радилишта. Тако ћу једним ударцем убити, у преносном смислу, две муве... (Преврну неколико листова: »Где ли је оно?«)

...Застанем и окренем се да предахнем. Доста с амбицијама! Разуме се, нисам се прекинуо баш тим речима. Помислио сам, напротив, као безвезно: мора да је леп изглед одавде! Њивце над нерекавским

косама чиниле се одиста један рекламно лазурирани позив у летње зеленило упркос новембру. Изгледале су врло несличне ономе што су стварно биле изблиза, врло сличне гребену на коме сад стојим, иако он, тај гребен, кад сам га погледао одоздо, из комерцијалног ресторана, пре но што сам пошао на тај подбијајући успон пречицом без ногоступа, није подсећао на ове чуперке сланом обарене траве, жилаво Бикнуле из круте, зеленкасте земље прожете кременом. Како онда да порекнем да су те њивице, и онакве какве јесу изблиза, али истовремено и она тамо далека, седефаста мекота сва од зелене баршунасте пене кад хладњак сећања чува сва три времена у свежем стању? Или, на пример, Нерекана. Њу знам и мирну и у бесу и лудилу. Погледам ли је с места на коме сам, не видим је сву, узводно и низводно стиснуту у два кањона, али јој напамет знам и источне и западне мочвари. Она узводно, одах под кањоном, подсећа на дугуљасто задебљање једњака големе змије од станиола која је баш овог часа прогугала читаво теле; а деснац лево, низводно, онако камени и суженосив — глава је тог светлауцавог рептила, и ја више не морам да знам шта је шта да ипак не рекнем да је то њено љескање, безопасно сад, исто што и онај некадањи и некиноћни њен напад на брану у изградњи (на пола пута отприлике између горње и доње мочваре и сугјеске). Тада је до неба, дивља, пенила и, проковрцавелним таласима што су носили спаавове, стоку, столетна дебла и људе, нападала свим опасностима, стиснутим у једну — ту.

Или, на пример, људи...

...До Бавола. Нисам веровао да ћу се вратити на ово не тако важно градилиште, и то десетак дана пошто ме имењак испратио на станицу, али кад су ме већ поново послали овамо, требало је ствар искористити, и опет узгред допунити документарну збирку. И не њу само. И оно приватно, што ме исто занима...

...Шта би Вук Рсавец урадио у мојој кожи? Отерао је Риму. О, Гаго, Гаго! О, дроцуљо!

Да. Али ко је то учинио?...

(Окрену неколико листова врло брзо.)

... Уосталом, после толико претрпљених страхова и свега што сам с њиме поднео због њега, Аугује ми и реконструкцију још неких детаља трагичне поплаве од пре четири године и јоне од пре три, кад видик није био тај запети лук са стрелом од ока до слободе порубљене нештављеном кожом неба са чијег су се добоша скакутаво гласале маљице сунца, нешто набреклог од танке јутарње измаглице...

... Закључим, због лепог јутра ваља, реског и ведрога, неочекивано помирљиво: треба се и даље озбиљно играти. Па кренем брзо, мада ме није прошла задуманост. Кратко сад дишем од дувана, претерујем, обашка могућност рака о ком толико пишу. Па што увек журим? И кад не бежим? Страх ме задоцњења? Шта ли? Али увек. »Извлачиш се, Вуче, уз брину брже од дивојарца.« У бригади ми то говорили. Није то због нарочите храбрости. Уопште, ја сам брзација. Нестрпљивац. Што пре да сам на врху, за углом, на циљу, као да сваког трена могу да умрем.

Дабоме. Отишао је. Где ли се део? У напуштено је село кажу отишао. Доле. Чупа, вади корење посечених ораха из земље трактором. Фронтонска обавеза.

Шта могу.

Награ.

Тек трка је то са смрћу. Једно осећање да ти тубински хладно дахће са најжеженим вратом.

Старим. Тридесет шеста.

Али ове њивнице волим. Притиснуте узводно и притиснуте низводно кањонима. Уомчене њима, укним. Замочварене испред и иза једне и друге клисуре. Опасних благишта пуних дивљих мачака, великих вепрова, лисица, а зими и курјака. Свака звер би да ту лови... (Окрену неколико листова.) Овог пута му се учини да је нашао оно тражено.

II

Из бележнице Вука Васића

Изишли смо заједно Рсавач и ја, из компресорског одељења (где је он спавао на даскама под првеном алармном сијалицом, с телефоном на домаку руке). Погледа непотребно увис. Ведро! отпљуну пред собом у недељу, у прашину, у вруће, у те немогуће присутне таласе лета одсеченог пре целих месеци и по дана са група године, у ту лаж и превару, у варава свраб листова о коме му је ономад причао Белоглави да може понекад да осети и прави инвалид ампутираних ногу до бедара. Није хтео да је, мрску, погледа, али већ је видео с високе обале њено гипко жутозелено тело како тече пригуљене главе, мршаве од мржње. Затече Плавшу у мајици крај голог цбуна како мокри.

— Шта је ово?

— Није лоше! — рече Плавша гледајући забринуту у зунзару што се спустила на поквашено влаће — да немам шећера у мокраћи?

Вук је опсовао мајку новембру и мајици.

— Зашто си љут тако рано?

— Питаћу те зашто кад изненада навали, а ми нисмо нагазили ни темељ за последњи сектор загата.

И дуну. Намрштен прође поред пливачког базена (још се сунчају!) и раменом се очеша о мрске, зелене филарете комерцијалног ресторана, где су испод леандера неки (дабоме, и Тома је ту) већ пили расхлабљену овогодишњу брљу. Али, утом, један црвени скутер с младићем и девојком прозврја цестом, остављајући за собом заковиглано прамење прашине.

У мези је Хусо престао да сркуће вечни липов чај и пригрчао прозору.

— Јој, што су му крварке мртве. Јеси ли видео? — упита Љубу, који је загрисао у окрајак намазан тврдом, неприродно слатком мармеладом од не зна се чега (мирисала је на јелове шушке обично, али јутрос и на нож којим је сецкан црни лук за булбастину коју је наручио Вук Васић).

Гледајући с довратка за скутером, Хусо је видео себе у плавим крваркама с белим штетом, како на

црвеном Томосу, с цуром на задњем седишту, вози са осамдесет на сат бескрајном једном асфалтираном цестом док за њим лепрша само њен плави коњски реп и шарени, свилени шал. Уздахну:

— Да ми је једна веспа!

Вук уће ћутке.

— Јеси ли видео? — упита га Хусо очију загорелих скоро од врелог зврјања што је искрило још сачувано у њима. (Јато сардела у мрежи. Примедба В. В.)

— Није то за нас! — дотаче му Вук кажипрстом врх браде.

— Па да! Страњови су јоно! — промрмља Љуба прогутавши најзад свој сажвакани залагај — да можемо још ми с њима да се меримо у погледу живота.

— Штасказо? — окрену му се Вук стиснутом лицом и заошчијаним телом налево круг. Нацрта се пред њим:

— Штасказо?

— Мани! — одмахну помирљиво Љуба — у свету радник може да набави онаку продајку за три плате, а код нас, гребн га...

Љуба стрпа остатак окрајка у уста, мршави му необријани образ искочи као да отече изнутра, али не стиже да прогута овај залагај, него се сруши с клупе ударен у груди.

Истог дана по подне, на партијском је састанку Вук једногласно кажњен усменом опоменом с предупређењем.

Друг Стојан и Раде га сусстигну на цести још светлој и трмој од сунца које је пуштала да дими по њој.

— Шта је? Губиш живце?

Но видећи га љубег но што је очекивао, Стојан не сачека одговор. Навали, али с нешчаштивим миром.

— Да не мислиш, можда, да си неправилно кажњен?

Вук не диже главу, погледа га само искоса, крто, и истисну питање кроз усне зашпрафљене још од јутрос:

— Знаш ли шта је шљакање? Не? Лепо. Тако сад зову рад. Шљакам, то је — радим.

— Реч као реч! — насмехи се само образима друг Стојан — није то разлог за ударање.

— Став. Не реч. — Расположење! — Вук оживе, али тад крену трећом брзином — изгубили су елан, поверење. Шта ја знам — занос. На састанцима радничког савета — и сâм знаш — чизме, бунде, становни, пасуљ с гершлом. Стид ме.

— Па шта? Зажелели се људи бољег живота. С њихове гачке гледишта имају и право: обећали смо им га. Је ли тако, Раде?

Младић не климну главом. Само трепну очима. Али Вук га претече:

— Не тиче ме се ни право, ни обећање. У питању је...

Показа палцем на реку иза свог рамена.

— Шта мислиш, да ово сунце није финта? — отпљуну танко, далеко — пролетос није плавила, исто! — пљуну опет. — Увод је све то само, ја ти кажем. Успаваљује нас, курва. Одосмо у мајчину ако нас неки баво не пробуди на време.

Раде хтеде нешто да рекне, али друг Стојан отвори уста и он се заустави на време.

— Спремни смо овог пута. Пумпе, машине, компресори, искуство — све је ту.

— Али људи! — завапи Вук — они су се распустили.

— Нек сирена само заурла опасност — сви ће у ватру и у воду.

— У томе и јесте баво. Неће — викну — ко веспе и слично прижељкује, на подвиге не мисли.

— Нек мисли на бољи живот, то је доста данас.

— Доста? — Вук одмери очима друга Стојана, коме се учини да је и мигнуо у правцу Радета, као да би да му скрене пажњу да тако не говори пред младићем, замеником истина, али премлад је још за такве разговоре. Но то баш и изазва Стојана да каже докраја да је убеђен да је жеља за бољим животом ствар исправна, гони људе да више раде, више зараде, присиљавајући их на стицање квалификација. И рече да је то оно што нам треба. Знање.

— Знање! Пас ми црева повлачио улицом ако сам против. Али не заборави да се треба прво упитати: Чему знање? Ако служи личном благоутробљу само, а не изградњи, онда, преби га, каква је разлика између нас и капитализма?

— Највећа. Ми овде социјализам градимо. Или се варам?

Раде се насмеши, али Вук забрза.

— А свест људска? А душе? Баш ме боли, је ли? А нови човек? А идеали?

— То већ иде једно с другим. Мада се човек спорије мења но што се мислило и мисли, ипак, мења се. Стрпљења само треба. Плус све оно од раније наше: храброст, интелигенција. Једно не заборави: држава смо. То значи, секташтво је забрањено. Мислим: политика је антисекташка интимност с чињеницама, у циљу њиховог прилагођавања идеалима. И још нешто: променио се ритам. Ти нећеш, канда, то да признаш? Је ли? Ипак, мајку му, ваљда схваташ да је у рату тежишна тачка нашег удараца била усмерена само на непријатељске оружане снаге. Сад обухвата цео живот. Може ли се то ако се не разликује шта у ком часу тражи већу, шта мању пажњу? Било би, дозволи, глупо хтети да се све то конкретно преко ноћ измени и саобрази идеалима, рецимо, новог човека, који је, у односу на масе реалних људи, појава скоро апстрактна. И? Мењамо! Али како? Влакно по влакно. Сад довршавамо загат. Сутра централу. Прекосугра...

— А ако нас она већ ноћас зезне до кости? Бљуне, рецимо, киша, што? новембар је! удари поплава? понови се несрећа од пре четири године...

— И? — Друг Стојан рашири руке — загат прве фазе ипак је завршен, зар није? И пола бране уз то, је ли тако?

— По коју цену? — викну Рсавац и приближи му се, скоро га је додиривао! — Како не схваташ? — обраћао се само Стојану — ја бих да ту цену не платим. Још они мртви... У реду. Али има их обогљених. Они су раке на штакама, гробља на столицама с точковима, а то видиш, то...

Застаде, и као да отпутова, не чу ни Раде шта рече, ни друг Стојан, онда се прену, погледа у Стојана неподсмешљиво, али претерано мирно:

— Пре две године исто си тако бринуо!

— Друго је оно — одговори одмах Вук — о ситуацији смо кришки хлеба гад још маштали. А сада смо механизовани: гумене чизме добијамо муфте; имамо пливачки базен: играмо ватерполо. Пре четири године брадоње су се још криле по мочвари, њихови јатаци су се огртали у чаршафе кад су им носили храну. А сад — вампири самбу плешу заједно с осталима о истом трошку...

Вуку се згрчи лево око.

— И то је напредак! — ухвати се друг Стојан спреда за кук, али глас му оста исто металнобаршунаст — ни у тој гужви ми ништа не губимо. А опасност — на то смо огуглали.

— Ја... — Вук као да се загуши — ја у непријатеља само преко мушнице на пушци гледам. Не чешем се о њега.

— Ко ти каже да је непријатељ још увек онај који је био? Постоје позитивни закони. Ко их поштује, а ради...

— Иди, друже Стојане! — прекиде га Раде, који је дотле ћутао, мада је у неколико махова отварао уста и био на ивици да и сам нешто каже. Али сад је говорио брзо, оштро: — Иди, лези. Срушићеш се овде. Ја ћу с њим завршити разговор.

Стојан, на Вуково чуђење, одмах пође. Одби да га прате:

— Сам ћу!

— Слушај! — окрену се Раде Вуку: — Јеси ли ти мислио о томе да само сви заједно можемо да протумачимо шта треба и шта не треба и како то стоји са стварима? Јеси ли?

— Шта ти, балавче!

— У реду, балавац сам према теби. Али знај да немаш право ништа сам да предузмеш, док хоћеш да останеш оно што си.

— Чуј, балавац! — раскречи се Вук огроман над њим — ја сам једанпут заувек о свему промислио и онда ушао у Партију. Отада се гучем. Ја! И ако хоћеш да знаш баш шта ми све иде на живце, добро,

онда слушај — и такви ми као ти иду на живце. Јеси ли разумео? Комунист, еј, бре, то није, бре, правити каријеру, то је... то је...

— Шта? — упита Раде усправним гласом без колена.

— То је гинути, гинути, гинути све до смрти.

(Вук Васић ужурбано окрену лист и прескочи неколико реди, прелете пола стране, незадовољан, онда се смири: није то оно што је тражио, али ипак настави да чита: можда и јесте делимично.)

III

Из бележнице Вука Васића

... Седео је у столицу на точковима и гледао с прага своје кућице како преко тарабе мали жуто-црвени трактор одвлачи из Ахметове баште орахове групе узбрдо на цесту што се узносила ведром небу. И како се враћа по нове. Сати су пролазили, а сунце, нао снажно још, било је новембарско, сипљиво. Други човек добе, на другој праљци и, обасјан косим сунцем, настави. И њега је знао. Онај, у краткој виндјаки и качкету, сишао је ускоро с трактора, укуцао кукку у пањ ораха, па другу, исто на крају другог ланца, па трећу. Ветар се понгирава с његовом косом с које је спао качкег и пањ се мукло тресе под ударцима тешког ковачког чекића опирајући се да прими у себе гвожђе што га рањава.

Ахмет, који му је затражио светог Борћа у зајам, такође ћутке гледа то изблиза («Немам, комшија, високи је датум.» «Мислио сам, касир си, залепи се покоја.»), при сваком се ударцу лецне, тешко му је, а не зна шта му је то тако мучно и тешко. Човек онда узјаше кожно седиште трактора и Ахмет престаје да мисли. Гледа само како се два светло-црна ланца и један зарвали (киснуо је! киснуо!) вуку змијски лено кроз спаљену траву, како се затежу као сајле, потезу, вуку. Трактор зајунио, ишчупати би хтео пањ с кореном. Заинатио се. Ахмет као да

чује како дубоко под земљом пуцају прво оне најтање жлице, ломе се и кидају оне дебље, истежу и заврћу оне као штап. По себи то осећа. И он се напније и истеже као да и њега тешког и дебелог хоће да искорени та праљка. Јер земља око ораховог пања рахли, отиче, буја, надлази, кипи. Мравњак се један види: већ преврнут! Је ли то и нутрина земље сама себи постала несносна? Али зна он, вадио је кутњак с три крива корена: чинило му се — мозак му с њим чупају. А били су корени глатки као виљушкице. А орах? Из сваке се жиле рачва, широк у корену колико и његов хлад, а, ето, једна таква жуто-црвена играчка хоће то да ишчупа! Неће па бог.

Радник је седео на троугластом седалу као од бицикла и, држећи једном руком волан, цимао је сад полућу за рикверц. Гас! па поће напред; ланци циљикну, затегну се (сунце засветлуца на њиховим карикама, али без даха). Из земље се зачује костоломно пуцкегање: то ваздух улази у рану и надима је као гас-тангрена. (Покојни је војвода Воја од тога умро — а ништа, у бут рањен само, кроз месо!) Онда тегли неко време пуштајући бели дим из прљаве стражње цеви. Затим се полако враћа, застане, као да би дланом да обрише своје чело од обојеног метала и онда, мамузајући се димом и лармом, креће опет с места. Ланци зациљичу кроз траву, исправе се, затегну. Из подземља суне онај мутни шкргут, црви искоче из земље преврнуте на леба, мичу се док не стану на ноге и не одгмижу на све стране, жути, бели и дебели.

Ахмет крај тарабе није могао више да издржи, али Белоглави се није мицао. Био је сигуран да га неће ишчупати. Ахмет као да се чак кладио са собом: мрмљао је нешто.

А све је глупо. Ништа се не може учинити; ни седети се тако не може.

Није у питању мржња. Зна и Ахмет шта ће место петролејки... Зна чак да ће у новим кућама бити згодније, здравије; да ће им пруга, већ ту, односити воће и доносити динаре. Зна још пуно, зна све и види, али у грудима зинула празнина, зјапи пустош, ништа ту не помаже...

Ту су гробља, ту су прадедовске кости. Не мисли он на њих, пре они на њега, тако немоћног да ништа уради. А и та река чију су свежину гледали старици. Чукундедови, који су се баш ту населили, као да нигде нису могли да нађу бољу земљу, они су криви. Мрзео је и њих.

На заравни, триста корака изнад последњих кућа, сазидали су Ново насеље. И неки су се већ увалили у те станове који миришћу на ново, врата им шкрипе, прозори — велики — све откривају. И мухосерине, кад излазе мувама из прева тамо, мора да зашкрипе. И све. Мада ће земља, тек раскрчена, добро да рађа. Воћке се све примиле. И нове. И оне неке, млађе, пренете одоздо.

Опустело је око њега. Сви су се напола преселили, само он одлаже. Језеро ће за годину почети да се пуни и тад ће све бити готово. Куће завршене раније не уверавају, али свака шкрипа подсећа на њих. Корист је корист, али, рецимо, ораси из башта не могу да се преседе, посекали их, а одштету, кажу, платиће по цени орахових трупаца. А орах, еј! орах није трупац. То је хлад и крчкање мекокорне воћке и гледање у реку што и ноћу тече, гледао је ти или не гледао, пио ти расхлађену ракију из полића или не пио. Орах. Еј, орах. То је ћутање. То се не може платити свим новцем. И не уме искоренити.

Узмимо, Ахмет, на пример: клади се у себи са собом и баја — ишчупа из прдаљка овај пањ с кореном, преселиће се горе, ионако му кров прокишњава, а и људи на градилишту рђаво тумаче његово остајање. Трактор осрамоћен застаде да одахне. Ништа не може. Спрдачина. Ако га ишчупа, Ахмет ће се иселити, љут што му није позајмио светог Борба. Отићи ће и он и остаће сам у пустом селу, без комшије, дрва да му нацепа.

Нали још мало ракије у чашицу, подиже до носа ознојену руку са сувом шљивом, помириша је, погледа у бистру, жуту шљивовицу, жмирну и отпи мало. Али човек у тај час сиђе с трактора, узнема куд неку малу лопату, ашовче, шта ли? и стаде да копа и разгрће ионако растресену земљу око пања. Ахмет побледе за час, па поцрвени. Не сме се тако.

Опкладно се да трактор лично извуче пањ. Тракторић. Лопата је нешто друго.

— Хеј! — зачуди се себи кад викну с ограде и сети се да човек ништа не зна о тој његовој опкладни са самим собом. Вук га не погледа. Али Белоглави је држао у руци чашицу с ракијом. Тома се насмеја.

— Може! — рече схвативши.

Приђе, наслони се на довратак и обриса зној рукавом кошуље. Позван, и Ахмет пређе ограду, ископи шљивку с ногу и чучну, наслонивши се лебима на кућни зид.

— Ознојих се! — рече неодређено човек у кошуљи.

— Само трактором, Томо, треба да чупаш! — оте се Ахмету — с лопатом, то је подвала.

— Каква подвала? — насмеши се човек.

— Тако! — рече Ахмет и погледа тврдо пред собом — подвала. Краћа!

— Ја? — зачуди се Тома — видео сам ја лопова, брате, у Бразилу. Они знају да подвале...

— А! — учини Белоглави — дај попи чашицу, уморно си се.

Човек попи, али пре но што се диже и захвали, стиге да им исприча већ о Бразилу и чудима која је тамо видео.

— Три их врсте има. Трећа то ради директно ради краће. Вештина, зар не?

— Како ради краће? — упита човек с посним погледом не мичући се од зида крај кој је чучао — вампири?

— Ти да ћутиш! — бречну се Белоглави на њега.

— Питам. Зашто да не смем?

— Није здраво за падавичаре.

Тома се љубазно окрену Ахмету.

— Колико те пута дневно вата?

— Не знам! — рече човек гупо.

— Месечно! — објасни Белоглави — оћеш да видиш?

— Зашто да не видим. Гледањем се болести не шире.

— Он увек може да падне. Треба му само пуцкетнути прстима.

— То још нисам чуо. Како то, пуцкетнути?

— Томо! — викну Рсавац са косе — идемо!

— Одмах! — диже се — хвала! Показаћеш ми други пут! — рече и оде.

Птица с тврдим лакираним дугмићима у очима зацвркута угодно. Ахмет помисли:

— Шта може голоруки чаршав кад они држе у шаши сто ајгира.

Као онда кад је начисто одвалио на састанку на коме је општински одбор предлагао да мештани четвороструко повисе станарину и општинску таксу на будућу електрику, али само за људе из градитељског насеља, не за сељаке.

— Шта вреди птици стрела кад је мала сачма бржа!

Зашто увек тај кантар, то што *вреди*, та беспомоћност пораженог у тим наглим речима које му се проспу, одједном, па изненађен пружи руке да их прихвати, да не падну и не разбију се као стаклићи?

А онда диже главу и погледа у црвени залаз. Мирисало је једва чујно на презрелу, натрулу кукурузовину, на свеже рибе, муљ и једри шипак.

— И хлеб има сенку! — рече у часу кад трактор затегну последњи пут ланце. Уз подземну ослободилачку гуњавау велики бусен се подиже, распе и отвори земља мека, сва као курва око длакавог грушца с корењем што изрони, нахери се и послушно као положара, спотичући се о камење, побе на псећој узници за жуто-црвеним газдом. Ено их на цести.

— А зашто ме други питао исто јутрос?

Трактор је вукао за собом орахов пањ са кореном широким као некадашња крошња. Дуга, дебела змија ископча се и спусти из сплета подземних грана на земљу. Блаор је то био: пријатељ, кажу, човеков, неотровница.

— Зашто си се и ти умешао у све оне приче? — упитао сам после имењака. Али он се насмеја свом својом нападачком белином:

— Не разумеш, Васићу. Стари су то рачуни.

— Између тебе и њега?

— Између нас и њих.

— Којих њих?

— Мртаваца. Треба већ једном да се помире да су историјски мртви, не?

То његово арогантно »не?« ваљало би да ми застави радозналост.

— Не можеш уопштавати у толикој мери. Пре свега они нису једини...

— Ту других нема. И они, онда, место свих... Разумеш?

— Не мислиш да је могуће променити преконоћ — вековне навике, начине мишљења и шта ти ја знам?

— Мрзим у њима све што се опире. А онда... неко мора да ми плати. Због свих.

Прекиде се. Онда учини широк покрет руком над реком што се губила вијугајући другим видицима.

— Шта? — упитам.

Он се опет преобрази у осмех сочан и пркосно невин.

— Мислиш ли да ја знам? — загледа се у мрак већ.

— Хајдемо у мочвару.

— Зашто?

— Хајде, не пигај. Можда ћемо и да уловимо нешто. Имаш ли флаш?

(Не. Знао је да је забележио нешто у вези с њима, нешто важно за њега, али шта, није могао да се сети. Настави зато да чита.)

IV

Из белешнице Вука Васића

Путем до мочваре говорио је (скицирано после, по сећању):

...Немогуће да су заборавили шта су. Радници су, бога му. Али успавали се... Одумирање класне борбе... Дабоме, ту је Баво! Место заоштрења, ми се шприцамо причама да социјализам нема више непријатеља. Мишкју су лисце зарђале, на градилишту се краде, разјоси, свако се раздробило; жене и њихове ситне прељубе постају основно, њихове менструационе хистерије и сцене — тема пред сваки дневни ред,

на коме је опет најважније тачка *разно*, где се сатима расправља о скупоћи и повећању плата, тражи нови штос за дељење већих добити из фонда на слободноштом распологању... Зашто то? »Непријатеља више нема, сви смо једна породица«... Сутра! Зар нико не види да се он шепури на све стране, чак се и у нас саме уселио, нагриза нас изнутра и помало грабањује. Зар ја први да устанем против »комерцијалне« сарадње са Нерекавском задругом? (Они нама дају јаја и живину намењену извозу по смешно ниским ценама а ми њима буд зашто бетон за њихове кокошнице. Није то количина, знам. Мене ствар у принципу бунџ.) И како да ових дана никог не брине закашњење поплаве и важност довршења загата. Упрскамо ли, онда је с еланом готово. Искрпљене су ионако код већине све плитке резерве снова о бољој будућности. (Пребрзо, али о том потом.) Сви журе да уновче жртвовања, поједу залагања, цокуле претворе у плитке ципелице с гуменим боном, с једним макар цилиндром веспе, како би од јутра до сутра пуштали да им цуре чесме с кругим цевима семеноводних инсталација и једу и пију и тачка јер ништа их се друго не тиче, ништа. У реду. Обећали смо и то. Али не може се све преконоћ. И као да је та ноћ дословна и буквално греба да траје само неколико сати. Као да нам, на жалост још увек нужна, војска на границама са свих страна не поједе 25% дохотка и бар 25 не излевета. Као да коначно и оно што радимо није управо то: припремање темеља за фрижидере, гумењаке, тренчкоте. Зато је и тако важно да нас вода не заскочи с граница, не, из кањона...

На повратку, застали су на мосту који је већ два месеца тако страшно баздио на ракију да се сад нисам могао да отмам утиску да и они од неба светлији облачићи (већ свиће), тако налик на сланинску кожурицу, заударују на ракијчину, али се прекиде уплашен да опет не претерује, па продужи да гледа у сплавове доле на обали.

Хтео сам да запамтим непоновљиве облике ракијских казана...

Васић прекиде читање. Исувише је брзо замарало очи. Сети се да је тад био приметно пресијавање бабра кроз сву чаћ на најмањем казану. Упркос мало-

чашњој измени речи с имењаком, ништа још није укресао, па пребе на казанске луле. Било их је од танких олука за цистерну, од комада бешавних цевџ, од гумених црева хорнутџ из ко зна чије национализоване баштине, али и од грешњевџ облица примитивно избушених кроз једрац уснјаним жарачем. Импровизација! помисли. Плећати виде Васића како отвара своју лајку и вади флаш из џепа црног гумџраног мантила, па одлучно пружи престрављену руку, притисну га за раме:

— Нећеш! — као да бесно шкрипну насмејаним, увек ведрим зубима. И смешно се чак енергично. Изгледало је то врло ведро. Нарочито кад се срдџо илџ бивао незадовољан. И то лако, без напора, истренирано.

— Пустџ ме. Боли.

— Нећеш да сликаш.

— Зашто? Повео си ме сам.

— Да сликаш будалу ако га ухватим. А не то... то сиромаштво.

— Ако мислиш на луле, оне су дилетантизам.

— Све је то осуђено. Не постоји, према томе.

— Можда. Али још се види. Треба сведочити како се батрга и траје, логици упркос.

— Није сведочење више важно. Како не схваташ?

— Него?

— Оно што ће бити. А то се сликати још не зна.

Вук Васић, не схватајући ни малочашњи шкргу-тави бес, као ни наглу сад озареност плећатог имењака, ставио је послушно флаш у џеп мантила и затворио лајку.

— Зашто си ме онда повео?

— Да не бџх остао сам.

Васић тек сад схвати смисао те Рсавчеве репанке. Он у мене нема поверења.

— Зато.

— Чека... Малочас си рекао: »Да сликаш будалу ако га ухватим«. Јеси ли мислио на вампира?

— Него.

— Ја сам то схватио у пренесеном значењу.

— Не. Зашто? Његову бџх фотографију увеличао и залепио на улазе у синдикат, биоскоп, кафану. Свуда.

Васић се одобровољи: — Признајеш? Ипак... Штета што га нисмо мазнули. Направио бих од тога сензационалну рубрику.

— То ти не бих дозволио.

— Мало морген и на туфне што би ми ти забранио! — рече намерно фрајерски, да изазове имењака.

— Бих забранио. Нисам луд да дозволим да се наша штампа искоришћује против нас.

— Где, колца му, сад, па ти би и мене цензурисао? Зар нисмо ратовали заједно?

— Па онда? — Вук се опет смешио, свеж, умиљат и живахан. — Како? Не схваташ ли да су преживелости локалне ствари? Не? Да? Ако да, онда ћеш разумети да их и треба сузбијати само на лицу места.

— То је чисти локализам, то твоје! — протестова Васић.

— Не треба им правити рекламу преко централне штампе. Схваташ?

— Коме може да шкоди га, рецимо, питорескност?

— Може. Јер увераваш сваку заосталост, ту бар на прагу предаје, да није сама. Дајеш јој снаге да продужи да вуче узбрдо.

— Говориш као железничар.

— Отац ми је био бродар.

— Свеједно. У сваком случају, закашњаваш. Цензура је укинута пре шест милиона година.

— Пишам ти на знање. Не разумеш се ти много у те дрвенарије.

— Бојим се да поливаш чињенице.

— Свакако. Такве.

— Од тога су оне, на страну нечист, само тврдоглавије.

— Да су и од бетона, расцопео бих им тинтару.

— Тако. Ти си и против чињеница?

— Оних које нам штете.

— Значи: за тебе постоје и истине које нам штете?

— Разуме се! — али се нагло заустави — не подваљуј. На шта пуцаш, друг?

— А по чему нам ово доле не користи?

— Ово доле? Будовани? — зачуди се плећати — мисле само на себе. Јеси ли чуо да је иједан лепезан

икад маштао о бољем животу у националним размерама?

— Претерујеш! — рече Васић — у рату... и пре... Па и сад...

— Мислим уопште, не појединачно.

— Слушај! — јави се опет — обећао си да ћеш ми једном докраја испричати зашто си заменио еполете радничким комбинезоном?

Рсвац не одговори. Повуче га с моста доле, међу људе крај казана. Причали су о вампирима који да су се јављали уочи пропасти Аустрије 1918. и Југословенске краљевине 1941.

Док су једни причали и пили, други су, неосетљивих босих табана, стајали на брежуљцима смрзнуте воћне пулпе. Кад су се затим покренули, тонули су до длакавих листова и високе и широке каце, пуне брабоњасте масе боје млевених коштица. Кашикали су лено по њој, дугим, шафољастим лопатама и онда полако пресипали ту пулпу у лимене лонце поребане у подножју. Ногавица заврнутих више колена, у подераним кошуљама, тупи на зиму, успореним су преживарским покретима захватили у шљивову кашу и били су, иако не ови овде, оно други исти, слични, сигурно један од разлога који су га још у јесен 1945. године натерали да затражи демобилизацију.

— Добро! — јави се после Васић — да генерал нећеш постати, знао си још у рату. Али Јанко тврди да су ти нудили чланство у среском комитету. Оргсекретар, ако се не варам.

— Шта ради бараба?

Васић га погледа и, не инсистирајући на свом питању, одговори на имењаково:

— Несрећан је што је пребрзо истребио банду. Не зна шта да почне са собом.

— Свако је од нас несрећан чим изгуби корак. Што не добе овамо? Реци му — ту се непрестано јуриша.

— А Рима? Како она? — покаја се Васић за ту неумешност, али имењак мирно одговори, чак љубазно:

— Матурирала. Хтела да се упише на унутрашњу архитектуру. Али писао сам јој: »Бриши то, мала. Гледај од чега се живи!«

— Од чега?
— Не увиђаш? Од технике. Како не увиђаш, бо-
гаму.

— Увиђам да си и ти могао у међувремену да
завршиш неку пиштољ-матуру, па на факиш. Ин-
жењер кориснији је неголи обичан радник више. А
и због ње: како то замишљаш, она инжењер, а ти
радник?

— Све је у реду, не секирај се. А што се тиче ин-
жењера, треба их много, тачно је, али каквих? До-
брих. А мени ни пре књиге нису ишле много од
главе...

— Кад пре?

— Давно. Пре но што ми се стари... унесрећно.
Чудан човек. Ни пролетер, ни работи, него *раденик*.
Хоћу да кажем: сањало, али на занатлијском нивоу.
Имао сам шеснаест година...

— Зашто се раденик убија? Незапосленост?

Рсвац се уозбиљи. Али опет полако рашири усне,
од чега му лице дође прво још кошчатије, као од из-
блањаних дасака, затим се зачворнави и брзо осенчи
од крајева очију према ушима неким зракастим, као
лењиром извученим јегуљастим борама што нису ус-
певале да се урежу и оставе траг у његовој уз кост
прираслој клаској кожи.

— Верност! — рече тихо — није могао да под-
несе увреду коју му је нанела прва права љубав, наи-
шла кад је већ имао жену и одраслог сина.

Васићу се оте једва чујно:

— Зашто мислиш о њему?

— Ја? Ко зна откад ми није ни пало на памет да
сам имао оца. Као да сам сам себи родитељ! — на-
смеши се. — Ти си ме сад подсетио да то нисам.

— Ипак — наваљивао је Васић — ипак. После...
овај... смрти твога оца, напустио си школу, зар не?

— Пети разред. Па шта? Ако мислиш да један
кесонац не вреди колико једна диплома или две епо-
лете, онда...

— Не мислим.

— И немој. Зар не би било глупо протраћити жи-
вот учећи ремце на *местуволном и мирном* кад ће
ови које бих сада сецао чувати по трећепозивски мо-
стове кад заиста заради. Ако до неке несреће дође.

Први пут се те ноћи намршти, преста да смеши.
— Не би ваљало да нас прекину. Тек смо почели. Оз-
биљно радимо први пут и на дужи рок. Је ли, шта
мислиш? — ушта незабринуту, само је дисао спорије
— чује ли се шта?

— Чује! — рече Васић и ненамерно се уозбиљи
— чуо си, на граници.

— Је ли озбиљно?

— Два убијена.

— Да. А наши? — Васић не одговори, само обори
главу. — Мислим, хоће ли наши нешто да предузму?
— Изгледа.

Рсвац жмирну, замисли се:

— Недавно су овде ухапсили једног техничара.
Давао обавештења. Али приче су почеле независно,
пре тога. Зашто ти ђулови воле да слушају стране ста-
нице? Довољно је да нас неко нападне па да...

— Немој тако!

Онај Васићев инацијски, намерно опонирајући
глас:

— Државотворни су сељаци.

— У рату. Иначе...

Отпљуну. Васић и то искористи:

— Јесте да слушају приче одасвуд, али им не
верују.

— Верују они чим слушају — љутну се Рсвац
— нек је само невероватно.

— Ко зна што од тога остане у њиховим главама.
Чуо си доле код казана. Транспонују.

— Шта?

— Опасност. Ништа не гони на маштање као она.

— Онда би требало да ми будемо највећи ма-
штачи. Каже ли се тако?

— Свеједно. Мислиш ли да нисмо?

— Чини ми се понекад да смо оуглали. Требало
би бар. Одувек смо у омчи, у обручу и...

Замисли се. Васић то искористи.

— А што си онда ових дана правио скандале?

— То је друго. За њу (показа главом на реку)
важи: *сад или никад*. Осталима није још догорело до
ноката. Бар не као њој. Јер за неколико дана завр-
шавамо загат и онда? Може да нам пљуне под прозор.
У старо ће гвожђе ипак.

— Нерекава?
— Не знаш њу, човекоморка је она. — Човекоморка! — понови. — Колике је однела. Хајде мртве... Али обогаљене на цео живот нећу јој опростити никад.

— Мари она.

Био је то Васићев начин: пецкати, изазивати. Рсвац је то знао и наседао. Је ли хтео да га испровоцира?

— Нек је само загатимо пре но што наиђу велике воде. После јој још остаје само да се упише у вампире.

— Потцењујеш их.

Он се насмеја. Васић крену опет у напад:

— Не смеј се. Мртви хватају живе одувек.

— Обрнуто, обрнуто.

— Онда ћу да сликам.

— Пусти оне тамо! — опет га притисну.

— Штета.

— Шта је штета?

Неприметно промени плочу. Клизну на друго, врати на раније:

— Скриваи нешто што те одређује. Зашто? Официр је једно, радник друго. Не мислим да је то с коња на магарца, али...

— Ипак?

Опет свеж као тек истесана греда, тврда, без сала, грудат, снажан, неуморан, Рсвац се испрси:

— Чуј. На балу који ми живот приређује, судбина се бира. Ако си мушко, мислим... свестан оног што треба.

Опет клизаљке у гласу:

— Оженио си се Римом, а живиш одвојено.

— Нисам мислио лично. И не на жену. На рад ја мислим.

— Рецимо. Али ја мислим лично. Риму волиш, али ти не треба. Не би живео одвојено да ти треба.

— Ништа ми се не свиђа. Погледај је. Као да је изударана. Отечена. Сва гнојава.

— Сасвим нормално изгледа!

— То је оно: вара, курва. Вара.

— Добро, Нерекана, али сад ми одговори на питање.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

I

Путем га је једва стизала, али запе о њега кад он неочекивано застаде.

— Шта ти је? — упита забринуто загледају сиву монтажну кућицу с голим *вртићем* испред, одмах над цестом. Једна је жена излазила и окренутих леђа баш закључавала врата. Вук је повуче, нагло, како је био и застао.

Целим је путем до његовог стана ћутао. Кад упали светлост, виде њено уплакано лице.

— Живео си с њом?

Насмејао би се да није плакала (и веровала у оно »живео си с њом«), и не би јој рекао да је још била Милунова жена.

— Није истина. Задрхтао си кад си је видео.

Он се узбуљи (зар она мени? она?), али се савлада.

— Мрзим је! — рече — била је сигурна — распукнутим гласом.

Угаси цигарету, погледа је искоса, отвори нападачке зубе:

— Сећам је се још од пре рата. Обесна, богаташка кћер. Изашла је у партизане негде 1944, на његов позив.

— Шта је после било? — гледала га је пажљиво, још мокрых али све строжих очију. Глупост! помисли, но рече:

— Венчали су се. Завршила је неку средњу школу. Он је остао што је био! Она — уздахну — за послала се као наставница у осмолетки. Били су срећни спрва.

— А после?

— Добар радник, добар комунист, паметан човек, доста омиљен. Изабрали су га за члана радничког савета. На последњим изборима пошаљемо га и у управни одбор као нашег представника.

— Хоћеш ли да ми све то објасниш? Управни одбор, раднички савет, а и комуна. Читала сам нешто, али...

Као да је заборавила на сузе, љубомору. Дете. Љупко дете:

— Хоћу. После. Сад слушај. На заједничкој седници: тачка — тарифни правилник. Његова је основна плата као и моја, али жена му се у међувремену променила, постала — нешто друго, навалила на луксуз, кућу — отворила, госте прима, чашћава: увек месо, колачи, пиће. Сем тога, гости су њене колеге из осмо-летке: учитељи, професори и понеки инжењер, који је, ето, учинио част радничкој, по мужу, породици. Она за овдашњи укус — лепотица. Милолика, рчи као у кобиле, а громадаста, има за шта да се ухвати. Али млада, свежа; може да прође; зуби — уједначени, светли. Говоркало се да јој он није довољан, да се она кришом послужује другим мушкарцима. Муж јој је миран, радин, у кућу уноси више од ње: прекорвременно рад. Ипак, новаца никад довољно. Радио је све чешиће прекорвременно, дању, ноћу, а то не ваља, деморалише. Обашка — одузима време за друштвени рад. Хоћу да кажем: није му лично могло бити криво кад су самоничијативно неки радници пре неки дан предложили да му се повиси плата за три хиљаде. Као одузима му друштвени рад исувише времена. Није то мало: три комада! Истина, ти су људи то с рачуном урадили. Раднички савет предлаже да се прво изгласа председнику повишење. Разумеш?

— Зашто прво њему? Не разумем.

— Да му запуше уста кад на идучем састанку изгласају да се и осталима повисе примања. Да су успели, требало би да сутра брани тај став на састанку Управног одбора и да га тамо спроведе. Што, на крају крајева, не би ни било тешко.

— Сви су за повишење. Увек. Зар не?

— Нису сви. Има и свесних.

— Зашто, кад и сам знаш да се тешко живи од плате?

— А шта ми чинимо с платом? Трпамо је сељаку у џеп. Зна се. Трошимо све на месо, брашно, боранију, купус, пасуљ, ракију, вино. И уопште. Сељак од наших виших плата једини види користи. Али организација је, слугећи тај маневар, још у прошли уторак, пре састанка радничког савета, одредила да се комунистичке боре и гласају против повишења. Јер бисмо пробали платни фонд и...

— Како пробали?

Објаснићу ти после. Према томе, и Милун је требало да се супротстави предлогу. Али, чим је чуо да су га неки ванпартијци из радничког савета предложили као првог на листи за повишење, он је затрептао, пребледео. У џепу му је био рачун који му је жена рекла да плати. А дао јој је сав новац још првог.

— Откуд знаш за рачун?

— Сам ми је рекао пре састанка, тражио да му позајмим три комада. Међутим, нисам више имао. Био је прошао први.

— Знам, послао си ми већ упутницу. И пет својих вечно истих речи: добро учи, пуно те поздрављам.

— Шта ћеш више? Најважније је да добро учиш.

— Јесам ли се жалила? Кажем само. А он? — упитала је напетом — Милун?

— Устао је и рекао чврсто: »Другови, одбијам«.

— То је све? — рече тихо, али разочарано.

— Све што је рекао. Али рекавши, позлило му: сео је.

— Зар се он није срушио тамо на загату?

— Да. Сад је само попио чашу воде и изишао. Стигао је кући пре но што га је жена очекивала.

Заборављао је и Вук на своје љубоморе. Много оправданије. Само он зато што то себи забрањује, не зато што заборавља. Не заборавља! помисли Рсавац.

Али не рече себи: куш! Само се напе, бремзе у њему нечујно шкрипнуше.

— Затекао је с другим? — упита она. Без шкрпуга Вук продужи; пре тога је погледа, неосмехнут:

— Не знам. Тек сутрадан... Видела си анкер како изгледа?

— Можда. Али не знам шта је то?

— Да. То у филмовима не игра. Анкер је комадић гвожђа што остане да вири из армираног бетона кад се скину дрвене оплате.

— Видела сам их кад су их скидали. Прошле године. Тако сам се бојала. Људи су висили о танким конопцима, а доле — или вода или свашта.

— Он је варилац. Од вртоглавице не пати. Такав му је посао. Положи обично танку даску између два бетонска блока и ради, седећи на њој мирно, на висини од осамдесет метара.

— Ја никад не бих навикла.

— Навикне се и на горе. Сутрадан, хоћу да кажем, имао је да завари лимену плочу секторског затварача првог дела бране. Ставио је даску између две ламеле и почео да ради. Ни пола сата после — сурвао се.

— Казао си да није умро? — преплаши се.

— Није. Имао је оно што се зове луда срећа. Падајући закачио је капутом за куку једног анкера, умртно пао и пао брадом тачно на други, одмах иза првог. Гвожђе му је ушло под доњу вилицу, изишло између ока и јаџданце.

Рима је дахтала кратко — узбуђена.

— Самоубиство? — једва изговори.

— Не кажем. Пао је. Али колико се зна, вариоци не пате од вртоглавице.

— Од чега онда?

Бугао је неко време, мирно пушио. Онда рече равнодушно:

— Од жене, ваљда.

— Што му је била неверна?

— Не знам да ли му је била неверна. Знам, једно време, ишла је поносно с њим под руку.

— После... стидела се?

— Изгледа! — рече брзо, без нагласка.

Оборила је главу. Онда му, не гледајући га у лице, дрхтећи узела руку:

— Ти си измислио ту причу. Признај.

Нетремице је мерно: зашто дрхти толико? Али рече мирно:

— Сама знаш да нисам. Не целу. Али оваква је много сличнија нашој. Не налазиш ли?

— Срам те било! — загрца — срам те било.

И баци се главом у јастук.

Не зна зашто, али неочекивано коракну, седе на кревет крај ње, поче да је милује као дете, а она је плакала све грчевитије, све бесомучније, дивљије, бешње, не одбијајући упркос томе његову руку која ју је миловала и била једина на њеној страни. Сва је њена срећа у томе што она, као и та његова рука, не уме да каже све што осећа, али сад је схватала колико је он patio и стидео се, колико се намучио због ње, непотребно.

— Узалуд! — мрмљала је стишана — мучио си се узалуд!

— Ни мучити се не може узалуд!

Он јој стегну мале песнице које погледа и не насмеши се, мада је она почела већ да се смеши кроз сузе, крупне, дечије, кад он рече с нагласком:

— Зашто се ниси уписала на машинску технику?

Она седе, уздахну, погледа га уплашено, промуча:

— Ти си мислио... да нећу... зато, је ли, што те не волим, мислио си?

И поче да говори кратким реченицама, као синкопираним. Није стизала да заврши ни једну, друга се већ преливала преко усана што су жебале и болеле:

— Никад се нећу ја стидети... Под руку, одмах... На улици... У цео свет... Хоћу... Шта ти је? Како смеш? То мени никад... Никад нисам мислила ја... да тако осећаш... То је ван мене...

Он је пажљиво слушао, тврда лица, без одређеног израза, с осећајношћу на нули. Она опет загрца.

Хтео је да је загрли, али не учини. Устаде. Ускода се по себе.

— Нећу твоју захвалност. Ја нисам навикао да примам... Пре да отимам.

— Зашто тако говориш? Захвалност? Ја те волим из... Не знам... Смешно је волети из љубави... Ја и не знам... Зашто из захвалности? Није то истина.

И опет га погледа разрогачено.

— Да не мислиш? — устаде нагло, пређе одлучно преко собе, запали и малу лампу у углу...

Не доврши. Са сенком завесе преко лица, јави се из угла прекопута осветљеног:

— Свеједно. Ја сам те нашао полумртву, спасао те. Има и друго. Ми смо из две генерације. Ја сам из оне која се тукла и сад гради. Ти — из друге, која је све добила на поклон: живот, слободу, понос, свет. Сећаш се? Колоран ми је крвавно кад си дошла себи. Питала си: зашто?

— Рекао си: »Да будеш срећна!«

— Стигла си на готово. Према томе, осуђена си да ми будеш захвална. То није угодно. Замара. Врећа помало. Поготово што бих ти могао бити и отац.

— Шта је петнаест година више? Ко је то видео: отац са петнаест година. Балавац. — Рима се нагао умири. Прошло је узбуђење. Насмеја се чак:

— Што ти можеш да будеш смешан. Ја захвална?

— Твоја генерација... Јесте! — и рече гласније: — Морала би бити.

— Вараш се. Моје колеге... Нико од њих не зна шта је захваљност. Ником не пада на ум та реч. Ја сам пре себична, ја не мислим... не... не мислим на себе кад волим. Чекај мало... Је ли неморално мислити на себе? Није увек? Добро, говоримо генерацијски. Добро... кад хоћеш, ево... Ја мислим да сваки човек живи свој живот и има да реши питање своје среће. Зато сте се ви и тукли. Да ми будемо срећни, да живимо како нам се допада. Зар вам та борба за нас (а и вас) није била срећа?

— Па?

— Изборили сте се. И место да се, срећни, смирите, не престајете да нападате. Услови су вас, изгледа, заувек обележили. Навикли сте на битке, свађе, зебње. Јесте... Ти би, кад живог непријатеља не би имао, био у стању и да га измислиш. Јесте, знам те. Другачије не умеш да живиш. Бути, драги, тако је. И ја те зато волим, ако хоћеш да знаш, што си такав, деформисан помало. Али ја, која то волим код тебе, ја, видиш, ја то не бих поднела код себе и мојих... вршњака. Ми такви нисмо. А онда ја... Ја сам навикла да ти мислиш на мене... Јесте, уз тебе се осећам увек... не као дете, већ као малолетница, мада више нисам. У општим те стварима слушам без поговора. »Буди добра омадинка!« И ја сам добра омадинка. Тако је од почетка. Али постоје и ствари које ти изгледа не разумеш.

— Глуп сам? — упита благо, готово нежно, без стида.

— Ја нисам ратоборна. Знам да ћеш ми рећи да и ти не волиш те ствари. Знам. Нико то не може да воли. Јесте, била сам дете кад је избио рат: отац убијен, мајка пресвисла: напуштеност, страх, глад, зима. Јесте (увек би загрцнула), сазнала сам, али после тек, зашто се све тукло... Али већ сам те била изабрала, заволела и одахнула. Оставио си чин, постао радник, али не да би мировао. Напротив. Борба ти је ушла у крв. То је твој укус.

— То је пре свега потреба! — примети благо.

— Јесам ли рекла шта против?

— Шта би могла рећи?

— Да си ме напустио. »Учи!« наредио си. Добро. Учила сам, и сад завршила гимназију. Мислила сам још лане да ћу тиме стећи право да ти будем жена као што су већ жене које воле. Али ти си настављао да ми постављаш препоне: »Бићеш инжењер!« то си ми рекао лане. Лети. — »Добро!« рекла сам. А онда... не знам како... али успротивила сам се. Шта то значи, бити нешто што ме не занима... за што немам смисла? И горе. Зашто да цео свој живот будем нешто што ће ме одвајати од тебе. Бити инжењер за мене значи — ја да ти наређујем, ти по мојим плановима да радиш. Не могу то. Немаш права да то тражиш од мене. Била бих несрећна. А онда... Показало се још пре... пре три године... знаш и сам... да имам смисла за нешто друго. Говорили смо о томе и пре. Ти си ме напао тако страшно да се нисам усубавала више да то спомињем. Међутим, у септембру сам матурирала. Писала ти... Молим те да ми дозволиш да се упишем на оно што ме занима, што волим... Ниси ми одговорио. Један мој познаник, и ти га знаш...

— Ко? — упита промукло.

— Јанко...

— Јанко Утријока?

Усне су му побелеле, толико их је стиснуо.

— Да. Срела сам га и питала шта да радим...

— Рекао ти је да ме не послушаш? Он ме мрзи. Знаш и сама зашто.

Рима прогута пљувачку, али пређе, не рече ништа на 10.

— Рекао ми је: Послушај себе. Себе? Ето онда... Како да будем оно што не могу? Зашто? Хтела сам да ти пишем, све објасним. Нисам вешта. Увек је испадало као свађа или мољење за опроштај. А ја се не осећам кривом, иако знам да се љутиш. Јесте, без права. Па сам се увредила. Јесте. Покушала сам, увређена, и да те заборавим. (Ти не знаш како је лако увредити жену.) Није успело. Да те оставим? питала сам се; али знала: с мушкарцима сличним теби доживела бих исто што и с тобом. Несрећа је моја — другачији ме људи не привлаче. Они који по нечем подсећају на тебе нису цели као ти, и с њима ми је још горе. Не могу друге да волим. Могу само тебе, јер си такав какав јеси. И шта? Дошла сам. Како сад с тобом решим, тако ће ми бити целог живота. И? Ти опет бежиш. Састанци, поплаве, опасности, увече узимаш оружје, идеш у мочвару и шта ја све знам, дивљи вепар. А зашто? Зашто? Нисам каква би хтео да сам. Ја се питам да ли ме онда волиш?

— Којешта! (али у ушима му је жецало оно загрцнуто њено »јесте.«) — унутрашња архитектура је мени исто што и све остало што нам се супротставља. Комфор, уживање, потрошња, то је све исто једно вампирство и заосталост, јер нећеш да увидиш у чему су интереси лични и свих нас заједно.

Била је умала, јукопчавала блузу, сад блисну. Док је говорила, настављала је да се свлачи. Скинула је блузу. Погледао је брзо њен струк (као у бурму да је, и го, утегнут) (а слободан). Ломнија но никад, продужавала је да говори.

— А шта онда ако је унутрашња архитектура нешто много ефикасније од псовања тих, како их зовеш? вампира? Зар ниси против насељачивања градова? По стотине хиљада сељака годишње постају радници, настањују се у градове, а не заборављају ниједну своју навикку. Чуо си за цепање дрва на паркету. Понашају се као да је то набој, јер разлику виде само они који су се одвикли ранијег. Али су њим заслепљени, не виде друго. Чуо си да у кадама држе пилиће, кромпире. Треба ли те људе са села подићи, учинити културнијим, омогућити им да уоче

настале промене? Један је од задатака те теби језиве унутрашње архитектуре и то: научити људе да живе као људи. Како? Ја сам мислила много о томе. Сад знам. Има један пут: ако им се изгради комплекс мањевредности, пружи лепота за толико и толико пута очигледно веће од оне на коју су научили, да, хтели или не, морају да се застиде свог укуса и почну сами од себе да поштују ту нову, да се помало плаше ње. Нисам ја то све сама измислила, нешто нам је рекао и професор на првом часу.

Дрхтала је, сигурна да га је померила, разуверила, нашла прави разлог. Али он одговори једноставно, не поколебано гледајући је како у прозачном ружичастом комбинезону лежи с рукама под потиљком:

— А је ли се твој професор запитао да ли је то сада, у овом часу, она главна карика за коју треба да се ухвати човек који је срцем и душом извршилац најнужнијих потреба друштва? Шта? А ти?

Подиге се мало, врати, узбуђени:

— Ја сам жена. Твоја.

— Пусти. Јеси ли пошла на ту своју примењену уметност зато што хоћеш да се бориш против посљачивања градова? То је важно. Реци.

— Поштено?

Никад се пре није свлачила при светлости! помисли и застаде да чује шта ће рећи.

— Разуме се!

Без колебања му одговори.

Без кајања! помисли гледајући јој струк као ни у једне жене на свету.

— Знао сам. Онда немаш права да своју себичност продајеш за оно што она није. Али и да си се уписала на ту своју унутрашњу да би се борила, рекао бих ти: Пусти то. Данас има пречег посла.

— Мислиш ли да би то било нормално? Ко још себе осећа само као функцију нечег... друштва, рецимо? Немогуће да и ти себе увек тако осећаш. Осећати и мислити претпоставља друго, живети као људско биће, а то значи и као биће које једе, спава, воли, гледа утакмице, биоскоп. Живиш и ти свој живот, нормално, сваки цели дан. И не живи ли свако од нас само свој лични живот?

Она се окрену на бок, који јој одскочи, обао и нежан.

— И у биоскоп се може ићи с циљем. Забава је окрепљење за суграшње задатке.

— Је ли и љубав окрепљење за задатке?

— Ех, није лепо што би хтела да ме правиш будалом. Нисам. Али све и јесте у томе што понекад греба свесно претерати за две-три лозице на гвинт. Не заувек. Али сад још треба. Колико ћемо времена још морати да зашрафљујемо и притискујемо саме себе? Онолико колико је било потребно у рату? Не. Пет пута више. Ех, — удахну и устаде — знаш ли шта је у рату једина добра ствар?

— Реци!

Седела је, дигла се, узела спаваћницу. У једном магновењу је блиснуло њено гипко девојачко још тело.

— Све је тамо некако јасно, једноставно и... зашто да не? природно. непријатељ — мета. Друг — онај који ће је погодити ако ти промашиш. А онда, никад се не кајеш; савест ти мирна увек после битке, па и најмилији да ти је погинуо...

— У рату је све просто, кажеш. Можда јесте, мада је то зато... Шта је уопште просто? Живот? Ништа што истински постоји није тако једноставно као тај твој друг који погаба кад ти промашиш и то је све и није просто као непријатељ у кога се габа.

— Добро! — рече нервозно, наједном гласно — слажемо се. Унеколико. — Стишаним гласом пројучи: — Али слагање није више за нас битно. Што се не покријеш?

— Топло ми је. Него? Шта је сад битно? — погледа га право у очи.

— Неслагање. За мене је одлучујуће да сам давно разумео да свет не иде сам од себе тамо куда треба да стигне. Нема аутомата и ништа се не дешава само од себе. У утроби брода неко сипа угаљ у казане. Неко навија федере и дечјим играчкама. Неко невидљив, ако греба... или боље... тај не лако видљиви неко погребан је и друштву да би га гурао камо греба. А тај неко — то су неки. Који су лојачи. Машинисти. Они који навијају федере. Комунисти, укратко. Они прави више не добијају награде као

онај ударник из биоскопа. Живе ли? Сигурно. Али не мисле о томе. Посла је преко главе. Па и ја... Трудим се да људима дам пример како се треба борити за живот, да би га било.

— А твој и мој живот? У подземље себи самом?

— Је ли човек који ради за човечанство у подземљу себи самом? Ако јесте, онда сам тамо. Определио сам се и једном за свагда изабрао. Тиме је скинуто с дневног реда за мене бар питање убеђивања себе у себе, и љубави у љубав. Такав живот — то је моја судбина. То сам хтео да буде и твоја. Није могло. Разочарала си ме. Готово.

— Није истина — противила се с очајањем а гола: бојала се да све није ипак завршено. — Ти си мученик! — устала је. — На цео живот! — али није му прилазила, стидела се, бојала: — Нисам знала да се то и свесно мора хтети. Веровала сам — бити херој — то је поклон, дар; не ствар избора, воље. Али, ја сам жена. Ја бих хтела да имам с тобом децу коју још немам јер нећеш, јер, по теби, ја треба још да учим и само да учим. Што мрзим учење. Што бих већ волела да преповијам ружичасту своју бебу. Добро. Добро. О томе смо говорили. Запамћено.

— Злопамћено?

— Не. Свеједно. Рецимо, имаш право. Па ипак, колико ћеш наћи таквих као што си ти? Има ли вас неколико хиљада или стотина којима је свеједно где спавају, шта једу... који су изнад свега, који су се као неке мушке Гојковнице својевољно уградиле у Скадре на Бојани тог... шта ја знам... напретка? Колико вас је ту? Ти. И још ко? Ти си изузетак. Ваља ти је јасно да тако као ти сви не мисле. И куда мени да западне да тебе баш волим? Али волим. Ја сам од меса оних који баш такве воле, помажу више или мање, али живе у вагонима које ви вучете, не ложе казане и не бацају себе у њих кад понестане горива, али везани су за вас и вашу судбину, и плачу над вама. Ви гинете. Знам. И ништа не могу. Таква сам. Једна од безбројно многих нормалних. Ненормалан си ти. И ти не смеши да играјиш више но што могу, јод мене и других као ја, које осећамо да нас је заувек одредила љубав према вама, а бежање не вреди. Шчепана сам.

— Вараш се. Ја сам нормалан. Нормалан? То значи... видети боље нужност, боље од других. Ти си стигла у ноћи од петка на суботу?

— Да.

— У ноћи од суботе на недељу ја сам се вратио из мочваре.

— Шта си потребно радио тамо?

— Не подсмевај се. Испитивао подземне воде. И срео вампира. Отад га ловим. Време ми је.

Пође вратима.

— Чекај! — Она му притрчи, загрли га као да се опрашта, очајно, дивље га притисну на себе, повуче. Никад није био такав! Мислила је после и рекла то искрено, иако се он лезнуо:

— То увек кажеш. Али ја нисам ташт у том питању.

— Уображенко, драги, кад ћеш се вратити? — упита га.

— Зависи. За два-три сата.

— Чекаћу те.

Изађе на зрак, оштар, хладан, безмирисан. Мисли му почну да светлуцају у четворопруговима.

Нека. Он је схватио. Нека га остави. Пре или касније, морало је доћи до тога. За њега је она једина жена. Пустила му жналице у мецо и он је задуго (можда никад) неће моћи да ишчупа из себе. Али нека оде. (Није да нисам знао, школујући је, у какву опасност доводим њену љубав.) Неће, дакле, да буде машински инжењер. »Немам смисла за то.« Зар ја имам нарочитог смисла за пенграње по стубовима? Као да је у питању галенат. Нека. Промашно сам. Хтео сам љубав без предрасуда. Осећања постављена на нову основицу. И да се воли ослобођено, људски! стисну усне. Значи да је рано још да се воли како се још никада није волело. Добро. Промашно сам! понови. Кад би то био само љубавни промашај. Свако себе не осећа као орган целог човечанства. (Покуша да то замисли изговорено њеним гласом.) И политички је то промашај! закључи пошто јој чу глас. Преварио сам се. Мислио сам да ће то код ње настати само од себе, као што се то код мене јавило.

Мислио је о томе с горчином, сувих усана и сува грла. Приближавао се мочвари. Осети то више но што

примети. Преста наједном да мисли. Сва му чула сад дигоше завесе.

Обишао је брзо сву. Нигде никог. Можда је погрешио што није прешао руку преко жице; али месечина је, био би видљивији но на месту пуном сенки. Доле је, крај казана с ракијом, препознао Тому. Седео је нежно грлећи свог бапца. Причао је. Спаварни окупљени око њега напету су га слушали.

Крену.

II

Добро! Није размишљао о томе. Знао је то: у прву групу спадају они које нико није видео својим очима; у другу они — којима су, огрнути у чаршаве, њихови јатаци носили храну и који су, тако удешени, одлазили у атар, на састанке с удовицама, распуштеницама и девојкама жељним необичнијег. Добро, уђовци су с тим изишли накрај. С пробушеном тиквом на глави, зашли су и они у мочвару. У њеним су дубинама успоставили потребне контакте; завршени су потпуном ликвидацијом банди и јатака и њихових радио-апарата којима су слушали и слали вести о убијеним одборницима (не у том крају, разуме се!), о неплаћеном порезу, о порасту броја самоубиства, о великим хапшењима и чему све не полустинитом, натегнутом и преувеличањом. Сви су били ухваћени сем Белоглавог, кога је Рсвац случајно, касније нешто, али у оно време, сам био склептао и лично почео да преваспитава. И да се није унесређио, да није дошло до убијања наших граничара, без везе с том несрећом, зар би се олег јавили ти страхови код људи? И зар је неправилно пустити у промет онда причу — о гређој некој врсти? То се давно већ запитао, али од тада није престао, не мислећи на то, бар не јавно мислећи, да се враћа тој помисли. Поготово што је равнодушност (један вид страха) постајала видљива. Ствар је таква да се ни са ким не може више да посаветује. А корист би била неоспорна. Прогресла би људе. Вратила им морал, енергију, борбе-

ност. Чим би могли да се, расуте сада пажње, концентришу на једну живу мету.

Сети се времена кад су ту тек почињали озбиљнији радови. На групице инжењера које су залазиле у мочвару са црвено-белим моткама и металним врпцама нико није обраћао пажњу. Ни кад су овде почеле да се дижу прве баракe на њивама откупљеним за бонове отплативе у месечним ратама не већим од два дечја додатка (породице су ту обично имале по шесторо и осморо деце). Али ништа се није чуло ни кад су једног пролећа (домороци се зими много не удаљују из заселака) видели читав градић барака, пругу, брда материјала, бетоњару у градињу, жице високо разапете преко реке с људима који ходају по њима као пеливани, кад су се неки чобани по повратку из војске стали да уписују у раднике па, неко време после, чак и старији и озбиљнији домаћини (сиротиња!) уgroжавајући тиме навике и обичаје што су се чинили једино могући. Приче су се јавиле тек пре неку недељу поново. Доказ? Фага, која је, музући краву, видела пред собом *њeга*, као, ето, ја тебе, побацила је; а Бошко, добар човек, мада би ти из ока украо, али, ето, и Бошко га је очима лично видео.

Иако је остајало на причама (нарочито уз ракијске казане) партијски секретар бироа градилишта друг Стојан предузео је брзе противмере и те гласове стао да сузбија појачаним културно-просветним радом као и учвршћењем контакта градилиште-село. Одржано је већ неколико предавања о штетности празноверица и личној хигијени, о потреби бабица и опасности побачаја путем вретенара (помоћу слезовог и кукурековог корења). Стигли су и неки лекови из града, чак је и један виши стручњак говорио о пореској политици; једном речи, радило се понешто уз аналфабетске течајеве које је стално држало неколико омладинаца, Бака, и уз предавања из *Паза* (Предавач: »Шта ћеш урадити ако бомба удари у ону кућу?« Упитани полазник курса, сељак: »Не смем да кажем, увредићеш се, друже светла лица!« Предавач: »Реци, слободно.« Упитани: »Море, с тобом имам да одем у мајчинути«, што је спадало у редован посао културника.

Али упркос томе, има два-три дана, јавио се и преа живим људима; а неки који су тврдили да су га срели у боровику и код радње с »народним рукотворинама« с два цимера изнад излога »Савремена жена« и »Налив-пера«, иза комерцијалног ресторана с музичком задружног угоститељства (*Зугоп* број 3), негде у ситне саге, уверавали су и да су опљачкани, али кад их је водник позвао на саслушање, порекли су да су тако нешто и помислили јер су се уздигли и знају да вампири не постоје. Признали су да су били пијани и да су паре оставили код Срећка келнера (а не вампира) или, уколико им је и остало нешто кукура, да су им га однели њихови другови који су их нашли како спавају на рибици иглицама пре оних сасвим трезних који су ствар пријавили.

Неки од покрадених младића, истина ако не поткованији у тим филозофским проблемима од водника Мишка а оно унесрећенији њима, тек следеће су ноћи узалуд правили заседу вампирима. Вук није. Одлазио је у мочвару као и обично. Пре четири ноћи (од четвртка на петак) повео је Васића, који је то схватио с погрешне, сензационалистичке стране, не разумевајући колико је све то озбиљно и горко. С хапшењем једног младог техничара (ономад, пре пет дана, а у вези са непријављеном емисионом станицом) селаци су масовније изостали с посла (берба и орање задржали су их, у ствари, код куће). Најгоре је било то што су ти изговори постајали све општији и не само у вези са закаснелим још необраним кукурузом, а били опаснији но икад, баш због закаснелог излива великих вода. А да Неркава воли да изненади, то се зна. Било је нужно задржати људе на окупу. Како?

Истовремено док се Рсавач враћао из мочваре, у својој гарсоњери крај Булевара револуције, Вук Васић је листао својом бележницом. Тага га је мирно посматрала. Читао је:

Из бележнице Вука Васића.

»... Командир станице Мишко Матријал (у то су га доба већ тако звали, услед чега је долазио до кви-проквоа. На пример, тесар Лајош пита: »Ди је мате-

ријал?» а људи показују на Мишка који седи за кафанским столом: »Ено га игра доминне!«) није знао да ли да о свему томе напише извештај у срез или не. Пре свега...«

»... О том се најважнијем вампиру још премало знало. Прексноћ се неки пијани радник пожалио најближима да је, излазећи из кафане, одједном нагазио на вампира с упаљеним очима. Грдосија нека, дубока гласа. Ноге да су му се пресекле и да се, укратко, просто срушило, толико му је капитулирало у ногама.

Један је опет причао да је исте ноћи махнуо тај горњи разбојник рукама на њега и кад је повикао у помоћ, да је бацио камен и погодио га у уста којима је звао пре но што се онесвестио.

И први и други били су опљачкани.

Но толика је била водникова вера у материјализам (представио ми се: Мишко Жеравица, одан фундалу, ракији и енобеји) да, упркос вероватним крабама није сматрао потребним нити да шта предузме, нити још да се јавља због тога вишој инстанци, мада је иначе извештавао и о неважнијим стварима. Просто није хтео да узме те приче к знању. Једино што је сматрао потребним да учини, то је да узгред спомене у извештају како »процент алкохолизма расте захваљујући певачицама недостојног држања и лаког морала и сувише брзој доле на терену демократизацији...« (Рекао ми је за себе: »Слаб сам по женском питању о које бих да се и руком очешем али немам петље да задрем у дубине...«) (Крај бележака). Васић се осмехну Гаги.

... Док је ишао кроз мочвару, Вук се осећао, делом и због тога (прексноћни сусрет), као на извињању у непријатељској позадини, али — нигде видљивог трага излива. Курва! шкргутну. Поштовао је таквог непријатеља: дисциплинованог, снажног, лукавог. Нерекана се није још одавала ничим. Све је било уснуло, тихо, мртво. Само су се чули његови кораци кроз трипчак. И када је изашао из густог растиња на долму изнад Олука, мека је земља упијала сваки шум. А ипак — ништа.

Био је узнемирен ији него икад, сад на повратку. Зашто оклева? Је ли се уплашила? Је ли могуће да је

признала човеку право да је украти? А вампир? ушта се. — Не. Жива је још, бљује заосталост још увек. Па ипак, зашто... Већ две године слабије напада, а и пролетос — ништа.

Тад помисли старим неким мозгом у себи, старим начином: Хоће то на легалу да нас ухвати и заувек збрине.

И настави истим старим начином:

— Треба је увредити.

Прелиставајући још у возу своју бележницу у одвратно хладним полувињилским корицама (спрва му се силно допаде, лакиране и црначки атрактивне), Вук Васић је у ствари тражио једно одређено место; заборављено а узнемиравајуће; и није био сигуран да ће се сетити које је то место што тражи и кад наиђе на њега; јер је вампира спомињао више пута у својим белешкама; али тек кад се осмехнуо Гаги, која га је забринуто гледала и, дочекавши тај осмех, прихватила га и блиснувши устала, Васић је, обновивши брзо у сећању разговор на мосту под казанима с ракијом, схватио с лупњавом срца да је Вук Рсавец мислио говорећи о *вампиру* истински, дословно, а он, метафорично, и да Рсавчево несхваћање суштине, може да има страшне последице. Јер шта значи буквално *лов вампира на брани* која се гради у социјализму, најсавременијом техником? Бесмисао. Обичан бесмисао. Ухватити сељака, довести га пред синдикат, сликати, шта? Толико је то (узме ли се за реалност једна реч, једна метафора заосталости као непријатељство или, обратно, непријатељство као заосталост што нас окружује са свих страна и прети да омете те напоре за дизање са паралитичарске столице прошлости да бисмо се као земља осовнили усправни и горди, људи међу људима) бесмислено да ми се заго и није чинило могуће да Рсавец, интелигентан, мобилан и луцидан човек иначе, хоће себи да допусти такво некоректно упропашћивање. А по свему судећи, он то себи дозвољава, концентрисан на хладни раг, против лукаве Нерекаве, њене финге, њена задоцњења, њене нагле нападе у најнеочекиваније време, пренапет и изнервиран; пристаје да се задовољи првим решењем на плану који није битан за оно што

је њему одлучујуће, прихвата као стварност оно што је тек њена слика у обичном *огледалу ума* и почиње да се према вербалној материји понаша као да је материја реалног света, иако се не мора бити ни упола толико човечан колико је то, неоспорно, он да би се знало и осећало где престаје човекова нормалност, где почињу опсесивни герени параноје. Речи, слике, метафоре (то свако зна) само у средњим својим регистрима одолевају провери што их пореди са предметом који изражавају (али се и тад оне не изједначају апсолутно с њим). Но у кратким или дугим (да не споменем изв. ултракратке зоне сличности), свака је адекватација искључена. Ту је већ, као у свим граничним појасима, од почетка не само јасно у чему су разлике него и то да треба бити пажљив и скроман према речима и не тражити од њих светлости више од оне, мале, непосредне и довољне, коју као свици зраче из свог трбуха. Оне су творевине људске, али људи нису.

Гага се прво следи видећи га одсутног, али скупи храбрости и поче да прича на онај свој усхићен, страстнички, грцави начин, један послеподневни свој доживљај о праћкама и деци под прозором и врапцима. Причајући, уносила се толико у догађаје да Васић из самилосне љубави према том њеном речитом детињству (тој невиности тако снажној у тренуцима кад почиње да прича задивљена као да се буди из сна, увек зачуђена оним што је видела, а све неке ситне, безначајне ствари које, захваљујући њеној неуништивој свежини, оживљавају и добијају гигантске размере) преста да брине о Рсавцу и претвори се у уво.

Али тад виде место себе — уво. Уво новинари, уво воли, уво једе, уво је срећно, уво је престао да брине.

Не, није престао да брине. Баш зато што се није претворно сав у уво.

Сутрадан је написао Рсавцу писмо, а прекосутра затражно од уредника емисије да опет отпутује у Неркаву.

— Не знам шта ти је! — поче да урла уредник (његов уобичајени начин говора) — Неркава! Врло важно њених тридесет мегавата за куково лето. Оптугуј ти мало у Лесковац или на Цетиње. Тамо има за-

нимљивих ствари. Ни из чега људи праве индустрију. Тамо расту, изгледа, социјалистички Фордови.

Увече, таман се спремао да изведе Гагу у биоскоп, телефонирају из редакције.

— Хватај први воз.

— Камо?

— Шта се правиш луд? У Неркаву. Изгледа да све оде до Бавола тамо.

— Шта се десило?

— Не знам. Поплава. Шта ли?

Васић одахну. Није било оно чега се бојао.

III

Није се дуго задржао, ни два сата, читала је, али ништа није запамтила. Затворила је књигу кад је ушао. Позвала га к себи: »Брзо, брзо, мили, сав си се смрзнуо«. Хладан још, увукао се у њу претоплу. Угасила је после светлости и сад срећно уморна лежала не мигући се (да не преспавам срећу — помислила је једног часа и тргла се из полусна), радосна што осећа крај себе ту огромну, врућу од умора планину која спава. Удисао је дубоко ваздух, али равномерно. Учинило јој се при том — ипак недовољно опуштено за сан, престога. Као опаљено изгледало јој на трепутке његово дисање, као да је ложио казане, као да и у сну не престаје нешто да послушкује, бдећи неизувених цокула под вечном алармном сијалицом. Био је још мрак, а толико је сад била срећна да се прво увреди на саму себе што сам таква ћуркица, али се одмах уплаши да таквим мислима не поремети склад осећању те потпуности среће, па кад се осврну да га погледа, зажали што он својом луком обузетомшћу правим и измишљеним бригама онемогућује себи такву силну радост каква је њој дата. Не да је себично сачува за себе, него подели са свима: са дама-рима које осећа, са постељом на којој лежи, са ваздухом и мраком. И с њим на првом месту.

— Кад би знао да се опусти већ једном сасвим, као ја! — шапну тихо, не обраћајући му се, уверена

да је не чује. Био је будан, јер одговори спремно, иако се не окрену одмах.

— Неко мора да стражари.

Она се окрену као врућа гипка рибица и обухвати га врелом глатком бугином.

— Мислиш ли да треба бити војник до смрти? — упита срећна што је будан и дода, неспремна за разговор о томе: јер страшно је прошло од часа кад му је признала да се уписала на унутрашњу архитектуру.

— Страшно никад не пролази.

— Чему онда живот?

— Да се страха саваада.

— Кад ће се савладати?

— Никад.

— Нећу тако! — увреди се скоро, пољуби га, леже на њега, уголико пре што јој је пало на ум да је он будан био што је вреба, не верујући јој да њена унутрашња архитектура нема везе са нељубављу или другим његовим бубицама. Она се просто боји за себе колико га воли, стида да му то каже. »Зашто не спаваш? Био си тако уморан.« Он је заграи, изви се и пре но што се она снашла, био је опет њен, драг до суза, рођен (трбуси су нам залепљени брзовезујућим). И ништа јој није сметало кад је, после, наставио тужан мало (тужно је то — пати, место да се радује).

— Мислио сам да ћеш да се упишеш на електро-технику или машиноградњу...

Пролазила му је прстима по коси. Осећао је, жеђи се до неиздржљиве пријатности, њене прсте без тежине, њен млаки, меки длан без изолатора. Стресе се, склони главу и рече (упорно, али тихо, без повратне карте):

— То твоје, то је за унуче. Али да би њих било, треба се засад задовољити баракама. Сиромаштво обавезује.

— На шта и пред ким?

— Пред онима који нас више не могу позвати на одговорност.

Било је још тамно, а охлађен ваздух није био склон патетици. Па ипак, одиже покривач, седе на кревет:

— Бојим се! — као да зацвокота. Не. Шкргутну.

— Бојиш се? Ти?

И она се одиже, али не седе, подбаци главу с покретљивом косом на шаку, лакат на јастук.

— Добри — рече — назепћеш!

Он јој дође, осети га, подвуче му ногу међу његове.

— Не знам. Можда си сувише добар да би пристао да буде добро само теби кад није још добро свима на свету. Али... зашто се бојиш да живиш непосредно, слободно?

— Није реч о слободи! — рече тврдо, милујући јој струк — пре о тешкој остварљивости снова. Они су увек тако другачији кад их оствариш да се питам је ли ко коме подвалио. Само ни то није оно главно...

... Погледа га уплашено, онда схвати, приграи га, пољуби. И он, очајно много дубоко, а ипак невесело тог пута као збогом. Не. Као довиђења.

Она одахну најзад, али из ње провали док му је полако шетала својим уским образима преко маља на прсима:

— Како? Кад ме волиш? Од пет до дванаест волиш кесон, онда прековремено — загат и далеководе; легнемо, па одеш у мочвару; сад се бојим да опет не одеш. А зашто су ти сви они важнији од мене?

— Утрожавају... то што радимо.

— Уписаћу се у непријатеље! — одахну настављајући да клизећи горе-доле образом без тежине глади његове маље. — Ти мислиш само на противника. Они те драже више од...

— Ма не! — насмеши се и привуче је неочекивано великом руком што је одмах нађе у мраку и сву освоји још пре но што су је његова уста почела да љубе. — Како се зове девојчица која једина на свету има струк на свом месту?

Она пође својим уским белим образима преко његових чекиња.

— То боли! — он склони свој образ.

— Нека! — пође образом за њим — ја то волим.

Глас јој је био затамњен и врућ кад рече:

— Хоћу да ти кажем: срећна сам. Мислила сам, више никад нећу!

— И ја. Малочас! — рече суморно.

— Да! — оста полуотворених уста; неко време — ти не можеш да осетиш све што и ја. Не само што ниси слободан, него и што си мушко.

— Ја нисам слободан? Ко ти је донео на тањиру — упита реско — слободу?

— То је друго. Ти си њен носач. Она те толико приискује да понекад не осећаш ни себе.

— Слобода је осећати себе? Сад ми је јасна бар унутрашња архитектура.

— Мислила сам — рече брзо — живот пролази, а ти...

— Живот је теби само ово ту — дотаче је — само твој живот?

— Бићу бабахрка за тридесет година. А и ти ћеш бити чика-чилагер још пре. А за педесет — неће бити ни ове централе.

Он рече одједном набусито:

— Зашто погинули не старе? Ја сам добио боре, не они. Зашто? Живели су за друге.

— Завидиш ли?

— Не.

— Подваљујеш онда. Не сме се употребавати једна реч час у општем, час у пренесеном значењу. Живи се само на један начин. Овај. Живећи! А то о младости — то је: дајем крв и зној под интерес и остало.

Бутао је неко време без покрета. Она се уплаши: није гако мислила, није хтела да га увреди. Опрезно му дотаче листове прстима ноге. Он се трже.

— Није то! — рече дубоким гласом који је сву проже и онда га осети у себи, сад гневног, увређеног, дивног, и опет уздрхта, не слушајући га, осећајући, и не слушајући све док не сврши огроман, и одмах настави као да је за све време мислио о томе: — Можда је то и себичност, али историјска; користи нашем развоју: престижи индустријске земље. Нека је то и моја страст број један, добро, али то је и потреба.

— А ја? — упита она и Вук се доброћудно исправи:

— Са мношћом си. То значи — запнимо, ако хоћеш и ти да унуци стандардишу и културишу до миле воље. Унуци, то јест и ми лично у њима присутни енергетски и крвно, разумеш? Тако је, ако већ чач-

камо га питања. Основно је — не попуштати. То јест, немаш сажаљења према себи, ако ја нећу укорак са...

— Ни према мени да се нема сажаљења?

— Говорим уопште.

— Ја хоћу да ме жалиш. Ако ме волиш ти ме и жалиш.

— Онда те не волим! — рече и пружи руку, али сад она измаче главом прво, па вратом и грудима кад јој се опет приближи.

— Добро! — рече као да то не примећује, а мушко: — Шта је човек? Стално хити голуба на грани, то је наш избор. Шта ти је? (приметно је коначно.) (Увредио се друг. Ако.)

— Ништа. Пустите ме! — одговори хладним, револутираним гласом и он се сложи тек пошто га је пажљиво испреметао у свом слуху:

— Да!

— Почнимо од врапца у руди. Ја сам...

И заспа на пола речи. Заспао је, али све се про-дужавало и остало непромењено. Чинило се да почиње да се смеши, а дрхтао је. Тело под покривачем (осећао је) звони јој ситно, цвекотаво, као од језе. Храбра је, помисли, и то му се допаде, пребаци јој руку преко витких леђа, повуче је себи. Она попусти прво, али се онда љутило изви, окрену му леђа, приби груди уза зна.

Неисхрањено је то детињство, мислио је, осећајући како она не престаје да дрhti. И нема нашу снагу за овај тешки рад. Зато се и завлачи у мишију рупу унутрашње архитектуре кад би требало да је напољу, у простору, да кроји реке, буши брада, пробија путеве. Да ме неко за сто или хиљаду година упита шта је половином овог века било укус живота и уопште живот у Ефенерјоти — ја бих му рекао, рекао бих му: »Штепати нејаканог још пастува голим рукама за муда«. Јасно, потомак ће бити врло зачуђен и упитаће зато даље: »А шта је, друже, било с љубављу и осталим унутрашњим архитектурама?« Привићу се луд: »Архитектура? Унутрашња? То је нама изгледало као пијана тетка што тетура, а хоће да буде љубав по занимању. Љубав? Борили смо се и радили толико да смо често заборављали и како се зовемо

и шта је то загрљај. Али отворену љубав нисмо никад...» Или нећу се правити луд и рећи ћу: »Није нам просто напросто падало на памет да ми треба да лежимо на каучевима неке унутрашње дотеране и напудерисане архитектуре и грицкамо бомбоне као данас Американке из филмова. Недостојно је и нас и вас лежати потрбушке, лупкајући раскалашно накомованим... како се каже... напедикираним ножицама. Не. И хвала. Лупкати у празно? Пијуцкајући пивце за живце, и сос од келерабе за висibaba. Не, никад. Не мислите исто тако у празно. Него ово: ми да градимо будућност, а ви у њој за још даљу будућност да осмишљавате човека дајући му све више задатке«. А буде ли тај потомак покушавао да презриво или сажаливо нешто рекне на рачун нашег бубамарског барбарства или неуздигнуте примитивности, одговорићу му: »Слушај, друг праунук, не мисли да је твоја заслуга што више ниси дивљак већа од Рсавчеве, који ти је омогућио да не будеш такав простак какав је он био и остао, јер је рмбао по цео дан, да ти то не мораш да чиниш«. То му рећи.

Трже се. Виде њене очи које га једу. А било је хладно, непријатно. Сигурно је пун месец и ведро! помисли она, потражи прстима који су дрхтали кутију с моравама, узме једну, запали је. Он је осећао сву врло близу, мирисну, врелу.

— Зашто сад пушиш? Не занима те?

— Итекако — насмеши се мило — спавао си. Гледала сам те све време. Имаш тако младу кожу.

— Идеали су у питању! — рече љут што је заспао причајући. Није знао кад. — Ја сам мислио да ћемо заједно давати (сваки од нас на свом сектору) (ти инжењерством, ја кесонством и електричарством) све од себе да се ово што пре преобрази у велико царство с црнцима од килват часова и што пре ослободи заосталости и осталих помозбогова.

— Знаш. Причао си ми: бели црнци да раде, а ми...

Она му се приближи трбухом и он плаћу, али оста напакћен, загладан у полумрак да не би заспао. Не зна како, зашто сад баш, али рече издалека, с дна реке:

— Не можемо више заједно.

— Уврећен? Поврећена сујета? — гледала га је (чинио му се) као да, једући га очима, долази до убеђења да није тако укусан какав јој се пре чинио.

— Не верујем у могућност нашег даљег...

— Лажеш да истински хоћеш да одем, да не будемо више заједно...

— Јесмо ли? Ти имаш друге идеале.

— Ја нећу да студирам ништа, остаћу ту.

— Не! — викну скоро против неког, нечег у себи — мораш.

— Нигде не пише да морам. Матурирала сам — доста.

— Али ја те морам извести на пут. То ми је дужност. Ја ти морам пружити максимум квалификованости...

Нешто ново, узнемирено сад у његовим речима нагна је да пажљиво слуша, врло пажљиво. Није мислила, али сва су јој чула била напета, отворена, покушавајући да унесу у себе само оно ново из речи, не из речи, него из гласа; било је то оно знано мукло вибрирање које ју је увек по себи узбуђивало неповљивом одрећеношћу.

Насмешила се из све снаге кад је угледа:

— Тако си лепо спавао.

— Ја?

— Пола сата.

И осети нежност мајке према том великом, уморном човеку који је тако дубоко дисао као новорођенче, а пре више од десет година пошао голорук у борбу, па је зато такав, тврда, свуда оклопљен. Али ми... ми нисмо више голоручки. Ту је разлика међу нама. Он то више не уме да види. Понаша се као да се ништа није променило од дана кад је загрисао у овсени, најжени хлеб борбе.

И осети једну дубоку, страшну, порођајну топлоту која је раскрили, разнежи, и она га приви уз себе, он је уздрхтаоу грцаву привуче себи до пуног још једног срећног заборав свеча.

Палачинке се охладиле, скориле; ручак је двапута већ загревала. Шта он мисли? Бар да јави.

Неваспитање! И бесно обуче мантил. Изиђе на ветар, на сунце кроз поподневне облаке.

С почетка је журила, али осећала је да ће за пет минута сав њен револт нестати. Успори. То је све само зато што му она не значи ни колико то камење на обали. Увек му нешто друго значи више но она.

На себи је имала испод капута високи црни пуловер, уске панталоне и оне чизмице с белим гуменим боном, постављене крзном, па ипак било јој је хладно. Идући тако крај обале према градинашту, застаде пред једним одваљеним комадом стене, бар педесет килограма тешким. Имао је облик људске главе, што је (задрхта) имала сличност с његовом, вољеном. А тако је смело и једноставно изведена таласима и наглавинама који су се ко зна колико десетина година трљали о кречњак да изједу овако његово лице нагрижено допола, прошупљено кроз једно око (друго је остало испупчено). Гледајући ту скулптуру, осећала је како је хвата немоћ, страх, љутња и дивљење. Сама га тако сведеног не би могла да замисли чак ни кад би и умела да ваја. Све што би умела то је да на основу те форме нешто домисли. У овом случају ни то; све је било довршено. Све што би јој могло пасти на ум. Осврну се и спази Абдулу који јој је долазио у сусрет.

— Хоћеш ли да однесеш овај камен кући?

— Хоћу. Тежак је. Педесет динара.

Камен њему не вреди — дакле педесет динара. За кофер би тражио двеста.

Тек код куће преста да се плаши да га неко не дигне пре ње. Смести га у дневној соби, испод Даде. Око пет опет изиђе. Дувало је још снажније. Хладно. И уопште, било је клизавије на месту где је малопрет открила камен. (Кад га је Абдула дигао, испод њега су се ускомешале грујећи, светломерке, ружичасте бубе и шкорпијнице). Згађена опет, пошла је преко облутака који су цвочотали тихо под њеним корацима од крепа...

Издајека, али недалеко од места са кога је однет камен, као кроз сијасет светлаца од удара струје у око, препозна неочекивано Вука над средином реке како, држећи две паучинасте нити далековода, стоји на трећој, што се неуравнотежено љуљала на рафалском ветру. Причвршћивао је између њих бакарну шипку да би подигао исувише испали трбух далековода. Мада далеко од њега, ако је воли, и он мора да осети како премире кивна и поносна дахће. Помисли загрцнута: тај страшно смели хлеб ме шкољује! Да јој неко каже: нећеш никад бити оно што хоћеш ако се не попнеш горе, она се не би помакла, остала би ту где је, до краја живота, да пере судове у некој барази и носи, између дванаест и три, осам тешких вајници с прљавом водом за испирање чучаваца.

Непомична, гледала је Вука који се, љуљан ветром, њихао и везивао појачаваче. Одоздо из загага, према коме потрча одједном, посматрао га је и Рајковић, који је избио однекуд, стао, и после одмах викнуо баш кад је пристизала:

— Вежи се мамлазе!

Учинило јој се да је чула како Вук с висова над реком још одговара:

— А како везан да радим?

— Тад јој падоше у очи неки тесари, доле, педесет метара под њим, тридесет под њом. Они су тесаром и секирама обрађивали талпе за сифонски део ламелских оплата. Пали су јој у незадовољне очи управо зато што нису обрађали пажњу ни на шта око њих. Ни на Вука. Раде на акорд, биће, гадови себични (мислила је псујући Вуковим речима). Док су сви остали радници прекинули посао и гледали Вука, ови су, равнодушно намрштени, настављали своје дунђерисање. А он је, завршивши подупирање жица, почео да се враћа. Ишао је мирно, пословно. Левом и десном руком није се придржавао за друге две жице, носио је алат и материјал. Рима је дрхтала. Па није он акробата да тако што ради за 90 динара на сат, кад сваког секунда може да се стропошта и изгуби живот. За мање од секунда, за две паре. Био је на метар од горња кад тесар под њим удари не размишљајући секиром у жицу што му је сметала да дохвати две

талпе. Жица, затегнута доле, јекну, одскочи у вис, сави се и дотаче темељ металног стуба за далековод.

— Искључи струју! — викну у исти мах Рајковић који, ни сама не зна како, примети то кад и она, али појури низ брдо ка тесарима који су, не дижући главе, настављали напрегнуто да раде.

— Где? — упита пегави погурени човек.

— Одсеци жицу.

Тесар се базирао не разумевајући о чему се ради, а Вук, који све то није ни гледао (високо над свима и њом, паралисаном), ни могао да види, пружи руку, ухвати се за стуб, али се одмах искриви и, с нечим невпнијим на лицу но што је чуђење згрчи па, одбачен снажно уназад, пови се, не, паде. Рима цикну, следи се, али не затвори очи пред магновењем његовог згрченог лица — последњим што је од њега понела у том тренутку опште продужене узетости што је истовремено захватила и тесаре и директора и једног коморана у лету и белу кресту вира и хладни плавичаст ваздух над провидном плочом стањолске реке. Ван времена је дахтао узети бескрај и то узето дахтање није умело да престане.

Али као да је угом заплусну талас увредљиве топлоте (још није схватила шта се све збило), рашириле су јој се нетрепнуле очи већ спремне да приме и запамте разговетни ужас његовог смрсканог тела (очајање би дошло после). Он се још исто онако успорено загурао уназад опирајући се мишићима само том оплочетом рушењу, али је у паду већ додирнуо па-зухом доњу жицу, ону на којој је пре једне вечности од полусекунда тако сигурно стајао, и у исти мах се мачији скупио: ноге су му се рашириле и саставиле, грбук згрчио, руке пружиле, дохватиле жицу, закачиле се за њу. Остао је висећи, закачен чизмама и рукама за жицу над понором. Није било времена за уживање у олакшању које не обузе њу једино кад место спљесканог, крвавог, модрога тела, стаде да га гледа издуженог сад наглавице како виси. Требало му је помоћи. Како? Еластичан, спретан, он се одиже, дохвати рукама сантиметарке, довуче опет до пред стуб и тек онда погледа у њих све, доле, као да тражи објашњење ко је кривац. Није могла да види је ли блед, је ли уплашен, исувише је то сама била (он сад

још нема времена за то, али кад сибе, пашће у несвест сигурно). Рајковић је у међувремену сам истрагао секиру тесару из руке која се пружи гупо и претерано дуго за непрежаљеним алатом који му значи живот, одсече жицу и махну Вуку горе викнувши:

— Може!

Вук допуза још мало, приближи се сасвим стубу и онда Рима опет претрну и затвори очи видевши како се његове дуге, витке ноге у чизмама откидају од жице и он виси само на рукама тражећи наслепо Ђоновима пречку да стане.

Али кад је опет после једног бескрајног рођења кроз таму, сад кад је опасност прошла, затворила и отворила очи, стајао је на стубу и силазио, две по две косе пречке. Она се одлепи и погрча му у сусрет, и стиже кад је стао на тле, загрлио је, почела да га љуби. Пређе прљавом руком по њеној коси, примети да му је длан мастан од жице, па јој закрпљеним рукавом свог пуловера обриса њену меку зрело-житну косу. Онда се одвоји и појури ка тесарима који су већ продужили да раде. Не да их гуче. Журни је да поправи сад прекинути довод струје у шљункару. Наговарени и празни вагонети још су висили онако како су застали наспред жичаре.

То вече су провели без разговора: само љубав и помешано спавање. Али сутрадан — исто, у мрак тек стиже на ручак: тако свршавају све немогуће љубави. Легли су одмах јер ће око десет изићи. Има опет посла у мочвари. После прекисноћних разговора, престао је да се враћа на унутрашњу архитектуру, није је спомињао, али то је било најгоре. И даље био нежан, мазио је као никад, али, осећала је, тубио се, сваки час би се прекинуо у причању, махнуо руком и насмешио. Његова глава од камена није му се свидела, упитао је само: »Чему?«, мислио: »чему то служи«, али није (као што би то некад) био вољан да је слуша како прича о уметности, ни сам расположен да слободно и неспутано изриче оне своје драге судове без везе, али с убеђењем а) не личи то ни на шта и ни на кога, б) не користи, ц) нико не може да погоди шта је тај мажрак од уметника хтео са том ствари и није ли то он, можда, мислио нас да изеза, је ли? Бугао је, гледао у вагру, једући без воље,

споро, одсутно упркос осмеху. Понекад би, тако одсутан, а осмехнут, пружио руку да је поглади, али она се увек (двапут) увређено одбила. Не, ако је не жели истински као она њега! Све се у њој буни против таквих аутоматских љубљења без жеље. Ипак, трећи пут није повукла руку, остајао је ненадмашан и овако би јој било с њим најлепше на свету, и увек је сваки пут било најлепше, али није се више ни усубивала да му то каже: мислио би опет да нема памћења и заборавља како јој је најлепше било претпоследњи а исто пред претпоследњи пут и да то не може тако увек и увек најлепше. А тако јој је било, мамеми и на часну реч и — зашто бих лагала сада саму себе. А није да не памти, него, не зна, можда се све то збира у њој само од себе. Можда је свако ново њихово заједно само појачано за сва ранија задовољства, уз све мање стида, уз све више свесније жеље да буде с њим оно гауво и пламено дамарање кад је просто нигде више нема а свуда је и све је.

V

Отишао је прво на сасанак, рекао је. А после ће у мочвару. И шта? Да га тако у фотељи, с књигом у руци, чека да се ујутро врати? Докле тако? И то да јој је сав живот? Је ли — готово? Нико ништа коначно није рекао. Баш зато.

Сећала се. Па шта? Зар целог живота — упитала га је — зар увек чекати или ... као чергари, од бараке до бараке?

— А поплава? Зашто толико касни?

Али суградан му је рекла гледајући га како се облачи за одлазак у мочвару:

— Пристајем ја и тако. Али, ма колико привремено, нека је бар лепо.

— Ту је баво! — викну, из места скочивши у једну нервозну трећу брзину — то је твоје лепо које тражи да му се посвети цео човек а ништа му не даје у замену.

— Како можеш тако да говориш о љубави?

Очи јој се на трен, на његово касније чуђење, напуниле сузама. Видео их је тек кад је почела да брише носив, а да није плакала као што се плаче кривећи лице и ридајући. Приђе јој, али је не помилова рукама, него гласом кад рече:

— Памтиш ли онај филм о Рур и онај о сибирским челичанама и онај о Детронту? Како то ужасно дивно изгледа. А не филмско одевање и чорбе од поморанци и, шта ја знам, карфиола. И то може — али после.

— Ја сам онда претеча? — не зна зашто, али покуша да се нашали.

— За тебе је доцкан у сваком случају. Данас је потрошња ствар изградње. Њено је и измишљање односа и свега, од изгледа лица до људских душа. Оно што би се сад могло о томе да измашта биће за петнаест година старо гвожђе. Шта га знаш... Можда ће се тад куће штанцовати целе у пластичној маси, као неке велике каросерије. Или ће се читаве улице, ако не и градске четврти, правити као ова брана. Просто излијеш неку хемијску масу у оплате. Или контролисано, убрзаном кристализацијом. Не знам. Али сигурно је да ће нови материјали и начини наметати нове норме и оно што ти умеш сада да замислиш као допаљиво и згодно биће већ музејска ругоба.

— Никад не може бити ругобно нешто што је макар једног дана само људима било лепо. Били би онда немогући и уметност и љубав и све. Ако бисмо ми били само то твоје вечно грабљење нечем другом, што још нисмо, не обзирајући се на оно што јесмо... било би то... Радије смрт. Шта би онда било живети? Нико не би умео ни да воли, и ништа.

— Ко каже? — Мени је ово највећа лепота.

— Спавати на даскама — лепота? — најжни се она, не успевајући у мраку да га види, и само зато (зато), и зато јој је све кривије постојало и оно што говори и он који говори.

— На нашем нивоу лепота је барака за самце: кревети на три спрата. Упоредено са филмовима, то ноћу прегласно хрче, прди и смрди на неопрано (устила је, запалила светлост, мада он то није волео у то доба). («Нека људи мисле да спавамо», рекао јој је

јуче и угасио.) Опет га је могла да гледа. (Сад није угасио.) — Сигурно. Но пусти филмове. Сетим ли се како је то било пре рата, ја бих сваког секунда пристао да ме стрељају да одбраним ово. Мени оно и није лепота: ждери полако, а брзо мењај одела. Ко-јешта! Лажу, брате. Ни сви они тамо тако не живе. Не може се још свуда — филмски: тоалете и пића у високим чашама. Буржуји — они су изузеци. Јер кад кажем бољи живот, ја мислим на цео свет, не тичу ме се изузеци. Онда... питање... сме ли ико мирно да шета у лакованим ципелама док већина иде боса? Могу ли себи фарбати зидове, како ти већ то зовеш... унутрашње архитектонски и журнаалски, кад је још нерешиво питање — кров над главом и сламарица под лебима? Ја, видиш... ја не пристајем на неке феудалне валцере, шта ли? на оне, знаш, поклоне и оно мењање дама док већина, бре, ни проју не жуљка досита. Не може то.

— Зашто ти све о другом, све о другом, никад о нама.

— Ако будеш будна (погледа на сат) кад се вратиш, ја пристајем. Мада и ово све било је о нама. Језици нам, истина, нису добили жуљеве од мењања главола: *ја те волим, ти ме волиш*. Јер волећи се може и не говорећи само *ах* и *ух*, него и размишљајући о послу (погледа на сат, пољуби је брзо) (проклета попустљивост, чим ме загрли онако велик и снажан, изгубим се, све заборавим, као први пут).

Али тек што је остала сама (а напољу престали његови тихи кораци), осети опет да *оно* није изишло с њим. *Оно* што изазива стид и немир. Што се дигло, заувек присутно међу њима откако се вратила. Да мори и после мучи кајањем.

Шта? Све друго о чему говоре, јер постоји?

Није знала. Мислила је с почетка — нека женска. Милунова жена. Али сигурна је сад да то није оно и да му је остала што је и била: једина жена његовог живота. А да призна супарништво свему другом: за-гату, реци, тарифном правилнику, енергији, сељацима и свему, свему, то није могла, јер је немогуће бити на то киван и љубоморан и бесан, јер то постоји, и с правом, и не отима. Али га обузима. Као бол што траје и после ударца, ни рад не престаје за њега по-

сле смене. А сви само смену обраде. Нико није као он. И место да се поносим...

Кривица није у томе. У другом је. Кривица је у њему, јесте, он је другачији. Он је *оно*.

Немогућ је, увредљив је, груб, безосећајан.

Истовремено је мислила: могућ је, неувредљив, нежан, мио, осећајан.

И то је мислила уплашено, ужаснута нечим у себи; знала је сад: оним што би му рекла да није изи-шао, да су наставили разговор који ће продужити ипак кад се врати. Ако намерно не заборави, јер се покајао.

Само да заборави. Или да заспим, да га не чујем кад се врати.

Затече је у кревету. Зид се још није охладно, било је пријатно у њиховој соби. Гумене је чизме оставио напољу: блатно је у мочвари, али вода је опадала иако је први овогодишњи снег био свуд скоро нестао.

Окрену лице њој кад леже налаktivши се на јастук с дланом на тврдом, смршалом образу.

— Ја мислим да ми треба да решимо само пи-тање...

Осети њено још девојачки вруће, свеже гипко бедро, њене ведре маљице: добошаримо. Загрлила га, љубила, није му дала да говори. Била је неуморна, бе-стидна, пуна идеја, нежности, дучна, савитљива, избе-зумљена, грчевита, снажна, срећносузна. И опет.

Али онда, без разлога, повуче покривач до браде.

— Зима? — помилова је брижан, гледајући је из-близа у дужице, тамноплаве, с једва приметним љу-бичастим паоцима.

— Не! — и призна — стид.

Обазре се и опет је погледа изблиза у усне страшно знана укуса, у зенице што се шириле, у усне што бубре као класки и топан сунђери под његовим влажним пољупцима. Уздахну:

— Нисам знао... Стидиш се. Мене?

— Нисмо сами...

И заплака.

— Не можемо да будемо више сами.

Није упитао ништа, било би глупо. Али да није разумевао — није. Сами су били. То ће бити од умора. Уморила ми се, омичица!

Био је благ и скоро је заборавио све што је смислио да јој каже: »Растанимо се«, кад она рече:

— Увек ти разговори... и ми загрпани речима као рудари... Нема нас више...

Он хтеде да је подсети. Малочас си се, богами, гицала и савијала и дахтала и поцикивала.

Рече само:

— Брзо заборављаш.

— Оно је било за растанак.

И бризну у плач.

— Хоћеш ли јутарњим? — упита је миран.

— Да, Или... Не знам још.

— Боље је јутарњим.

— Зашто бежиш од мене? — упита га.

— Време ми је скоро.

Устао је, облачио се.

— Упали, молим те.

Био је већ у панталонама, кошуљи, пуловеру.

— Волим те, али не могу...

— Разумем!

— Не! — диже се — није то што кажеш. Волим те оваквог... Ја, само, не могу... не знам... можда се кајем што сам те увредила... а сама се осећам увређеном.

— Ниси ме увредила. Очекивао сам то.

— Шта си очекивао? — наљути се. Коса јој је пала на лице, прогутала очи и нос: меке, златне власи и црвене усне под паром љубави и мржње.

— Да отпутујеш. Не само што сам много старији...

— Ја балавце и не волим.

— Волећеш их. Него и што сам то што сам. Колико знам, радник никад још није имао жену — унутрашњу архитектуру. То јест...

— Шта му је? Је ли блесав? Да не мисли да она озбиљно хоће да отпутује, да се разиђе.

— Доста о томе. Ја сам Рима, а ти си Вук. И ништа друго. Али ти ми све време гураш пред очи неке раднике и неке архитекте...

— Хтеде да је помилује по златној коси и црвеним сунђерима и да јој каже: теткице, ћути, теткице! Али она је говорила, говорила.

— Ти од свега правиш проблеме. Зар сам ја проблем?

Стајала је, пропупела, на лежају, витка у прозирној ружичастој спаваћници (њено раме и дојка били су јутарњије светли и пенушавије глатки). Али се постиде, раже, подиже покривач, покри се спреда. (Кад дигне руку, ребра су јој као скеле последњег сектора, виђене из далека, са жичаре).

— Нисам! — одговори сама — ја нисам питање које се решава, ја нисам загонетка, ни укрштене речи, али ти си безосећајан, ти не умеш живу жену крај себе да волиш, ти си интиман само с будућношћу, о њој машташ, јесте, ти си полико бестидан да крај мене, устима још мокрим од моје пљувачке, причаш о некаквим унуцима. Ти си неосетљив, груб, суров, јеси, безосећајан.

— Ми радници...

— Пусту раднике. О теби говорим. Стари Тома... имао је он у оном покрету руке којим је намештао каљаву хризентему у косу своје инфектно прљаве и ружне шљемаре више нежности и пажње но ти за ових наших шест година... и више мушкости. Јесте. То твоје... то може и сваки ајир и рундов... а жени треба нежности, пажње, а не вечито — унуци и балављење о њима.

— Желим ти све најбоље! — рече мирно, али она скочи кад виде да пружи руку за сатом, појури, баци му се на груди, обеси о врат.

— Нећеш тако... не мислиш, ваљда...

Грцала је, дрхтећи као мало дете, из трбуха, из колена. Осети његове бодље на коси, затвори очи, поведе се сва.

— Отпутуј! Треба! — рече окренувши се с прага њој на кревету, још изгубљеној, пијаној.

— Доби на ручак! — шапну — али немој да ми све загори, буди гачан, молим те.

— Биљо би добро да отпутујеш.

— Волим те. Леп си. Леп си.

— Кад би знала... Кувари нису никад лепи. Отпутуј.

— Шта кад бих знала?

— Шта? — шапну поново, само без даха, као да очекује да чује нешто страшније од смртне пресуде.

— Кад би знала у каквом ћу сосу да се вратим, не би ми завидела. — Слепоочнице му занграју. — Мора се.

— Нешто недозвољено?

— Нужно! — употреби реч која је њему све дозвољавала.

Она се диже.

— Седи! — врати је покретом руке с прага.

— Бојим се.

— Немаш разлога. Биће прашине и грмљавине усред зиме, али, видиш, воде су закасниле, а људи... треба их раздрмати пре тога, иначе биће, не питај... динар кило мяса и по динара тона бране.

— Шта мислиш да урадиш? — упита задрхтавши — да убијаш?

Он се насмеја радосно.

— То је идеја. Али (рече одмах) непотребна. Имам ја једну другу бубицу у глави.

— Нећеш да ми кажеш?

— Не треба.

— Немаш поверења у мене?

— Не би спавала.

— Тако страшно?

— Како коме. Мени није. Видео сам и горих ствари.

— Утолико ми пре можеш рећи.

— Нећу! — рече мирно.

Она устаде. Овог је пута не задржа, само је гледао погледом којим је некад, пре рата, морао гледати агенте у Главњачи.

— Добро! — рече као даљеник самоубица који се хвата за сламку знајући пословицу о сламци и даљеницима.

— Ја ћу отпутовати...

— То сам и хтео, мислио! — не преста да се од једном смеши — можеш се, што се мене тиче, уписати и на ту архитектуру. Можеш и да опутујеш одмах. Остајемо пријатељи. Ја ћу те школоваги изабрала што хоћеш.

— Извини! — викну једним смешно ситним гласом — не мора да си неукусан. Док смо били што смо били, могла сам да примам. Сад је све готово.

— Ништа није готово! — приђе јој да јој докаже да се не љути и да није мали. Загрли је проклето попустљиву.

— Нећу! — једва рече — желиш и ти да све буде заиста готово, знам.

— Желим! — рече молећи га очима да јој не поверује.

— Добро! — рече, сад он неуверен — верујем ти да желиш.

Тад сва плану. Докле та неравноправност? Докле та женска попустљивост?

— Вараш се! Желим! — рече најтврђим гласом и он се трже, погледа је како цепти од гнева.

— Збиља желиш?

Она прогута плувачку и понови:

— Желим! — не више онако одлучно као мало-час. Зато се уплаши да је он опет не разголити, узме и баца као прочитано. Разбесни се на себе и рече још једном и још једном да жели и жели да оде.

Он се окрену, диже у пролазу кроз дневну собу коцкаст качкет с вешалице и рече с других излазних врата гласно, али помирљиво:

— Здраво! Желим ти најбоље. И пуно среће.

— Ја путујем! — викну бесно за њим, али он је или није чуо или није веровао и то је избезуми, изудару, та дрска мушка препотентна самосвест...

Он је јурио. Није се бојао да не закасни као што је мислио, чинило му се само да је ветар ипак проклето јак и да зато тако замућено види као кроз маглу, кроз росу.

Стрпала је ствари у кофер, погледала на сат, имала је још времена за јутарњи воз.

Журећи у мислима ка станици, преклињала га је да је спречи, али воз је одмах кренуо и све је постало неповратно.

Бојала се да се и овог пута не покаје. И, нарочито, да не остане инфериорна у дискусији кад се врати. Ништа јој друго није преостајало. Биће јачи, убедљивији, лепши но што је то нормалан човек и она ће попустити, заведена, освојена опет. А то није право! Бунила се: — Он каишари, искоришћује то што сам жена, што зна да ме та нељудскост његова привлачи, неспособну да јој се одупрем. Ја сам увек

куш пред њим војничиним, грудалијом са шаком као лопата, вратом као у бика, и погледом одсутним, увек у некој другој врви!

Он ће се вратити у мрак! подбадала се без потребе, била истински очајна, увређена. Она је викнула у празно да би зауставила дрхтај:

— Ја знам зашто ти, зашто све то... Ти се стидиш што си радник. Зато што мислиш да ћу те оставити... а ја те волим, будало, ја ћу те зато, зато, зато...

Рука му паде низ тело... Врата су остала отворена, кућа празна. Писамце је почињало: »Опростити...« Али пре тога у кесону...

VI

Притисак се непрестано повећавао, и он се пробуди. Прво се насмеши, па погледа око себе. Вода је равномерно ударала о звонке зидове кесонске коморе. Немаран на изглед, немиран у ствари, није могао да издржи са собом уморним, али ни да се задржи у сну. Причање је допирало до њега, несносно, увек исто. Као ти житки гласи, житки као људски глас у телефонској слушалници. Ни пола сата није одремао, а ови све исто.

— Чујеш ли га, Хусо, онај светац хтео да те имитира!

Хусо стисну усне и не одговори.

— Е људи, оде Тома у свеце са све радничку књижицу.

— Да знаш да је старац то био! — рече Тома.

Али Гута се спремао, као и увек, да штосне на Хусин рачун, па је невино успијао уснама обраћајући се светом Хуси, *ћугалици*.

— Може ли да падне неко мало чудо? — упита мачорски бистрих очију — неку своју швалерацију, Хусо, да нам испричаш!

— Будало! — ошину га Тома плачним погледом — старац се зарекао да до смрти ни реч не каже. И одржао. Друго је Хусо, који пред тобом неће да го-

вори, јер си се упизмнo, па га неискреног окрећеш. Боље да ти испричам о дервишу, шта се десило кад је умирао!

— Шта је? — упита Вук — је ли време?

— Какви! — прекиде се Тома и продужи — а стари дервиш педесет година није уста отварао сем за храну. А и то — само је корење и скакавце јео не излазећи из текије која се налазила одмах до насипа, где смо радил ми Личани, тако да и они, моје колеге гадање, ако су живи могу да потврде, не поверује ли случајно ко од вас, да је истина то што се десило кад је он, старац, стао да умире, а остали се дервиши скупили око каменог одра на ком је лежао међу цвећем док је други један, са белом брадом и белим очима, у име свих молно оног њиховог свеца на одласку: »Брате, једну реч опроштаја реци твојим верним ученицима на расстанку«. Па опет. И поново. Стојимо ми на прагу, унутра не улазимо. Видимо, умире човек, шта да му сметамо и да после имамо окапање с интернационалном полицијом. Али онај дервиш белих очију све исту плочу окреће: »Брате, једну нам реч реци на расстанку. Једну реч опроштаја«. Досадило, ваљда, и умирућем, па се одиже с одра. И док је цвеће падало с њега, заокружи као зифт црним очима око себе и рече нешто, једва се чуло.

— Шта је рекао? — упита Рамиз и прогута пљувачку.

— Нешто као ватра или огањ. Неку такву реч.

Тома застаде, искракну се и одмери Рамиза, па Вука.

— Ватра! — слегну Гута раменом — врло важно. И то ми је нека мудрост.

— Да видиш, јесте. Јер у томе часу све букну и сви у трен изгореше. До пепела. Људи, зграде, све.

— А ти?

— Ех, ја... Ја сам са својим Личанима стајао на прагу и кад букну ватра, одскочисмо само корак уназад, тако да нас пламен опрљну по оделу и прстима, али не запали.

— Нисам знао да жив човек може толико погано да лаже! — севну Рсавач својим погано белим и веселим зубима.

— Да ниси то рекао више, Вуче.

— Да не мислиш да ћу да ћутим на те празнове-
рице које шириш? Море ћу да те испребијам, сунце
ти сељачко, ћу да те изгазим.

— Хеј, Вуче! — повуче га Раде за руку — вре-
ме је.

— Ко је тај који мени каже да је време? — не
намршти се, али и осмех му се чинио да прети.

— Ја! — рече неко.

Вук отвори очи, погледа у сат, па у младића, на-
мршти се и скочи.

— Боко! — викнуо је неко у телефон кесонске
коморе — завршавајте за пет минута са притиском.

Вук се диже, али одморнији но што је легао и
отпљуну. Кад не би само о вампирима причали. Али
он је Томи отворио славину и нема права сад да се
буну. Чињеница је само да радници са села трода-
наше у шеснаест, на посао не долазе кобајаги из
страха, а оно — необрани им кукурузи на брдима.
Само их у рагу још грпим. Бар гину. За друго и нису,
кад се опиру ово да схвате. Отпљуну опет:

— Што лупаш, Томо! Баво те однео, чим зинеш
— слажеш.

— Ја не лажем никад, ја се само сећам.

— Измишљаш, бога ти нароштилим.

— Очију ми да је било као што сам рекао. Очи
ми испале.

— Шта га знаш, можда и не лаже! — рече житки
Рамиз и обриса шаком с потиљка зној као да то гусе-
нице огреса.

— Шта имам од лагања? Зато и кажем. Тројица
нас било у патроли.

— Па? — рече Гуга смејући се унапред.

— Сву ноћ смо проседали на гробном камену и
причали. Али баш кад је стало да се дани, видим Вице
се, јадник, претури. На месту.

— Припуцало?

— Какви! Маневри. Само — рече Тома свечано —
покојник чији је гроб он стражњиком сву ноћ загре-
вао, звао се исто као и он: Вице Крнега.

— Случајност! — погледа Хусо у Вука.

— Мунем ти веселу кост! — добаци Гуга и
жмирну задовољно што је једним ударцем прешао
обојицу.

— Случајност? — плану Тома. — А кад ти кажем
да је и Иван пао мртав, шта ћеш онда? Као данас се
сећам, испружио се и он. Лично.

— Да није и његово име било у камену уклесано?

— Баш тако.

— А и на твоме месту — твоје?

— Тачно. То јест, на мом — није било моје, него
гуђе. Е, сад промислите, људи. Све то, рецимо, нека је
и случајност. Вице и Иван мртви јер су седели на ка-
мену с њиховим именима а ја — који сам седео на
туђем гробу, ја једини остао жив. Случајност? —
ушита изазивачки — реците, слободно.

— Није! — рече Рсавац дижући се с пода и строго
гледајући у људе.

— Видиш! — обрадовао се Тома — и ја кажем.

— Није случајност, него чиста измишљотина! —
застаде као да се колеба. Рече онда . . . — И нешто ћу
ти рећи, теби и свима који те слушају. Надућу вас
све колико вас ту има, чујем ли још једном такве
приче. Не кажем ти да не смеш више да причаш, али
доста о мртвацима, нисмо, бре, деца.

— Није лоше: смеш и даље да говориш! — рече
Гуга, а остали се насмејаше искувише нагло да би се
њихов смех могао сматрати изазваним само тим
штосом.

— Ко си ти да дозвољаваш и не дозвољаваш? —
поцрвене Тома — пазн ти њега: »Смеш. . .«

— Дабоме да смеш. Ваљда ти не могу запечатити
шпер-клапу. Мада би то било већ нешто сјајно.

— Ех! — насмеши се Хусо.

— А зашто да не говорим о чему хоћу?

— Зато што ћу те у противном премлатити као
малог дечка.

— У реду! — промрмља Рамиз мирећи се у То-
мино име.

— Ја први сназим! — заустави Рсавац Тому.

Премери очима још једном све: Тому, Рамиза,
Љубу, Гугу и Хусу. Добро! помисли и рече:

— Спремно? — ушита без потребе гласно, али
позитивно радостан наједном — време је да заменимо
трећу смену.

Опкорачивши нерендисане грубе лестве, погледа
их још једном и рече тише нешто, али беспризивно:

— Један по један и редом, на минут одстојања!
Слуштао се спретно и брзо бескрајним лествама кроз широку мегалну цев обложену споља гумом и појачану бетоном. Чим би стао на лестве (с леве му је стране текло плаво црево за ваздух, с десне — жуто, кабастине), осетио би увек исту напетост и ону празнину у грбушној дупљи праћену лаким, брзим гађењем: немир пред старт. Знао је — доле у углу десно, од самог почетка радова на том сектору, има место, клобук га прозвали. Ситан лапор и глнб ту стално, скашено ригају надимајући се у печурку блата што расте, достиже већу или мању величину и не замехури, не прсне, него се, као усисана невидљивим мехом, повлачи и пошло се стутка у левак колико рука до рамена, уздахне само и поново почне да бубри. Због тога углавном и не могу да почну бетонирање, због тога Бавољег шушкавог подригивања и успијања, боје бљуванка, зеленкастоцрног, густог и смрадног — на кварна јаја и каце купуса у пролеће. Тај мукли огромни гутљај кашастог живог блата, гребане лопата, и тутањ крампова биће све што ће слушати шест сати, колико ради смена (притисак изломи брже и пуније снагу: две и по атмосфере плус влага и опасност).

Кроз жућу цев извана су упумпавали бетон. Дабоме, обични. Штедња. А кад навали вода, биће меса кило за грош, а затат — будушто.

Стиже доле под слабу, жућу светлост, стаде на влажно дно. Није помислио да је цела река над њим, него је погледао пут клобука: још прди, али слабије данас, спорије, уморно; а под — још увек нагнати шкриљац и лапор прошаран глином. И онај љути и мокри мирис осоке, и јаја, прашине и нечег бљутовог у грлу и цревима.

— Још ништа! — промрси.

— Само шкриљац и лапор! — одахну Станко зван *Тесно Грло* и заузео одмах место крај лестви, у очекивању да се спусте и остали из прве смене. Вуков проналазак. Да би се дуже остало и радило у нездравом. И у три смене.

Вук се загледа у ископано. Мало.

— Шта му је то? Норма?

— То му је за данас норма.

— Свега пола метра? — дрекну и стеже песнице — свиње! Јесте ли спавали?

— Умукни! — раскречи се Станко — немој да ти узмем меру у овој влаги. Покварићеш плућа за те мале паре.

— Пробај мало! — стаде Вук пред њим.

— Разговараћемо. Напољу! — рече Станко.

— Хоћемо! — зашкрипа Вук зубима — и због којег другог. Не само због забушавања.

— Боли ме, да знаш. Али пробај.

Стиже и Хусо, последњи, и Вук као да заборави Станко. Зграби крамп и зари га снажно у лепљиву шкриљасту масу што уздахну под првим његовим снажним ударцем.

После три сата немог, бесног копања, нагазио је Гута први на чврсту стену. Није веровао с почетка. Затим и он удари крампом у чврсто. Бљување тамне каше је ипонако већ раније било готово престало. Ускоро сасвим. Радост је обузела све. И Љуба Кисик није штедео себе, ни Рамиз. Већ да се не говори о Хуси, о Гути. Сви су радили дивно, као за себе, не, као за све људе, за човечанство од данас до краја свих векова; тако, децо! тепао им је у себи, распеван, срећан. Коначно смо јој дохакали. Коначно ћемо јој показати! Сат касније, проверили су стање свом ширином и дужином сектора, дванаест метара испод дна реке. Спрва се Вук бојао да нису нагазили на повећи самац, али кад су разгрнули сав шкриљац и сву лепљиву глину — нема сумње: напипали су темељ за последњи стуб загата. Пресрећан, пошто се са свима из екипе понзљубљивао, телефонирао је дирекцији и загражио да му се спреми брзовезујући бетон. Плавша обећа. Али док је Вук с осталима већ кројио и намештао раније спремљене даске за оплате, јави се Рајковић. Заурао је о штедњи. Вук отпљуну, спусти слушалницу да висе и настави да ради. Причај ти само! И ми нешто знамо! С времена на време би дигао главу и слушајући Рајковићеве урлике, који су крклали потресајући и угрожавајући телефонску мембрану, настављао да намешта оплату. После десетак минута остави тестеру, погледа на сат, узне слушалицу и, дихнувши прво у њу као да растерује прашину, рече мирно:

— Ноћас сам био у мочвари и знам шта говорим. Видемне се воде разливају!

Није то истина, али требало га је уплашити. Су-тра, кад то постане пуна истина, све ће бити доцкан.

Затвори телефон и окрете се својима, али утом сибе и друга, Жићина смена.

— Редом! На минут одстојања.

— Ја морам данас први! — рече Рамиз заборавивши на своју малочашњу радост. Као и остали. — Чекао ме посао у селу.

— Ја ћу! — ухвати се Гута за лестве. — Чека ме мала.

Друга смена се насмеја завидљиво, накисело.

— Приличну је дебела га мала — рече Јоца а Жића Гром додаде — донела хоклицу и плетиво пред улаз и чека.

Вук повуче Жићу Грома у страну и рече му да и он затражи брзовезујући. »Зашто?« Вук му објасни све опасности на помолу у вези са закаснелим великим водама.

Гута је, хитар као мајмун, први нестао у циви. Остали редом за њим.

Затекао их је окупљене око Томе који је већ неуморно причао. Спусти се на под од левница и, неспаван, затвори очи. Радост обично брзо увене. Не у њему. Међ екипом. Умео је он да своју радост пази, штеди и паметно троши: дуго да би уживао у победи. Радовао се, рећи ће Рими ноћас (у подне неће моћи).

А уморан је био, више но јутрос. Но радост није дала да заспи. Понављао је сваких неколико минута: Готово! Нагазио сам. Бетонирање може да почне. И то после шест дана урбаног копања у три смене. Али сад је и Неркава кљуцала мање подруљиво и тише пупела иза металних зидова коморе.

Вребај се! — помисли — све ми је једно сад.

Слушао их је како неуморно причају о ономадашњој гучи коју Тома узгред спомену. И њу је изазвао Жића Гром, коме су се сви дивили. Изгледа да је том приликом заувек решено питање ко је главнији, да ли тесар Лајко или Жића Гром. Лајко Лепеш је пао од првог ударца у мензу а Жића Гром ће по свој прилици, и Ифку, кад јој истекне уговор, Ифку, која је најмривија певаљка на свету, одвести кући за

домаћицу, бар на два-три месеца, па ће је изгустираги. И њу као и остале.

Није им ништа приговарао. Одмарао се опружен на летвичастом поду као да се сунча на плажи. Топло му је било. Дивно. Просто нема речи којим ће све испричати Рими. Уосталом, нека је, нека учи шта јој је воља, сад не смета, само да добије брзовезујући. Баш је то лепо. (Лепо! Дивно! Просто немам других речи којима ћу јој испричати како ми је било кад смо нагазили на подлогу!) Као да је одједном видео и угледао све оне милијарде електричних енергетских робова који ће да раде по свакој нашој глави становника земље. Испунили цело поље, а један крупни муњевити црни атлетски жижак стоји пред њим и рапортира:

— Стање редовно. Јављамо се по дневни задатак. Реци шта треба Југославији! — А Рсвац срећан, срећан... (Ваља да су људи тако мало срећни да нису развијали сва могућа значења те речи.) Сад ће моћи. Само да нас не изради ових дана док не стигнемо на површину. Онда може да дуби на трепавицама свих својих штука и кленова — ништа јој неће вредети.

— Видео сам ја и лепших! Ихај! — поче Тома.

— Дозлогдио си, брате! — прекиде га Гута — пусти нас да причамо о другом. Ти би само о себи.

— А о коме? Животу већ последње залагаје кидам. Коликко још имам да радим? Две-три године и онда збогом. Пљуцкање и пензија. Нико више неће ни знати да је постојао Тома Повратник и шта је све он видео, и грофове и цареве и Невјорке и Титанике.

— Ма немој! — пљуцну Гута.

— Шта лупаш? — рече рошави Рамиз Томи — да нисам јуче гледао филм о пропасти Титаника, па још и да верујем.

— Јеси ли ме препознао?

— Не будаали! Нико се није спасао.

— Да, она није! — задрхта Томин глас.

— Која она? — упита Љуба.

— Краљица. Америчка. Што вам је то било женче, људи.

— И ти си баш њу, са све круну? — заборави се Хусо.

Гута му доскочи, спомену нешто »за све гуму«.

— Зашто не бих? — увреди се Тома Повратник.
Хусо хтеде да одговори Гуги, али стисну само
зубе. Није се усуђивао. Гуга га је гледао дрско, безо-
бразно, свезнајући.

— Шта је, мали? Можда ти по вољи мишји
шлаух?

— Доста ви! — рече Вук кроз сан.

— Хоћеш ли? — поручила по својој собаро-
ници — продужи Тома гласом далеким од успомена.
— Хоћу! — одговорим.

— А та девојка, што ти донела поруку? — упита
Рамиз, — је ли била чему? — Опирало се причи, али
већ напуклих усана.

— Девојка? Каква девојка! Вила, друг, вила. Па
то ти је. Свила, деколате, адибари, руж, црвени нокти,
луксуз, парфеме, укоснице. А танка, па лепа, па врућа
и женска од правца и знања, без увијања.

— Краљица?

— Јок! дворска дама, собароница по нашки. Сме-
шка се, а нигде никог на фордеку. Шта да се ради?
мислим се ја. Шта да се ради? И шта? Поклоним јој
се, осврнем — нигде никог — погледам је, уфитним
је овим мојим очима, она се сва намах истопа, па ти
је зграбим а она цикну: »Не! Видеће нас!« и заплака.
Ипак, узмем јој меру с ногу и на брзину. Млад сам
био, шта ћеш! — уздахну као да је пропусти и грешка
бити млад. — А она ми после кроз сузице исприча све
што јој је са највишег места било поручено, из ка-
бине број један. Ја, наиме, краљици америчкој запео
за око, то јест окулар. Узобињим се, погладим брчине.
— Еј, краљици! — и више онако одвалим: »А није ли
то једна обична рабевина?« »И-ју« — цикну она —
»како је то ваше мишљење о мени. Нисам знала да
сте један покварен мушкарац, коме једна поштена
женска из добре куће не треба ништа да верује«. »Не,
госпођице собаронице,« — одговорим јој — »ја вам
дајем часну пролетерску реч да вам све верујем!«
»Тако вас волим« — рече — »кад сте златни и ца-
кани«.

Гуга се насмеши брзо, мада се правио да дрема.
Хусо, Љуба и Рамиз слушали су старог. Али кад Хусо
већ хтеде нешто да припита, примети лакни покрет

испод спуштених Гугиних капака и прегризе реч на-
пола. Тома је, срећом, незауостављиво причао.

— У први мрак, ја куцкуцкуцнем а врата се сама
отворе. Шта ћу? Куда ћу? Разуме се, ућем. »Кабина
број један?« изрекнем се и покајем. Какви кабина,
двор, нема ту шта да вам тумачим. »Изволите у бу-
доар, чекају вас, с нестрпљењем!« »Колико их има?«
упитам за сваки случај. »Она сама«, одговори ми не-
што припознат глас, али од узбуђења не препознајем
крај себе њеног величанства дружбеницу, него се уки-
пих, бандеру прогутао, то ти је. Она преда мном
лебди, пут показује. А ми све из собе па на врата, па
скроз, па опет на врата. Седам пута тако. А, то мора
нешто да значи? помислих.

— Зашто да значи зибен? — упита Хусо.

— Правилно, зибен! — добаци Гуга — иначе би
ми сео као бела лапа.

— Тако. Тај број значи више него остали. То
му је.

Ето, чланови као и ја, помисли у полусну Вук
с горчином.

— Ућем, дакле, и у ту седму собу. Осврнем се.
Ни лево, ни десно — никог. А преда мном — само
једно голишаво женче, с круном на глави. На часну
реч: лепо и слатко а и кожа није да је бела и није
да је тамна, него, брате, од позапаћеног млека прено-
ћилог у берберници на сталажи с парфемима. »Госпо-
дине Томо, видела сам вас пре три дана на свој радио-
окулар!« тако поче она, а све се смеши и малим ме
прстом зивка, све га савија од мене ка њојзи. »И од
тога часа — лепо чујем како ми говори — »ни јести,
ни пити, ни спавати, ни стицети се, како додикује
једној женској из краљевске куће, не могу више ја,
јадна ти сам, па вас хино молим да ми што пре по-
могнете, јер сутра стижемо!« Погладим се ја по бр-
чини, меркам је, док ми вода не пљусну на уста.
»Имам ја лек за вас, онако радничког порекла!« Па
ти се у скоку створим на њој. Отворено вам кажем,
другови, а ви пресудите: упркос класној мржњи, ни-
сам могао да не уживам. Пропуст и небудност, али и
ви би на мом месту. Јер није да речем: згодна је.
Сигурно да је то била најзгоднија женска коју је нико
од Адама наовамо притиснуо. Али, опет, класни ми

инстинкт није давао да се сасвим опустим и распашем. Будност! И признајем: да се у прави час не сетих Краљевића Марка који је у једној сличној прилици дохватио до зида обично ждребе, ко зна бих ли пребацио норму. Али сетих се, није грех светити се. Захваљујући, дакле, песми чији ме пример на дело охрабрио (пример, понови Рсавач у себи), ударим ти да зидам, па зидај, па зид, зид, па зид. Усладила ми се царска, збора нема. Заборавио ја и на обећање дато оној мојој пролетерки спрам царице, оној собароници да ћу после сврнути и к њој, него ударио ја, возај, па воз-воз и возам, краја му нема. Бољу ми у сну за мушко питање ја женску не бих могао замислити. Еј, другови, што вам је то била једна финоћа и образовање, па љубазност и чистоћа, парфеми и крепдешин, па укоснице, то се не да више ни доказати. Издресирано од средњег века до дан-данас, бога ту нема, издресирано, кажем, да царевима милији живот учине. Отуд га и тако крвожедно у контрареволуцији они и чувају. Лепо им је с таквим краљицама, то ти је! — Но погледавши у као уснулог Вука, Тома уздахну и дода, окрећући лице његовим, биће, уснулим лебима: — Ја тек сад видим: тада нисам био на најправилнијем моралном путу. Али ако ко може да се скине с такве једне, првокласног знања и усавршеног заната, нека се први баци каменом идеолошке свести на мене. Признаћете, Америка је велика земља одувек била у женском погледу. На пример, све су праве филмске глумице одонуд. Грета Гарбо и слично. Али чекај, то ја узгред почех, да вам само протумачим зашто је дошло до пропасти Тиганика.

— То! — рече Рамиз спреман да премлати незнаног кривца, али спреман — зашто? — намршти се.

— Баш зато. Капетан Тиганика био је потајни Американец. Собароница ми је то раније рекла, али збуњен на доласку, нисам обратио пажњу да сасвим неприметно закуцам пре но што уђем у кабину. Ја сам ја, радник, и пуца ми прслук што је он амерички шпијун и укратко буржуј, поврх тога несрећно заљубљен у краљицицу, коју је преко разних справица стално шпијунирао пазећи на невиност и владање своје будуће веренице (тако се он узалуд, јадник, све надао и надао) али кад је на микрофоне у сија-

лици чуо њено гугутање пода мнош — за шта опет ја не могу бити узет на одговорност — видео је да је своју животну наду ставио на погрешну карту и у очајању и умном замрачењу скренуо брод према северу. Ја то не бих ни приметио, иначе, не бој се, знао бих да га натерам на правац и линију. Међутим, био сам код да ли девете, да ли једанаестере нумере, а царица ме мамуза и подстиче вичући: »Браво, југословенски републиканци! Живели југословенски мушкарци!«

— Краљица то викала? — упита Рамиз и жмирну не без неког неоправданог поноса. Зато је баш и хтео нове доказе и, као да не верује, рече Томи: — Да све болан досад и поверујем, али да ће окруњено лице викати: »Живела наша социјалистичка република!«, то не верујем, па да ми круну за доказ донесеш!

— Не гоним ја никога да ми верује! — одговори мирно Тома — ја само причам што је било у мојој младости. А тад смо ту имали ми, брате, још чисти капитализам и беспослицу.

— Доврши радије причу! — облизну Рамиз испуцале усне — и објасни јеси ли јој ти баш истински рекао да си наш човек.

— Да си стрпљивији, све бих ти лепо и без прекида доказао. Али, слушај, овако је дошло до тога. Женске већ знаш: воле да им се прича, и то док си још једно с њима. Па и ова, краљевска: све запиткује одакле сам и шта сам и какви смо, а ја њој, зидајући, објашњавам све редом и на тенане: »из мале сам земље великих људи, из кршине Лике, југословенске земље брдовите, из Смиљана, за Теслу ако си чула, моја царице, пролетер сам уз то, радник и комунист, борац за слободу! Кад чу то последње, јер ја свој лик не кријем ни пред класним, просто премре па кад стаде да цвокоће и да се извија целим телом у неки лук, па кад попусти и клону, ја се и уплаших, али она само викну: »Живели југословенски мушкарци!« Понекад двадесетину пута тако за редом, понекад мање, па ми се чинило да нисам спртљан с њом, него на лепом неком митингу. А она заређала па све избацује пароле, па ти се и ја заборавим и дрекнем: »Живела република!« Но у истом се часу досетим да сам је тиме може бити и увредио. Али не, љубазна и даље,

више него љубазна. Погледам је, а она, насмејана, шапуће: »Живела!« »Како? Па ти си краљица?« »Глупости. Више ти ја, мистер Томо, волим то наше кршино заједно него круну на челу«.

— А Титаник? — упита Хусо.

Гута опет направи незгодан слик.

— Титаник? — зачуди се мирно Тома — за лабу питаш? Јесте, видео си. Потонула. Али собароница у последњем часу дошла да ме спасе и да ме не повуче за ноге, бих се и ја с краљицом одмах удавио, јер, ледени брег, то се на филму није тако добро ни могло видети, ударио баш испод царичиног кревета, отворио рупу колико ова комора и прогутао кревет заједно с њом.

— А знаш ли ти, Томо, да је Америка република?

— Откад то, Гута? — зачуди се овај, дочекавши се, као и увек, на ногама.

— Одувек!

— Пази ти ње! — зачуди се, али одједном блесну: — Зато се она, лако јој море било! (јер се удавила са осталима), тако и обрадовала кад је видела да сам републиканац.

— Значи није ни била краљица! — рече Рамиз разочарано.

— А то не дам рећи, другови. Била је.

— Можда краљица лепоте? — уздахну Хусо.

— Макар и краљица лепоте и знања, али краљица је била. То не дам рећи.

— Па како си се ти спасао? — упита Гута и отвори своје мачорски жуто око.

— Зна се. Пливање. Није ми ни било тешко, лак сам био као плуто. Пола и више мождаине је из мене у њих две исцурило.

— А твоја собарица?

— Собароница? Њу сам спасао. Али умрла је и она. Није поднела северну температуру.

— Штега! — рече јетко Рамиз — боље да се она бар спасла.

— Ех! — уздахну Тома — судбина. Видели сте на филму. Сем мене нико се није спасао.

Притисак у комори још није био сасвим изравнан са спољним, али кад Гута скочи вратима, Вук се нагло

окрену и подметну му ногу, баци се на њега, притисну га, стиснутим зубима.

— Не живи ти се?

— Бојим се да ми се жена не нацрта пред улазом са плетивом, као ономад.

— Па онда?

— Једна ме друга чека у буквику.

— Да те сад захвати разлика у притиску, пао би на месту мртав. Чуо си доктора.

— Знам. Само, претерује он, пробао сам ја већ то. Знаш да сам радио са Жићом у смени. Де, не љути се! — рече видевши Рсавчево напето лице — нећу више никад!

Требало је још чекати десетак минута.

Окренут поново леђима кесонском зиду, донео је одлуку, иначе, помисли, не лишњи магаре... Није му било ни тешко да је оствари. Свратио је у управу, откуцао налог (дактилографкиња с извабеним једним секундићем врло радо му је уступила место и смејуљила се да не отвори усне и открије рупу гледајући га како крутим прстима набада у слова ударајући их прејако). Оставивши иза речи бетон четири празна знака, пожурн да лично однесе налог секретару, сачека да удари печат и потпис, онда се врати машини и брзо («Нешто сам заборавио!» објаснио је дактилографкињи у трећој соби од секретарове) докључа спецификацију. Аки је затим однео Боки и ствар је била у реду. Довољно да се даде другој смени брзовезујући за темеље. После се мора и ако се неће. И то до краја радова на том последњем, једино угроженом сектору. А што се тиче одговорности, догађаји ће му дати за право. Не могу ја да се натезем саима с будалама, путерашима и уплашењацима, кад унапред знам да би ме мастиларе оним својим ауторитетом у месту забремзали или прегласавањем натерали да дубим на трепавицама.

Свршивши ствар с Боком у компресорској хали, помагао му је да из магацина пренесу прве врећице с брзовозејућим и да их изруче у мешалицу. Остао је још неко време (за које су прве количине могле да стигну доле) и онда проверио ствар телефоном. Жићин је одговор био такав да је Вук, залупивши теле-

фоном, пљеснуо Боку по плећима и, обрнувши се пет-шест пута око себе, изјурио напоље.

— Откуда толика радост? — упита га Раде који га је видео из канцеларије Комитета како преноси вришће.

— Ударамо темељ последњем сектору.

— Брзозвезујућим?

Набуцно сам! помисли и, радосно насмејан, спремао се да слаже, али му Раде поможе:

— Значи Рајковић променио одлуку? Баш ми је драго.

Вук не одговори. Упита:

— Јеси ли већ примио дужност?

— Не. Сутра одлази. У незгодном часу дужност примам.

— Што? — упита га, погледавши у пролазу кроз прозор у пуну кафану, и, заборавивши шта је питао, рече много помирљивије но иначе што би рекао:

— Не разумем! Како им то не досади.

— Шта? — сад Раде упита.

— Пију. Пију. Пију. И које чудо ако...

Не доврши. Журио је ипак кући. Морао је Рими да каже и за чврсту подлогу и за њену унутрашњу. Нек студира.

VII

Овог пута се друг Стојан коначно одлучио да оде на лечење, па је Раде Букровић радио као никад. Забадао је нос у све, занимао се за све, упознавао се са свим проблемима које је будући партијски секретар требало да решава. Јасно, тињало је у њему нешто налик на план и ред како да све прекомерности не обухвата сам и не — директно. Не зато што се бојао послова. Уверен је да ће људи, постављени у прилике да сами решавају ствари које познају, то учинити савесније и боље но што би он то умео, упркос својој свести и доброј вољи. Јер не може све сам да види и зна. Рецимо, односи Рајковић-Плавша, или Рајковић-Глигоријевић. Али шта му ја све знам, оне краће, на пример, које Вук зове саботажом, или шпијуна-

жом. Али Вук је такав: гражи у свему што не клапа прсте живог непријатеља.

Двапут је дизао слушаницу да позове друга Стојана, а онда се сажалио: Нека, болестан је, можда је заспао.

А волео би да и друг Стојан ту буде кад добу Рајковић и Глигоријевић да га посаветује. Искусан је, стари комунист, знаће више од њега шта је добро, шта није.

Глигоријевић уће без куцања, седе непонуђен на фогељу. Понуди Радега цигаретом.

— Хвала.

Глигоријевић запали и загледа се, мрк, пред собом.

— Хоћеш ли кафу, ракију?

— Малочас сам попио кафу.

Погледа на ручни сат, црн, мали, округлао као и он.

— Ја сам тачан, и никад немам много времена. За сат крећем за Београд. По нове кредите.

Испусти дим кроз нос и врхом длакавог малог прста отресе пепео у чикоберницу.

Раде поче:

— Твој однос према Рајковићу и његов према теби постаје проблем за Партију.

Глигоријевић га мрко погледа; Раде помисли: погрешно сам, није тако требало. Али је пажљиво слушао инвестигора:

— Треба утврдити једном заувек компетенције. Ја...

— Зашто се ви не трпите? Док сам ја радио, штићу интересе државе, пазио на сваки динар, а он? Он диже плате преко свих плафона и кад сигналишем где то већ треба, да ради недозвољене ствари, мислиш ли да хоће да послуша старије, да се опамети? Бавола! Наставља да се упушта у сумњиве послове са сељацима, »клопам лову«, каже, а ту ми рокове не испуњава. Обичан радник, а пара му је...

— Не трпимо се. Тачно. Али ко је крив?

— Ђупа провргела...

— Ко ме? Мени? — викну Рајковић с прага и испуни малу звучну собу бараке, буком, покретима и спољним нередом што су га пратили и били саставни

део њега. Ушао је и он без куцања, али чим је викнуо: »Здраво, Раде!« пепељара је пала са сточића. — Добре вести од јутрос. (Пикавци су се разлетели на све стране). Дакле, сад ми јавља прва смена да је напипала подлогу за бегонирање последњег сектора. Шта кажете? Да прославимо? Дај, Раде, ракију! Отвори, Глигоријевићу, прозор! За осам месеци, до годину дана, градилиште ће опустети. Рајковић је свој задатак завршио! И нико неће моћи да каже — лоше. Чак ни инвеститор. Је ли тако? Што не отвориш прозор?

— Прозор отвори сам! — увређено се бречну Глигоријевић, не померивши се.

— Ако мислиш да не могу...

Посвађали би се кад год би се срели: Глигоријевић — директор објекта у градњи — и Рајковић — директор градилишта. А сретали су се по неколико пута на дан. Ово је четврта интервенција Комитета у годину дана: мирење. (Обојица су били чланови.) Но све је то мало помагало. Свако је од њих тврдио да несебично брани интересе заједнице. И што је другу Стојану, па и сада његовом наследнику Радегу, изгледало невероватно — у праву је свако од њих био. Супротности? Не. Борба мишљења? Каквих мишљења! И зашто супротних? Ради ли се о два поларна вида јединственог интереса? Или је у питању схватање и несхватање битног? Глигоријевић је имао пред очима кредите и време и био незадовољан сваким одгођеним роком и непредвиђеним издатком, сумњичав пред сваким новим трошком као да је реч о крађи. Рајковић је црпвао што га онај сеца с материјалом, не стављајући му на расположење правовремено довољно новца за грађу и радну снагу, и што му онај најрафиниранијим смицалицама спутава иницијативу прекомерном контролом која ти убија просто вољу и гони те да завидиш чак и једној попишаној масињари. Под условом да не терају мак на конач и не иду на заоштравање, мислио је Раде, те би њихове забевнице, природне и нужне, корисиле још неуходаном докраја систему, али и самој ствари објекта у градњи, у чијем је интересу и штедња (стандара) и бржа изградња (повећани трошкови), под условом да се не заоштравају на личном... Али били су то већ презрели људи, једносрани, мало много цепидаке и

ташти. Кад Рајковић и Глигоријевић не би били људи какви су били, интереси оперативне и ризика, које они носе, могли би и те како да се ускладе с опрезношћу и непрестаним неповерењем које је манифестовао Глигоријевић сузбијајући Рајковићеве налете инвенционих реализација помешане с лакомисленошћу. У недостатку бољих, и такви били су то прави људи на правом месту. Друг Стојан није могао да замисли способнијег инвеститора, али ни бољег шефа градилишта. Један је налазио могућности да увек, и кад то ником није полазило за руком, искамчи у Београду додајни кредит (због пораста цене грабе) а откад је Рајковић постављен за главног инжењера — начињен је загат прве фазе, подигнуто десет ламела и сада је скоро завршен загат друге фазе. Све за три године. А три године пре тога, ниједан од ранијих шефова оперативе није могао да се похвали тако опипљивим резултатима. Само, Рајковић је показивао све више тенденција ка осамостаљењу. То је и био разлог синоћњој страшној свађи на седници управног одбора.

— Да почнемо? — упита Рајковић гледајући кроз прозор.

— Молим? — поскочи Глигоријевић и, смирев се, поче од синоћњег, кад је утврђено да је плафон пробијен, али да је разлог тек сад изишао на видело: противзаконити аранжмани главног инжењера са смрчанским одбором, с којим се спрема да потпише уговор о зидању неких стаја и...

— Лаж — грмну Рајковић.

— Лаж? А ниси повећао плате инжењерима?

— Додаци. Теренски.

— Зашто? Како ја то да оправдам у Београду? Како?

— Лепо! — слеже Рајковић немарно раменом — узео сам тројицу нових инжењера. Као услов за потписивање уговора тражили су максимални теренски додатак. Пристао сам. Али кад сам их стрпао у џеп, да бих избегао гужве, морао сам шесторици старих да повећам додатак. Као што видиш, друже, Раде, ствар проста. Сем тога, треба људе нечим стимулирати. Кад потроше на храну све што зараде, немају перспективе. Сем тога... у првом кварталу радило се доста и прековремено.

Глигоријевић диже руку:

— Хвали се. А паметан би човек у земљу пропао. Али нема тога више! — дрекну и поцрвени: — Нема више таквих рачуна без крчмара. Ја сам ту одговорни, са мном се требало о томе договорити, а не на своју руку. Ја дајем паре као представник државе и ја морам да се питам, а не мени иза леђа.

Рајковић устаде нагло с фотеље, обори празну ракијску чашницу на послужавник и побе ка Глигоријевићу, који се такође подиже и, сад лицем према слици на зиду, прегризе псовку. Не и Рајковић, који је заурлао:

— А ја! Ја који све то радим? Ја — нико и ништа? Је ли? Без мене, питање је да ли би се ишта направило, а камоли довршило. Јер ми довршавамо, мислим да вам је јасно?

Видећи га љутог и бесног, Глигоријевић се смирио. Стишаним гласом, врло уљудно проговори:

— Пре свега... Не треба бити уображен. Инжењер Бубало, кога је друг Рајковић заменио, био би исто толико истерао. Он је први почео да ради с кесонима.

— Бубало? Загат од плетера? Глупост. Да је ваљао, не би био смењен.

— Пусти. Плетер је — разумљиво неискључиво. Али прве је поуке од општег неискључивости он извукао. Друг Рајковић је дошао на готово.

— Шта? Ја на готово? Бре, без мене не бисте ништа урадили. Ништа. Ја сам организовао посао.

— Умири се, друже Рајковићу! — рече Раде.

— Умири се? Не дам ником да ме вређа. Без мене би се ту дилетантски терало и даље. Бубало не кажем да стручњак није, али нема организаторског талента.

— По цену којом ти плаћаш стручњаке свако може бити организаторски таленат прве категорије!

— Тако? Чујеш ли га, друже Раде? И шта мислиш, за чије ће лепе очи способан инжењер доћи овамо да се храни похованим блатом и сецканим ветром? Бре, ја бих... Пита ли се ко, како ли то моји људи овде живе? Као у логору. Је ли другом Глигоријевићу пало на памет да погледа бараке за самце? А стан мајстора Боке Араницког? Је ли пробао да мало ручава шест година пасуљ с гершлом у мензи? Пасуљ

с гершлом ручак, пасуљ с кромпиром вечера и како се кално челник цео дан? Је ли се питао шта раде ти људи недељом, суботом? Пију. Дабоме, то не ваља. А даје ли им се нешто боље јод шљоке? Биоскоп? Због приказивања тих филмова кажу да је Каин убио Авеља, шефа прве кинотеке. Културно-просветни рад — нула кома нула.

— Незадовољник! Друже Раде, чујеш га? Он све, он — таленат, а други ништа.

— Било је понешто и пре, друже Рајковићу, а ни ти, друже Глигоријевићу, немој тако потцењивати све што је урађено у његово време.

— У вези с довршењем објекта напола готовог...

— Напола? — скочи опет Рајковић — ја га целог већ имам у цепу.

— Мене се загати не тичу. Само брана игра код мене.

— Мене се не тиче шта се тебе тиче. Ја радим...

— А ја?

Друг Стојан уђе и рече ведро и сталожено:

— Немојмо бити синни! Обојница сте озбиљни и способни људи и обојница у праву. Треба само да сваки од вас схвати полазну тачку другог и одмах ћете се помирити.

То је требало и ја да им кажем! помисли Раде. То! и погледа с поштовањем у друга Стојана који рече:

— Надам се да сте се измирили.

— Тек смо почели да разговарамо! — објасни Раде.

— Ни речи више. Пружите један другом руку. Нисте деца. И да ми се такве глупости више не догоде. Руке!

С каквим то ауторитетом каже, а мирно, без љутње, другарски. Безпризивно. Тако ћу морати и ја. Није ни мислио да би могло другачије.

ГЛАВА ПЕТА

I

Рима је отпутовала, вратио се на стари лежај у компресорској сали, али ноћу се највише бојао. Тешко му је било, теже но што је то себи признавао. Негде у дубини старог мозга ћугало је: несреће долазе увек у серијама. Оне јој потврђују животности. Непоскорењена је. Знао је, није је само лично окусио досад, заштићен чланством које даје крила. Али селаци су се рушили са високих плата, разбијали главе, ребра. Изгруване или мртве, носили су их на носилима белог аутомобила који је, тулећи сиреном, увек возио непрописном брзином. Ма колико се журило да изнесе мртво тело из загата, леш је остајао у главама које нису хтеле да мисле на мртвог колегу. Остајао је да трули без смрада, али наметљиво присутан, будио је успомене на неку заједничку пијанку, тучу, запамћену реч, незаборављен покрет руке, начин хода, уплашен израз, који би, устаљен заувек у свести, као урамљена слика — морно, непомичан. Тај део такта, што зове у сећање целу партитуру несталог бића, понављао је упорно у свести као што покварена грамофонска плоча врти свој стих место целе песме... Али једног човека кога више нема — нема и нема и ништа се не може и немогуће је зауставити реку сећања. Неки су бежали и напуштали градилиште где им се друг унесрећио, у нади да ће се ослободити тог вечно истог његовог покрета, погледа и осмеха. Сасвим неумесног више. Неки су се после извесног времена враћали, сад убеђени да се тог увек истог прекинутог почетка могу решити само ту где се усврдио у њих, не усуђујући се да признају да

ће се то десити само ако замене тај мотив неким другим — видљивим успехом... Није то због смрти, богаљења. Смрти и несрећа нико није спасен. Ни жив, ни мртав. Уколико пре што су на тој степеници послови били такви да су се и могли обављати једино уз ризик. Али зло је... Живи су се, право с рада напети и несрећни, бацали на ракију и требало је имати као он што је имао сва три времена свог живота сажета у посао који је радио да би се, продужујући рад и преко времена, могло уверавати себе и унакажене и мртве и живе нестале да је интерес посла исто што и најличнији, да су те опасности нормалне колико и дисање, да су оне постале нека вегетативна функција његовог живчаног система, неразлучиво спојеног са пулсирањем организма читавог градилишта, сваког сектора рада на њему, као дела његовог ткива (и оних сектора на којима није радио и у које се није разумевао, немајући квалификација за све). Истина, он... Нема стручности којој он не би брзо ухватио штос (ако би та стручност била од интереса за све, па, према томе, и за њега) и није се мало пута дешавало да »ускочи« у туђ посао, кад се услед болести или повреда или одсуства, услед пијанства »једног специјалисте«, угрози правилан ход дневних операција, и, што је занимљиво, да тај посао обави на опште задовољство, баш исто тако добро као и сам квалификовани »мајстор«. Није ли, вртећи се загатом после електричарског радног времена, виркао у кесон (биле су тад само две квалификоване смене) и, кад је загустило, саставио трећу, на брзину? Није ли пре четири године једног дана, кад је затребало, на своју личну и потписану одговорност ушао у ронилачко одео, изјавивши да је похватио све грифове стручњака? И заиста успео. О његовим »ситнијим квалификацијама« да и не мисли. При том ни он ни ико други није мислио да је Рсавач »проналазач« и да је нарочито паметан. Довољно га је било видети онако грудато и трапавог, упадљиво улегнуто као одрижена трбуха испод иштрчаог грудног коша, масивних рамена и дугих чворноватих руку, јачих, чинило се, од ногу тешких а не нарочито облих. Хоао је при том некако безобзирно, независно од препрека о које се спотицао, не уклањајући им се, рушећи их кад би

се очешао о њих. А било је у његовом благом и мало замућеном погледу увек неког стида и неке занетости. А то је баш и било његово осећање најприснијег јединства с пулсирањем радилишта уз тоталну незаинтересованост за људе и људске прилике, изгледало је. Већ пету годину ту живи, четири пута му је долазила Рима на два летња месеца и два пута је он проводио по петнаестак дана зими у Београду, код своје жене. Он је и довукао последњи пут Вука Васића, новинара, да пише о њима. Али зар није и понека певаљка у међувремену прелазила у отворене насртаје на њега и онда се, као Вера или Ифка, заклињала бестијано да је или заћорен у своју жену кад неће другу па мисли да сем Рима друга сукња нема минцу међу ногама (што није ни мушки ни човечански) или да он као нема мушке справе? И није само Ифка била привучена његовом кршном и трапавом расејаношћу, и Вера је а и понека булица из градића; слала му је поруке или лично дала на знање да би се поиграла с њиме. Али имао је увек посла и после посла био толико уморан да би се увече спустио где било и оног часа заспао хрчући повремено страшно или дувао гутајући пљувачку. Иначе је спавао мирно као јагње, док га мртви и унесрећени са овог градилишта не би пробудили, а он њима почео да говори: »Стрпљења. О року ћемо свршити. Реч вам дајем.«

Реч је давао мртвим или обогаћеним, у сну који би, будећи се, заборављао. Они у рату... друго је оно било. Слобода се очигледно ширила и продужавала са сваким пуцњем. А ту... не видиш то. Радиш, истина, једине пролазе, несреће се понављају, али светлости још нема. Стрпљења, мртви, реч вам дајем, биће је...

Онда би отворио очи и гледао у мрак сећајући се оног осмеха на лицима погинулих у рату. Били су сигурни да ће се борба продужити до краја. И да нису узалуд пали. Али убеди Белоглавог...

Мљацнуо би, отпљунуо, мисао би му стала и он би несмирен легао и, ако не би био сувише уморан, дуго не би уснео да заспи.

II

Друг Стојан га је чекао на црвекастијој, вишој обаби загата друге фазе. Његово лице, обично на месту вољно, смешило се срачно сад, више но пријатељски, онако другарски радосно као некад што је замишљао да ће се слободни људи сусретати, волети, бити отворени свему лепом и чудном што живот чини усхићујућим поклоном. Чудновато је само што се то збивало после јучерашњег састанка (писмена опомена због брзовезујућег). Опрезност не ублажи скоро неиздрживи блесак Вуковог осмеха кад стисну пружену руку секретару и уђе пажљиво у игру конвенционалних питања и одговора: »Добро. А ти?« »Добро данас, него, ако имаш мало времена...« »Разуме се. Само... Хоћеш ли да одшетамо до оних воћњака? Вадим још увек пањеве. Триста ми остало. А после ћу у мочвару«. Изгледала је нормално и та понуда шетње и Стојаново неприхватање. »Далеко је то за мене«. И Рсавчево питање: »Кад ћеш већ једном да кренеш на лечење?« »Изгледа, мораћу овог пута«. И понови то »мораћу« као и увек без одушевљења, чак с отпором који је био познат Рсавцу а који је баритону друга Стојана, упркос погмулој бубрежној бољци, давао оне бакарне и скоро челичне неукротиве одсеве. Извукли су се стрмом изгаженом стазицом на ваљани део цесте и продужили дивљим путељком десно од комерцијалног ресторана, одакле им, углављен између шанка и прозора, Белоглави махну неодређено својом жилавом руком. Стојан је савлађивао астматичне дрхтаје и Вук успори пре но што он извуче и неким брзим, мафионичарским покретом убаци скоро шаку пљулица у уста. Сем бубрега и крви (45% хемоглобина), ни пљућа му нису ваљала, иако то нико не би рекао гледајући румено и пуно његово лице на осаљеном али не много отежалом врату. »Зашто си јуче тражио да те исцелује?« Вук је још гледао у прозор, иза чијих се одсева чинило да се цери унакажени Белоглави. »То...«, промрмља, погледа опет испод ока у прозор, одахну, сетивши се хватања Белоглавог у мочвари, али продужи да још увек неодлучно врти међу зубима стару назифтану вишњеву муштиклицу. »Мислио сам

да не заслужујем«, одговори после немарно. »Слушај...«, поче Стојан, али застаде. Вук, који је био коракнуо, окрете се и врати. »Другарски те питам... Зашто ми не кажеш целу истину?« Вук се сад смешно, радостан због нечега што га, мора бити, озарило. »Није лепо«, настави друг Стојан. »Шта није лепо?« »Што покушаваш да изврдаш.« Вук прасну у смех: »А ја помислио да није лепа цела истина.« »Пусти вицеве и не пркоси.« »Дутиш се?« »Не. Само кажем. Ипак, није лепо. Ја сам прексноћ, као секретар, учинио све да ствар ублажим. Оправдавао сам онај несхватљиви поступак твојом обузетости ствари и жељом да се не ризикује ништа и не доведу у питање резултати скоро осмомесечног рада. И да знаш, није било лако изићи крајем с Рајковићем, који је на целу ствар гледао као на криминал. Објективно...« »Знам«, промрмља Вук мирно, мада тргну мало главу на последњу реч, али се одмах смири и погледа неодређено преко рамена друга Стојана у каменове војничког Брсачког гробља. Муслимански нишани кривани су се десније, наслањајући се на брестов и тополов шумарак. »Учинио сам све и успео да те јединица строго не казни.« »Био сам присутан. Зашто све то говориш?« »Бринем«, рече друг Стојан. »Чудно«, насмеши се Вук. »И ја бринем.« »Шта ти је чудно и зашто бринеш?« »Први пут су се ту сложили. Сем Плавше, сви су се инжењери сложили, не?« »Немој опет о истом.« »Како то не видиш? Проблем и јесте баш у томе, истом.« »Радници и инжењери? Глупости.« »Можда то и нису глупости. Увери ти Тому Повратника, или Гуту, да не споменем Жићу, да нема правог социјализма док сви не буду имали исте плате.« »Какви су то медведовско-опозициони ставови?« »Такви. Остаци класног неповерења.« »На пример?« »На пример, недавно, видео сам својим очима: Белоглави, причајући, диже ћебе и чеше листове, то јест чини покрет руком као да хоће да се почеше тамо где би му листови били, да му ноге нису одсечене до кукова. — Зар те засврбело? — упита га Тома кад се тргнуо. — Засврбело. Као некад. — Ето. Мислим да су многи неспоразуми, па и ти наши радничко-инжењерски, један такав свраб-заостајак. Чешемо се јер сврби, а свраба нема.« »Формално, и Рајковић и сви остали који су тражили твоје

искључење и предавање читаве ствари суду, имали су право.« »Зашто си ме онда бранио?« »Зато што то формално право није једини начин да се буде у праву...« »У реду.« »Није«, одсече друг Стојан, резак овог пута. »Сигуран сам да си ти, фалсификујући налог за брзозвујући бетон, добро знао шта радиш и шта те чека. Иссувише си комунист, иссувише човек трезвен и промишљен да би прекршио закон, ако то не изискују интереси законитији и виши од оних које је успео да предвиди закон. Који су то интереси били? То ме занима. Хоћу да ми кажеш.« Стојан застаде и уздахну кад виде Вуков дијамантски тврди полуосмех. »Који су то интереси?« Вук понови питање и коракну, али се окрете. Стојан је још стајао. »Шта питаш кад их сам знаш.« Вук погледа на сат. »Наши«, рече јетко и опет крену. Стојан замахну немоћно рукама: остао је без ваздуха. Уштрца у уста кисеоника из мале бочице коју извади из цела: »Шта мислиш да урадиш?« Упита. »Ништа«, одговори Вук. »Сад је ствар у реду. Али ако мислиш да фалсификатору није место у Партији, искључи.« »Зашто?« завапи друг Стојан. »Зашто хоћеш да те искључимо?« »Тако!« одбруси Вук шкрто и коракну. »Стани!« викну за њим. Вук застаде и погледа на сат и окрену се. »Ти обично не идеш у кафану. Зашто си јуче после састанка отишао у кафану?« »Узбуђење. И тако даље.« »Другом ти то, а не мени, знаш!« »Ишао сам...« Вук је бирао речи: »Нисам, ваљда, могао да легнем тако с несвареном још казном. Ваљда сам и ја од крви и меса.« »Ниси! Знамо се«, рече благо Стојан и продужи: »Немој лагати, Вуче. Сам си тражио највећу казну. Значи, био си помирен с најгорим. Према томе, прича о узбуђењу, чиста је измишљотина. Зашто не кажеш истину?« Вук се опет грже, диже главу према небу и намршти се: »Не би је поднео?« одговори. »Невероватна је. Поднећу је.« »Имаш ли доста кисеоника?« упита дрско и жмирну. Друг Стојан га је гледао запрепашћено. »Знаш ли да ни то није лепо?« »А је ли лепо кажњавати?« одврати Вук сурово и продужи: »Ја једно знам. Још смо сви преглупи. Чешемо се по ампутираном. Узми наш раднички савет, тема ни једном још није била: повећање продуктивности рада.« »Биће. Идући пут.« »И шта? Зар је то тема за

сељаке? Грамзиви смо ми! Гладнооки. Који само на себе мислимо и себи грабимо. Ексер по ексер вадино из ове наше баракe и баш нас брига што за полуксер више, који ће сваки од нас добити, цела зграда оде у тандарију. Не ваљамо још ми ништа. Недорасли смо. Ето то је.» »Има нас и другачијих. Много. Ни ти ниси такав.» »Шта нисам? Ако нас је више од 90% онаквих, онда смо такви и ми који то као нисмо, али мирно гледамо шта се ради. Не десет дана, десет смо година имали времена да се покажемо какви смо на делу. Резултат! Нула кома нула. Никога нисмо убедили. Штавише, у последње време је распуштеност гора него на почетку. Пусту... и ја имам очи. Гора је. Почину да ми гунбају против радне дисциплине... А то је, зна се, против Партије уперено.» »Откуда?» зачуди се искрено Стојан. »То уопште не стоји.» »Нема ни доста демократије. А ми, комунисти: глуви и слепи — бројимо гласове. Чак ласкамо сељачији: »Одмах, одмах! Само извољевајте.» Чим скрешемо нешто за инвестиције или друштвени стандард, дрекне се заједно с башибоздуком, сумња се у темеље. Море, премлатити нас треба. Вратити се стези.» »Мислио сам то, мислио!» мрмљао је Стојан. »Ти, Вуче, губиш веру у наш пут!» »Не«, прошапта Вук. »Само, не дам, бре, ником ово« — пружи руку за поветарцем — »да врећа. Мртве да пљује. Живе да вара. Не дам.» »Зашто си фалсификовао налог?» »Зато.» »Немаш права, мој Вуче. Грешиш. Чекај мало. Ја ћу ти све да објасним!» Вук се насмеја: »Ти? А јеси ли добар комунист? Питај се и поштено одговори. Али поштено. Мислиш ли да си све урадио што је требало? Упитај се: колико си сати за десет година провео улудо? Јер ти си стари комунист, професионалац. Војник. Човек који спава у цокулама. А колико си сати више проспавао, колико си времена проћердао, пропио, излевентао или утросио на излишности, на унутрашње архитектуре и остале глупости?» »Тако?» учини друг Стојан. »Па ти би хтео да не живимо, је ли?» »Ми треба ово да изнесемо до врха. Нема живети и нема тргертре док се не изнесе ствар до крајње чуке. И без везе с питањем има ли краја томе, треба да се запне као да га има.» »Тако! Тако! Све друго не постоји? Јер нико не ваља, је ли?» »Нико!» »Нико?» »Пусту провокације. Али ако

хоћеш да знаш, ја ћу ти и отворено рећи. Мене је стид нас ту, и хлеба који једемо кад само помислим да има и другога који не спавају. Избечили се, сатиру се, мозгају, измишљају, журе, уверени да смо ми остали они исти из рата и пре рата и да уверавамо, објашњавамо и стижемо да држимо корак с њима. А шта ми, њихови војници и руке? Лажемо их. Извештавамо их: »све у реду« или: »објективне тешкоће«, иако тога не сме да буде за комунисту. Јер сваки је непријатељ нека тешкоћа, и то објективна. И шта? Треба га згромити. А ми? Од шест до два, и баш ме брига. Изгубимо ли месец, врло важно. Два! — Шта се секираш! — Година! — Па онда? — Е, видиш, мени није *па онда*. Мени је, да нас и лично не буде, али да се не закасни ни секунда и изврши. Смекшали смо, забаталили се, проневаљалили. Хоћемо магацине, станове, награде. Не рогушимо се кад нам причају о вишем стандарду! По њушци нас треба! По њушци! За време рата... Тад нам је свима све било добро. Снег? Па? Снег — кревет. Небо? Небо — јорган. Цријемуша? Цријемуша — бели хлеб са шупљикама. Јесте, бато. А сад? Ништа нам није добро. Цели смо се претворили у кљуц несита и дупе — нераста. О, кад би умела та гуза да зарасте на десет година, бар нама који смо били кадрови у рату, гарантујем ти, направили бисмо чудо од ове земље, и питао бих те ја онда мало пошто све три Америке, јесте, за цепарац бисмо их целе купили, место они нама помоћ да дају као просјацима. Али стрпљења немамо. Биоскопске снове сањамо, јесте, пувамо се, гуму, већ видим, младићи жваћу, а ни хлеб још не можемо свима преко сита да умесимо. И шта? Зар је за нас такве партија? Јок. Распустио бих ја нас све. Па поново. Ко хоће да гине, овамо, под условом да чланство заслужи поново. Ко неће — у пензију. Ето, сад знаш.» »Тако? У пензију?» прогута пљувачку. »Куда? Чекај.» »Рекао сам ти, прво на добровољно вађење трупаца, па у мочвару. Мамлази не знају оним тракторима да рукују како ваља. Јуче су два морала на поправљање.» »Знам«, рече Стојан. »Али ти си лагао малочас! Све си слагао.» »Нисам све!» промрмља Вук, већ далеко. »Је ли! Мени то ниси смео да кажеш. Мени ниси. Ја сам све дао... Али нисам ја важан!» Вук застаде, окрену се, било је већ

тридесетак корачаја између њих, зато викну: »Није довољно све давати. Треба то и да користи.« Стојан плану, али се савлада, узнемиреност и викну: »Дакле, ни користио нисам.« »Ниси много«, викну му Вук са четрдесет мегара. »Ја знам зашто то кажеш!« викну Стојан. »Ти си први грађо да те искључимо. Ти си увређен и љут што си укорењен, и сад инат тераш. Али, рећи ћу ти«, говорио је све гласније, »тачно је да још као нација немамо индустријске рефлексе, још сељачки реагирамо на све. Само не мисли да се постаје шофер без аутомобила. Полако то иде. Ми — нешофери — а грађимо прва кола; њима ће управљати први шофери; они ће већ лакше но ми начинити — другу серију кола; а ова — другу, још бројнију гомилиу шофера који ће опет... Схваташ ли? Е па, у томе је ствар. И ти и ја, ми смо из прве генерације — предмашинске. Ми смо вољом, шкргутима, голим рукама направили први загат. А овај други — већ граде машине. Оне дисциплинују. Не треба више оног некадашњег... А ти као да жалиш прошло. У ствари конзервативнишеш... То сам хтео да ти кажем да би успут размишљао мало.«

Рсвац је стајао сам на дрвеном мосту под којим су сплавари још пекали ракију. Осећао се усамљенији но икад, напетости и узнемирености но иначе кад би нашао времена да се упита: Зашто? Конзервативнишеш ли? Мислим ли да су напори нужни у време голорукости једини критериј за оданост и данас, кад смо се већ подигли нешто и механизовали?

Али гадили су му се ти људи доле. Скроз. До дна. Није волео њихову крв и радост, бол и забаве. Кости му бриде од жеље њих да промени. Брзо. Мрзи их такве. Доше ватре од врбовог прућа под црним казанима, пију, певају. Потуку се кад им безразложно набрекну мишићи и, подмазани масном сржи из дебелих кости, замезграју снагом од самог гнева. Живе мрзећи лако, волећи леније од земље.

Па умру.

С колена на колена исто — исто. Нико их ништа не пита. Никад се ништа не питају. У најужем се кругу врте, место да ту омчу откину и пробију из ње и нешто достојније, макар и већ постигнуто другде,

али избију из тог облачног и крвавог понављања у неисте ведрине.

У шта?

Не одговори себи, увређен сад покретом који је понављао један сплавар, до колена утонуо у смрзнуту шљивову пулпу коју је вадио шафољастом лопатом из огромне каце.

Покрет од себе ка пољу.

Тргнуо се запрепашћен кад је препознао тај покрет.

Тако ја избацујем земљу лопатом. У кесону.

Је ли га та сличност заболела?

Којешта. Свестан је свих разлика, али ипак, до ђавола. Ја сам тако различито, тако...

Ствар није у увреди. Кад сам пре рата илегално вртео циклостил и растурао легке, чинио сам исто врло просте радње. Окретање ручице слично је вртењу машине за млевење меса, вађењу воде из бунара, а растурање летака — то је посао колпортерски, поштарски. А ипак, био сам срећан тада; мислио да сам орган неумитности. И био један од полуга на машини судбине.

Река је једва текла под њим, друга над њим, трећа у њему не марећи за бесмисао понављања којим неуједначено дебеле, мањаве масе воде и водене паре времена и мисли брзају обимом све истог круга.

Шта? питао се. — Шта?

Споља бесциљно, не изнутра, где удављене намере непредвидљиво чекају свој час. Шта смера јесенас? Снег се полако топи, а људи — пуца им прслук за само његов тако оправдани немир.

Осети како је грозно мрзи. И како јој баш тиме враћа њену мржњу. Неко ће морати да попусти. Ја — не! прошапта и откину се од ограде. Пође према компресорској сали, где је под црвеном алармном сијалицом, крај локалног телефона, имао лежај. Заувек одсад. Рими је писао: најбоље је да завршимо. Нисам ја мушкарац који теби треба. Адвокату реци да сам пијаница, женскар. Ништа нећу порећи.

Али пред улазом у зграду промени одлуку. Продажи према мочвари.

III

Сплавари су испод моста ложили нове ватре вадећи већ запаљене главње испод казана. Дим се дизао право увис ка гроздовима звезда. Облака — нигде. Сем овде-онде понеки (пред смирај ношен), бели прозрочни лепршаји паре.

Доле, у загату, све се одвијало како треба. Сусрео је Рајковића и поновио му опет своје бриге у вези са обиљем подземне воде у мочвари и предложио да се уведе стражарење: по једна кесонска смена, која се испавала после рада, увек да стражари на обали.

— А штедња? — брецну се Рајковић гледајући га уморно — подвостручење личних издатака.

— Ја не тражим ни динара за то.

Рсавац узме ваздуха и наслони се на гломазну Sally.

— Али због штедње... Зато и кажем. Јер ако ових дана навали југо и оде снег и са планина, провешћемо се као нико наш.

Пуцаш ли ти на место главног инжењера? Ето ти га одмах.

Вук пречу, осмехну се нападачки, отпљуцну и разгази.

— Ја сам ти од почетка и неког сам искуства стекао с том водом. Страх ме.

Рајковић се закикота.

— Пресеци свинктером петицу од сабље. Друго ти не знам рећи. Уосталом, петак је, а напада суботом увече.

— Упиши се у суботаре! — подсмехну се и Вук, правећи се да не схвата Рајковићево подсмехивање. Али овај пређе преко тог *неразумевања*, рече:

— Ја знам нешто боље. Синоптичарски извештај. Захлађење у целој земљи. Ветар североноточни. Можемо бити мирни.

— Дај ти мени смену у резерви и приправности а за остало не брини!

— Плати ми разлику. Трошковник је срачунат на бази три смене, не шест. И одобрен. Промена нема. А што се тиче твог ономадашњег питања у вези са Sally, ствар је у реду.

— Потребна нам је?

— Баволу матер — намршти се Рајковић — имамо ли везе са кожарском индустријом? Имам интересе за њу. Из Борова.

— Нареди да је магационирају! — рече, врло тихо опсова затим и трже руку којом је био помиловао машину као нејакану бедевину. Пре пет година, кад се поставило као најгорућије — питање механизације (а ње тад легално ниоудку), Вук је, заједно са Јанком Утриоком и још некима који су знали прилике у свету, одвезао на два камиона ракију у Беч и тамо се издомунбали с неким радницима Швабама. Укратко, они су се после три дана вратили довозећи читав арсенал машина на шеснаест нових и тешких Бусинга. Међу њима и ту проклето тешку Sally, која им је свима изгледала лепа и важна, мада нико није умео да каже чему служи. А осам је пута досад подметао леђа да је извуче из велике воде и других опасности. А због ње се и унесрећивало. Још само да Белоглави дозна да нам никад није требала! Био би у стању да убије, ионако је напола већ луд. Вук удари из све снаге песницом у ваљак. Звекну. Ништа што га песница заболела. Непријатно га је мучила све док, пола сата касније, не крену.

Један камион прогутња и попрска га хладним млазом воде (има право Рајковић — захлађење) и угаси му цигарету коју је приносио усима. Жишка тихо јекну, зацврча и згасну згромањена, задебљана врха. Запали нову цигарету не заустављајући се. (Још један камион.) Као опечен, заштити левом руком дуван, пре но што одскочи у страну и преко јарка ступи на шумски шиљиг да се заштити од блата. Машинка га невидљиво лупи затварачем по ребрима. Виснаа му је сад испод кратке бунде боје масног сумрака. Крај њега поново пробекта камион без фарова, с једним муклим железничким фењером привезаним жицом за килер. Шофер провири кроз спуштени прозор своје кабине. — Јеси ли ти то, друже управниче?

Али не доби одговор, гласно опсова незнаном мугаву мајку. Вук му не одговори. Боље да се ништа унапред не зна и не чује.

Ускоро пређе опет на цесту и спусти се низ насип на где као од туткала, на домаку мочваре оптерећене

биљним мирисима труљења уз истовремено вечно пренапрегнуто (иако због сувомразнице пригушено нешто), (па ипак) непрекидно клијање. Пролазио је кроз густу воњ птица и преживарске балеге, цркотина, врана и тешког, сланинастог брабоњавог задаха вепрових чекиња. Знао је већ добро све стазе, ногошупе и пречице, али се опет забринуо када је двапут морао да прескаче воде и једном да загази до више чланка у нову бару које синоћ није било. Пресечен, застаде. Зар? Следи се. — Почини! Срце му залупа. Нека метеоролози причају своје — плану — воде на-долазе. А од наших нико ништа не јавља. Цабе хлеб једу она три човека на улазу у кањон. Место да на смену свака два сата мере висину реке, они шљемају и спавају. Сигурно по сву ноћ лочу младу брљу, а дању хрчу. Треба рећи Мишку да их изненади. Треба сигнализирати ствар и Партији. И треба сâм отићи и премагити их. По кратком поступку. Најефикаснијем од свих.

Срећом, имао је гумење чизме и ноге су му остале суве. Богаму, и ова, синоћ још висока, бусенаста стаза сада пихтија под ногама.

Опет је шапнуо у нову барицу.

Из грске се лево, звиждећи, диже јаго крца и учини му се да вепар недалеко звера притајен. Сто метара испод њега зашупта шевар и он се укипи. Само откопча бунду, ухвати левом руком дуги танки шаржер и промоли цев машинке. То опште шуштање грске и шаше трајало је прилично дуго и чинило се пре збуњено неголи сањиво. Срце му је снажно ударало. Бојао се само да се није одао вампирима. Погрешно је што није прешао преко шице као претпрошли пут. (Али сад месец раније изгрева.) Ускоро разабра по трку кроз воду и муклом тапкању папака по благу да је то пробудио стадо јеленске дивљачи. Умирен, крену опет.

Путељак нагло заокрену и изби на насип с друге стране мочваре. Оданде се Рсавац, после неколико стотина метара, пребаци у шуму канадских рукосадних топова, пребе је и уђе у посни и чисти мирис далеке цвећарнице: био је то онај лети љупки гајић прошаран дебелим, високим, здравим брестовима. Из тог уског појаса на падини, изби ускоро на голи гре-

бен и угледа под собом опет довијугалу широку траку реке, једва нешто светлије од ноћи. На обали приметни два црна рибарска чамца. Погледа на сат: дванаест минута до поноћи. Тачно како је предвидео. Било му је мило што није лутао, иако је изабрао ноћас други, заобилазни пут, којим још није ишао. Али раде му инстинкти као да су подмазани тек стигли из фабрике. Напуштено гурско гробље налазило се десно, а заселак — једва на километар. Упркос ноћи, чинило му се да кроз чупу грања и цбуња гледића назире обресе раштрканих кућа и види чак једну разливену, масну петролејку у меком вунастом жуманцету далеког прозора. Не. Учинио му се. Али рундов је оданде залајао кратко и престао. Још један се пас јавио. Напрегнут, дигнуте главе у правцу тих звукова, стајао је непомичан, убеђен да разазнаје приземно режање пса ако и није сигуран да већ разабире корачање. Још један лавез. Онда се стишало.

Шуњајући се врло опрезно том крчевином између ниско, механичком тестером, пресечених пањева, стиже до оних на све стране накривљених камених нишана, задебљаних на врху у главате камене чааме, и добе до ивице гробља, тачно на месту где се опет састављала шума.

Заустави се и погледа унаоколо, онда чучну. Али то му се место не учини одједном сигурно. Обазре се: лево је сенка скривала улегнуће терена. Одговараће боље сврси.

Смести се и сети да је тамо у рити — ремен запео кад је повукао машинку за шаржер. Поправити! Нечујно свуче десни рукав своје бунде што тихо, али врло непријатно зашкрипа под прстима као вата и потегне опет машинку за шаржер. Сад је све било у реду. Па да, притисак капута! Дуго овчје руно. Скиде машинку с рамена, провуче руку кроз рукав, и тек када је брзо подиже неколико пута од колена до обрва, стави преко врата ремен оружја. Машинка му је сад висила преко груди, дотичући му као врхом мушице необично мирне ударце срца. Закопча преко тога бунду, онда се трже и откопча је. Био је ипак немиран. Принесе цигарету устима, извади свој аустријски ловачки упаљач, па га, укресавши, врати у џеп. Учини му се да неко долази. Ослушну. Нико.

Ослушну — пред њим се створи мост којим је прешао пре сат и по: он на мосту. Гледа у сплаваре који даље, на обали, пеку ракију. А крај њега имењак, пре седам дана, витки Васић. Шта му то сад значи? упита се и виде себе како пљуцну с моста у жучљиву реку под собом, а Витки пита: Шта ти је? и нагло зажеле да очима имењака обухвати приказ дахтаве воде у глаухом кретању крај накресаних обала. »Шта то сад види?« Чинило му се да чује реку како руска ситну зоб стења и белутака, сва — једна танка кобила у непролазном трку, лећа истегнутих унедоглед.

Али се поколеба, неуверен да имењак о томе мисли. Исужише је хладно. О чему онда?

Плећати завуче утом руку под раскопчану кожну бунду, поправи заврнути ремен машинке што му је, невидљива, висила о рамену. Не домисли се.

Вода је текла, озбиљнија нешто и већа, због ноћи: сплавари су на левој обали ложили ватре и пресипали згњечену смрзнуту шљиву из каца у казане. Није то. Па шта?

— Који си данас? — упита Витки.

— Завежи! — брецну се.

— Индустрија А? — досети се Витки, као да му је то дошануо глас плећатог — није то више добро бити.

— Зашто да не, кад је било? Је ли било?

— Сад то само не помаже. Постоје закони.

— Мислиш да не треба и даље партизановати у име закона? — прекиде врат сопственој мисли.

— Хоћеш ли да кажеш, ефикасније од закона?

Плећати не одговори, удахну крепко хладни ментолни ваздух прожет мирисом охлађене ракијске паре што се упила не само у храстове мостовске поднице него и у оне десно котлинске мочвари из којих је малочас приспео оставивши за собом литичасте кањонске стене из којих се, пенећи невидљиво, котрљала пијана водена маса.

Али, нагло, нечујније но што се јавило, све то неста. Одиже се, погледа. Ништа. Помаче се после на коленима нешто устрану и пружу потрбушке по хладној трави, врло пажљиво заклони дланом под бундом упаљач, кресну, запали цигарету, попуши је у неколико дугих удаха и угаси је о земљу. Шта му то значи?

питао се. — Бојим се? Онда се диже опет на колена. Ниско над њим прелети сова ловећи. Осетио је само мекн шум перја и одмах после талас хладног ваздуха као траг за бродом.

Лево, из најудаљенијег засеока, притуљено је лажало. Рсавац шкргутну зубима. Преварио се. Очајан, хтеде да се дигне, и врати, али не учини ништа. Клецао је. Нека буде шта хоће. Изговорима нећу да јој уништавам живот. Између стабала, недалеко су се у једном тренутку упалиле две непријатне зеленожуте сијалице. И дивља мачка лови. Мада је смешно да унутрашња архитектура може да јој преставља оно што мени значи све ово што радим. Може ли? замисли се.

Је ли задремао? Пет до поноћи. Чинило му се да је све нагло светлије. Кроз тишину очајно цикну кртица. Иза њега глаухо затрупкају рожнати папци о каменистије тле. Удахну неколико пута хладан и свеж ваздух, дубоко, очајно. Зар биоскопско балављење може да испуни цео живот садржином, смислом? Мала је, зато јој се и чини да може. Ништа. Видећемо. Можда већ чита његово писмо, можда је све одлучено.

Иако заклоњен од мочвари гребеном и насипом, осећао је таласе мучнопријатног мириса биљног труљења. Зашто? Није прошла оно што и ја. Она је само грађанин своје земље, не и њен родитељ. Она је воли и даће јој све, угрози ли је неко. Треба да је разумем.

Изнад дрвећа се вину крњи месец и Вук, забринут, помисли на друго: »А ако их буде више?« Леже потрбушке. И одмах пререза nelaгодни немир помишљу на шаржер допола набијен мецима. (Калибар девет.) А онда...

Живе их морам ухватити! прође му мисао, али је заустави и подсмехну се себи у одговор, сетивши се Томиних прича и, трепнувши, угаси слику која је, јасна као права црта, севнула пред њим: у заседи, из овог улегнућа, испаљује рафал пун мржње на њих.

Рсавца нагло захвати јарост, па шкрипећи зубима и псујући у себи, зажели да удара у њихово главо месо, у тврде космате главе.

Виде себе наивног још, од пре пет година скоро, како са шаком квалификованих радника диже прве

баракe преко на ледини. Затим долазак првих техничара и инжењера. Сува храна. Јер су сељаци бежали од њих. Ни да чују о запошљавању. Чак су одбијали да продају млеко, јаја, воће, ситну стоку. Неколико месеци тако. Па ипак... Почели су да продају и да се запошљавају. А кад су осетили благодат социјалног осигурања, дечјег додатка и напипали рупе закона и стали да сваки час троданаше плус годишњи одмор, навалила је са свих страна сељачка оргија, чак из села удаљених по двадесет километара. Нарочито је међу тим новопеченим радницима било безброј увек глађу угрожених очева с безброј »ситне деце«, али и оних чија је земља по скупе паре откупљена на отплату за потребе градилишта. Земља? Пескуша. Но, прекиде себе у том осветнички недиференцираном оптуживању сељака наглом потребом да се увери да је праведан, јесте, правдољубив. Било их је и који су постали прави, скоро квалификовани радници (рецимо, бивши Белоглави од некад). Истина, мајке се и сестре те чуме (пету годину од мог доласка и почетка радова) још увек бацају у јарак поред пута, окрећући дрхтава леђа »странцу« и »гуђину«. Тако нас, курве, зову. Али оно што им никад неће заборавити, то је поикривање с чамових минарета, њихово дивље алаукање и псовање, као и оно лркујуће звоњење са свих звоника у преурањену славу човековог пораза пред бујицом, кад је пре четири године провалила и разнела први примитивни покушај загађивања реке. С пожаром складишта (подметнутим пожаром, убећен је у то) (нако доказа нема) велике су воде за неколико ноћних сати уништиле скоро двогодишње плодове рада. Радници су се тад борили сами. Ретко који средовечан сељак. Изузети само. Стајали су црни и зауреди на обали и тупо гледали као публика оно јуначко ношење људи са помахнигалом водом која и против њих гече од искона. Ни репом да мрдну. Репоње, без поноса. Сутрадан су се јавили сви на посао с лажно туробним лицима. Као на даћу првом загају да су дошли. Клопације. Али подругљиви су им поглед испод натучених, масних фесова и високих шајкача што се шириле као камилавке, откривали колико им пуца прслук. А сад, кад им је свима јасно да ми, нако трипут приморавани да почнемо од нуле, нисмо

од оних који попуштају пред поплавама воде или потаних таласа људске заосталости, они нешто својскије но досад раде. Плаћени су, мајку им, добро плаћени, милост нам не чине, иако неки међу њима хоће и да запну због ударничке награде. Малин је још број оних који запињачки раде због угледа, ако не у очима својих, а оно наших људи. Има их који и курсеве почињу. Изузети. Ипак је то већ успех. Али не треба још све заборавити, распекмезити се и, срећан, учлањавати их причајући већ да су постали нови људи. Бавола. Нек навале тешкоће, нека поплава угрози, опет ће се успрати и опет слушати поплаве и хоће (умро је пролетос онај деведесетогодишњи пас) и опет гледати у нама странце и непријатеље. Јер све што су досад научили да изговарају, говоре као што се лаж казује. Из користољубља премазују право своје биће танким слојем фраза. Баволи успех! Бавола ударници. Вук се одједном осмехну помисливши на Тому, који је, и не знајући шта ради, одиграо корисну улогу. Јавили се, био је сигуран, да плаше и узнемирују, да сатерају и врате људе у потлеушице и поново их привезу за посне канџе жуте и црвене киселе земље што их отхрањује само ако свако кућниште пошље бар по једног члана или двојицу у планину на сечу или на узводно-низводно сплаварење преко опасних букова. Јер то су они: непријатељи. И треба их нагнати да скину маске. Преварити их да је поноћ. И знати ко је ко или шта је ко.

Али у својој правдољубивости није хтео да појачава само мамузање сопствене мржње личним и идеолошким гневом подстакнутим и неспавањем на које се присиљавао већ неколико ноћи. Али нове разлоге њима у прилог прекиде му неизговорена мисао, кад се страховито грже и разрогачених очију окрену: на десетину корака од њега појави се прилика забуљена у чаршав. Он је! скоро викну радосно, упркос потресу. Онај из мочваре. Дабоме. У буквик више кафане је пошао.

Истовремено је схватио да између њега и те беличасте, под месечином безобличне масе штрчи само шибље мушмуле и неколико редова камених нишана. Избио је, значи, слева, с гребена, и пошао ка оним чамцима на обали. Ка једном од њих. Оном с керу-

дером. Како се одмах није сетио да сиђе на обалу и дигне весло! Доцкан је сад.

У исти мах не помисли ни да послуша снажну жељу и одмах нападне, ни да пође за вампиром који му, одједном, није више уливао ни онолико страха колико први пут. Нестало је сваке напетости одједном, чак и страшне жеље да га ухвати. Ништа ни од зебње малочашње.

Али у истом је трену осећао испод свега тога страх у тој сопственој дубини: глумило неко којим се не може да рукује као паром или струјом. Сем ако му се не препустиш. Стеже песнице. Ако постоји негде у њему манометар за тај страх и једна ручица — издржаће. Знао је — у њему је свест најјаче разводно постројење. Па ипак, неприпремљен против тог глумила што га обузимало, мутно је некако био и свестан (можда и није то била свест, али ипак слутио је дететом које смо сви били и које остаје живо и у старцима а не само у човеку чији су страхови, утиснути у душу првих година на шлепу, сад чудновато и тако тајанствено остали свежи, као хлеб тек извађен из пећи) (није му се надао, ни страху, ни вампиру) да је и очекивао да ће се тако баш изненадно појавити и оштинати га и потрести. Па да, према томе, он у ствари и није оштинат и потресен. Знао је само једно, и то у први мах понављао без икакве потребе: »Сачувати хладну главу! Сачувати хладну главу!« Био је савршено миран, мада се себи чинио глуп што још живом децјом маштом у себи смета себи одраслом на задатку галванизирања људи пред највеће, чинило му се, искушење.

Само сад, услед свега тога истовременог, изгледало му је наједном као да су изветрили сви његови планови. Просто није знао више шта треба да уради. Не. Пуцати неће. Да га заустави оружјем и отера пред собом? А ако му побегне?

Не. Није хтео да пуца.

Подигне се опрезно и погледа за њим. Вампир је ишао журно између камених нишана, задижући руком крај од чаршава који би запео о чичак или коров, и то је чинио једним женскастим покретом из времена (знаног из филмова) кад су се носиле дуге сукње у Чикагу, Паризу и на Титанику.

А и онда кад га је први пут видео, у ноћи од суботе на недељу, то јест пре но што га је видео, замишљао га је баш таквог и још га замишљао како улази у чамац, пребацује се на другу обалу, како се кроз шуму спушта до цесте више кафане.

Дигне се одлучно. Јасно, вампир се, необављена још посла, тек спушта низ насип ка чамцу, спреман да се с друге обале пребаци преко шумарка у боровник изнад комерцијалног ресторана. Да ли само из црнова преплашених пијаница да дигне бућеларе? Можда би и штету да учини. Да уништи залихе брзовезујућег? Зашто не? Мишко каже да саботажа није типичан вид борбе реакције код нас. А ако реакција то сазна, па почне да саботира да би навела на погрешан траг и склонила сумњу са себе? Јер сваки злочин и мржња воле да се јаве свежи, изузетни, нетипични. Нечујно, Вук изби на насип и угледа га. Седео је на насуканом још чамцу и подвезивао опанак — знао је по трагу — опанци му од ребрасте аутомобилске гуме. (Нисам узалауд био у извиљачком одељењу). Између њих ни осамнаест метара брисаног простора. Ако се окрене пре но што стигне до њега, моћи ће да се отисне? (Други чамац није имао весла). Пуцаћу! одлучи гневно. Мораћу. Не заустављајући се, одлучио је, а није знао више кад, ни како. Појурно је и викнуо што је громкије могао: »Чекај! Нешто да ти кажем!« У грку затвори обарач машинке, да не дође случајно до несреће, али тај шкргут метала, познат изгледа вампиру, био је погрешно протумачен и потпуно га паралисао у часу кад се већ спремао да завесла. Остао је окренут закрубуљеном главом према Рсавцу, који је силовитим корацима, с машинком преко груди, јурно према њему голоруким и неспособном да се помери.

— Вампир! — процеди Вук с мржњом, али зубат, пун сокова и снаге. — Вампир! — То је — кишио је заставши пред њим: — Вампир, а ? — искези се. — Габа људе белутком и плаши пијане сероње? — Обиће га и опет се укопа пред њим. — То? Вампир? Јад!

Обигра га још једанпут-двапут, цедећи неке шкрипаве примедбе, не престајући при том да му мери час леђа, час босе ноге у опанцима, час руке. Што га је мрзео! мислио је узаврео од муклог, усижаног беса

који је топио све речи још у грлу, тако да није могао знаги ни шта осећа, ни шта мисли, ни шта ће да уради с њим. Да га баци у реку? Трже се осећајући гађење од помисли да га такне. Треба га у кафану догерати? сети се плана. Страшљивац. Али опет нова шаржа нева испољи ове мисли.

— Устани! — нареди још увек бесан — откри се.

Сељак диже дрхтаве руке и смаче чаршав. Указа се једно мршаво, опште сељачко лице (Рсавац осети устајали мирис масла, као кад се нагло отворе врата неветрене собе у турској кући). Знао је безброј таквих, мршавих, збораних, опаљених глава с кожом као уштавањеном. Сви су они исти и кад их умеш да разликујеш. Неће ли да га препозна? Или га не познаје? стиже да се упита и тад му би јасно да га је први пут видео наслоњеног на плот авлије из које је трактором вадио орахове пањеве с корењем. Али одмах уклони то из сећања.

На темену му је стајала смешно и жалосно она избушена сува тиква привезана канапом преко феса, све до испод браде. Без маште.

— Шта ти је то?

— Тако! — загрцну се сељак који није скидао очи с Вука. — За свећу.

Све се то одиграло муњевито брзо и Вуку, који је још дрхтао, чинило се да га је пре једног тренутка угледао на насипу. Хватање се догодило мимо сваког очекивања, непријатно безнапорно, без икаквог отпора од стране непријатеља. Снага спремна у њему да се истроши у рвању с њим (с њим! очекивао је узалуд преувеличавајући малочас опасност којој се излагао с уживањем, јер је унапред знао да је премоћан, што му је сад било јасно) (забуљени му се ипак чинио врло висок и снажан) сад је ковилаала без избушка у њему неспособном да заустави неко гњетаво полусажаљење што је љгавило њиме. Зато се, ваљда, и тресао гледајући с мржњом ову људску јадовину с гладним лактом јабучнице што му је сваки час скакала увис као неки гумени поткожни миш, пењући се одоздо, од рупе у саставку кључних костију све до врха дугог танког врата с црвеном, као ошуреном, најжеженом кожом. Гледао га је таквог, бедног, под рњавим месецом, очајан што ништа још не

уме с њим да уради. Није то оно: вештачка помоћ да би се скинуле маске, оно што је замишљао (али кад се остварено подударило са жељеним?), што жели, што мора, чему се надао: што би коначно и урадио да покуша, рецимо, да бежи. Препознао га. Ништа му не може. Ништа.

— Огрни се опет! — нареди му. Овај спремно послуша. Слузаво спремно. — Ко си ти? — упита га с гађењем јер је знао ко је.

— Баво! — чу Вук како вампир зацвокота.

Рсавац прсну у смех, али му тај смех зазвуча лажно у мраку, без одговора, и стрже му сам овог пута чаршав: — Баш сам те таквог и замишљао! — и објасни да не би било заблуде и наде: — блесавог! — Затим му опет нареди: — Покри се, баволе! Баво! Крајак си за то! Баво није глуп, а и смео је и снажан.

— Шејтан! — промрмља сељак и објасни — несрећник.

Па се саже, подиже чаршав, забули се неспретније но малочас. Месец који се пре тога био заклонио за танак наоблак (кроз који је сад зрачила само нека ократка пригушена пастозна светлост без даха) допуштао је ипак да се види да је чаршав којим се вампир огрнуо — обичан, креветски, од платна стањеног употребом и прањем (ко зна кад купљеног платна) (или украденог). Али гоњен све живљим ветром, месец проби облак и тек тада Вук утврди да чаршав није сасвим бео, него да је на избледеле жуто-ружичасте линије и да је тачно над сељачковим грбухом, једним квадратом од педља, био закрпљен платном интензивније боје (као и тад, приликом хватања Белоглавог). (Зар се сви вампири огрћу у закрпљене креветске чаршаве?) (Не! Белоглавог је закрпа долазила виша, према срцу.)

— Имаш ли нож?

Јабучица одскочи вампиру, сакри се у ждрелу, па се после кратке станке, ужаснута, сјурн мећ кључне кости. Путке сељак завуче руку под чаршав, извуче нож у плехнатим кривим канијама и баци га немоћно пред ноге Вука, који упита нервозно:

— Које ти је боје та закрпа?

Вампир га је гледао не разумевајући, кад му Вук упери машинку у закрпљени грбух.

— Ова ту?

— Ова? — поткожни гумени миш скочи уз летву врата као да је то неко други (а не Вук) на неком вапшару, у овом часу, распалио багом о подножје справе за мерење снаге фрајера и сеоских Ђилкоша.

Речит вампир није био. Али погледао је у закрпу, па у Рсавца који се пакосно гресао стајући врхом чизме на дршку ножа.

— Говори! — продера се.

— Жута! — рече сељак.

— Усрана! — промрмља и нагло упита — а што ти то све изводиш? Говори!

Вампир је ћутао.

— Не фемкај се! — шкргутну Вук — што плашиш лезезане?

Гумени миш искочи и спусти се. Изваљено га је гледао бледим, безизразним очима. Мршави Турчин, жутих, њорених ретких бркова с длакама као танке косице, испод којих су виркала два дебела очњака, имао је посну кожу људи који се хране готово искључиво пројом, сувим крушкама, шљивама и можда, понекад, вурдом.

— Што ћутиш, вепре? Сидиш се? — подврисну Рсавец нагнувши се према њему. — Срамота! — викну. — Поткрадао си људе! Раднике! Срамота! — заурла. — Матор човек а игра се вампира! Срамота!

Као да рече нешто. Сигурно да не плаћају.

— Шта ти не плаћају? Рате за земљу?

Сељак га је гледао уплашен, нем.

— Јеси ли то рекао?

Насмеши се гадно, али овога пута осмех му је био уперен против сопственог гнева који се димио у њему.

— И мислиш тако ћеш забуљен натерати државу да плати? Је ли? Или се светиш?

Није хтео да га удари! Све би дао да га премлати.

— И прошли пут су платили после — рече сељак место свега што је могао да каже, схвативши да Вук о ратама говори и да и он треба о томе, како је о другом почео.

— И прошли пут? А знаш какве су прошли пут биле твоје колеге? Јунаци...

Вук се прекину, зачуђен први, гом логиком, али одмах опет пређе у офанзиву: — Па? Неће да плате,

је ли? И шта? Ова држава, је ли, треба да се уплаши тако страшно посрано закрпљеног чаршава и те суве тикве везане за ту твоју блентаву шупљину? Натераћеш је, је ли? да ти све одмах плати, с интересом још? Она, као мислиш, има да поштује приватну својину глупака. О, будало... Где ли си то чуо да се ова држава боји вампира?

Сељак опет прогута пљувачку и миш одскочи, спусти се и нест.

— Тома је...

Као да промуца враћајући се ономе што није до-рекао на почетку.

Вук се помаче и ногом одгурну нож. Застаде, погледа Турчина. »Купи!« промрси и дода брзо:

— Знаш, бре, да ћу те заклати, тикване. Не само што си крив, него што си тако глуп. Шта ће нам будале? Оне више штете наносе својом неспособношћу но најспремнији наши непријатељи. Зар ти, бре, јадоњо, ову земљу да учиш како да извршује своје обавезе? И то чиме је то описмењујеш? Посраним чаршавом и шупљом тиквом?

Крв га је сопствена гушила. Пијавица би му сад требало. Два гуцета. Али гурну само гуменом чизмом нож, пробе круто крај њега, не очеша га и седе у чамац. Није се окретао, да му да времена.

— Шта чекаш? — упита не окрећући се — улази у чамац.

Да је Шифтар, напао би већ. Дигао би нож и ударио. Крв би му потекла, колико треба да ми гнев не разнесе жиле. Ох, што бих га после премлатио. Имао бих права — он је мене први убо. У самоодбрани сам то учинио, другови судије!

Чу сељака како се полако креће. Савио се, значи, дигао нож, дабоме, шупљуло је, сад оклева, уплашено се.

— Напред! Шта си се усро! Хајде! У чамац!

Водио је рачуна да га не уплаши виком. Осећао је своје образе како се јеже, док му уши горе. Али, начуђених ушију, пратио је сваки шум за лењима. Највише два сантиметра може да му нож зариде под плећку кроз бунду. И то у најгорем случају. Осећао је место где ће да удари нож. Најежило се и оно испод бунде и кошуље. Али мора му дати прилику. Сти-

сну зубе очекујући удар. Што? И то је решење. Страхом натерати друге на послушност. Лево под лопатицом. Због алибија. И уопште. Шљунак је пао у дубоку воду, кругови су почињали да се рашчијавају. Но?

Окрену се у прави час. Бежао је већ. Скочи као да је већ убоден с леђа у лопатицу дубље од два сантиметра, толико је бесан био кад потрча за њим. Али сељак је ласао као јелен уз насип.

— Стој — викну — пуцам.

Затварач шклоцну отварајући се.

Неочекивано, сељак опет стаде као укопан насред насипа. Вук пристиже утом и у грку га удари песницом у погнилак. Једанпут-двапут, Турчин посрну, кмекну и паде. Засмрде масло на неветрено, на мрачно, непријатељско, кад се Вук нађе преко њега.

— Где ти је нож?

— Не убиј! — закркља вампир једва чујно и Вук преста да му стеже одвратну, клизаву јабучицу.

— Где ти је нож?

— Тамо! — простења.

— Ниси га дигао?

— Нисам.

— Ниси? — ошамари га и човек јекну. — Бут! Пунио си буриће људском крвљу.

— Нисам, дина ми.

— Куш! — удари га још једном и с гађењем осети влагу под прстима. — Пунили су их твоји Нерекавци и Смречани. Не лажни.

— Нисам ја.

— Куш! — опет га шајдарну, опет у влажно. — Сад на ноге.

Помери се, устаде с руком на чаршаву.

— Брже! У чамац! Па преко!

Вампир је веслао без речи. Вук га више није ни погледао. Западно је цигарету. Замочио руку у најегжену магицу, захватио је на длан мало реке, прозрачне према месечини, принесе је усијаном челу, вратним жилама. Служи и ти, курво, олакшај. Још једном. И опет. Лакнуло му је.

— Стигли су.

— Излази! — нареди му.

— Ја? — упита човек и обазре се.

— Шта чекаш?

Човек се није мицао.

— Немој ме предати милицији. Ко бога те молим. Ситна ми деца дома пиште као једни црвићи!

— Куш! Диг се!

Ахмету се учини да је онај у бунди ухватио машинку за шаржер, па се диже пребрзо. Чамац се накриви и заљуља. Вук, који се управо подизао, сруши се на седиште, али схвати у трен намеру вампира, који је већ био изишао из чамаца стојећи до колена у реци. Стигао је у исти мах да види како се брзим покретом машино једног весла и, не размишљајући, Вук се баца напред за веслом. Турчин је већ ухватио чамац, одгурну га силовито од обале, али Рсвац се изви, праћакну, нађе у реци и диже довољно брзо у води до појаса, али га виде на обали већ.

Узалуд је викнуо и: »Стој« и: »Пуцаћу«. Знали су да то не вреди. И кад се извукао из воде од самих хладних ноктију, вампир је имао добрих педесет метара предности.

Вук одбаци чизме и бос, у мокрим чарапама, појурити колико је могао за њим. У грку је скинуо машинку, преместио је у руку, једну, па другу, да би одбацио бунду и, лакши, што пре смањено одстојање. Није смео за живу главу да дозволи да му побегне. За живу главу!

Али и сељак је трчао као да му је у питању глава. Трапаво је трчао, газећи целим табаном, савијен и згрбљен, издржљиво је бежао низ цесту, све даље од насеобине, пут доњих мочвара. Слезина га је пробадала када, слаба плућа се заптивала ваљда, у ушима му је бубњао, осушено му је грло кркљало, али трчао је, спотицао се, навијао напред; из уста, која су још бридела, непрестано биће да је крвавила, али одржавао се на ногама. Осећао је да се дахтање за његовим петима све опасније прикучује псовкама и још страшнијим гвозденим шкргућавим песницама које је опет, чинило му се, осећао на себи свуда, по врату, глави, плећима, слабинама, прсима, врату, лицу и знао је да му је узалуд све. А ипак трчао је.

— Опрости! — стењао је јачући унапред. Утом га Вук стиже и сељак (и овог пута слабијки) паде пре но што га је такнуо. Као човек који је навикао

да се мирн с изгубљеним биткама па клекне чим виде песницу, али исто тако хитро и заборави на поразе — довољно му је да је не види претећи дигнуту над собом.

— Устај! — дрхтао је Вук. — Чекај — предомисли се. — Лези. Да предахнемо.

Вук га није пуштао, не осећајући више отужни воњ масла на који је вампир сад, знојав, још јаче заударав (као да му сад није више ни стало да га се гади).

Седали су у благу крај цесте и дрхтали ћутећи обојица. Цигаре су му остале у бунди, али и да су му ту, не би мокре користиле, а ветар је бивао све хладнији. Рсавец се најези, зацвокота, диже се.

— Напред!

— Убиј ме!

Погледа га у тело, не у изубијано лице.

— Напред! Где ти је тиква?

— Изгубила се.

— Слушај! — намршти се Вук и сењак затрепта и забрза:

— Путем ми је спала!

— Да се нађе. Иначе...

Морао га је вући, скоро га је носно, али не смега, знојио се и прегревао, тако да неће, упркос мокрому оделу, озепасти. Пожуривао је, али није престајао да га вуче. А осетио је да се вампиру вратила снага и да би сад могао покушати да му побегне. Двапут је и почињао да се извлачи, гицнуо се, али опрезно, неснажно. И да га није тако чврсто држао за мишку, опет му не би побегао, мада би му сад, исцрпљенијем од противника, било теже да јури за њим, одмореним. Уз пут су покупили тикву одбачену заједно са фесом и кад су стигли у непосредну близину кафане, Вук нареди да све то лепо намести на главу, онда да се закрабуљи чаршавом, а кад је и то учинио, изгледао је опет довољно вампирски да би сад могао да му заповеди да чучне. Вук га појаха. Вампир се не зачуди.

— Сад — правац кафана!

Заборавно је сасвим на гађење које је било једна врста његове лоше прикривене самности. (Зашто? Што је побеђен? Што сам и сам, некад давно, био слабији?) Пребацивши му једну руку под грло, стаде да

га лупка босим, мокрым петама у бугине. Не обесно, али гласно је викнуо:

— Би, вампиру!

Тако је ујахао у кафану. Али пре тога му је наредио, предомисливши се, да стане код магацина цемента, где је индустријски милиционер, забезекнут, пао у несвест чим их је угледао.

То га још више увери да је, ма колико му изгледало необично и према томе неумесно што је хтео да учини и учинио, да је све то ипак нужно. Како оно каже Јанко Утриока? Према свецу...

IV

Музика је навикла на равнодушност и жамор гоштију, на подсмех, пијане испаде и туче најисуканије врсте; и да се у том часу заувало најнеуобичајеније табање сифоном и столицом, не би престаали ни искусни примаши, ни горда лепотица Ифка (осамдесет скоро кила живе ваге), која је прва видела вампира, па занемела, за њом примаш који се поведе за њеним укоченим погледом, запрепашћен и сам од ока до прекинутог потеза гудала, па цимбалнста с дигнутим штапићем за њим... Дезиста је без везе још ударао у тас маљницом и исто тако стао, очекујући промену ритма, па тек дигао јочи. Само је ћорави Сима на терци, гледајући у колена својих стањених панталона, настављао одсутно да струже на две жице (Треба му отказати, нека ми је и сто пута отац! помислио је пре тога примаш). Онда се Сими учинило да су остали престаали. Тачно. Престаали су. Сима трепну и као обично стави мирно виолину на столицу крај себе. Протрља једино живо око и опет трепну: све се у том замрачи за њега, и он заспа на минут, као и увек, да предахне. Али Ифка је препознала оног мушкарца који ју је пре седам дана (*љубила се нисам*) (*нисам с ким би хтела*), кад је пала гурнута без пардона (*терда му рамена, мајко!*), био голико чудан (није је ни погледао, као да је неки хомосекс), ни рекао пардон, ни насмешно јој се није; догорели пикавац му

се, завинтан у крајевима усана, димио само споро и мирно, као да њега великог и јаког ни жар не пече и ништа на свету не боли (ни у снег незгодно пала, отворена њена женска лепота). А певала је баш, по други пут (на општи захтев једног рутавог сплавара из поштоване):

Све се кунем и преклињем

кад су се врата широм отворила с греском (без разбијања, молни!) и она га је угледала како га, каљавог, раздрљеног и дрхтавог, неко уноси на кркачи; помислила је (јер га је одмах препознала) да му се нешто страшно десило (ту се стално мушкарцима нешто дешава) и чак јој је то било и мило, јер је осетила да му се није ништа озбиљно могло да деси чим га унесе у кафану; али како су му очи светлеле мангупски весело и зачикавајући дрско (ништа му се није десило), било би јој милије да му се ипак нешто мало десило — да је утрувао ногу, руку, тврдо раме згњечено, згњечено ребра (мада то много боли, али нека, баш му и треба кад је неки) или већ тако нешто (постоји, боже мој, нешто што се сломије и боли не баш пуно много, а није ни пуно опасно а може ту да се деси мушкарцу безобразном и дрском по целом телу; али нека! то и јесте мушкарац, а не те слинаве шљемаре на екс и брудершафт, само да искористе муфте цмок у уста и мајку им за то и за песму коју треба после да отпева на наредби Жићиног стола:

*Фу да пуцам ил да бацам бомбу
Легла мала, спустила фиронгу.*

Људи су час пре но што је ушао, билан припити, не пијани. Исповедала се још већина публике, а то значи: пували се, важнирали и сећали се а још се нису почели да жале на промашеност, наслушала се и сама тих прича у паузи, док седи на подијуму, а гласови допиру са столова и зна напамет га увек иста јадања: јесте, лафе, само зато што сам увек био добар и поштен, а онај, мајкулимумртву, он мени тако, а ја из мекоте срца мислио: нећу сад, нејсе, нека тече вода уз Мораву, има жену и децу, што, бре, што да

га ја пријавим за неке клаамфе и кутију јексера, лафе, а он мени тако — луп, па изволени, правац контроли из књиговодства — тај и тај је здипио и утопио, ја? ја, бре? шта здипио? Кад те пљунем, коме! Па ја не бих ни на мртва стао. Али то му је, не написан никад човек на све, околиности ме ухватила и шта ти причам — три месеца дуваже, а зашто, све због душевности, лафе, јер да сам ја први откуцао, њему би се исто десило, а не мени, али то ти је, у данашње време, не остаје човеку друго него прво, лафе, цимни цинк, иначе ти шатрунба не гине, пази шта сам ти шапнуо и запамти: откуцај први и глава те неће заболети.

Тома је такође устао, погледао је у јахача на вампиру и, просто, дах му стао. Добио је двобанак за испомоћ онима код казана, више можда за причу о свегом дервишу ћуталици и, срећан, пре пола сата сео у кафану као човек. А његов слушацац (срећан ли је ноћас) трећу шљивку њему и његовој будућој жени зове и јон је толико радостан (била је она хармони-кашица некад, у оркестру) па се смијуљиво свилењачки, али утом баш претрну: препознао је крваво лице Рсавца из свих шест поплава у једној, како, утеравши *вампира* (очигледно је то био он) у задимљену топлоту кафане, победоносно звекну гласом пред шанк као некадашњим гиздавим талиром:

— Другови...

Неко обори чашу, али су га зачас ућутала два-три мукла, претећа баса у дну:

— Завежи!

— Пст!

— Свињо!

Вук је сјахао са прилике забуњене у заблаћени и закрпљени креветски чаршав (сад се то добро видело). Сви су видели још како га је неколико пута пљеснуо чак пријатељски по плећима.

— Вампир, другови! — мирно и скоро немарно рече Вук, али се не насмеја, што је Томи нарочито било чудно, јер се баш то могло очекивати од Вука кад грати, будући да му је сад лице било јако радосно, и то је тако нагло постало у тренутку кад је сјахао. Томи се чинило да је то зато што га је Рсавчев поглед шлајфнуо у брзом лету преко људских глава: скоро један после поноћи, кад се не приличи, на првом

месту Томи, пролетеру и комунисти од пре пијаног Христа, да седи, по Рсавцу, у кафани, с обзиром на све што их сутра чека. Било је све јасно: биће грађе! И било јасно — довео је вампира мени, јер сам тамо у кесону, док смо узимали притисак, причао о неким гробљима и вампирима место да ћутим и да се као материјалиста стидим. (Зна ли и да је причао околу, код казана, где такве приче сада слушају?) (И где све није причао!) И не само ти, Томо, и сви они други — чинило се Томи да је рекао бич његовог погледа којим је Вук у стању човека да прецикује — исти су пропуст учинили. Знао је, ипак, многи други поједини које би га видео не би толико наљутили Рсавца својим присуством као Тома, нешто што га је Рсавец ценно и волео, а нешто и због тога што је био према њему, члану екипе, строжи него према другима, а и због јутрошњег причања, јер он мене цени и, стварно, поштује он мене и због мене је и решио (било му је јасно) да по сваку цену неспавања улови вампира и приведе га у кафану пред Тому, кад неће лепим да схвати значај очигледне пропаганде на људском примеру. И сад је чика Тома (поче од страха себи да тепа) очекивао да Вук почне да га пред свима гди и да га, читајући му вакелу, испрескаче на пасја кола пред свима: Не постоје духови, ни вампири, Томо. (А као, ето, некако ипак постоје, кад већ причате. Затркао сам га како ножем буши вреће с брзовезујућим. Он је то, по наговору непријатеља, против наше плате и учинка рада чинио.) Ето вам га. Радите с њим шта хоћете, место да ту седите, у том нужнику. Кад нећете свој хлебач радије да браните. Обашка, поплава на прагу. (Вампир — сви су то видели — поче нешто, али га Рсавец зачас смири, на шта су се сви насмејали први пут, јер и јесте било смешно: вампир као хоће нешто да каже, а наш га Вук звекну преко лабрије и нашем ти вампирину викну једно звонко кушче преко шперклапе.) (Па он ме је и први питао има ли у Бразилу вампира који бућеларе из ценова ваде, само да би ме после зафркнуо, сад пред свима.)

Не гледајући више у људе, Вук, који је упитао само »има ли ту неки покрадени да потврди је ли то тај што краде«, окренуо се сад вампиру и ухватио га чврсто за мишицу.

— Викни »ху«! — нареди му, а како се вампир нећкао, Вук га продрмуса: — Хајде да чујем како си плашио људе?

— Хууу! — учини безвољно вампир и замлатара слободном руком — али за бетон...

— Куш! — нареди Рсавец једним каменним, безличним гласом и одмах затим окрену публицу лице које као да ипак није очекивало аплауз после успеле тачке. Вампир то, када, осети и поче да се нећка, но он га ћутке притисну за мишицу гвозденим прстима и примети, погледавши га искоса, да се птичици чаршав био прилепно за чело: знојн се, птица!

— Хууу! — учини савесније забуљена прилика на нову команду, не видећи да су се, ма колико то било глупо, неколицина тргнула уплашено и да су баш та иста неколицина, нешто касније, хтела ударцима да освете свој страх. Вуку није промакао тај њихов празноверни маскирани страх и зато понови исту тачку упркос помешаном осећању неке непријатности, чак стида, који су га (већ неко време) обузимали наизменице. Овог пута су се они исти разметљиво закикотали. А један младић у вишњевеј беретки устаде припит и побе стиснутих песница према вампиру.

— Шта је? — упита га Вук грубо кад овај стиже посрћући. Он хтеде да десном руком склони Рсавца и левом да звизне вампира.

Али Вук то не дозволи. Нареди кратко: »Одбиј!« и лаким покретом одгурне од себе младића који се свали на неке људе, али ови то нису узели сувише срцу. Комешање потраје и прође. Многи су се били придигли да ударе, али било је још прерано. Требао им је најпре читати незапамћену вакелу.

— Објасни овде пред свима — обрати се Вук (жалећи што је морало тако бити) опет забуљеноме — зашто си одлучио да изводиш вампира? И реци...

Очито је журно и свакако није прежално што је одгурнуо младића коме је, уосталом, сам помогао да се подигне, извињавајући се преко њега и седећима око стола: »Извини, друг!« и дотаче прстом крај штита на качкету. Али на оно његово последње питање двојица су се смешљивих насмејали унапред и чак нагнули да боље чују вампиров одговор. Неколицина у дну сале чак запљескаше.

— А сад реци! — притисну га за мишку — ко те наговорио? Другови — окрену се Вук опет бараџи. Ифки су пола лица помериле огромне очи увис и устрани, а другу половину правиле отворене, сочне, крваво упијајуће мишићаве усне. Али и све су остале главе биле напетнуто окренуте према чаршаву који је, припвизи се уз његово овлажено (од зноја) лице, сад подрхтавао од тешко узнемиреног дисања.

— Он је, чули сте — обрати се поново кафани — неке од наших опљачкао! Није га било стид раднички новац да краде. Ваш новац, који знам и ја с каквом се муком зарађује. (Чудно се Тома: први пут Вук као да милости има према туђем па и свом, изгледа, зноју.) Ако је неко од тих опљачканих другова у сали, нека приђе.

Неки се младић лево крај дашчаног зида неодлучно придвиже, али Вук се већ опет био окренуо вампиру и, повећавајући притисак на његову све неотпорнију мишницу, шапугао:

— Говори! Ниси заборавио српски! И скидај тај чаршав!

Како је забуљени стао одједном да показује (из страха) (из самоодбрамбених пробудених рефлекса) све мање воље да добровољно слуша наређење, Рсавец диже хитро руку, да би му једним бритким покретом стргнуо чаршав с главе. Али пре но што му га дланом дотаче, овлажени чаршав склизну сам од себе и то тако да се прво непријатно указа сува, избушена тиква привезана преко феса канапом све до испод браде (за коју, док се указивала, ниси знао да ли је мртва кост, протеза, или звер са Марса) па тек онда изубијано, блатом и крваву испрљано лице с малим, бледим очицама које нису престајале уплашено да трепћу, и, смирене после, нагло да, ширећи зенице, откривају све више укочене, стакласте, пожутеле беоњаче. Но у том отпоче да се дешава и нешто сасвим, сасвим непредвиђено. Тумифицирано лице, које ионако није личило више ни на шта, преста да подсећа на тумифицирано лице, на то ни на шта, а искривљена уста, већ у неочекиваном грчу, узалуд су хватала зрака. Окренут још увек према касиру који је равнодушно пуцкетао прстима, вампир се трудио да удахне, док се чинило да касир крај којег је седео

пуцкетањем зове неког непостојећег келнера, али вампир, све изврнутијим беоњачама, као огромни ружичапутан положен да спава, грзајима свих мишића, вампир је, чинило се Томи, покушавао узалуд да удахне што јаче, и, очајан што не може, љут, стао нагло да пенуши, пљувачка му се изли као бљевањак низ браду међу све светлוצавије дрхтаво злато дахира, и он, вампир, модар већ, подиже руку према беоњачама; само оне као да су биле јаче, отежале, претегле су наједном, повукле га наниже у несвест у коју се сруши, поскочивши, сунувши целим телом увис као рањени зец. И онесвешћен деловао је неугодно, изазивајући сад наједном сажаљење а не табацијску преузимљивост којој се Вук малопре супротставио, сматрајући да ствар још није сазрела за то сад упропашћено масовно линчовање које је потајно прижељкивао ради циља коме се коначно посветио, сматрајући још пре два сата да ће читав тај његов ризикантни потхват само у случају да вампира разнесу на комаде постићи пуни пропагандни успех. Али јадне, ритаве платнене летње још гаће допирале су падавничару (који се на црном кафанском поду грчио) до пола листова закорелих у прљавштину и мокро још блато (а велики изрези са стране нису имали цепове, тако да су му сад, због учкура разлабављеног за време туче крај воде и на цести, откривали, гледано са стране, чупу немоћних бледих длака и бедни црни чварак из профила, жалостан у неагресивности) (док је сва снага била пребачена на остале удове који су се грчили и зубе што су ужасно шкрипали) (а два вепровска очњака вирила су тек сад из бркова некако бестидно а изливашно разголићена).

— На њега! — викнуо је пре тога неко. Али вампир је већ био треснуо и сад су се тројица-четворица, после кратког унезвереног колебања, баџили вампиру на руке, да му помогну, не да га разнесу, док је Тома, попевши се на столицу викао: »Пазите, људи, да нас случајно не шчепа за кесу«.

Још неуједначеније црвено је сад било лице вампира, црвено а попрскано као неким поткожно жутиим легицама, чинило се Рсавцу, очајном ионако што је сасвим промашио ефекат, и место мржње која ће разнеги непријатеља и успоставити нове, трајније

везе између њега и учесника у томе, везе тако нужне уочи поплаве, што ће, слутио је, бити ужасна и превазићи све досад, Баво је подвалио и изазивао опште сажаљење.

Све је било другачије и непредвиђеније. Требало је затим измислити нешто, контрирати и пресећи тај вал гуге из солидарности коју код свих људи (и њега чак) аутоматски још увек изазива беда, слабост и болест других.

А хтео је (зато је и одурнуо пожутелог младића у вишњевој беретки) (као да све то није могао предосетити) да му само задигне чаршав тек голико колело је потребно да би се запалиле свеће у тикви и виделе од чега су то начињене оне страшне вампирове очи »што пламен бљују«.

Сада се Жића приближавао, пробијајући се између густо поређаних чамових столова непокривених чаршавима, или покривених винилским, подераним већ муншемама; Вук је гледао у публику неспособан да се помери, мучен жељом да сам притекне у помоћ вампиру који се грчио у нападима падавице (што је прво и хтео, пошао да учини, али се задржао — било би преглупо и неуверљиво). Па ипак не одоле. Спусти се, чучну и како се лева Ахметова рука баш отела једном од оних који су је држали (накривљених претходно вином и ракијом, па према њома и онемоћалих), он се баци на њу, зграби је, згрчену као канцу у лету, врати је с напором и притисну на под. (Али и да нисам чувао ефекте, десило би се исто! пресече га одједном.) (То је све зато што сам очекивао да ће ови да навале) (били су му сви одреда криви) (да осете оно што бих и ја, да ми је неко сервирао вампира на тањиру) (ја бих га живог појео, овако гнусно запањеног као пуж кад забалави и заслини, овако прљавог бих га са све кости искрцао, а ови га сада жале) (и, што је најгоре — заједно са мном.)

Жића је најзад стигао, али је, не гледајући у шефа екшне прве смене, почео пословно као никад да преврћући по џеповима као да нешто тражи, гледа у човека који се грчио.

Ја бих га и таквог на поду премлатио, а ови неће — мислио је, притискујући руку што се отимала а они га жале (њима он није мрзак јер им је класни

инстинкт одумро, мислио је опустошен у себи, растужен и сам) и не виде у њему непријатеља кога не престаје да одњивљује сељачка стихија. Слепци, шкргутао је, не примећујући како му се мржња све више пребацује са све смиреннијег и онеспешнијег вампира на кафану, на те ципове накресане што треба да буду неки вајни пролетери. Еј, пролетери. Марксови. И већ је закључивао да је то банда непријатеља и већ се сећао да неки од њих (Тома) називају ову бараку *Домом културе* (у шали? покуша да ублажи пресуду), кад се одонуд од касе подиже један глас:

— Људи, шта то значи?

Вампир је сада лежао као мртав (днсао је хрипаво и његове кокошије разголићене груди, обузете неким ретким правим, однекуд исполненим длакама, дизале су му се и спуштале и људи који су га дотле држали почели су се, обеспошљени, да дижу полако с пода, унезверени некако и тајанственији некако) јер су још осећали у празним рукама оне малочашње грчеве и отпоре, ону чудну десетоструку снагу коју је садржавала бедно никакво људско тело).

Не треба чекати! помислио је раније већ, пре но што је вампир пао, пре но што је одурнуо младића онда кад је добио пијани аплауз и одједном сасвим неочекивано чуо себе како прича, и то гласом извикивача пред циркуском шатром (осећао је да му таква глас не пристаје јер му, прво и прво, сам не верује, па како ће му онда други?) (поготово они који су се враћали својим столовима и још му били окренути леђима погрбљеним као сумња), да прича како се сусрео први пут са вампиром у мочвари и како му побегао (прескочио је оно што је преходило: »Има их три врсте...«) (оно што је намерно причао преко Томе) па га стао после да чека, лови, намешта му заседе (прескочио је опет оно о страху, уверен још од раније да ће му прича боље да упали ако каже да се и сам плаши — биће им ближњи!), док га најзад није, упркос свом страху, али захваљујући свести, и ухватио. Жића, који се био сагнуо само над вампиром и после ћутке врагио и сео, почео је опет да се диже, искривљене горње усне што му никад није прекривала све секутиће (као да је неки даљи род вампиру) и гледао једини саучеснички у Вука и његову пред-

ставу. Поново усправљен, грљао је не размишљајући леву песницу о десни длан и Вук је одједном почео да га гледа, и, не прекидајући своју причу, почео да мисли да се то Жића колеба да ли да му непозван понуди своје услуге (какве?), можда би требало изнети вампира напоље, немогуће је то, он лежи као мртав а ја над њим митингујем против њега (а као мртав лежим), па, иако је знао да је Жића кафански кавгација, не прекиде други део свог излагања, него га заврши и пређе на наравоученије, то јест, поче да грди људе који су по сву ноћ банче, па их онда лако на повратку могу да опљачкају такви непријатељи народа (опет осети да је погрешно) (или нешто са светлосћу није било у реду?) (не, по очима је то осетио — по очима које су се обориле све у један мах) (а кад су то сви у исти мах учинили, осетио се мањак светлости за читава два вага). А резултат шљокарења? Суградан, уместо да дају све од себе, сви само ошљаре на раду и вуку се као пометине...

— Ахмет је, одмах сам га препознао! — шапну Тома својој старој кад се спусти са столице и седе лепо за свој сто. И окрену се касиру:

— А чим ти њему кврц-кврц — он паде!

Вук не смеде да себи призна да је промашио дозвољавајући да сви сад гледају у Жићу, који с изразом изазивачким устаје; још крај свог стола стоји, шкљњи дрско у Рсавца, као да тек што није нешто заустину.

— Имаш ли и ти нешто да кажеш? — упита Жићу, који се с једним неодређеним осмехом сад нагнуо целом телесином напред, према Вуку, чије је све изговорене ту речи једини, изгледало је и Вуку сад, узимао као разлог за свађу. (Ма шта ми је, до-бавола. Можда хоће да штосне само.) (Бити спреман.) (Ма не, и он је неутралан.)

— Како да немам! — као да једва дочека огромни Жића Гром, али се не помери с места. — Реч је о вампиру! — Преста да грља песницу о оборени длан десне руке. Вук се лецну као да је опет нешто забрљао. Не. Није овог пута погрешно, мада му је наједном постало јасно шта то овај цин хоће, иако не и зашто баш то хоће.

— Молим те! — јави се угом и Тома, опет са столице — био сам раније и у Бразилији и видео вампира. Овај нема везе. Прави је вампир као слепи миш, само много већи — као голуб превртач, али он се, људи, смеје кад напада и онај у Бразилији пући усне као профукљача пре но што зубима прегризе, коњу на пример, жилицу неку и почне крв да му сиса. А ово је човек, а човек, зна се, воли туђе да дигне, више но бога да види.

— Добро, Томо! Добро! — поче Вук, коме је бивало све непријатније.

— Без врећања! — промрмља неодређено Жића и обори главу на прса.

— Не треба врећати! — потврди Вук помирљиво, али брзо — хтео бих само још да кажем да ту има вас који пијете из ноћи у ноћ и трошите паре на упропашћавање себе, а овакви то искоришћују.

— Не врећај! — викну Жића, и тек овог пута се јасно Вуку учини да овај тикван уопште није ни био неутралан. И да су сви против њега! учинило му се у исти мах. — Има ту и женског народа! — објасни Жића Гром, још не полазећи с места. Стајао је сад усправан, али оборене главе, биковски тврда чела. Вук се осмехну и продужи:

— Да вам је, другови, свест уздигнутија и виша, не бих ја тако сам морао...

— Пусти то! — добаци неко с леђа — од високе свести вртоглавица хвата.

— Сви главе под сто! — дрекну неочекивано Жића што је игда могао. Вратне жиле му искочиле, а глава му стаде да се окреће лево и десно, као да га то нешто почела да жуљи кошуља раздрљена и без кратне.

— Под сто! — дрекну још једном — никог да не видим да вирне за време трајања представе.

Први се Тома подвуче под сто. Смешкао се као да се то заједно с башцем и осталима заваачи зато под сто што му се самом прохтело. Поред младића за Томиним столом, зачас се очистили и остали, око Жићиног. Сви што су сад чучали између дрвених ногу, радознано су, као троглаве и четвороглаве корњаче, провиривали испод искоцаних мушема (где их је било) од пластичне масе.

— Хитро! Хитро! — плесну Жића длан о длан, све нестрпљивији. Преостали пожурише да га послушају, али многи, с тајанственим изразима људи који тиме испуњавају правила неке само њима знане игре: чинили су се весели — неописиво, смејали се, а неки су, пре но што су чучнули, задигли мало панталоне, због буга и због колена што ионако пребрзо испадају; неки су остављали чаше; неки их носили за собом, као да пијење под столом спада у правила те неразумљиво дивне игре, или је бар неко посебно, ником другом доли њима знано задовољство. Двојица су шеретски намигивали један другоме провиривши између дрвених ногу.

— Биће циркуса! — рече један.

— Биће грке! — додаде и други и сави се кад и сусед.

Белоглави касир је сад навикао (и зато тако одсућно) гледао како се до малочас пуна, тесна кафана, одједном испразнила, постала реба и већа одозго, а приземно се збила, смањила. Само да они код излазних врата не искористе гужву и не здмие пре но што плате рачун. Али, знао је; келнер, скрштених руку на грудима, леђима је притиснуо врата. На подијуму је стајала само Ифка не скидајући уплашене очи с громадног Жиће, који гороломно коракну једанпут-двапут према Рсавцу, па се предомисли, застаде, окрену се према Ифки и нагло уозбиљи. Није знао шта би. Али се сети. Цецну потом о пету, војнички отресито поздрави, и, као да извикује рапорт, добаци држећи укрупњени длан на слепоочници:

— Не бој се, пиле моје. С поштовањем те поздравља Жића Гром.

Окрену се затим, још увек војнички отресито, налево круг, обори главу и неким брзим корацима, неприродно ситним за његов раст, побе без израза на опуштеном лицу (али ипак с изразом мрзовољна човека који би још увек нешто нарочито важно да запита). Кад стиже до Вука, чак и започе тако, питањем, што је и био његов уобичајени начин изражавања: »Је ли, друг?«, али не застаде, као што ни не дорече шта га то занима, него из места замахну ручердом. Не удари у пуно, само окрзну Рсавца, који га је мирно, мада пажљиво, али врло безбрижно гле-

дао откакао му је Жића, налик на тамноцрвени градобитни облак подухваћен ветром, био пошао у сусрет. Хоће да се туче, било му је то некако јасно, но више му је од тога било јасно да не зна више зашто то хоће да се бије. Није схватао више то зашто хоће, и то му је, мора признати, било врло непријатно. Али осетио је, пре но што је могао да наслути у очима цина пред собом, ону сенку трзаја који пролеће скупљеним зеницама претходећи ударцу и, не размишљајући, извио се у страну! Али то је учинио тако ненапорно и вешто да је одмах узнемирио све сведоке који су радознано виркали испод столова, поготово кад су, не долазећи још себи од задивљеног изненађења, видели како тај иначе непријатно горопадни на раду Рсавец, кога су већ у машти замислили како љуби патос крај вампира, мрштећи се при том у себи не без заурадости што ће бити принуђени да сведоче против Жиће, будући да је Вук члан, но опет, не би могли да одоле себи и са задовољством не погледају тог уображеног Вука како од првог Жићиног ударца почиње да изводи леша на поду. Но Вук не само да није пао него се није ни уплашио (а због тога је и вредело, ако ни због чега другог, да искуси казну и да се простре), него је, одскочивши вешто у страну (где ли само покупи тај штос?), тако неочекивано навалио, а у исти мах тако неодољиво, да је некад морао бар као кафански човек и уопште човек од разуме се, учествовати у безброј локалних туча за које важи само једно правило: ако нећеш да ти-секу-уши-крпе-дупе у некој државној болници или у шагруњи, удри први и чим стигнеш. Најбоље сифоном.

И што је било најчудније (и најузнемирујуће), Рсавцу изгледа није сифон требао. Одскочив бритко у страну пред страховито звиждућим замахом из места који се слушати на њега (а завршио као шут испумпаном лоптом), засуо је Жићу Грома кишом брзих, немилосрдних (као да се свети за један други промашај) удараца; у плексус први пут (Жића је запрепашћен јекнуо и, испутивши ваздух, нагнуо се зачудо напред), у врх браде левом, па у груди (Жића се нагињао опет напред) кишом кратких, тачних; у плексус опет десном (нагнуо се напред), у један угао браде, двапут брзо, у центар браде, (затурио се уна-

зад, посрнуо), у грудни (Жића се нагињао опет напред) кишом кратких, тачних погодака у свашта и коленом у трбух. Сваки је ударац био звонак и чист, страховито стручан. Само двапут је јадни Жића Гром, изненађен и затечен, за то време дигао руке и го не да врати ударце него да одбрани друго око, па трбух, али ни то му није успело, него се одједном, повлачећи се уплашено уназад, с рукама пред лицем, саплео о празну столицу, и саплевши се пао. Остао је лежећи, без воље или снаге или храбрости да се дигне. И што је најлепше, пао је тачно тамо где су многи сведоци и љубитељи гуча замислили да ће видети Вука: одмах уз вампира.

Људи су се с неким увређеним изразима, отрежњени, почели да дижу испод столова. Нису више галамили. Гледали су у Вука с изразом криваца који очекују заслужену казну. Заборавили су на вампира који је, блед, покушавао да се дигне и седне, ошамућен још на поду између врата и првог стола. Рсавец није. Ставио је руке у џепове, погледао га, прогутао с гађењем сопствену пљувачку и наредио:

— Говори сад!

— Хоћу! — као да прошапута и миш јабучице вино му се увис под најжежом кожом дугог крушкастог врата, па дошавши до невидљивог краја, уверен да излаза ни ту нема сјурни се очајно опет наниже, награшке, не остављајући себи ни толико времена да се тамо под кожом окрене. Но допрев и дну до краја, уплашена јабучица му се трже, одскочи још једном и напипа своје лежиште на сред врата, смири се.

— Зашто си навлачио чаршав и изводио вампира?

Вампир је ћутао, бојао се да каже, али и бојао се да ће га овај пред свима сад изударати ако не призна.

— Ради пљачке?

Ћутао је, шта на то да одговори?

— Из политичких разлога онда?

Вампир се још више уплаши.

— Не! — загрца — ради новаца!

Неко се насмеја заразно. Веселе жабице праснуше на све стране по бараци. Многи су укресали да је вампиру лакше рећи да је радио шта је радио

ради новца, а не ради пљачке, па им се та његова брига о олакшавајућим околностима у таквом једном часу учинила депласирано смешном и увредљивом, због чега су осећали да почињу да се поново љуте на тог блесавка и шепртљу. Само, овог пута нико не запљеска, иако се неко кратко и нервозно насмејао.

Лед је био пробијен тиме. Нешто касније, смех опет одјекну с разних страна; углавном исте суве неке подврсте.

— Слушај! — окрену му се Рсавец, опет сигуран, срећан што побеђује људе који су се, сад на његовој страни, смејали, навикли већ и отврднели на сељаков бедни изглед мученика, пре неголи мучитеља, какав им се на почетку забуљен учинио, а камоли онда кад му је Вук скинуо чаршав, а он добио напад падавице. Људи су се сад смејали неодољиво, чак им је и Вук, иако главни, и мандов број један, изгледао сад смешан са својим покушајима да натера тог узнемиреног од страха делију да нешто призна као да је то сад игра кад је све јасно, све, чак и падавица — обична намештаљка, нисмо глумани. Други су се, мањи шатровци од ових, ипак забављали славно, нарочито кад се Жића диже с патоса и оборене главе изиђе, не осврћући се на келнера који истрча за њим да наплати. И нарочито кад младић у вишњевој беретки устаде опет од стола и пришавши вампиру који је стајао блед, удари га ногом у цеваницу. Вампир се сави, а младић се окренуо сали и викнуо: »Клања се, видите, али паре не враћа«. Сви праснуше у смех и многи побоше, истовремено да понове ниски, али, ето, дозвољени ударац. Вук је стајао облачан, ни радостан, ни не, само уморан. Гледао је неодлучно у те покрете који су значили успех. Само му се то што је недељу дана припремао тако пажљиво није одједном више свиђало. И не само да се није свиђало, него му се и гадало: преслаботиња, пребезопасан тај непријатељ, препоражен. А опет није имао снаге да те покрете заустави, искупише навикао да их замишља и очекује, мада су му се почињали да гаде ти подли ударци баканцама у цеванице, ти шамари што су почели да пљуште и, уопште, тај вампир који се опет срушио (од удараца) и све то што је изгледало тако другачије од оног што је лепо и смело хтео и желео,

видећи јасно сада како том клатежу класна свест не обасјава смислом мутна чела, него батињање једног јадника. Говор би требало да им опет одржи. А не то да дозвољава. Не то. Не тако. Линчовање вампира није да није предвиђао, али требало је да се догоди брзо као сев муње, и то вани (а не у кафани) (и то при покушају бекства у мраку, не ту под сијалницама).

— Станите! — диже руке и сав се испрси испред вампира, поново палог. Али истовремено из дна баре, од келнераја, неко завика силовитије од њега, убеђено:

— Напоље!

Вук први, и без речи још, примети касира који се докотрљао на својој столици до пећи и једним још нелегалним покретом руке открио пагљике одсечених скоро до кука ногу с којих је дигао ћебе и који су, онакви (знао их је), ружичасти и прљави, изазивали гађење (као малочас падавица).

— То си ти направио! — цикао је касир — људи, он је мене унаказио. И није му доста. Сад би опет хтео да убија. И то вашим рукама. Не будите будале, људи. Он је све сам то удесио. Наговарао је људе да се огрну у чаршаве и вас плаше кад се враћате из кафане.

— Лажеш! — намршти се Вук и пође према касиру.

— Богаља хоћеш да бијеш? Богаља? — цикао је Белоглави. — У помоћ, људи.

Вук је застао. Није му ни на крај памети било да касира удари.

— Напоље! — прихвати неки који нису догле учествовали у тучи вампира.

Сва срећа што Вук, који је већ био онемоћао од победе, сад пред коначним поразом, доби снагу да се противи.

— Нек призна прво — викну Вук не окрећући се Белоглавом — нек призна све!

— Па? — учини касир јетко, и дода — шта се то тебе тиче?

Вук му се окрену нагло: Учинио му се да је чуо онај обични крик којим је тад крикнуо будући касир, онај танки глас који је отац за Вука постао лик бола и несреће. — Ти знаш све што ти и ја знамо.

— И? — избечи се округлим, црвеним дужицама албиноса. — Боли ме, да знаш. Ништа ми не можеш. Али ја тражим да одмах издимиш одавде. Ово је кафана, а не синдикални дом. Тамо држи предавања ако хоћеш, овде се само слуша песма и пије. А што се тиче ометања у нашем законом дозвољеном раду, и туче у кафани, о том потом.

— На којој си се страни борио, је ли, Белоглави? — упита Вук не очекујући одговор.

— На обе! — одврати дрско Белоглави, казујући пуну истину. — А сад марш одавде! — и залете се својим колницима према Вуку који их мирно заустави покретом руке и упита:

— А кад си на обе, што се ниси покајао, него си и ти неко време изводио вампира у мочвари?

— Ја мрзим такве. И имам права. Овде сам на реци рођен. Напоље! — дрекну и енергично окрену главу према примашу, плесну обема рукама.

— Музика!

— Воде! — завапи Ахмет.

— Тако? — учини Вук опет беспомоћан, не због реченог, него због нечег што га је у гласу касира подсетило на себе, али предатног, кад је сам био слабији и тако храбро безобзиран. Лепота! помисли. Али и она исто је на страни слабијих, и одлучи: Поново! Та реч му врати самопоуздање и врати нешто одавно изгубљено, сад нађено, нешто тако драгоцено да му се све што је досад урадио чинило гаупошћу и ни помена вредном сигницом, према оном што је, сазнато нагло, постало наједном он цео и нађена срећа.

— Тако! — одбруси му касир, али то све није више било важно.

— Воде! — завапи вампир — још.

— Добро! — рече стари Рсавиц, не овај који је овог часа нешто сазнао. И стари је Вук настављао да говори: — Ти си бар јасан случај. А вас, другови, позивам за сутра. Сви у синдикални дом. Чућете целу причу докраја и ваљаћете се од смеха. Сигуран сам да ће доћи сви они који не дувају у исти рог са реакцијом. О онима који не буду присутни, знаћемо шта треба мислити. А сад, воду, свеједно, може и шприцер.

Услужан, он га принесе Ахмету, који жедан попи и тек после погледе.

— Вино! — промуца.

— Вера ти забрањује?

— Дин!

— А крађу не забрањује? — насмеја се стари Вук после осталих — ето, другови, какав су лоповлук сви ти верски опијуми.

Али лице му није у том као ни у једном часу после или пре имало ону сугестивност којом глумци, и не само они, умеју да увере људе у истинитост свега што њихове речи уверавају да осећају. Остајало је као загочено у кошчатој кругосни једне гврде конструкције туђе осећањима. Само је Ифки то лице изгледало разумљиво и било присно. Умоболно крвави лаф учинио је све због ње, иако је ниједном није погледао. И Жића је све чинио због ње. И сви други, иако крију, сви сем Жиће који ју је и поздравно пред свима. Срце је вукао према Вуку који би јој скинуо с врата оног градосију с глобарском њушком. И сваког ко би покушао да се закачи за њен трамвај без билете. Осећала би се заштићена (што је уметницама још потребније него другим женама којима је то исто потребно) и запева пре но што Рсавац, рекавши нешто, појаха вампира, и, држећи у руци његов чаршав, који се вукао по поду, изиђе из кафане. Али памет је Ифки говорила да је плећати Вук човек уз којег једна певачица не може да буде срећна јер је он човек од другог, њој страног пута, као иностранство.

Била је сигурна да ће јој се, и премлаћен, Жића вратити.

Касније су му и то замерили. То што га је појахао. Нису чули кад је рекао: »А сад правац — Њорка!«

V

Раде остави слушалицу, али не диже главу: шта да се ради! Стварно, добро је што није ни ноћас отпутовао. Уздахну, протрља чланке леве руке о сто и опет уздахну. Ускоро настави да пише извештај.

Друг Стојан уђе пола сата касније, румен, миран, и сирого ушита обрвама:

— Шта је?

Мишко, који је стигао минут раније, диже се да га поздравли.

— Две нове ствари: ви то решите. Прво: синоћ је Рсавац уловио *вампира*. Шта с њим да радимо?

— С Вуком?

— С Ахметом Шушићем.

— По закону.

— Разумем. Али Рсавац је ујахао с њим у кафану и одржао митинг, завршен тучом.

— Чуо сам! — рече друг Стојан и насмеја се.

— Сем тога — рече Мишко, који се раскравио и брзо затим уозбиљно — сем тога Рсавац му је пре тога наредио да пробуши ножем две врећице с цементом.

— Је ли то све?

— Није — рече Мишко — наине, у вези с вампиром...

— Шта? — брецну се друг Стојан. Мишко уверљиво трепну неколико пута, обриса подланицом уста и рефериса врло одсечно:

— Из пет је села отишла јутрос делегација муслиманских првака у Срески комитет да се жали.

— Ма немој! — зачуди се друг Стојан и умири га одмах. — Нека љубиша ће их већ дочекати.

— Дабоме да хоће! — одахну Мишко.

Раде је гледао у друга Стојана, који после неког времена закључи:

— Остао сам синоћ, кад сам за то све дознао, да бих озбиљно укорио Вука. Сад нећу. Нека. Кад се ти типови тако брзо дижу против њега, значи да је имао донекле и право. Шта мисле? Да ми направе политичко питање од нечега што је, на крају крајева — ствар темперамента и, у најгорем случају — ситан скандал. Мислио сам да га изградим. Сад увиђам... Јесте, против заосталости се треба понекад борити и тако. Зар не?

— У реду! Слажем се! — рече Мишко дисциплиновано. — То је све. Засад. Само, натерао га силом да буши...

— Откад једном комунисти смета сила? Зар ни-
смо коначно силом узели власт да бисмо нагна-
ли људе да раде оно што треба?

— Да... Али, бршио је... штету чинио.

— Зашто? Да би теби олакшао посао. Хоћеш ли
коју, Мишко?

— Могао би једну ракију. С ногу. Чека ме нека
гужва тамо. Краба материјала. Зар сам?

— Ја не смем. А Раде пије.

— Не. Хвала!

Све што је рекао досад Раде! Мишко диже обрве.

— Живели! — рече Мишко и сам тргну. Обриса
затим уста, и поче да се рукује, брзо, запослено: све
је у реду, сад зна став. А Раде... Док је ту друг Сто-
јан, он се једини пита.

Таман се окренуо и пошао вратима, кад телефон,
међуградски, специјални. Срез. Мишко седе да чује.
Прво глас из слушалице:

— Љубиша овде. Јеси ли ти, Стојане?

— Јесам.

— Шта је то било код вас?

— Ништа нарочито.

— Како ништа нарочито кад сте ми направили
највећи политички белај откад сам ту. Дошла деле-
гација муслиманских првака.

— Зашто? Да протестују?

— Не, него се лепо распитују људи, ето их, ту
седе, у предсобљу, неће да макну док их не обавестим
је ли један Ахмет... Чекај Ахмет Шушић премлаћен
у кафани и после натеран да пије вино и томе
слично... Чекај... Ало, слушај. Је ли натеран да
јавно пије вино? Да, и грди веру.

Пауза.

— Не — рекао је Стојан — колико знам. То јест,
уопште није.

— Није?

— Није.

Пауза.

Па ће опет Љубиша.

— Упорно тврде да јесте. У сваком случају гуча
и премлаћивање постоји.

— Постоји.

— Ко је та јуначина?

Пауза код Љубише.

— Па је ли он још увек члан партије?

— Јесте.

— Да си га одмах искључио. Сместа. Разумеш?

— Разумем.

— Састанак одмах закажи.

— Сад је у кесону. После подне тек може саста-
нак. Сем тога...

— Слушај шта ти кажем. Пре подне, после подне,
мени је свеједно. Хоћу једно. Да се искључи гад који
нам ни објективно... разумеш... Морам да ствар
пренесем у Београд. Јер и оданде... И да ме изве-
стиш о учињеном. Бићу вечерас у девет у канцела-
рији. Или... Имаш ли цип? (Стојан стави руку на
бубрег.) Дођи одмах.

— У реду, Љубиша!

Окрену се Радегу.

— Јеси ли чуо? И другови из Београда...

— Чуо. Седнимо на цип. Љубиши да објаснимо
ствари. Не може то тако са старим једним борцем
и предатним скојевцем! »Истерај!...«

Где, ти будућег! помисли Мишко, у недоумици ко
је у праву: Љубиша или Стојан с Радетом.

— Шта не може?

Стојан се намршти, не преста да се смеши, само
се мало уозбиљи и исправи. Исто тако мирно као и
до малочас настави:

— Показаћу ја њему како се бацају Партији
клипке под точкове. Ја знам шта је наш посао овде.
Али он није ништа што се одговорности тиче у поре-
бењу с оним који обављају другови из Среског.

Мишко је ћутао и гледао у под. Дабоме. Стојан је
с Љубишом, а не с Радетом. Дисциплиновано се сло-
жио одмах појмивши већ на основу Стојанових одго-
вора преко телефона све Љубишине директиве. Да-
боме. Раде греша. Мишко га мрко одмери. Али Стојан
пружи руку, стави је Радегу на раме (ону руку којом
се обично држао за бубрег).

— Не мисли да сам ишта смео с ума од оног што
сам малочас рекао. Али баш зато. Шта значе карак-
тери и остало према савести. А ми смо људи свести.
Ту је. Није то рачун, него несребични интерес. Кад
неко мисли да сме себи да дозволи луксуз да ми због

свог темперамента и осталих такозваних неукротивости изводи неку своју посебну линију, мимо Партије, онда ја... ја устајем. И не мислим да ја узимам на себе ту сивар из дисциплине. Ја ћу из задовољства. Чисте савести да га данас после подне избацити. Било ми је до малочас криво. Колебао сам се. Измишљао разлоге њему у прилог. Видео си.

— Да. Нису били нетачни.

— Баш зато.

— Што?

— Баш зато ћу да га избацити. У нашем је то интересу.

Прекиде се и упита:

— Ти мислиш да сам пакостан, злурад.

— Не мислим.

— Веруј ми. Ради се о другом. Знам га одавно.

Из рата. Волим га. И ја ћу да ти кажем шта ће бити. Биће посечен. Патиће као нико његов. Беснети неће. Повући ће се у себе као медвед зими у пећину и прокуњаће. Можда дуго. Три месеца... Пола године... Можда ће се два-три пута опити, потући. Али нека дође до прве зује, он ће се вратити себи. Чиниће чуда. Јер је одан. Хоћу да кажем: јер је то што смо. Само је у понечем преживео. У начину осећања... мишљења. У начину на који прима догађаје и реагује на њих. Ту је код њега дошло до застоја и неприлагођавања. Мени је жао што нећу бити ту да га видим тада. Задивиће све. И не ми из бироа, ванпартијци ће тражити да га примимо. И примићемо га. За шест месеци. Више који дан или мање. Зависи.

— Ако тако не буде?

— Не знам ја Мусу Кесецију, али Рсавца знам напамет. Као себе. Као тебе. И ти и ја би тако исто поступили да нас задеси несрећа...

— Каква несрећа?

— Објективно да штетимо ствари којој субјективно најбоље хоћемо. Мислиш ли да сам личан и зао?

Раде скупи сву храброст.

— Не слажем се да си личан, али мислим да олако пристајеш да учиниш нешто само зато што су ти телефонирали.

Друг Стојан зажмури прво, па уздахну:

— Зар би ме болело оно што немам да сам бескичмењак какав мислиш да сам? Али то је једини начин да га поправимо. Кад би било друго, ја бих био за други. Отуд задовољство с којим ћу га искључити данас по подне. Искључићу га да бих га натерао да промисли, да схвати, да ухвати корак с нама, с временом. Да схвати да човек какав је комунист мора да надвлада и своју природу. Он то није чинио досад. Није му требало. Његова се природа подударала с потребама тренутка. Показала се дораслом ситуацији. Није више. Ако је борац, још увек, не смета, савиће се. Хоће, убеђен сам... Млад је он.

— Не разумем те сад. Он није више тако млад.

— Он? Борац да није млад? Па ко је онда млад, човече? Да није обично дете? Запамти, комунисти су увек млади. Уопште. Добри борци. И они никад не умиру. Само гину. А то смрт и није.

— Него шта је?

Мишко се чудило Радеговим питањима. Или је збуњен много или недорастао.

— Дужност. Скапавање на дужности. Шта мислиш, да ја не бих волео да сам погинуо у јуришу место што петљам с гађицама, мензама, бетоном и са величином застава за народне празнике? Није сваком борцу дато да ефектно умре. Треба бити скроман. Борци и не маре за ефектне смрти...

Устаде после Радега који промуца:

— Да не мислиш... — закључи као да ставља гачку.

Стојан слеже раменима и продужи прекинуту реченицу:

— ...кад нису потребне више ствари за коју гину. Закажи састанак.

Мишко изиђе с Радегом.

Стојан оста у фотељи, непомичан. Уморан. Сву ноћ није тренуо.

VI

Ушавши тог јутра — четвртак је био, као и онда кад је отпутовала што је био четвртак, али седмицу касније (шта је то касније, шта раније за мисли без заласка?), ушавши у лимену и бетонску комору кесона, спусти се пркосно, ведар, на летвичасту под и одмах заспа. Стигао је да се уплаши нечега што је долазило — снова. Бојао их се, јер је знао да ће да сања све прошле ствари, али не онакве какве су се некад десиле, него комбиноване са немогућим. То га је мање чудило од чињенице да у последње време редовно сања. Од превеликог умора. Од узнемирености? Зашто би био немиран, кад је и згабен и срећан. Али не памти кад му се десило да тако заредом сања. И све саме блесавлуке. Не би знао рећи зашто, али то сањање га је узнемиравало (није постао празноверан, ваљда); осећао је да су ти његови снови нека врста унутрашње труни песка у шкољци свести, душе, бавола, које и луче тај сувишни тној из њега, у нормалној самоодбрамбеној жељи да успостави неку прекинуту равнотежу и све што је нужно, да би и даље радио онако како он воли да ради. Зато је, можда, и покушао да изиђе из тог пустиг поља које је једно опасно лукавство, не зна чије. Иако је равно, бескрајно, и допире са свих страна до видика, зна да оно престаје одмах иза круга који чине небо и земља, јасно му је, венчани бурмом котлине. Према томе, то је мишоловка! каже себи. Превелика за њега, уловљеног миша. Али он зна да и одавде има излаза као и из свих шарадских лавирината. Решења су само у идућем броју. Али шта је идући број за питања која му изградња поставља? Добро. Већ је идући број: излаза има ли? Како га наћи кад свака стаза води некамо другде полазећи из тачке у којој он стоји још затворених очију. Није да није покушао да открије право решење. Узалуд. Одлучује зато да се заврти неколико пута око себе. Што чини, и насумце полази. Почетак није важан колико истрајност помоћу које се путем могу да учврсте несолидне, па чак и погрешне полазне претпоставке. Истрајати! понови себи полазећи поред стаза замки, које не воде никуд или некуд где не треба.

Где то не треба? Другу Стојану или Томи? Радету или напуштеној сељачкој кући? А где треба? Другу Стојану или Рими, Белоглавом или Гути? Радету? Плавши, можда? Или Ахмету Шушићу?

Њему? Зашто?

Сада му је јасно да је пошао њему. Поуздано то зна. Сећање не vara. Препознаје своје трагове у све мекшем тлу мочвари, одакле избија на требен насипа, угледа реку са шумарком, поред гробљанских нишана, и изненада стиже у заселак с посеченим и трактором ишчупаним орасима које није тражио. Пред првим прагом угледао је Ахмета који се траго; али одмах и помакао у страну, начинивши му место крај себе. (Не љути се!) Добро је! Било му је мило што га признаје за свог, за слабијег! помислио је спуштајући се на орахов пањ крај њега. Међутим, једно му је одмах стало да смета: Ахмет није дизао поглед с реке, што је протицала на осамдесет корака ниже, оплакујући леп, низак, још нетакнут воћњак.

— Не љутиш ли се на мене? — упита га.

— Било па прошло. Људи смо.

Бугали су, пушили. Дим му се лепо за ретке, кошчате длаке, скоро без боје.

— Што гледаш у реку?

— Тече — рече полако.

— Хоћеш ли... (слага непромишљено) хоћеш ли да радиш са мном у екипи? Радим у кесону. Хоћеш ли?

— Ако нареде.

— Нико неће ништа да нареди. Хтео бих да се зближимо.

— Разговараћемо и овако. Људи смо.

— Боље би било пријатељевати.

— Чему?

— Кад нам већ рад пријатељује, требало би и ми.

Опет се загледа у реку, и Вук примети да је сва обузета јатима патака. Уплаши се да то не значи нешто. Љут је, закључи, љут је што сам изабрао њега нејаког. Мисли да сам га бирао. Не зна да је удица бачена насумце. Мене не може кривити што је он први трзнуо. Волео бих да је то био неко други, снажнији, борбенији. Али мужјаци су пивали иза женки хватајући неспретним кљуном јаја што су оне изно-

силе из себе пловести као да то не чине. Вук је био уверен да је негде погрешно.

— Где? Кад? На ком месту?

Размишљајући, није ни осетио да је њихов разговор сасвим замро. Ахмет је одговарао кратко. И само упитан.

— Колико ти је година?

— Питај реку! — одговори немарно. Вук нехотице погледа у воду и не препозна је. Постала је истовремено провиднија и гушћа, сва од неке течне пластичне масе проткане белим жилама што су пулсирале и тим дамарањем покретале струју низводно.

— Беланце! — објасни Ахмет.

— Те жиле? — чудно се Вук.

Сељак уздахну и погврди. Вук навали опет, али с неким чудним осећањем кривике:

— Волео бих да заједно радимо. Никако не можемо да дођемо до темеља за последњи сектор загата. — Уплашено викну: Не, дошли смо! Како да заборавим то? — али није нико чуо његов глас. Понуди га зато ћукче дуваном, запали и сам цигарету, отпуњујући са усне и дода с нагласком: — Више се зарађује у кесону.

Сељак одврати брзо, као немарно.

— Доста ја зарађујем и крампањем. Али од зараде до сита грбуха гладна се пустиња прострла.

— Ако будеш са мном, постаћеш прави радник. Сељак је ионако леш. Што чуваш то своје полутанство? Пресели се к нама, у колонију. Па ћу те научити да рониш. Добијаћеш три наднице за једну смену.

— Нико мој није ронио откад је ове реке. И с разлогом.

— С каквим разлогом?

— Оне су и морима што и млеко деци, а камоли нама.

Ахмет опет погледа у реку сву прошарану белим жилама од посутог беланца згрушаног у нечитак смицао упркос таласању.

— Мора су већа од река.

— То није разлог да им се млеко загати. Свако је већи од мајке, старији од оца.

Вук застаде јер му све у том часу поста јасно. И где је погрешно.

— Није истина! — рече.

— И ја кажем. Не може вода потопити моју кућу. Па што онда гоните народ језером? Где смо ми од њега?

— Близу. Језеро ће доћи до ове липе.

— Еј, језеро још не постоји. Али и кад би, видиш, већ и било, до липе неће доћи. И не мере. Па бог.

— Може! Ја га видим, — насмеши се Рсвац, коме је сад све било јасно. Погрешно је што је у том сну претпоставио да је довољно чинити исто да би се било исто. Заједно раде, али мени није до децјег додатка и прекогробног, мени је... Знам. Није довољно замахнути крампом или руковати биповком па да се душа преконоћ ослободи свих празноверица које су некад биле искуства и знање, рече себи у сну, уверен да ствар није у осећајном неком сазнању, него у разумевању осећања, тако често незадовољног, нарочито кад је човек претерано уморан, болестан или, обрнуто, кад је искупише одморан а незаузет. У том се часу заустави све, чак и непомични Ахмет. Али то је, у ствари, значило само промену улога. Рсвац се смирио наједном, а Ахмет је разиграно поскакивао, млатарао рукама, живо помицао дуготрајним миром улењале мишиће лица, сад врашки обесног, пламеног. Ритао је вагру говорећи да се река може попети до оне јабуке, даље не, и да је његов беда, који памти највећу поплаву из 1876, тврдио да вода ни тада није дошла до ње и шта ту инжењери, шта?

Викао је, али река изненада, као да је то чула, поче да, уврећена и љута, надолази. Брзо је стигла до брескве, до шљиве, допрла зачас до јабуке и безразложно и неочекивано поклекла:

— Шта? Шта ти говорим? — викао је Ахмет — неће даље!

При том се подлачки осмехну.

Шта му је то успело? упита се Вук, слугећи превару.

Река је поклекла, поклонила се, обгрлила једним нежним покретом што јој је долазило из рамена сивкасто стабло јабуке, попела се као дете на камен иза ње и одатле скочила преко ограде што је делила башту од воћњака и у једном снажном хуку допрла до прага не заустављајући се. »То сам хтео! То!« рече

Ахмет али његова жена уплашено викну: »Бежимо, Ахмете, подавићемо се!«

— Зар и ти против мене? — заурла Ахмет, извади нож и појури жену, која га је још молила да бежи, да се повуку, и сад постала од страха невидљива стојећи иза неког дрвета с великим лишћем, уплашена, сузна (слутио је). Ахмет јој је ипак наређивао да се не миче и она га је слушала плачући. Но у часу кад јој се Ахмет окренуо викнувши »зар и ти против мене?« река је већ стала на праг и, закуцавши уљудно на врата, ушла у кућу, разнела је као да ће њој и свима тиме учинити неку пријатност и понела је низводно. Са сасвим провидном сад реком преко главе, неизненађен Вук је одоздо гледао како Ахмет гони своју жену која, заковитлана виром, неста без остатка. Но муж је и даље млатарао ножем понављајући све тише и забезекнутије од несхватања: — Зар и ти? Против мене?

Вук се ускоро толико удаљио кроз пејзаж, све недељнији, да је скоро заборавио Ахмета и жену, иако су воде и даље шумеле над њим. Није имао утисак ни да се налази на дну реке, ни да је, касније, изишао њој на површину. Ишао је дуго, то се сећа, и то је одувек осећао. Пушка коју му је друг Стојан позајмнио постајала му је све тежа захваљујући неподношљивом пригиску мутног, оловног сунца без сенке. Ипак стиже до неке присојне њиве гужна изгледа, са зрелим већ стабљикама кукуруза, покнадним, покршеним. Свуд уоколо лежали су допола изгрижени зрели клипови. Безброј трагова дивљих вепрова у пастелно црвеној земљи откривали су штеточине и Вук се досети да је због њих понео пушку и пепе-патроне. Зато је и, не размишљајући, пошао за траговима. Прво је време, изгледа, цео чопор ишао заједно, но постепено је трагова бивало све мање а да се није могло знати зашто. Линија којом се кретао чопор била је као лењиром извучена, и, ма колико пажљиво и извезбано гледао лево и десно, није видео ниједан траг који би скретао с ње. А појас ритске земље којом је пролазио простирао се свуд уједначено, мек и издајнички. Не разумевајући ишао је даље, и, чудећи се све више, морао да у једном часу закључи да се сад већ креће само за једним трагом,

много дубљим неголи они ранији. То га је опет упућивало надању да је дивљач коју гони тешка бар две тоне. Упитао се: зар је могуће да је тај све тежи вепар усисао у себе сву бројну тежину осталих?

Али угом на обали једног мутног а мртвог потковичастог рукавца, недалеко од главног канала, настадоше и ти тешки отисци папака. Звер је, изгледа, прешла на другу страну преко јединог црног чамца издубљеног ватром у деблу прастарог неког бреста. Или је испарила.

На другој обали трагова више није било.

Погледа на сат: шест изјугра. Но то га не збунује толико. Ганка димљива магла вукала се над ритом како то бива само ујутро, упркос једном зачудо оловно тешком подневном сунцу; провлачила своје меке прсте кроз поникле од влаге ресе поточњака, шаше и сузне листове барске траве. Дисао би дубоко ту новембарску барску прозрачност што га је, док је пролазио кроз високо бусење и жбуње, подсећала на очеве необријане образе преко целе седмице, да није било тако топло. Али зашто прозрачност да га подсети на оца кад су његови образи били гусни и црвени. Место одговора, мисао му пређе на његову тетовирану подлактицу, увек разголићену и снажно положену на крмени точак шлепа. Била је бела она, подлактица с доње, немањаве, стране, а девојачко лице урамљено у црвено срце — плаво. Ту чулаву и тупо нацртану женску главу (тачка, тачка, тачкица, готова је главица) памти, а црте је очевог лица заборавио; као и тело. Час му се чинило да је морало бити велико и крупно, час жгољаво, спечено и ситно. То га растужи, разнежи, скоро заплака. Помисао да га је сасвим заборавио. Али као и увек, у најнеобичнијој прилици остајао је миран, гражећи решење, излаз. Нађе га ускоро, чим се сети да га је отац једном понео у лов и да су тад на обали Дунава зановили испред барањских шума. Безобзиран је стрелац био, па су се и тад вратили са срном у чијем су водењаку нашли три прозрочнобела срнећа фетуса (фебруар је био) с дутим и ганким ножицама и несразмерно великим, нешто плавкастим, као ошуреним лепим главицама. Криволовац је појео материње месо, фетусе бацно штучкама и сомовима, тврдећи да никад боље

није доручковао. Вук је, иако мален, одбијао упорно и није ништа окусио. Кожу је отац продао у Аугсбург и, памти, за те новце, ушверцовао читаву врећицу кремена за упаљаче.

Вук се грже, али не схвати зашто би то па требало да је важно. Смири се, споља, вољом, јер се на површини и задржава њена моћна заповест. А ето, јутрос, сам лови и не криволови. Криво му је што не може да се сети ниједног другог детаља о оцу, само му се понекад чини да се то стари сад место њега провлачи кроз мамутско бусење изгаженог шеvara који је чудан наједном топао као да је на њему до малочас лежао огроман дивљи вепар. Корача (он је то, а не отац), земља му се полако утиба под ногама и ма колико опрезно газио, не може да спречи да се понегде лево и десно од његове гугмене чизме из земље не јаве водњикави мехурасти клобуци пунни неугодне паре чији се ненаметљив мирис осећа упркос све интензивнијем воњу сувог поточњака и недалеког врбака на брежуљку обраслом броћем. Јато дивљих гусака прелете у стрели према реци десно, а иза леба чује како опрезно шапка вивак по рукавцу; једна сива чапља, с ногама што се као узете одлепљују испод грбуха и полако извлаче, спушта се лево, али кад одозго примети човека с пушком, кликну, замаха крилима и неста, повлачећи опет ноге под бело, меко грбушно перје. Вук је неко време непомично пратио њен лет. Била је то срећа, јер окрећући се за њом, закачи гршчак наједном узнемираним очима. Пред њим се профилирала црно и наметљиво претешка дивљач, непомична иза неколико реди рогоза. Огромна шаранска глава вепра која му се учини знана, чекала је као, заривена до кљова у ривотине. Укочен, вепар је мировао цео. Једино су му се слабине дизале и спуштале, реметећи базалтну непомичност тешког мужјака чији се блат тако добро видео да није требало нишанити, само уперити пушку и окинуту. Ипак је Вук нанишанио у плећку на шест корачаја, чак је и не мислећи зауставио дах, јер су му се руке почеле да гресу и мушица је као у прозирни зацвокотала шетајући горе-доле. Склопи очи на трен, стисну зубе као пред јуриш, укочи колена, и толико притисну кундак уз себе да га просто занитова за

удубљење под раменом. Леви је лакат држао на свом боку и мишском припијеном уз ребра стискао је пушку тачно под тежишном тачком. Престао је сасвим да дише, отворио очи, зажмурио онда полако и, у најпрописнијој пози стрелца, притиснуо је обарач чим је саставио мушицу са невидљивим срцем вепра.

Не чу да је опалио. Шкљоцнуо је само. Извуче брзо метак: слагао је. Стави одмах други у исту цев, опет нанишани, окину, али поново — чуло се само шкљоцање. Вепар га погледа испод црвеног сањивог ока, задрхта, али не помери врат и главу велику колико цео труп. Вук је гледао у другу патрону с истом удубљеном тачкицом усред месингане каписле. Игла је ударила, пушка је значи исправна, помисли, али утом и вепар, с тако изразитим скоро људским очима, крену полако. Но чим му, заштићен високим и густо израслим стабљикама грске, неста из вида, поче да грчи — јасно се то разабирало по тешком и убрзаном чудном трупкању што је претварало ноге вепра у запушаче које брзи црни келнери за бескрајним шанком виде из поребаних пивских флаша око којих се сјатила нестрпљива публика на излазу из биоскопа у неко авијустовско-запарно вече. Вук задрхта. Препознао га је.

А са ова два непоуздана метка, који би вероватно и други пут слагали, било би опасно и безнадно поћи за грдосијом која скрива непријатеља. Не вара се. Вепар је вероватно стигао већ до главног ритског канала — мрестилишта караша и шарана и, обилашши га здесна, прешао у високу тополову шуму, плављену као и радилиште. Вук уплашен, али гневан, непаметно одаучи да га гони, изабра пречицу и зачас се обре у шуми у којој су се пролетошње мутне воде дуго задржале, биле досегле висину од два и по метра и утиснуле у сва стабла, шибља и све ниско жбуње своју уједначену заштитну боју муља. Зато му се опет учини да га поново без гњурачког одеа гази по дну тих проребених и, упркос муљу, прозирно сивих вода. Тај се утисак још више појачао кад је, обзирући се за вепром, почео да гледа пут мочваре кроз густу мрежу граница, танког шибља и трава. Није га више било. А ни шапкаво и уздишуће вабење кратких ногу из густог муља није се чуло. Вук се, нестрпљив,

брзо враи међу стишане трске, горак због троструког неуспеха: разговара с Ахметом и два пуцња. У сваком случају, мање због неуспелог успостављања пријатељства с Ахметом, више због промашаја из повољне ситуације каква се од памтивека досад никад није пружала ниједном правом ловцу, а камоли сину зверокрадице. Но тад га по други пут угледа. На чистини, осам метара под њим, рилом окренут њему, вепар је стајао на другој обали мрвог рукавца, сад пуног неке порушчаво љуте, љубачистосиве воде. Затечен на појилу, с лењим ветром који му је искоса доносио далеке наговештаје мрског мириса човека, вепар је изненађено гледао тог двоношца који се створио пред њим брже од ветра. Ружичасте беоњаче његових злурадих тачкастих очију почеле су да тамне, црвене већ као усирена крв. А неколико капи оне слезаве воде цедиле му се растегљиве као бале, са огромних кљова жућкастих од година. Не размишљајући ни овога пута, Вук убилачки подиже пушку и претрнув, малаксало, слабићки притисну обарач. Није веровао да ће опалити. Тек кад га лабаво држани кундак лупи снажно у раме и читава шака тамносивих чекиња сукну, плану и изгоре на глави дивљачи која даде знак и цикну одмах затим као крмче које кољу, кад јасно виде крв што бризну из ране и, одмах затим, вепра како се заклаги, поведе и, црн одједном, клону на предње ноге као људски уздах, Вук осети панику и кајање помешано с ужасом гордости у магновењу између тог трена и следећег кад се дивљач преврну на слабине. Но већ је миран загазио у ту водену пулпу, сирупасту и љуту, чудећи се истовремено како то кроз ту тешку течност може да се пробија биље са дна, што је, наретко истина, али овде онде искалјало на сунце неким као кости белим стабљикама и цбуњем. Главнина му је пажње ипак била концентрисана на вепра, чије су се слабине, упркос мрвој рани, све ужурбаније дизале и спуштале. Приближавајући се другој обали, није скидао ока са крваве рупе на глави, шаку изнад затвореног левог ока, обилно заливеденог крваљу што се грушала на чекињама у црне, мале драмације какве се употребљавају за јаребице или фазане. Вода је плићала и опет му дошла до појаса. Тело га је пекло као да је било умочено

у раствор коприве или соне киселине. Журни је зато да што пре изиђе на другу обалу. Између њега и вепра није више било ни метра раздаљине. Но дивљач се, утом баш, муњевито згрчи, подиже, и баца на њега тресући се у зраку од бола и гнева који јој и не допусти да дочека да мрски човек изиђе на обалу. Али и Вук је, не схватајући сасвим шта то чини још поцрвенелом, опеченом руком, стигао да извуче ловачки нож из канија; истовремено се баца на леба и потоне држећи нож над љутом водом у часу кад осети предње, кратке ноге вепра како непријатно надлећу над њим. Учинило су му се зачудо брзе и лаке као сев муње, али у истом часу тај сев поче нагло да успорава, траје, не пролази, постаје све тежи и, не клизећи, остаје над њим засипајући га нечим меким и топлим док га није сасвим притиснуо и залепио за житко и хладно дно муља које је меко пулсирало као просута црева неке друге, давно виђене већ распорене звери. Да се није извио и бацио у љуту воду у часу кад је почела трајна муња вепровога скока, да се истовремено није дохватио за усамљену стабљичку трске, што је ту баш ижбикала метар и по над површином, да је није у исти мах откинуо и ставио њен крај себи у уста као што су то чинили стари Словени, био би мртав, удављен и то одмах пошто се склопило сиво небо над њим и он осети онај густог пожара коприве којом му је муљна вода драла ионако печену кожу и слузнице. Али срећом, грска је била сува и шуља и чист ваздух му је дозвољавао да дише затрпан присутим дробом распорене дивљачи која га је, и мртва, морила притиском свој силино самртног скока. Не ранивши га, њему су кљове распориле само десни рукав винд-јаке и сад, док је лежао на стругачи тог корозивног муља, није одмах ни схватио зашто је терет којим га је притиснуо распорени вепар почео да се смањује, попушта, нестаје. Тек кад је сасвим ишчезнуо, наивно помисли: Мени је лако!

Али није се усправио упркос зубатој води што га је наједала. Чинило му се да с обале чује кршење грања. Да није вепар изишао? уплаши се, мада се осети заштићен том смртоносном киселином воде што га је растакала. Излаз? Имао га је: скупи колена и по дну се одгурну у правцу обале с које је пуцао. По муљу се лако клизало. Сањкам се!

Понови тај покрет суљања колена неколико пута. Дисао је на грску и одбацивао се уназад. Већ је морао бити близу друге обале. Ни нерањен, а камоли распорен, вепар се не би могао у скоку да обре на њој. Устаде из воде зато. Ослушну — тишина. Мада није гледао, чинило му се да разазнаје предметност свега што би чулима дотакао, а преко тог присуства и облике ствари око себе. Но опекотине биле су све наметљивије. Отвори очи и погледа: једна је врба, раздирана грчевима, подсећала на вибено, али њене су димензије биле необичне, увећане као да се он то смањило, подмладио. Али подмладио пробијен у будућност, не враћањем у деињство. То је закључио на основу изгледа врбе. Зеленило њеног уског лишћа и слатко-тешки мирис који су јој шириле ресе уверавали су га да је ту, на дну мртвог рукавца канала, провео много дуже но што је лежећи у муљу могао и да помисли, да је провео све дане од јесени кад је легао до пролећа у ком се нашао. Али ког пролећа? И није врба једино била зелена, пролеће је опште: траве, мириси, птице, њихово понашање, све је убеђивало у то. Необична је била чињеница да је доба дана одговарало његовом осећању о времену које је прошло између скока вепра и тог израћања на површину: пет минута касније. Све га то ипак не забрину много. Можда због пролећа кад је све природно и могуће. Мора да сам муљав! безразложно помисли, као да је баш нужно било да не буде каљав. Али на своје запрепашћење утврди да су му руке беле и не само чисте него чедне, нерадне, без жуљева. Окрену се и препозна своје трагове. Узбуђен, пође њима преко великог зеленог бусена шаше и дође до места где се вода, отежала као мртваци, подавала боље но игде улози огледала. Погледа се. Мада није било времена за чуђење, чудно се што су му цивилно одело и коса већ сувни, лице очишћено од набора, као испеглао масажом, свеже и лепо, очи бистре, одморне. На сваком рамену имао је по еполету што је сијаа на младом чудотворном сунцу. Није им осећао тежину, мада су биле од брзовезујућег бетона и представљале велику макету бране преко реке. Скупченим небом у води лебделе су дивље пловке и једна је сива чапља спуштала као узета штапове својих ногу на

бели юблацић иза њега. Баш одавде где сад клечи на озеленелом и још росном бусену траве, загледан у подводно паперјасто небо пуно гладних кљунова помешаних с риблим зубима, он је први пут безуспешно пуцао у вепра на другој обали и желећи одједном силно опет да види трагове дивљачи, клизну очима преко, али не стиже: погледа му се замрси међ бело лишће две блиске пааме, не, два бела девојачка листа, гола до изнад колена, што су се од глежања до дигнутог прозрочног жипона удајала у тој води, али тачно на месту где је, изгледа, заувек потонуо дивљи вепар. С напором диже очи с водене површине и сусрете парализовани поглед једне девојчице, врло свеже, врло росне, врло љупке, али тако заљубљено тужне да му се нагло учини присном. Не. Познатом. Не. Њено лице није било превучено тугом као што би могла бити нека кришка свежег хлеба замагљена танким слојем бутера. Не. Било је само прозрочије од ногу у води а прозрочност је увек одсуство, празнина и недостатак нечег што је постојало. Сети се: лице јој је било премазано танким заштитним слојем успомена. Отуд и његова провидност и сега. Али сећања су слаб спроводник оног што више није. Дим и пепео рђаво замењују стабла, корење, крошње, лишће, детлиће, првиће, пузавице и све њихове сложене везе и односе. Ипак, гледали су се. Она се чешљала пре него што га је спазила, али од тог часа рука јој је остала на челу загњуреном у послушну, меку, кратку бледозлатну косу. Пре тога се, изгледа, окупала, осушила и навукла белу батистану блузницу коју није стигла да закопча. Но ускоро Вука увреди њена непомичност, не његова. Он се није сећао. Али она, која је постала сва прозрочна од успомена, препознала је себе у њему који се њој све више сводио на огледало а не човека, огледало у ком је она, покренувши се најзад, бестидно као да је сама, стала да проверава један невин осмех па други још невинији, чист, па трећи — анђeosкији од осталих, као да није истовремено била посматрана.

Увребеност присуног мушкарца на тој проби оног што је и он волео само као финални производ, уверен да су сви њени осмеси били некад спонтани изрази радозналих девојачких радости, уступи одјед-

ном место паничном сираху изазваном помишљу да рањени а не уинули вепар вреба негде близу на ту девојку већ у њему, а он — без оружја. Хтеде да је упозори, али му се учини опасније да то учини гласно, будући да га она сигурно сматра мртвим огледалом, па му не би веровала и да чује како је упозорава. Како да је обавести о опасности у којој се вероватно налази? Како? упита се и одмах поче да говори речи које су се саме од себе слагале у песме. (Довољно је било да интензивније помисли на опасност која је вреба, и потражи решење.) Она се ускоро, и сама забринута (зна ли да вепар вреба? не!), грже као да је разумела његов мислени глас. Гледала га је пренеражена. По свој прилици мање што ју је упозоравао на опасност у којој се, не знајући, налазила, више што ју је затекао на недељу смртнијем од свих смрти. Није га благовремено приметила. Зато је и била ухваћена у часу организовања своје наивности и рашчлањавања елемената своје увек тако невине привлачности. Поготово кад је схватила да је глас чију је боју и мирну дрскост препознала одмах чим је у мислима рекао прве речи »смрт вреба...« био глас оног мушкарца кога је одувек хтела да привуче к себи, глас који је, затим, упитао, с правом подсмешљив:

— Огледаш ли се, мала? Против кога?

Није јој остало друго него да се насмеши једним још не испаленим осмехом из серије коју је вежбала и развијала огледајући се малочас на тренингу чистоте. Одговори му врло мирно на изглед, уплашена сопственом дрскошћу:

— Купам своју слику против нечистих мисли.

Ни он не одоле, насмеја се њеном танком и крчком самопоуздању које би могао једним покретом руке да смрска и сможди. Упитао је овог пута својим гласом, не више мислима; али њу је мање зачудио тај прелаз од мисли на глас, више смисао његовог питања које је збуну толико да брзим погледом хтеде да провери изглед свог лица.

Али угом се деси чудо. Пошавши за њеним погледом, Вук виде како се од њене слике густа вода почиње да разређује и то само по обиму који је њу одликавао. Ван тога облика девојке, киселина рукавца

остала је љута и непрозрачна. Узнемирујуће је било што се кроз чистоту у облику девојке сад провидело скроз до дна на коме је лежао распорени вепар (одмах га је препознао, уплашивши се претходно). Још жив. Одиста, исправљао се и не слутећи издајничку прозирност воде на том месту, почињао је очигледно да се колеба не знајући да ли да пође на мушкарца или на девојку коју је видео. Прозирност је и овог пута, као и обично, мислио је, била једносмерна: одозао нагоре. Вук, коме је остао још један несигуран метак, нанишани кроз провидност воде у облику девојке. Ни овог пута пушка не слага. Девојка такође цикну. Он се у два скока нађе на другој обали. Леђа вепра који је, сасвим усправљен, избијао скоро чекињавим хрбатом из воде, послужили су му као одскочна даска за други корак. Да је закаснио за спотинку секунде, опет би упао у воду. Овако је, не поквасивши се, осетио како је у часу кад се левом ногом одбацио с његових накомтрешених чекиња, труп звери почињао опет да тоне. У ствари, клонуо је вепар и коначно пао замутивши својом густом крвљу острво чистоте у води која се врати себи, својој непровидности из спољног правца ка унутрашњем, заштићеном сумрачно непријатном бојом.

У сваком је случају на другу обалу стигао у прави час: девојка је губила свест. Прихватио је, приморан да је обгрли и тиме препозна. Рима! помисли, али чу њену мисао како, стишавајући га, каже с прстом на устима: Пст!

Требало је и даље порицати успомене, не знати се, још није стигао дан и час упозоравања, још увек је трајало пролеће.

Требало поново да се упознамо! — рече му као у сну.

Зашто понова? помисли. Тад она уздахну, отвори очи и поцрвене видећи да је у његовим рукама и, мада пахуљаста, замоли га да је спусти на земљу, не би хтела да му је гешка.

А кад је он послуша и спусти на земљу, она рече:

— Може ли тај мртви вепар надуго да у муљу сачува свој облик?

— Зависи.

— Од чега?

— Од услова.
— Важи ли то и за нас?
— Ето! — рече он и рашири руке.
— Били смо вода и бубе, па смо се поделили на женке и мужјаче. Друго мислимо. Иначе не би бежао од мене. Био би оно што јеси: део мене.
— Од воде смо скоро цели. Сви.
— Љубав је онда жељ воде од које смо. Пила бих! — рече и саже се.
— Не! — викну уплашен — не ту воду од које смо.
— Ако је обрнуто? Ако је вода од нас?
— Немогуће; ми смо, супротно води, увек у покрету навише. То је једини начин да се удвојимо, не множећи се, растући само.
— Онда је вода ипак жедна мене.
— Лупаш, мала! — рекао је поново трезвено, упркос осећању да је све то сан; разнежило га што је и то чинила с толико љубкости која му је враћала самопоуздање, мушкарцу нужније од чистоте.
Она рече:
— Зашто, кад је и кретање наниже исто толико леп облик чистоте?
— Ко ти је то рекао?
— Река коју подижеш до светлости. А она је од ватре; хтеда сам да кажем — од љубави. Смешно:
Он се опет насмеши заштитнички.
— Како ти је то рекла? На немушти начин?
— На српском смо причале.
— Зашто то онда мени не каже?
— Зато што не римује с тобом.
— А с тобом?
— Ја сам њена рима.
— Њена? — упита.
Она се опет огледала.
— Не огледај се толико у тој води.
— Зашто не би било обрнуто? — рече пркосно а умиљато. — Можда се она огледа у мени?
— У том случају не римује с тобом, него...
— Шта него?
— Односи те са собом.
— Зашто не би било обрнуто? Треба и на вечност мислити.

— Ми на то и не мислимо.
— Који ви? — упита она и погледа га продорно. Вук се осети и пријатно и нелагодно под тим лепим погледом. Хтео је да јој каже цео свој живот да би објаснио то ми, али рече само:
— Ми кесонци. Ударамо гемеље нужности.
— Знам! — рече као да је то природно да човек с пушком ради у кесону — ви радите испод реке да не би сте зависили од случаја. Смешно.
— Нужност... случај! — тражио је одговор. Она му поможе, шапну:
— Можда су то два имена за исто. Одоздо. И одозго.
Он понови, она климну главом и упита:
— Је ли страшно доле?
Мислила је на рад под водом, мада није било вероватно. Гледала је у пушку.
Била је прехитра у свему. Рече јој само:
— Навикне се и на троструки притисак.
— Воде? — упита.
— Ваздуха. Мора се бити здрав.
— Шта значи бити здрав?
— Не сме се имати ни гризлица, ни каверна у плућима, чак ни најмања фистула.
— Ја сам мислила да бити здрав значи много више.
— Шта хоћеш више? — упита не слутећи ништа — бријем се суботом. Посечем ли се преко седмице, не би дали у кесон! А мени је кожа тако танка да ми пукне и прокрвави чим прећем бритвом преко ње. Лекар не пушта доле ни с најмањом раницом.
— Значи, данас не идеш у кесон?
Он преће изненађеном руком преко лица. Ипак рече:
— Како сутра не идем? Данас је четвртак.
— Свеже си обријан.
Он преће опет тако запрепашћеном руком преко лица да завокога. Одиста, обријао сам се; значи, посекао сам се. Али кад? где?
— Не знам! — рече збуњено — не знам кад сам се обријао.
Она је ликовала, блистала.
— Данас се не ради!

— Четвртак је, ради се.
— Теби не треба веровати на реч. Рекао си да се бријеш само суботом после рада; према томе, недеља је.
— Није. Види ли се негде посекотина? — упита све узнемиренији.
— Не види се.
— Здрав сам. Онда се растајемо.
— Стани! Имаш опет раницу на бради. Лекар те неће пусти доле.
— Зажмуриће.
— Неће. Неће. Неће.
— Зашто неће? Он је већ више пута то учинио.
— Јер нећу да ти крв шикне на ту раницу и ову ту и ту. Та је највећа.
— Ти нећеш? Зашто? — знао је одговор. Али место да каже: »Зато што те волим«, рече:
— Видела сам како то изгледа.
— Кад сва крв исцури? Из браде? — упита збуњен.
Она је још ћутала. Он је под прстима осећао ране. Зарасале су на исти необјашњив начин на који су се и појављивале.
— Из пререзаног врата мог оца! — рече Рима.
Он се сети свог оца самоубице, али и овог наједном њеног, убијеног.
— То је било давно, четрдесет и треће! — рече да је утеша.
— Ништа није давно. Река увек куца на врата. Као и прошлост.
— На каква врата?
— Свих кесона на свету.
— Они немају врата. Само зидове, дебеле, метар армираног бетона.
— Куца! — рече с љупком упорношћу — гребе као кученце, па не чујеш кад ниси здрав.
— Здрав сам.
— А рана?
— Нестала је. Погледај. Види ли се?
— Заиста. Али шта то значи? — упита предсудним гласом — ако су се сакриле, значи да постоје! — и заплака. — Шта то значи? — јецала је — здравље?

— Здравље!
Она полузатвори очи и шапну:
— Таласи што су нас подигли на две ноге могу да нас и врате само у колевке.
— Нека. Али вреди покушати.
Учини страховит напор; негде лево од њега баш гад зајргољи узнемиреније и нешто преста. Тај звук нестајања био је пун прегње. Знао је: нестала је она. Обазре се; није је више било. Помери ниску лиснату грану крај које је малочас стајала. Знао је да је узалуд гражи. Нестала је. Али гражио је. Напињао вид: до њега су почели да допиру другачији гласови. Не бистри, сребрни, чисти, већ храпави и тамни а сасвим неми. Погледа боље: у кесону је. Седи на левцицама.
Тома се пред њим смешио као на јави пре три дана.
— Дигни се. Изазимо.
— Што се церниш? — упитао га је тад, прошлог четвртка (али шта је прошлост за мисао без заласка?), напољу.
— Споминџао си вампире. У сну. А ја сам их стварне видео. У Бразилу. Има их разних сорти.
— Колико их врста има?
— Од три сорте сам их ја видео. Сви као слепи мишеви. Само већи.
— И ја их знам три врсте. Трећа краде.
— Вампири? — зачуди се Тома — нисам чуо. Крв сисају коњима — то сам видео. Као слепи мишеви изгледају. Чекај... чекај... Јесте, имаш право — чуо сам, има их који хоће и да украду. Како?
Вук утиша глас.
— Како мислиш — упита Тома.
— Около кере па на мала врата. Теби бар није тешко да лажеш. Хоћеш ли једно вино.
— Зашто одмах: »лажеш«? Дабоме да хоћу! — одобровољи се — кад боље помислим, сећам се. У Китају је то било. Један је вампир сву морнарицу опљачкао. Никако да га ухвати. Тек једне ноћи, док смо чували стражу, он ми сам пред смрт тајну поверио. Знаш како је, мој Личанин био паметан човек, огрне чаршав, па викне: »Ухуу...«

Као нож исукан из каније...

— Прелазимо на трећу тачку дневног реда: организационо питање — најави секретар са прочеља другог стола; чак и најтромији дигеше радознало главе.

Састанак се одржавао у такозваној малој сали која је служила за партијске скупове одељења јединице и мање конференције актива и била смештена у левом, дворишном крилу баракe синдикалног дома с прозорима према реци. Сем столица и тог црвеног чојом покривеног стола састављеног од десетак малих четвртстих кафанских столица, другог намештаја и није било. Они који би први стигли седали су обично на другу, четврту, шесту и остале парне столице. Непарне су остајале закаснелима који су се после, поком састанка, кривили и мучили са сопственим дугим ногама, не знајући куда ће с њима, нарочито ако би хтели нешто да забележе, или отресу пепео са цигарете у пепељару — по једна на столицу. Вук, иако приспео с првима, сео је на прву слободну столицу од улаза, код зачеља, и није ни овог пута обратио пажњу је ли непарна или није; била је, као и увек, непарна. Али навикао је да се не само на партијским састанцима помучи са својим огромним ногама. Налакћен укусо на сто, гледао би обично изнад секретарове главе у драга брадата лица класика или мужевну глатко избријану главу човека у тамносином оделу.

Али досад није ниједном дигао главу. Ни одрбено нешто да мисли. Све неке глупости. Мишићи су му били затегнути, од пете навише, као да држи сам неки огромни балван, срачунат за хиљаде и хиљаде руку а препуштен њему једном. Је ли се гордио? Не другачије се није ни могло очекивати. Није. Крв је мукло ударала. Стидео се, у ствари. Дрхтао је негде у сопственој дубини бесмислено као девојчица, и да га убијеш не би знао да понови о чему се расправљало и ко је све дискутовао током прве две тачке. Чекао је напет, сам, на хитац стартерског пиштоља, а пред њим пушта, тамна стаза, празан стадион и мрави обузети другим, без везе. Али сад, после најаве

треће, почињало је оно. Трка, ипак. Оборене главе, укрупњен, без покрета слуша како секретар препричава укратко (и у понечему погрешно), слаже спољну чињеницу на спољну чињеницу — мањкавост таквог тумачења мора, упркос хронолошком реду, да је очигледна свима. Али људи се затим јављају за реч и, већ према томе, причају и о другим стварима, сецирају му неке дотадашње поступке, све површно, навучено на унапред донете ставове које су сви слутили иако још нису знали. А то је имало или немало додирне тачке с вампиром и Рсавцем и у овом му је тренутку то што су причали било тако страно — упркос све већој напетости и унутрашњој дрхтавици — да му није ни пало тешко да се убеди како то што слуша нема везе с њим, с оним што је стварно осећао кад је чинио неке од ствари које му сад пребацују: грубост, нескромна уображеност (како то? нико да се сети и спомене да је с почетка, до оног случаја с Белоглавим, свима праштао све, и био памук, а не човек) (али најбољи доказ да није крив за ноге Белоглавог, које је споменуо Рамиз, јесте чињеница да је због свог држања у оној поплави кад је Белоглави изгубио ноге добио писмену похвалу и новчану награду и да је пре две године добио и одликовање). Не, друже! Нисам то радио што сам радио због одликовања, награде, похвала, и никад нисам ни помишљао на то. Ако сад помишљам на то... Пропао бих у земљу да себе уверим како се сви они не варају, као што бих поцрвенео да помислим да се варају сви они, Партија. Боље не мислити...

Утом загражи неочекивано реч: — Једна приредба у вези с горњим, Рамиз, друг, што је рекао...

Срамота је то и помислити — бездушност — он — хтео је друго, жртва је, у ствари, он... Какви Белоглави! Јер вода је навалила, пробила се кроз плетер, хрушила у загат, а ми смо радници спасавали машине и материјал...

Људи су пушили, ваздух, топал и сув, гонио је непущаче на кашаљ, али Вук је после тога објашњења у вези са Белоглавим зајанурен погледао у фотографије. Очи класика, намењене свима, нису се задржавале на њему само. Требао би му сигурног, паметног савета као гладном хлеба. Да ли да каже сву

истину? »Не. Причекај«, учинило му се да класици кажу. »Да!« изгледало је да му говори продорни поглед човека у тамносивом. »Нисам крив«, помисли и поче одједном нервозно да се пита какав ли је глас имао Маркс, онако чупав и црн и сед, с оним бескрајним челом, широким, скоро црначким носем и плаховито нежним уснама. Сигурно — дебео, дубок, јак! Глупости! помисли гневно. — А и ти проналазачи — сви су као Литострој. Не испоручују на време проналаске, закашњавају. Марксов је глас изгубљен. Ленинов глас чуо је на плочи. Рима му је пустила једном прошле зиме. Намучила се док је позајмила грамофон, а плочу је донео Саша, неки архитект, али знала је, обрадоваће се. И обрадовао се. Слушао је живи, врскави високи глас и грзао се кад би из уста мајстора сурове револуције чуо смекшану душевну реч »Рјеваљуција«. Нећу ове ту да слушам, не што се бојим, него све саме глупости причају.

Не, засипали су наопако тумачећи једноставну једну причицу, али није се могло побећи од мноштва сивкастих, шупљих речи које су се стално спотичале у његово име. И уопште није ни слутио како туђе звучи сопствено име кад га с презиром други изговарају. Мајку му, опирао се својим закључцима, другови су то, па и кад нападају, не чине то из злобе, него из добротe срца оданог заједничкој ствари. Али кад секретар интервениса после његовог објашњења и рече да се не ради о томе да свако истресе све кад му се и зашто му се Вук Рсавец (опет неугодан грзај; какве везе ја имам с тим именом? никакве!) лично замерио, него да ту заједнички продискутују о случају с Ахметом Шушићем кога је Вук Рсавец премлатио и на коме је ујахао у кафану и, вероватно пијан (ја? зачуди се, али схвати да се тиме поистоветио са својим именом) изазвао низ тешких изгреда, злочина скоро (и то сад; као да није доста само оно што се десило!) и гучу, чиме је бар за њега, секретара, учинио све што комунист, као политичко лице, не сме да учини, с обзиром на своје деловање у датој средини, заосталој као што је ова, где ми имамо врло одређене задатке планске изградње у одређеном року; довршење једног ако не од најзначајнијих кључних објеката али ипак довољно важног да од његовог бла-

говременог пуштања у рад цела земља осетно постане светлија, па тако рећи из садашње глади за светлошћу упире очи у нас, посматрајући нас не само како радимо (многи скоро довршени индустријски гиганти чекају нашу струју да би прорадили) већ и како се односимо према свим питањима. Вук Рсавец је неправилно поступио, мада је исправно уочио неке наше пропусте и недостатке. Само, не, песницама се то не ради, Рсавче! Почнемо ли њима и циркусијадама да убеђујемо људе у правилност наше политике и марксистичке идеологије, где ћемо стићи? Не верујем да би то изазвало поновно грађански рат, који неко спомену, али без обзира на недовосмислене наше досадашње резултате и саму победу револуције, коју више ништа озбиљно не може да угрози, ипак, морално, како да кажем? може да је окрњи и покрене, као Рсавец што је учинио, па да ипак изгубимо нешто драгоцено, до чега нам је стало и што бих назвао: љубављу маса према Партији и њиховим поверењем у нас. Никоме не дамо да то доведе у питање, је ли тако? Распитан смо се о Ахмету Шушићу: на шљункари ради, важи за доброг радника, а што је религиозан, његова је ствар и ствар нашег бољег рада и залагања на културно-просветном пољу, где смо ми и у реферату на годишњој конференцији констатовали низ слабости услед преоптерећености уздигнутих другова практичним задацима с једне стране и неинтересовања осталих, с друге. На жалост, то се врло лепо видело кад смо ономад били, на пример, довели предавача из Београда, платили му пут и дневнице, а сала — полупразна, иако је предавање било на висини и успело. И о томе треба вечерас да говоримо! рече с нагласком. Ја постављам зато и то питање, а не само може ли остати и даље чланом наше партије човек који се понео као Вук Рсавец. На то ја лично одговарам, уверен да не грешим, »не може«, али у вези с нашим пропустима треба продискутовати о свему томе много дубље но што смо досад.

Глигоријевић: — Вуку Рсавцу су вампири и Ахмет — оvas; а сви ми нека врста — ветрењача и ветрогња, да не кажем другу, гору реч. Зашто? Он има схеме о томе како свет треба да изгледа, и тешко нама који не стајемо у његове схеме. Још нешто: оно

што је урадио — логично је с његове тачке гледишта, али она, његова тачка — није логична. Није му ту место. А што се тиче предавања, ја...

Раде се питао за време дугог Глигоријевићевог излагања да ли да устане после и каже: »Он је мене спасао и не само мене. Он је сигурно најпожртвованији наш радник, човек који има највише моралног права да буде суров према другима, јер је пре свега без милости према самом себи, сав посвећен задатку. Ми не треба то да заборавимо сад кад разматрамо једну његову грешку и заблуду из оданости. Признајмо му све врлине које су његове, пре но што размотримо његове грехове«.

Али је Вук, црвен, устао и, пре но што се Раде одлучио, рекао нагло: »Нема смисла тако«, и тиме прекину ћутање после Глигоријевићевих предлога о организацији катедри и стручних мање-више обавезних предавања и рада на селу.

Неко се насмеши, али Рајковић, коме је после Стојановог испућања било све јасно и јасно колико је сати, поче с удахом, издалека, о једном разговору који су он и Рсавац водили и којом је приликом Рсавац говорио о Нерекави као живом бићу, женског рода и недоличног, самим тим, понашања. Река је за њега женско, а женско — курва. Он заборавља да се не може тако, жене су и другарице мушкарцима, а у рату у ком је и он учествовао биле су и те какви хероји. Рецимо, Вукица Мигровић, о којој нам је друг Раде одржао пре неки месец лепо предавање, па се чудим како баш Рсавац, који је после причао да ју је познавао...

И Глигоријевић се јави опет: сетио се да му је једном рекао да свако треба свог вампира да убије. Шта је под тим мислио? И још нешто, што баца морално дисквалификујућу светлост на њега...

Треба да говорим, мислио је Раде.

Не смем да нападам; зауставио се Вук, не мислећи да се брани.

Плавша покуша да објасни карактер Вука Рсавца који би да натера и стихију да све снаге стави у службу људске заједнице, а камоли човека, и да га зато више но нас љути равнодушност, немар... То није зло, другови, и ја се бојим да ви...

Рајковић се насмеја кад поново поче: — Она је њему, молим вас, другови, чујте само... Пре неки дан, у вези са срамном његовом афером око брзовезујућег, он ми је на улици из чистог мира рекао, прекинувши ме у оправданој грањи: »Лаже, маму јој курвину«. И тек после, на моја питања, објаснио ми је да је мислио на поплаву: »Притајила се, чека једну нашу небудност па да заскочи«. Је ли то нормално? Ја мислим, луд је помало. Свакако ударен, и на неки атеистички начин празноверан. Да, и, просто напросто — шта ће нам лудаци?

И Плавша се опет јави: — Он је мени херој без пуног запослења сад, и уопште у миру, у свакодневици. Он је ненормално велик радни капацитет. Треба га више оптеретити. Нећу да улазим у приватне ствари, али знам понешто што би могло да све то објасни донекле и психолошки. У сваком случају, кривица је и до нас. И то треба отворено признати. Ми смо све то знали и место да га оптеретимо двојструко, ми смо га пустили да слободно шврља, да се у све меша и... нисам мислио, али ето. Армију је напустио јер је дошао ту да ратује, да настави. Сам ми је то рекао.

Сад би требало — одлучи Раде — да говорим. Али баш тад:

— Молим за реч! — диже руку Рсавац. Гледали су га неки презриво, неки равнодушно; био је сигуран да су га тако гледали и одједном заборави зашто се дигао. Поче да чини напоре да се сети шта је хтео да каже, али мислио је о томе како коначно све и није њему, унутра, тако страшно како му се чинило да мора бити кад су други неки били у његовој кожи. На пример, Тому кад су избацили због пијанства. Повратнику, старцу, морало је бити још теже, али то се није видело. Чак се присети да су многи који су гласали за искључење учинили то онда из дисциплине (и би му јасно да ако сад не мисли посебно о сваком који ће да гласа о њему, Рсавцу, ипак покушава да се сети ко је гласао за Томино искључење из унутрашње дисциплине, ко из мржње и сети се да су после гласања неки прилазили и пуни разумевања говорили с Томом). И сад се многи од њих надмећу да га гледају с мржњом мањом но што је мећу у речи. Па

ипак мрзе га многи а нико не схвата. Ни Плавша. Покуша да се сети како је њему самом гад било кад се решавао случај Томиног пијанства. Да. Говорио је. Предлагао је искључење. Он! Његова је оно иницијатива и била. А сад? Плавша га и Раде не гледају, мада су и они радознали како се држи, а некима од њих, Љуби и Станку, очигледно је све то само досадно и једва чекају да се све заврши.

Друг Стојан устаде поново видећи да ствари узимају другачији ток и спомену ножем пробушене врећнице брзовезујућег, ствар неразјашњену: Ахмет тврди да није, тј. да га је Вук Рсавец натерао да то уради. Истина, ствар не заслужује помена — три су вреће прободене само, штета — никаква. Отишло је у растур можда све у свему кило-два бетона, али правнички гледано — ако поверујемо Ахмету — отежавајућа је то околност, покушај паковања...

— Зашто мене нико не пита о томе? — викну Вук, који је стојао дотле не успевајући ничег да се сети, па ни сад, а нешто је хтео да каже важно кад је устао, само — ишчилело.

Секретар му климну главом, Вук опет нагло поцрвене и опет — јер је знао да је поцрвенео, све је заборавио опет и, празан, чист, нем, невин, рече нешто што ни сам није очекивао да ће рећи. Осећао је после само слабост и стид што је тако неслободан и немоћан да се ту, под овим фотографијама, бори и доказује праведност свог поступка. — непријатеље ми дајте! осети да ће завапити. Али се задржа. Потпуно сломљен, унапред поражен, поцрвенео је, и то он који је у борби против достојног непријатеља знао јасно и живо да мисли, бистро да опажа и закључује. Али ови му ту људи, упркос свему, нису непријатељи, а то му прави маглу у мозгу, пихтијасту гужву међу сећањима, конфузију у мишићима и мутан, напрегнут немир у срцу. Као и синоћ с Ахметом. Лесте заостао и према томе непријатељ, али опет исувише је јадан и слаб да би то био озбиљније, од оног степена кад силом греба на насиље.

То је хтео да каже кад је устао. Сад се сетио. Али задоцнио је. Зато рече, суво, опорно и тврђе но што је мислио:

— Признајем. Погрешно сам политички! — рекао је свестан да глушара — молим да ми се пружи прилика. Ја ћу доказати своју оданост!

Знао је: ништа глупље и бедније није могао рећи.

Оборио је главу. Ћутао. Осећао је да га сви злурадо гледају и мрзе а то осећање није био ни покушај да се брани и одупре. Осећање само да не може да напада онемогућавало му је и да се брани. Онима којима је једино дуговао објашњење и који су, пуни другарског разумевања, гледали са зида, они су ипак знали шта је све било у питању. Можда сами никад нису морали да добу у сличну ситуацију, нити би и могли да се у њу стравале, јер су генији и корифеји, али они схватају да се он с једном ствари само није ни смео ни хтео да помири: с несхватањем револуције од стране свих ту колико их има.

Опет претерујем! покуша да се заустави. Погрешно уопштавам, као онда, пре неки дан, на састанку због брзовезујућег, кад је исто лупао (и сад исто поново хтео да лупне):

— Казните. Изаберите. Можда, кад они напољу сазнају да више члан нисам, а ја наставим да говорим и радим као и досад, можда ће и да ми поверују. Помислиће: »није власт!« Погана је власт ствар у очима сељачког света. Пре рата, кад смо били с ону страну јасла голибоси и гладнижедни, тад' су нам људи, — не чини ли вам се? — некако више веровали и више размишљали о оном што смо им говорили јер... Уређење нам истрчало испред навика, људи гледају старим очима, не верују у чисте руке власти. Можда баш зато што је она власт њихова, а себе добро знају какви су. Цревима они увек мисле, па према себи и о комунисти суде. И цабе им је говорити, њима су чланови моћници који благо деле. Не реците да то само неки заостали, збуњени, малограђански елементи мисле, јер ће их онда, непријатеља, Баволски много бити, а то ни тачно ни добро није. И сам сам у ту заблуду улазио, али сам много о томе мислио и закључно да их треба уверавати: а) да није истина да и свецима кад благо деле прсти ослају жути. Кажу људи: »раја се камионом вози, секретар ципом, а директор лимузином«. Знаш шта ћете ми рећи, и сам то видим, али и зашто је

тако знам, па ми не смета. Пешак сам ја стари. Али убедити треба људе да није директор понамазао прсте лешком кад плаће дели. Тешко је наћи уверљив доказ, јер је у његовој руди више но у њиховој, па то ти је. Ако се позовеш на његово залагање, стручност и већи учинак, одговарају: »Квалификације? Знање? Па какве је то онда школе друг Стојан свршио? Постави ме за дишу и дај вилу и лимузину, или дај ми перспективу, уздигни ме па да видиш, и брат ће да сагорева на послу«. Убеђујем ја њих да је лични живот друга Стојана пример за све, а они мене: »Бути, ти зато тако говориш што си члан. За твоје се руке сом-два више залепи!« јер је живот комунисте постао најлонски провидан као да ми сви у стакленим кућицама живимо. А што се тиче вампира, ствари тако стоје. То је друго: да сам опет дошао другу Стојану или причекао, па дошао Радету, ни један ни други не би схватили, као ни прошли пут. Не бих ни ја на њиховом месту, до кога не допиру неизговорене речи, ако и претпоставимо да стижу све изречене. Не мислите да сам ја неки комунистички Нанко Уравниловковић. Не би ми мени било свеједно где спавам и шта једем кад бих схватио да је то питање већ дошло на дневни ред. Али за мене, другови, док *Цека* не утврди да смо стигли и престигли, још увек важи и траје тачка: јуриш. И онда, све је свеједно. О нама комунистима говорим. У рату се помучити треба. Ако народ на лошој сламарици ноћива, комуниста би требало на горој од лоше. Не зато што је то идеал, него што народ брзо идеале губи ако му се учини да и ми прво о својој бради мислимо; народ вам је исувише добар спроводник струје, али без икаквог изолатора: зачас се одушеви, јесте, али још брже се и разодушеви ако се престане да напада енергијом примера. Док све не свршимо, не изградимо целу А индустрију и половину Б... тако треба да буде како кажем, а онда... Ех, и ја ћу онда да помишљам на велики стан и опасно велике приходе. Само... Ми смо тек код загата друге фазе. Још три године треба турмбати својски па завршити. А шта смо сад учинили? Завршили су једну централу. Ја сам у себи израчунао да на још једној ХЕ централу треба да

радим — то је као неки мој прилог А, то јест енергетској грани базичне индустријализације, и на још једној ТЕ, као мој допринос металској индустрији, а онда на још једној као лично учешће и у делу Б гране индустрије потрошње. Још најмање двадесет до двадесет и пет својских година таквог рада да ти очи испадну, а леба не сазнају ни за шта мекше од даске. А онда... онда ће и тај темпо и јуриш ваља бити готови и ја ћу имати чело да станем пред ма који форум са својим захтевима за стандардом. А скроман, верујте, нећу тад много бити. Тражићу што ми спада. Само догле — крамп у руке и куш. Ни речи гунђегунђарошке догле да не чујем ни од ког. А место тога... шта се дешава? Сви пожурили, па грабе општинско. Само ово општинско није и алајбегово, него и лично моје. Разлика између мене и вас није у томе што су вам леба мекша од мојих и желуци дубљи. Друго је у питању. Ви сте прогласили да је циљ половина стазе, а неки су себе чак уверили да су прекинули вршцу пре но што су и послан са старта.

Једном сам покушао ја да говорим о томе с другом Стојаном, (сетиће се), онда када се укинуло гарантовано снабдевање, а ја га питао (сећам се): »Зар морамо због неких малограђанских западних предарасуда да ратне још деке, тачкице и бонове претварамо у мирнодопско следовање?« Сећате се? Има ту појединих који су и гада били чланови. И шта ми је речено кад сам казао да је голуб наш још на грани? Речено ми је: »Еј, мој друже Рсавче, ти ниси ни приметно како ти је врабац у руци порастао већи од голуба«. То ми је речено и многи другови смејали су ми се тада, а ја нисам ништа рекао и зато је полако и дошло до свега овога, јер да сам им тад рекао да треба бити скроман у благоутробију, а нескроман у идеалима, можда би ме разумели, не мене, него питање које се ту поставља сада. Само проклета је то ствар: речи које човек не изговори у правом часу, однесе воз и узалуд је грчање за њим. Не можеш их вратити, иако ти се чини да су ти клизнуле негде иза леба. А кад је већ реч о идеалима, ми се малим брзо задовољавамо: »Дај шта даш« или: »Шта ће мени преко леба погача« или: »Не покривам

се ја преко губерна. Али кад седнемо за стварну трпезу, онда го личи на банкет што смо приредили оном предавачу. Мука ме спопала кад сам видео шта је све жив човек у себе понатрпао. Он. Али и неки међу нама. Разумем ја: брзо досади опасност, поготово кад није видљива и непосредна. Но јесмо ли или нисмо у револуцији? Одбачени су опасачи, фишеклије, тачно: али ко каже да се журно ваља преметнути у потпуне цивиле. Ја се јесам демобилисао, али да бих остао војник у цивилу. Овде је, на недрима изградње, мени бар опасност већа неголи по гарнизонима. Зато сам ту дошао. Било ми је доста сећања једног годишта мирнодопских регрута да увидим да треба сада уже но икад стати свом снагом уз слабије, исте који су то били јуче, иако они преко чланова, то јест нас, власт држе. Разумете ли шта хоћу да кажем? Ствар је то проста. Опасност тренутно не долази највећим делом с ону страну граница. Ту је она: Ми себе нисмо добро разграничили од прошлог, у навике нисмо критички погледали, ми себе не знамо добро, себе испод површина где су и нова неба и старе паклене јаме. Држати и данас страну слабих јесте испуњавати из све снаге текуће наше циљеве. Тековине, у реду. Чувамо их као очи. Али чување не би смело да буде нека врста спуштене рампе. Треба освајати и оно што још нисмо освојили: високу производну силу, несебичну свест, другарске навике, човекољубиве обичаје, љубав и све што још нисмо. А не помалограбанили се на затеченом и рећи: ово што је ту доста је за миран живот. Бавола, миран! Немиран треба да је, док не докрајчимо започето и тиме тек осигурамо тековине. Ако их из руку поближе размогримо, свака — рецимо, ова: самоуправљање — значиће оно што треба тек кад будемо имали огромне и многе фабрике гвожђа, хемије и исхране из мора (не из сељачке земље). Дотле, кажу, добра је ствар улагање у пољопривреду, али ја бих... Не знам шта бих пре, али мислим — старе пољопривреднике можеш само конкуренцијом хемијске исхране из мора дотући и преобразити у људе. Не мислим дотући и убити истински, него онако, мало, пренесено. Ништа мени није вредело што сам у почетку био мек и покушавао да диску-

тујем са лепезанима о њиховим људским слабостима. Шта се испонадесило? Прво су гунђали против наше Партије, па ућугали: после неког времена зачланили се, постали — најбољи споља, увек се на речима слажу, али изнутра — јадац и разводњавање. Чиме смо се ми ту бавили: ко с ким живи? ко коју на леђа обара? где наћи стан за Пају, где лежај за Љубу, где казане за мензу. Као да су партијске авангарне бриге — позадински интендантски послови. Као да руководство све може само — без нашег војнички дисциплинованог: »Снаби се, јер су само првих двадесет година тешке, после се и на добро навикне«.

Али ништа не рече од тог муњевитог толико пута понављаног оправдавајућег мозгања и путем овамо, на састанак.

Шта се може. И овога пута је воз пун (његових) неизговорених речи напустио станицу, односно: нестаница је напустила воз. Нема зашто да се правда. Ако они ту не виде да је све радио не само чистих руку него да би их свима опрао и одржао чистим — ништа речи неће помоћи. Узалауд. Друг Стојан му је одговорно у вези с оним што је једино био изговорио (само не гледајући га у лице):

— Свако има могућности да потврди своју оданост у коју нико у конкретном случају није међу нама посумњао, али у питању је извесна политичка уздигнутост као претпоставка за чланство. Ми ћемо бити сретни да поново отворимо врата Рсавцу, кад престане да заостаје. Ко је за казну искључења?

Тројица нису дигли руке! утврди Рсавац оборене главе. Ко?

— Ко је против?

Неко диже руку. Хусо!

— Ко се уздржава? Друг Раде и друг Плавша. Пиши: с двадесет два гласа за, једним против и два уздржана компресорско и кесонско одељење јединице градинаштва одлучили су да се Вук Рсавац казни најстрожом казном искључења због свог комунисте недостојног понашања као последице својег заостајања и несхватања политике наше Партије. Готово. Тачка следећа, последња тачка дневног реда: питања и предлози.

Вук диже руку.

Секретар се зачуди:

— Ја мислим да по статуу ти треба да изиђеш.

— Знам. Нисам више члан. Али ја сам радник. Бићу сасвим кратак. Имам два предлога. Оба су хитна и повезана. Ја сам већ говорио о томе у Дирекцији, али ништа нису предузели (Један глас: Срамота. Клевете, место да се каје и стиди!) а да чекам до синдикалног састанка, мислим било би касно. Кад сам последње ноћи чекао вампира, тј. такозваног Ахмета Шушића, дакле, у ноћи од среде на четвртак, пролазећи кроз мочвару, приметио сам да су се неке стазе, које су у ноћи од уторка на среду биле суве, у току 24 сата овлажиле, расквасиле и делимично биле поплаване, из чега закључујем да су резервоари подземног крака Нерекаве већ препуни. На основу тога мислим да нам за дан-два предстоје велике воде. Нек мало бјужки, напашће, чак иако наши људи не региструју пораст реке на улазу у теснац. С тим у вези — рад у кесону. Као што знате, остало нам је да довршимо последњи сектор на боку. Али нисмо још изишли из нивоа воде. Ради се у три смене, али ефективног рада све три смене не дају много: осамнаест сати. Свака смена губи по два сата на навикавање на приносак и два на одвикавање. Предлажем зато да се рад доле повећа на осам сати, то јест ефективних 24 сата у три смене и то тиме што прва смена неће напустити посао ни кад га друга предузме доле у кесону, него ће остати да ради заједно с њом још два сата. Биће мало тесно и тако даље. Али тиме ће се екipe међусобно да контролишу. Како смо ту скоро сви кесонци, без четворице — ја мислим да се може та ствар сад одмах да реши, бар што се тиче начелног повећања радног времена, а што се тиче прве ствари, ја предлажем да ја и још двојица одавде одемо одмах до оне тројице који су плаћени да мере водостање а који, по мом мишљењу, пију и не трезне се: време је печења ракије и ниједан сељак не пропушта прилику да се јефтино не нашока...

— Добро! — рече Стојан не дижући очи — о предлозима ћемо продискутовати пошто изиђеш. То је по статуу.

— Причекаћу напољу.

Рсвац седе на праг. Није му ни то последње било довољно. — Искључен! покуша да се споља повреди. Лице му је остало мирно, спокојно. Као да је знало, још пре вампира, давније но увек, да ће му се то десити. Десило се. Добро. Оно је не изненађено. Наше су се снаге по плану уредно повукле на нове положаје. Да га сад неко гледа, као што га је на састанку гледао Раде који је седео косо прекопута њега, рекао би: човек седи обично. Можда је мало уморан (да, само то је, уморан). Рекао би то тај неко и прошао. Али ипак (буди поштен, непоносит), нисам уморан, него мртав. Казна се спустила као гилотина која не сече главу од група, него одваја живот унутрашњи од живота спољног, дисање од младости и њених рана, радова, снова, борби, свега. И Риме. Све што је нешто значило за њега, добило је смисао преко чланства које му је отето. Чак и антидатирано детињство и прва младићка љубовања, тек су ступањем у СКОЈ добила класно, дакле право, тумачење и објашњење. Сад му није остајало ништа више; ни успомена да се на њих ослаони. Све је оффицирано, прецификовано, одсечено. Нов живот почиње за њега, од овог тренутка. Нов? Живот? Ни Риме више нема. Па и та његова бивша незграпна љубав јавила се у оквиру његове припадности покрету, људима. Он је њу можда и заволео тек пошто му је пало напамет да од ње направи новог човека, схвативши да греше они који мисле да то масовно не треба ни покушавати и да је то спори посао пуно генерација. Може! мислио је изазивачки тада. И заљубио се, уверен да се на то ново треба одмалена навикавати, усисати га с мајчиним млеком тако рећи, са првим бесприговорним појмовима, како је он то и покушао у вези с нечим другим, кад је лежао једне сунчане летње недеље између Бреславе и Беча на песковитој обали сам (премада да оде с оцем зверокрадицом у лов) (колико је имао година?) (лет? шест?) (још није пошао у школу). Сећа се, померно се са све усиданог песка ближе цбуњу и заспао крај неког мравињака. Пре него што је изишао на обалу, мајка га је намазала уљем (да ми дете не изгори). А уље је било жестоко, право маслиново: кад се пробудио, погледао се и прво је помислио на кифлу с маком. Али свуд га је пецкало, сврбело. Ујурно је у

Дунав и дуго седео у муљу плићака уживајући што дави злочесте мраве. И мада му је отац био радник, то јест безбожник, ни сам не би знао рећи како је дошао на мисао да је то сад он, Вук, постао Бог и да су мрави деца и да их он, Бог, кажњава јер нису добри, не боје га се и не слушају. Од тога му је било само још пријатније и то му се осећање бескрајне пријатности и моћи јављало чим би дошао у овакав један речни крај, или кад би угледао облачиће, свеже, беле и подбуле, или удахнуо ваздух прозрачан, пун зујања ситних инсеката, а засићен влагом, или се обрео међ биљем густим, врежастим и неуредним од силине клијања. Зло је негде у њему задржало облик ситних уједа што пецкају и сврбе.

Па иако Риму није открио у мочвари, ипак је убрзо заборавио под којим се тачно околностима упознао с њом, али ако би помислио на то, волео је да је среће у машини, ужаснугу, болесну, лишену памћења, негде у некој као ражи, као купинама, на обали, негде недалеко од пустиг села. Прихвата је, односи у штаб батаљона, храни, води кроз борбе, чува је малецну у мртвом углу за време окршаја, а кад се после годину дана као навикне на њега, и стекне основне појмове о циљевима борбе и комунизму, он почиње да је стрпљиво учи сновима. Јер, знао је то од првог састанка у СКОЈ-у, комунист млад или стар не може да постоји као револуционар ако не уме да сања будућност тако живо да му је она јава јаснија од јаве. Како би иначе у тренуцима кад је стварност неподношљиво тешка (а комунисти морају бити спремни да себе доводе и у такве положаје, неиздржљиво тешке, будући да су борци), у име света будућности, могли да се лише свега што су сами себи одузели ступајући у борбу за добро других људи, и да се лише света који им мучитељи кидају с кожом? Али његова је данас несрећа у томе што му је будућност, онда кад је учио Риму да сања, била темпирана на ово сад. У име овога сад поднео је батине кад је ухапшен 12. децембра 1938. и ћутао док су га агенти тукли: мислио је, часна реч, на ово сад, на радничко самоуправљање, на изградњу, на рад слободног човека, није мислио даље. То је хтео. То је имао данас. И она.

Одједном као да му поста јасније. Које чудо ако је она, научивши да сања (а не и да се бори за снове), морала да створи у овом његовом свету, чим се једним од отаца осећао, да створи, отвори и открије нове просторе себи за машту (али просторе који не изискују за остварење онакву борбу каква је била, рецимо, његова, него друкчију, благу борбу, сву оу жеља за будућим лепотама). Зато она и нема очи (сад му је јасније) за стварност око себе: истрчала је и испред њега, за борбену разлику у годинама. Он, који је старији и коме је ово што јесте био и остао сан иако је већ стварност, не може да је више прати. Он заостаје, заиста, не она, сва већ у њој, живој стварности *Бе* гране. Значи ли да свака генерација има свој сан? Изгледа да се снови не могу мењати у оквиру једне генерације. Њему су, упркос свему, ти њени *Бе* снови одвратно дезертерство, а *А* стварност исто што и снови. И узалуд памећу увиђам да више нису. Све што му преостаје баш и јесте то увиђање. И после овог? упита се нагло — после састанка?

Недостојан је сад да има сан који је имао. Ампутиран му. За време рата, у офанзивама, за глади, мислио је: после победе, сви ће имати хлеба! Зими, по међави, у борбама и јуришима, мрмљао је у себи: идем вам у сусрет, људи, жене, доносим вам слободу, хлеб, рад, срећан живот. А сад — одсечен је од права на те своје речи и кораке. Може ли он да замисли себе радником само у смени и после — збогом: чиним што ми воља (пијем, спавам, картам се, вртим палце, гањам женкице) и нико ми ништа не може. Нико? А ја? Ја бих сам себе убио и презрео за тако што. Све своје време он је поклањао досађаној стварности, и тако је она и добијала смисао: поклон живота поклоњен је сврси коју је човек себи изабрао, да за две-три деценије буде живот лепши но што је некад био онима који дођу. Ако од ослобођења није у сну сањао, радио је, јер је то био једини начин да се сања, његов начин, да пређе на другу тачку својих предратних и ратних снова — остварење — такође један сан. А сад? Како оасад?

Осећао се у зракопразном простору. Одсечена прошлост, то је и заборављена будућност, то је и садашњост која губи смисао. Искључен је. Значи ли то

да нема више права да мисли на сву до овог часа несвоју а своју ипак прошлост? Значи. И не мисли. Јер на будућност, другојачију од ове која се оваплоћила, и да хоће — не уме. Рима!

А она, она уме да је сања! мислио је сад разнежен као дете. Научно сам је (иако сам се бунео) (нисам имао право). Нисам водио рачуна да је млада, много млађа од мене. Па онда? Сви смо млади у социјализму! Правилно је поступио: школована је, лепа, млада. Наћи ће себи прилику. Нисам јој ја то више. Искључен. Добро што је натерао да оде. Ја сам радник, стар сам за њу. Плакала је и бунила се, уверавала да га воли и мрзела га и што је у то уверава и што је гера од себе, али био је јак, поднео је кипеће њене сузе као батине што би некад, а она се смирила, сећајући се, ваљда, ранијих расанака, заклела га у вечно пријатељство. »Разуме се, бићу ти као отац«, рекао јој је. Она ће му писати а он одговарати очински благо, ту жећи му се на самоћу, на престати, писаће му да излази, да јој је све свеједно, да има друштво, да је одлучио да се више не опија, после се човек само гади себе. Разумеће је: неуспео покушај с другим. Можда ће с петим успети да се себе не гади и љубав ће доћи са десетим.

Тешко. Али сем ње и њега нико о томе није ништа знао.

Шта ми је? Ја све време о Рими мислим. — То је зато, одговори, што она уме да сања о оном што сад још није.

Па? Ја у ствари мислим на велике воде: зато сам и искључен. Због смрти. Јер им боље од свих знам пуштањску нарав и уживање у изненађивању и пуштошењу већем но што им спада. И оне знају да им ја то знам, па хоће да подвале, да нападну неочекивано, да унесреће. (Оне су ме искључиле.) Али овај пут неће, као што ни пролетос нису успеле. Биле су, истина, изузетно слабокрвне, пролетос, али сад, ово пуњење подземних базена испод мочвари јасно говори о томе да сваког часа може да навали (а да се изиђе са зидом последњег сектора из воде, дигне и затвори загат до потребне висине, да се бетон стврдне, требаће рад од четири луде просмене).

Вук осети само дивље нагао покрет целог тела у правцу загата. Учинио му се да је хтео да оде до греће смене, не само да припита телефоном јесу ли се дохватили површине, али се заустави. Зашто? То му смета. За Бе снове треба се борити А праксом. То је оно што Рима не зна. Писаће јој. Зашто? Лишен је права да брине о томе и о њој и да све то осећа као своје.

Како лишен права? Нико не може да га спречи да мисли о ономе о чему мисли. Он је радник и та је земља и изградња ствар радничка. (И искључених?) (Због дечје болести левичарења?) Мислим. Мисли се не виде и не чују некад, некад их не разабере ни онај који их мисли, али ко може да му забрани да брине као и досад, да стрепи, да надгледа, да не мери време и буде сав то што се гради?

Може! уздахну. — Искључили ме. Ех, да је то још сан, могао би кришом (овако) да се меша. Али ово је материјалистичка материја, јавност, и ту сваки покрет утискује свој траг, све се зна, види, одобрава или осуђује.

И нема куда.

Истеран одавде, немам куда доли у смрт.

Секретар изиђе, Рсвац скочи. Друг Стојан му стави руку на раме. (Свака два сата прогута шаку разнобојних пилула и дијетално се храни белим смоком само.) (Никад глас не диже и чини се да је топао, а није.) (Не другује ни с ким, не псује, не пријатељује, држи дистанцу, не да прићи себи и уме увек да се постави као највиши, онај који одлучује, прорачунао, педантан.) (Топлина му је у боји гласа и као ствар спољна — више у изразу осећања него у осећањима.) (Не. И унутра је. Она је уверење у њему.) (Али уопштено, безлично.) (Мој случај! И он је само оно што ради. И његова је будућност ово ту сада.) Вук се уплашено обрадова спрва од те своје ненадане сличности са другом Стојаном. Ноћ је била хладна: зацвокота.

— Одлучили смо! — и секретар му је ставио руку на раме као он прекрсноћ Ахмегу Шушићу кад су се после нашли на улици. — Одлучили смо да о повећању радног времена у кесону продискутујемо свестрано. Предлог је добродошао. Само, бојим се да не

изискује исувише претеран напор. Јер питање је да ли нису претерано штетна по здравље и она ранија два сата више што си искамчио пре петнаестак дана.

— Зато смо скоро готови, а сви — живи и здрави.

Рука му није била више на рамену Вука који забрза:

— Слушај, Стојане, све то знам и ја. Али ствар је... Вода може сваки час и онда смо упишали крушку... А ако будемо радили дан-два који сат дуже под притиском, добровољно, рецимо, радничка инспекција може и да зажмури. Два дана. Пошљи Сретена на неки службени пут.

— Зар не схваташ да ми први треба да поштујемо законе које смо донели?

— Знаш. Само време је омча...

— Схвати, Рсавче: или је већ касно, и онда је све цабе, или ће се бетонирање завршити на време. За пет-шест смена ионако се избија напоље.

— Колико сам дознао распигујући се код људи, река још никад није толико чекала, а не зна се да је, опет, икад омашила да сјесени не плави. Ако ноћас навали или сутра увече, све је пропало.

— Не можемо ми да се играмо са здрављем наших радника.

Хтео је да му кресне нешто гадно и дрско, што би и учинио досад два пута бар да није био искључен.

— Онда ћу ја са својом екипом по да спроведем.

— Инспекција ће бити упозорена.

Вук је хтео да му резне једно кратко »здрaво« и окрене леђа, али се у последњем часу сети да му то не пристоји више, сад треба да слуша наређења, он није више све што су слободе и добровољности подразумевале речи градитељ и члан радничког савета, он је обичан радник у једној смени који преостале две може да дуби на трепавицама, нико му ништа неће замерити. С тиме, с неодговорношћу тих наједном поклоњених шеснаест сати у двадесет четири, најтеже му је било да се помири. Читав су му живот пореметили.

— А што се тиче другог предлога, то је, по мишљењу свих — ствар непотребна. Може се телефоном проверити шта они људи раде.

— Не може. Један трезан седи крај телефона и лаже. Друга двојица пију.

— Рсавче! — поче друг Стојан. Вук спусти главу.

— Ја сам прекинуо овај разговор о теби, али хоћу сад да ти кажем: ти јеси одан и јеси наш, сад као и увек, али немогуће се односиш према људима: ником не верујеш и све би насилу, само би силом. Зашто? Препостављаш да су сви непријатељи. Зашто? Не верујеш ником и никогa нећеш да схватиш и у његовој неизузетности. Само за себе имаш разумевање. Испада да ти оданост земљи сматраш изузетношћу, иако је то општа ствар, неизузетна. Је ли ти јасно? То јест: само себи верујеш да хоћеш добра људима. И уколико имаш више разлога да се с поверењем ослањаш на себе, а имаш их, утолико су ти остали мање вредни, а ти сам себи све заслужнији и бољи. Следиш ме? И једнога дана није ти ни тешко, да би наврнуо воду на свој млин, да фалсификујеш, подмешеш, покушаш да испровоцираш убиство, ћути, све знам, не успеваш, јер је човек добио напад падавнице, али не престајеш да млатиш људе — а зашто? — да би и друге уверио у потребу нечега што је само теби јасно. Разумеш ли ме? То личи на логику лудака. Али ниси ти луд. Само си смео с ума две ствари. Социјализам нема непријатеља међу радницима. Нелогично би било да их има. И ако се неки радници не понашају према прописима о неком идеално новом, шта ја знам, човеку, значи само или да су ти прописи неодрживо застарели или преурањени, или неодрживи уопште. И да се треба прилагођавати животу, а не калупима. Још нешто. Ни сељаци (поготову не они који ту раде) нису наши непријатељи. Не ратујемо више, срећена смо, законита земља. Ко неће да ради, умреће од глади. Ко хоће да делује против нас, пада под удар закона. Видиш, направио си политичку аферу од једне кокошарске ствари. Питају и из нашег среза и из оног преко шта је то овде било. А, богами, и из Београда дрмнули телефоном. Питају: је ли истина да су комунисти терали једног сиромашног сељака муслимана да јавно у кафани пије вино, да се крсти и да плаује на веру.

— Ко то? Ја уопште... Толико сам, ваљда...

— Знам, знам. Али то питају из Београда. Одговорио сам им, не брини. Али схваташ ли? Људи препричавају, и, правећи од комарца магарца, чине од твоје испада светско политичко питање. Објективно: наштетно си нама, земљи. Сматрам да је фер што ти то кажем и хоћу да схватиш то као израз мог нарочитог поверења у тебе. Одлучили смо, наиме, да твоје искључење учинимо јавним. Морамо. Познат си исувише. Потребно је да о томе продискутујемо и у синдикату, да умиримо људе. Узнемирили се. То је једини начин да избегнемо компликације. Прича се да си поплатио једног старог пијаног Турчина — они не кажу ти, него Партија — који је за паре привезао тикву за главу и огрнуо чаршав.

— Знаш да тако није... Напротив... Ја сам то...

Али се загрцну.

— Баш зато греба им одузети оружје. Не знам само је ли искључење довољно да се сва та ука-бука смири.

— Шта мислиш? — прогута плувачку као синоћ Ахмет, тупо, загрцнуто и осети како и њему сад јабучица одскочи и паде.

— Ако се покаже недовољно, мораћеш отићи одавде. Уосталом, промена никад не штоди.

— Да ме отераш одавде? Мене? Који сам дошао први и непрекидно, скоро шест година, ту... Па... ја кад сам... хтео себе најстроже да... казним... јер нисам успео... ја нисам нишао тако далеко... Или? — погледа га забезекнуто, па поче брзо:

— Да, хтео сам да га претуку тамо; то јест, рачунао сам с тим, ако их издемагоишем, али то је била једна од оних људих жеља које свако и има и нико... не остварује. И не бих и да није пао... још пре напада падавнице, не бих дозволио убијање...

— Не знам. Али... Срећом, није се ништа десило. Мисао да ће Вук да оде била је Стојану и привлачна и неприхватљива.

— Не брини! — рече — карактеристику бих ти написао. Бићеш задовољан. А сад и ово, сасвим међу нама...

— Да ми не завидиш што сам искључен? Ја сам то...

— Не. Не. Што си премлатио скота. Ако мислиш да ја то не бих и да не би сви ми који смо изгласали твоје искључење, вараш се. Јер тешко је са њима... мислим са сељачијом. Свег те поједу: Само — трже се — не сме се више силом. Законитост...

Вук га не погледа. Неки се вентил отвори у њему, али и у Стојану, када, јер није, пажљиви посматрач и слушалац иначе, сам могао више ни да слуша ни да гледа.

— Твоја је грешка бацила светлост на слабости свих нас. И ми смо тога свесни.

— А ако ја одем до Ахмета?

— Зашто? Отказао је.

— Ја ћу га скувати да ради са мном у екипи.

— Не. Само се ти не мешај више у... те ствари.

Хтео је да каже наше, али благовремено схвати колико би га то увредило. А ипак. Као да га је и тиме ујео у још незарастао бол, ујео неким туђим, строгим, несвесним зубима. Вук се укочи, промрмља нешто као »здрово« и нагло оде не окрећући се више.

Сврну у кафану, још полупразну. »Пљескавицу и шприцер«, наручи чим седе и погледа око себе. Није био гладан, ни жедан. И није му се ни седело међу људима који су му се замерили. Али осећао је да не сме у мрак и самоћу. Мора ту међу људе, као злочинац на место злочина што мора. Казао би: »Подвно реп!« Обезобразиће се, неће хтети да га слушају кад нареди при првој следећој велиководној зуји: »Дедер, Јанко, Марко, Миле — то и по!« Бојао се. Не за себе. С њим је готово. Са славолуцима је готово. Отказни рок — петнаест дана. Отићи ће после полаве. Дотле ће и она (за петнаест дана највише — мора). Ако загат одоли — одази. Ако не, жалиће се, а и неће га отерати, заборавиће... Али он има још само две ствари на свету које више нема. То — ту грађу којом ће силовати црну, дивљу, подмуклу, неписмену реку и Риму нема коју није успео да научи да живи будућности. (Сад зна зашто) (али ни она њега није научила Бегу). Све је изгубио. Кад оде, биће ништа. (Зашто кад оде? Већ ништа нема.) (Тако то изгледа.) (Само много шупље.)

Није ни слутио да се већ све рашчудо. Једва је прошао сат од састанка, а већ му је пришао Жића

пружајући му црвену и задрглу ручерду још изда-
лека.

— Здраво, буразеру! Нема више љутиш. Шта пи-
јеш? Мустафа, две шприце!

— Немој! Мани се пића.

— Пуст! Учини ми! Овако је боље, ја ти кажем.
Ми медведи не можемо у калупе од лисичје коже.
Натегни, навлачи, не иде.

— Шта хоћеш да кажеш?

— И ја сам се кувао у сличној светој водици. И
што је најважније, због истог, туче. Али моја крв је
као и твоја, од оних што не трпе ни оглав ни бем. Ја
лично волим сам себи да постављам и пристављам!
Кад сам радио пре на Панчевачком мосту у Београду,
недељом сам ишао у Зоолошки, разне зверке да гле-
дам. Чувар лавова, не знам познајеш ли га, из мог је
села, чилагер иначе, зна више песама напамет но што
би стало у три целе песмарице, а и сам их измишља
из главе, богами, али сваки дан коњче убије, исече
га на комаде; црева — головратим оруштинама, ре-
бра — хијенама, а бутове и сапи — лавовима. Јеси ли
их гледао како једу?

Смешио се причајући, мада је спрва сео на ивицу
столице, али сад је други, трећи шприцер већ био
учинио своје.

— Што ми то причаш?

Жића се лецну мало.

— Онако. Због сличности. Ми мужјаци не волимо
наребења и дисциплину. Ми, зна се, што сами отmemo
— то је и наше. Не трпимо да нам други помажу да
држимо кашнику из које кусамо. Била велика или
мала.

— Ја, хоћеш да кажеш — искључен, не захватам
више великом кашиком, је ли? Е, добро, не захватам
као што никад и нисам, али не мари, ја заповедати
нећу, али ћу заповести извршавати, јер мушкараца
има разних.

— Три врсте? — подсмехну се Жића.

— Молим! — рече Вук хладно.

— Нека, нека. Чуо сам да си сам наговарао Ах-
мета. Де, де, нек и није истина! Мени ни из џепа ни
у џеп. Али кад човеку неко умре, ред је да се не пусти
сам тугу да жваће. Седи се с њим.

— Обрнуто је. Ја сам за неког умро, али нисам
мртав. Разлика је.

— Ако хоћеш да знаш, њима је мило што су ти
ударили квекер.

— Пази како говориш.

— Ја увек pazим. И схватам те.

— Онда, Жићо, реп мећу ноге!

Те вечери су му многи прилазили понашајући се
према њему одједном као према некаквом свом при-
сталици. Чегат? Питао се грозничаво. Чегат?

— Увребености! — изрекао се Жића — шта ми-
слиш, зашто ја пијем? Увребен сам. Прича се: рад-
ници ово, радници оно. А шта је?

— На пример?

— Је ли пријатно кесонирати? И све само помоћу
снаге мишића?

— Треба створити прво базу, па онда...

— Ја те питам, вреба ли живог човека да буде
смагран само за голу снагу? Човек није — ајс!

— С ниског почињемо да гриземо, то је чињеница.
Зашто да се вребам на њу?

— А знаш ли да радника у нашем смислу у свету
више и нема? Не рмба се више нигде. Седи се, гледа
у манометре, цимне нека полуга. У рукавицама се
ради. А ми? Дижки терете, преноси шине, подмећи
леба. Јеси ли се питао на шта ми, кад су поплаве, тро-
шимо снаге и животе? На спасавање материјала. Дај
вади. Поломи се. Ено, касир...

— Сам је крив.

— У реду. Није ваљда законом забрањено бити
непливач и бојати се за живот у великој води.

Белоглави се нечујно докотрљао: — Има ли у рад-
ничкој књижици рубрика за храброст у води?

— Подразумева се да је сваки мушкарац храбар
свуда. Био си у мочвари кад сам те хватао.

— У реду што се подразумева, а ако није? —
упита опет касир не желећи да мисли на оно друго. —
Да цркне од глади? Да изгуби ноге и себе обогати за
цео живот? Да га ниједна женска ни с габењем више
не погледа. Ни последња попишана певаљка и курва?
И по чему да ја морам да се десанком шакић задо-
вољавам? Је ли то казна што нисам био једне ноћи
храбар? Ја ћу, бре, уз инат свима камен својим кука-

вичким ногама да дигнем и поставићу га тамо где леже војници пали у рагу.

— Какав камен? — као зачуди се Жића.

— Бео. Велики. И даћу да се испише. Речи ћу сам да саставим. О раднику и ногама, видећеш. Ту леже невино пале ноге на пољу радне части, откинуте од група који не може више да бежи, а храбар није био, очајан само.

Није очекивао ни прекорне погледе које му је са суседног стола упућивао тезгарош Рамиз, који је пре три сата гласао за његово искључење. Пио је ракију, а његова гојна жена пиво, у очекивању наручених ћевалчића. Он јој је рекао сигурно све о њему, на онај свој извитоперени начин, јер га је погледала једним погледом другим као крављи језик, меким и рошавним погледом, немогућим. И настављала то да и даље чини већ према томе како је текло препричавање састанка. Поглед између гаупог презира и неоправданије незаинтересованости. Хтео је да им одсвира флауту на носу, да их пљуне. Попио је шприцер.

И ћуљиви Љуба Кисик, и он га је гледао како пије и прекорно два-трипут климнуо главом. А онда, тек недавно описмењен, извукао дунберску пљоснагу оловку и перорешчић и стао да је пажљиво шиљи. Ставио је онда још пажљивије оловку у џеп, обрисао блистави перорешчић о плави столњак на коцкице и почео њим да струже загорело с хлеба, педантно, уносећи се сав у то, жваћући у празно, тако да су му играле рошаве слепоочнице. И он га прекорева.

Јован Мермераш га је тихо, сузно потапшао по рамену, као да би да му скине невидљиво труње прашине, или неку отпалу длачицу.

— Ех, ти, знаш! Ми радници... Ми морамо бити верни себи.

Многи су прилазили. Неки су му се одозго подсмешљиво обраћали безначајним реченицама, не скривајући неизговорене речи којима су казивали: Ето, цабе си се пувао, правно важан, вребао нас. Свака сила за времена, па и твоја. Сад си исто што и ми, нико и ништа, човек на дан и комад, лаус социјално осигурање. Али ситан шраф и човечуљак као свако од нас. И да се сад лепо покајеш и признаш грешке и заблуде, прогуташ све своје псовке, поли-

жеш све своје напасничке нагањачке грађе партијца ког старије шарже грде па на нас бљује све што је на њега избљувано. Полако. Не одмах. За неколико дана, опаметићеш се. Видећеш.

Други су, прелазећи преко те фазе, директно ускакали у неку нову срдачност без злурадости и осветништва. На пример Бабић, чиновник, књиговођа, бивши партизански командир, ожењен вољом секретара касабе, касније због тога смењеног, с једном преко које још само трамвај није прешао, али која га је замерачила, тужила и приморала. Оженио се, исписао се из странке и развео недељу дана касније по својој вољи. Стиснуо му је сад руку и рекао:

— Радника нас свакојаким има и у безбожничкој нашој цркви и ван ње. Ништа се не секирај. Падне ли киша или навали ли неки кијамет, покиснућемо сви, јер праве цркве крова немају. Директно су повезане са облацима.

Трећи су га гледали презриво: поклекнуо си. Били смо једнаки, па си се поасио, подупро небо носем, сад си испод нас. Мањи још од маковог зрна. Има да нам се клањаш. И слушај само. Такав је био, на његово изненађење, Гута, који је прво оклевао да ли да му одздравн, а после неког времена рекао сам иврних, камених мишића на лицу: — А, пијеш!

И ништа више.

Али издржао је све а тио није. У глави му је бистро и чисто. Увређено, изуједано, да, али то је тако већ. Не би ту седео да тако није. И пораз треба умети поднети као и победу. Идући ка компресорској сали, мислио је: Ипак се нешто изменило. Презиру јавно. Вребају. Не смаграју ме једнаким себи или мисле да смо се изједначили. И онда? Може ли ко да ми забрани да волим оно што волим? Доказаћу им. Доказаћу.

Мишка виде одмах чим закорачи у салу пуну буке и машинског уља. Седео је на његовом ћебету простром преко дасака на којима је опет другу ноћ спавао (шта ће сам у Риминој кући?). Седео је огроман, пушно и очигледно га чекао.

— Здраво! — рече му весело као и увек — какав си.

Гледао га је смешећи се.

— Де, друг, не јуначи се. Јасно, све је испало глупо. Није требало на своју руку да се упушташ у онакве ствари.

Вук је хтео да објасни зашто је тукао, шта га је у целој тој ствари онолико разјарило, шта увредило, шта ранило.

— Немој да си наиван. Класна је то борба, само другим савременим средствима. Да си у рату или одмах после рата то направио, нико ти ништа не би рекао, али сад.

— Признај: тад ни он не би смео, не би помислио да то направи. Овако... попуштање...

— Сигурно не би! Али шта то показује? Да и ми треба да играмо одговарајућим картама. Но друго сам хтео да ти кажем. Цип је напољу. Хајде да погледамо оне пијанице на улазу у кланац. А мало ти ваздуха такође неће шкодити...

ГЛАВА ШЕСТА

I

Па ипак...

Сад је све постало друкчије. Изгубио је сигурност. И можда не толико њу колико оно досадашње осећање да има право да завлачи нос у све, занима се за све, меша у све, поправља све. Као да је то све некад било његово, а сад престало да буде. Да. Слутио је, а није хтео да поверује. Као да је развлашћен. Као да га је она мала танка црвена књижица што му је одузета лишила свих права. Сем једног. Да ради своју шихту. И да после рада брзо, оборене главе, уклони себе што пре са градилишта. Осећао је да га нико не гони и нико не откида од ранијих поседа. Да га људи гледају чак запрепашћено кад после смене одајута с градилишта или увече седне у мрску кафану као да ту сад може гражити да схвати шта се десило с њим. Као да још има шта да се схвати. Све је схваћено: искључен је. То је и јављено, неспретно истина, преко синдикалног састанка, на коме је присуствовао (шта се синдикалаца тиче чланство у мојој Партији?). А и он — као да је сам хтео да повећа сопствено мучење. Или... још једном испроба себе. Седео је мирно, држећи главу право кад су прочитали његово име и као узгред споменули искључење у вези са скандалом и тучом. Није се окренуо. Учинили су то други. Сви. Не, није ништа осетио, али мислио је, толики би број погледа нагло уперених у једног човека могао да има мишићну снагу (која се базично преноси) довољну да га помери, ишчаши, обори, сруши. Није. Укрутио је све мишиће, учинио страشان напор, врат му је, мора бити, поцрвенео, али се одр-

жао на столици, одолео, и с непоремећеним изразом лица саслушао образложење о том искључењу којим се лишава и функције у синдикату. Слушао је то стрпљиво, с лицем чак помало (споља) незаинтересованим. Необавештенији, они равнодушни (а радознали за неуспехе других у недостатку својих успеха) који су први бацали погледе (као шљунке и каменике) на њега кад му је прочитано име, мислили су да су пречули, стали да се распитују:

— Је ли то опет о Рсавцу реч?

— Чини се.

И опет су га погледали као да с његовог чела могу да прочитају пресуду. Али нису. Смешно се укочено као једна од камених глава око шибенске цркве и гледао право преда се у председника и, наоко с равнодушношћу, слушао сваку његову реч. После су му прилазили, питали га, он је с почетка имао још снаге да стрпљиво и мирно одговара, али после, видећи злурадост, сажаљење, презир или неко немүшто и балаво слузаво дивљење, рекао да има посла и изишао.

Али онда? Улица му није припадала. Ни осветљено градилиште. Ни звук агрегата који је дахтао, ни жутозелена светлост карбитуша, ни љубичастобела боген-лампи, ни исфацирана — рефлектора на брду (што је, падајући на жичару, пипаво пратила котрљање малих котурова по сантиметарки), ни оно сливено гребање многих ашова по шљунку, забадање крампова у тврду земљу, ни бука лет-лампи, бушилица и парних чекића, као ни увеличано тобож осећајно а ригаво уздицање добоша бетонских мешалица. А све га је то сад привлачило јаче но икад, нако је био тужан, на неком растанку од самоосећања на које је навикао и без кога му се више није дало живети, одсечен коначно од свега тога. Као ноге Белоглавог којима ће касир подићи, каже, споменик. Не. Тако. Другачије. Или не. Баш исто тако. Белоглави је ноге закопао више цесте, крај камена Благоја Валовића. И оне су иструлиле. И он је иструлео. Вук Рсавец је мртав. Ником потребан. Некористан. И баш некога сад боли што је недавно наћена подлога, што је бетонирање скоро завршено захваљујући намерно фалсификованом налогу за брзовезујући. И што сад може бити миран. Па да. Док је у смени, ради, пла-

ћен је. И ради као и пре жустро, нетрпељив према шљакању, и сад га свако несвесно или немарно зашаваше ширецне, али се не бреча као пре, не гди, тик је, сам жури, а остали — не тиче га се.

Кад га се не би тичало! Али не сме више да га се тиче.

Тек сад је, у ствари, свестан колико је богат био. Не као Дунберски, на чијем је имању пре рата једног лета голио трактор и видео како се буржуј односи према својини. Довео је једне ранолегње ноћи стотинак што жена што мушкараца на стари салаш, друштво већ уз пут опијено (довезао га закупљеним специјалним возом од Београда до тог имања у Бачкој). Показао им прво посед с једног брежуљка: језеро са свим рибама, шуме са зверима, њиве са свим житом, кукурузом, хмељом, поврћем, стадима, целепима, ергелама — учинио је тај један покрет руком над свим видљивим и невидљивим, као да то све држи својом малом, белом, мекопутном шаком која ни нема потребе да нагласи да је то све њено и да ће на ову вечеру, на пиће, на сељачке музике и цезове ноћас та нста белопута ручица без потребе и разлога издати пола милиона предратних динара, јер јој је тако ћеф, а могла би и стопут више да хоће и да јој је и то ћеф.

Штуцао је племенити Дунберски, буржуј обични, нако се правно отмен и фин и другачији од свих, а знојно се као и сви, ништа мање. При том није пуштао из леве руке велику чашу од шлифованог стакла са три деци вискија и соде, пљуцкао је то с времена на време и пијано се смешно, не другачији од последњег кубикаша или свињара који је све то његово богатство створно за танку плату.

Не, ја сам се знојно, али нисам штуцао, ни пружао беспослену, женскасту руку, ни чашињавао, а ипак било је мојије но моје све ово ту. А сад? Разлика је ипак: Дунберсково је оно остајало, искључен из његове Јерезе, како му се већ звала странка, или не био; моје — није више ништа, откад ме избацило.

А било је мојије но што је икад једном Дунберском ништа припадало. До пре неки дан. Сто пута мојије јер сам ја то створио. Ја не за себе подигао. А сад? Шта ми остаје? Оно што платим.

Кафана. Сува дашчара, смрадна од мириса паприкаша, пљескавица и бувеча, ражњића на жару, цибре, просутог вина, крушковца, мараскина, лука, киселих краставаца и паприка, да, та кафана што се трза у неким грчевима прозукле музике и снова, кафана у којој је и гладном мучка кад уђе од неветрених мириса и дима што се пожутео као пушачки прсти, вуче над главама келнера, касира, седећих и музике с певаљкама које тресу своје обилне груди или тврди, шиљати грбушчић. Ифка вришти, пева:

*Дај ме мајко, мајко, мајко,
дај ме, мајко, за кесонца,
нек ме грли, грли, грли,
нек ме грли и без новца.*

Али неће он да грли оно што му не припада (сада ништа није његово) јер се грли само своје рођено, људи будућности које му нико не може да узме, непостојећи они и још једна, она непостојећа више, отишла Рима, коју је одгурнуо заувек од себе да му се никад не врати, као што ни неће, заједно с оном његовом изјавом коју јој је тугнуо неопозице у горбу. На основу ње, не обавештавајући га, у најкраћем року она може да добије развод. На његову штету.

А последње поподне она га је љубила и привијала се уза њ, говорила му страшне ствари и звала га а он, иако је одлучио да остане као камен станац и не попусти, на крају је попустио, кајући се, узимајући ту једину жену свог живота, ту лепотицу, ту кћер, ту ужасну малу којој никако није ишло у главу да он то због њене среће неће да је задржи, јер ће она једног дана бити свуда позната по укусу којим ће уређивати станове будућности, а он (знао је већ све унапред) само стари један обични ислужени радник који би јој тад могао само да смета својим трапавим телом и ручердама, куд год да их стави — и у џеп — само би одударале. А без њих ни џепова не би било. А није да му није долазила на памет помисао да се подло у ствари понаша, најпрорачунатије што се подло може, јер му је изгледало да жене на свој женски начин воле немогуће само, и само то немогуће хоће, и да је он задржава и привезује за себе тиме

што је тера од себе, одгурује и као неће а у ствари је изазива, мами, зове баш тим што је као одбија. Зато је тад и попустио: да је задовољи и помогне јој да га брже заборави. Али она, задовољена, привијала се још више и понашала се као да се тек сад уверила да без њега не може, што је, јасно, било наивно. Но и да покуша да узме неку другу жену и да се постара да то допре до ње, зна, Рима би дојурила овамо и грлила га и молила да отера другу и њу задржи. Није више био паметан шта да ради. Дуго. Од почетка, кад је решио да остане ту, а њу послао да учи. Мучио се све те четири године одакада ју је видео једном како разговара са Радетом, сељачетом, који је дошао да ради па се привезао, бистар, уз Рсавца, који га је с почетка волео, слутећи испод гуњчета огромну радну енергију.

Али није га сасвим заволео. Дуго је носио шиљкане и шајак. Опирао се, нарочито кад би видео како тај младич, Римин врсник, учи после рада, па и на раду. Чак за време великих вода затицао га је код пумпи, у прековременом, с књигом у руци.

— Шта то радиш? — запитало га је изненада. Пре четири године.

Раде би мирно дигао главу и насмешио му се присно.

— Ето, учим помало.

— А пумпа?

— Ради.

— Што не пазиш како ради?

— Пазим ја. Кад год прећем страницу, ја погледам.

Као неки капларица трудио се да га ухвати у грешци. Изненађивао га је, вребао, домишљао се да га ухвати — није никад. Вазда коректан. Раде је успевао да надзире рад пумпи и учи. Зато га је узео са собом у кесон. Због она четири сата навикавања на повећани притисак, за које је време могао сто насто да учи, упркос тренуцима кад је нелагодност и мучнина захватила људе стежући их за грло и подижући им црева.

Покучао је да га разуме и уверавао себе да је комунист у једном од основног: несебичан је, одан, привржен ствари више но личном себи. Али и да није,

не ваља му што хоће себе да уздигне прво. Пре но себе, требало би створити услове за уздизање других свих. Не предавањима, но испитима. Него изградњом индустрије гране А. Ако си радник. А Раде? Учио је. Што је знак себичне грамзе, хроничне сељачке неза-
сности.

— Шта ће ти школа? Испити?

— Да више знам. Економија ме занима.

— Шта мислиш, само тебе? Мислиш ли да ја ни-
сам могао исто тако да учим? Треба засад подметати
леђа.

— Знам, чика-Вуче (чика га је на почетку звао),
али ја сам млад, мени је тек осамнаест година. Ре-
цимо, требаће још десет година тако запињати. Онда
ће темељи бити ударени. И што кажу: онда ће и код
нас да се ради као у Америци, у рукавицама. Један ће
стручњак тада да вреди као пет радника у рукави-
цама, зар неће?

После тога га је пустио. Али престао је да га
воли, узнемиравао се чудно пред њим, волео је да га
не види и не среће. А ипак је увек кад би путовао у
Београд на испите, по њему слао Рими куферчић с ја-
бучкама и флис-папир-орасима, или неке пршуте, или
балонче с добром ракијом и обавезно — писмо с пет-
шест речи. И молио њега, тобож у поверењу, да му
пише како је Рими, шта ради, да је пазн. А њој писао
да га извештава о њему, да је добар дечко итд.

Али калем се није ухватио. На његову запрепаш-
ћену радост. По писмима и њеним и његовим могао
је, радостан, да закључи само о њиховој тоталној
љубавној равнодушности. Другари само. Његова љу-
бомора испало да је срамота. Боље не мислити на то.

Али кад би се Раде враћао после месец-два дана
из Београда, распитивао се Вук како то он тамо по
женском питању, а Раде (поцрвенео) једном му ис-
причао да је, одлазећи из села, оставио девојку с ко-
јом је догле живео и да му је она пре годину дана
пратила писмо да ли да га чека, а он јој непроми-
шљено рекао да чека, па сад се каје, јер је и не
воли, и да у Београду има једну колегиницу која исто
тако ради као чиновник на једном градилишту и до-
лази кад и он да полаже испите, већ другу годину,
и да он тад с њом живи, али да ни њу не воли и сад

да су се посвађали заувек, јер је она хтела да је он
жени, а он зна шта значи брак за једног који хоће
да сврши факултет а с ниског незнања почиње да, не-
редовно полагајући, граби увис. Није то за њега а и
плата у почетку није бољнашта. Кад платим стан,
праће, отплате за текстил, ципеле и остало, остаје ми
само за храну и књиге. »А ја на храну«, додао је, »тро-
шим много, јер код толиког учења, кад се још не бих
храно јачом храном, зачас би ојективачио.«

Сад је Раде привремено заменио друга Стојана,
који треба коначно да оде, и наставиће, поврх свог
редовног посла у књиговодству, да ради и учи, а Рса-
вац — да га не воли и зато — избегава.

Ни кафанска, ни радилишна пријатељства. Ни
својине. Ноћу, кад мајстор Бока оде кући, пошто пу-
сти грећој смени ваздух, он легне да спава на даске
с телефоном крај ува, за случај да се неко из греће
смене јави. Бука му не смета. Него душа што бучи
и притискује живот не са две и по, него са стотину
атмосфера.

Пролазећи поред кафане, већ скрену да уђе, али
се код врата задржа. Знао је да га је Белоглави мо-
рао приметити кроз стакло, иако га Вук споља није
видео.

Зашто?

А што да не уђем и да се не опијем? Шта ми ко
може? Одговарам ли коме? Моја странка искључених
нема ни статута, ни програма, ни морала, ни антабус-
милиције. Нико у њој не брине о мени и ништа ми
неће да забрани. Нек слово живи и ради када му
прдне напамет то је наш програм! Ником не одго-
вараш.

А коме сам досад одговарао? Другу Стојану? Ба-
вола! Радио сам што сам хтео и нико ме никад ни на
шта није наговарао.

Па онда?

Ништа. Нећу.

Зар ниси слободан?

Попое се на пут и, изненађен том речи коју досад
није никад ни у мислима употребљивао тако без при-
дева, стиже до висине загата, погледа (не брине, све
је тамо у реду и без тебе) и продужи према мосту
испод кога су ко зна који већ сплавари пекли ракију

за рачун Нерекавске задруге, а један кривошијастии човек, чучећи по страни, стављао танке гранчице под лонац у ком је кркао бео, посан пасуљ, па дрвеном кашником хватало пену и муљ које је, клобучајући, речна вода избљувавала на површину или их задржавала у загорелим угловима котла.

Слобода? Постоји слобода народа, слобода вере, слобода свакаква, слобода човека. Најчешће свака у раскораку са сваком и свака са самом собом. Зато слобода уопште и начисто — не постоји и не може. Јер човек није слободан од својих мисли, дисања, обичаја. Он се може силити на ово и оно и чак мењати своју природу, али сасвим слободан он никад не може да буде. Слобода је чисто друштвена и значи једно. Или је појединачна и не значи ништа, то јест нешто сасвим друго. Као вода која на сто гради значи испаравање, а на нули — лед.

А ствар је баш у томе: искључен из свог друштва, за чије је стварање мучен и рањаван, он није слободан јер није ни у стању да не осећа да му то друштво, тај свет и његова будућност и даље припадају, нако више — не припадају.

Био је слободан док је имао обавезе. Сад је и даље лично слободан, али немоћан да ништа мисли, осећа, ради. Његова је грешка почела од давања права себи да тумачи шта реч слобода треба да значи свима. Заправо од наметања једног одређеног њеног значења, које је било њено значење за њега, онима који нису дорасли за њ. Наметање његовог осећања и схватања друштвено личне слободе онима код којих се те ствари нису још слиле у једно.

Окрете се и врати у масни ваздух компресорске сале, где му Бока на одласку рече:

— Хоћеш ли да завршиш пуштање ваздуха грехој смени? Ја бих морао раније кући. Дете ми је нешто болесно, па бринем! До један кома девет сам стигао.

— Иди! — рече Вук и пође машинама. Кад ради, онда је слободан, тј. обавезан да чини нешто што има смисла.

Суградан је пошао у кесон неиспаван. Тренуо није. После два сата рече равнодушно:

— Силазимо!

Устаде лак као срндаћ и погледа другове: Хусо, Тома, Рамиз, Љуба, Гута.

Окрену се још једном комори и диже гвоздени поклопац с отвора. Онда се осмехну:

— Данас не морамо наћи чврсту подлогу за бетон, је ли тако? Али морамо избити на површину!

Људи су ћутали.

— Морамо! — рече још једном врло чврсто и поче први да силази бескрајним лествама поред којих су се низ широки челични олуци спуштале две цевии: првена за ваздух, сива за бетон.

II

Раде је још читао кад се светлост угаси. И прво помисли: баш добро! Треба и да легнем. Диже се у мраку са хоклице. Поче да скида ионако увек полу-срозану кравату, кад укреса. И пошто није био до краја хладнокрван и промишљен човек упркос жељама и изгледу, он изјури у ноћ и стиже међу привима на радилиште. С почетка је све изгледало обично, само у мраку. Панике нигде, мада су људи промицали крај њега нешто одлучније и самим тим безобзирније но обично, као да знају шта хоће и зашто то хоће да изврше задатке које им нико није давао. А ништа се није видело. Они из друге смене дошли су из кафане, они из прве пристизали су још буновни од сна. Јурили су закопчавајући се уз пут, клопарајући цокулама неподвезаним, журећи бешумно по сувом и гуменим чизмама (75% их има већ чизме). И тај мир уз пут и сад над високом обалом испред кафане, подсетио га на приче о излажењу на положај. Митраљесци, бомбашии или извидничка група. Свако се чини да зна свој задатак. Вагре које су тињале разбацане по дну загата већ су живнуле и кад је сишао, чуо је Глигоријевића и Рајковића. Сваки је издавао наређења. Један је тражио да се оамах докотурају из магацина бурићи с карбитом и лампе. Други је, разговарајући телефоном с термоелектраном, формирао прву екипу која је требало да крене да пронађе квар.

Вук је, зачудо мамуран, слушао Рајковићеву викну: »Хало, термо, ко је на телефону? Диспечер? Па, богаму, шта је? Како да није код вас? Јесте ли погледали каише? А котларница? Да није у графо-станици? А стубови? На оних првих пет, осигурачи су вам застарели. Ко? Директор ми је рекао да ћете их мењати. Шта? Променили сте их. Јесте ли проверили?« — упита и, добивши одговор, спусти очајно слушалицу. Мајку им лепезанску! Окрену се Вуку:

— Да нису сељаци опет крили жицу?

— Не верујем — поче неко из мрака уморно и зевну, али Вук му се окрену:

— А ко би други? Њима се исплати да сто година не одемо одаваде.

Напољу се чула бука. Вук је истрчао из компресорске сале много раније, још док му се учинило кроз сан да чује гребане неке црне мачке о врата кесона, не, обична врата. Али отворивши очи, чуо је мукло убрзано ваљање воде пре хуке ветра, наметљивијег иначе. И истрчао пре но што се алармна сигналица за њим угасила. Знао је, отварајући врата — светлост је још горела свуда — да овог пута неће омаштити.

Није се преварио.

III

— Спасавате материјал! — раздра се Рајковић из дизалице.

— Екипо, овамо! — викну Вук опазивши Гуту и Тому. Учинило му се да је видео Хусу и Гуту, али није био сигуран. Знао је, доћи ће. Није се обазирао, знао је — сиљачија стоји на обали. Мујезин није с минарета викао, свеједно да ли овог пута није; једном је викао, а од кањона се ваљала огромна наједном река која није могла више да стане у себе, морала је да потопи, да се прелије.

Њих тројица прво, затим још двојица подметнуше леђа под Sally, тешку мрцину од тоне о којој су сви сад знали да је излишна али заборавили да је склоне.

За то су време комунисти, техничари, радници, инжењери, па и шеф градилишта, износили даске, грађу, пумпе. Чак је и Глигоријевић, инвеститор, сишао у загат, иако је, док је још стајао на обали, чуо неког који је викнуо:

— Подавиће се као мишеви!

— Па онда? — Вук је осетио како му се песнице стежу, грч како му притискује вилицу о вилицу, зуб о зуб, али се врати.

Рајковић је викао нешто с бедема и Рсавац дојури.

— Где су ронци? Требало би одмах закрпити пукотине.

— Ево!

Вук је већ улазио у ронилачко одело.

IV

— Екипо! — викну Вук одозго. Био је, у ствари, радостан. Пре четири године исто је тако викнуо. Одоздо, али гад га нису чули. Ветар је сад још јаче кршио и завијао.

Урлао је одоздо надвикујући кошаву, звао је, с рукама као магнетофоном на устима, знао је, не чују га, олуја му је враћала речи у лице као шамаре и он, очајан што губи време, устрча огромним корацима уз бетонске степенице и, избивши на зид загата, стаде да им оданде маше рукама. Али, нису га приметиле најезене очи сужених зеница, и глава збијених у неравно брдо дулека окренутих према другом, неважнијем. Саже се, узе грудву снега и хитну је према њима. Тома је доби посред лица.

— О, мајк...

Сви се насмејаше. Света се први окрену у правцу одакле је грудва дошла и, смејући се још Томи, узбиљи се одмах чим примети Вука, који му махну руком позивајући их знацима све к себи. Света зачуђено окрену прст себи и диже обрве. Није изводио, био је збуњен.

— Ја?

— Сви! Сви! Богаму...

Знао је да би им брже све објаснио да се поспе на десну обалу, али бунари су се већ изливали и претили да потопе загат изнутра. Чинило му се глупо, али чинило му се да би и тренутно удаљавање од места опасности значило исто што и бежање с попришта: опасност има своју чаробну логику, и Вук је последњи који би и помишљао да јој се отме од часа кад би улетео у њено магнетско поље. Мрак је и недеља већ, није се радило. Треба неко да одјурн до друга Стојана или Радета, до Рајковића, до бетоњаре, где је алармна сирена, не она парна него ручна, треба скупити све што се може дићи на ноге, спасавати материјал и машине.

Света одјурн, најмањи и најхитрији. Електричарска екипа («жичарска екипа», назива је Гута, а њихов рад жицарењем) спустила се прва у загат.

Не обзирући се да ли га другови следе, Вук се радосно затрча ниже, али је пре тога одозго бацио поглед на реку и запамтио је како изгледа ваљајући се од кањона, шумна и избљувано исколачена под ударцима снажног североисточњака. *Променила се!* — помисли, поневши је у свести не само набујалу, пуну мишићавих белих таласања (као лећа боксера) него и лукаву, подмуклу. Нећеш! — мумлао је. — Нећеш, кроз бунаре! Нећеш! — Осећао је да јој је прозрео лукавство од којег је последњих дана толико стрепео не знајући на какав ће начин да нападне овог пута (она увек измисли нешто ново).

Прво виде Sally, али била је ближа најдебљем зиду загата, мање угрожена од бетонских мешалица. Срећом, ове су имале точкове. Кад су одвукли другу до места одакле их је требало само сајама потегнути и извући на обалу, зачула се ручна сирена. (Треба довући ручне црпице — помисли и сети се: обе су у квару. Неком треба рећи да их одмах поправи.) Вук виде Гуту и Тому како носе даске и неке греде и после Жићу Грома и би му непријатно («шта он, као стало му је, фолирант»), па викну узалуд: «Машине прво, мамлази, машине!» То је оно што и Рима не схвата већ пуне две године. После, кад машина буде у изобиљу, све ће бити могуће, и биоскопски живот и њена јела од сокова исцеђених помоћу малих елек-

тричних преса (јер где нам електрика за њих). «Машине!» — раздра се још једном. Обојница су већ пустили балване и, као лопови ухваћени на недељу, јурнули према бунарима, Ђиповке да ваде. Рамиз се досетио. Не. Гута. Задиви се у трку мало после, приметивши крајем ока како Гута куком са Sally пеца Ђиповку. Три их је већ ухватио и после дојурн да подметне лећа под један агрегат. Онај најскупљи. Њега је требало прво. Сети се мудрог дечака. Пре четири године како је цвокотао кад га је извукао полумртвог из бунара. (Је л' из захвалности није гласао за искључење?) (Није принципијелан.) Много човек може да поднесе, више но што је предвиђено. (А загат?) (Ја сам загат.) (Ако издржи све ће бити добро! Шта све? Нема везе.) (Преплашило га, зато је и скочио у бунар по Ђиповку. Уплашио се да не плати. Сељак је још био. А, ето, замењује Стојана. Четири године касније. Значи да ипак није остао сељак! Шта хоћу?) (Шта то доказује? Да сам будала? Извини. Не знају људи још да воле као ја јер се не понствовајују са браном.)

V

Хтео је да прескочи велику локву које малочас још није било; не могаде, заобиће је. Терен је свуд био још расквашен и, глибав, тонуо под ногама. Тако. И то, богаму? Ипак, с још четворицом, изгура агрегат до зида.

На обали се већ искупило људи, неки већ упицањени, унедељени, отуд неодлучни: збуњивали се и задржавали остале на обали.

— Овамо! — махну им Рсвац радосно — дижите машине? Зар не видите? Вода се прелива из бунара!

Неки се од њих помакао, одмеривши га смркнуто. Видели су да им маше и нешто довикује. Хтели су да чују шта хоће.

Група младих радника и чиновника вођена Плавшом проби се кроз тај први унедељени ред посматрача. Последњи су међу њима пружали руке неодлучнима на обали. Један се одупре. Истргне руку и

удари. У другој би прилици дошло до туче. Друга двојица побоше без видљивог отпора. Носили су неку топлоту младићи, викали су.

Певају, утврди Вук и савлада узбуђење као пред заставом. Али касније сети се да је и то певање остатак сељачије у њима. (Је ли све за бацање, све сељачко?) Ветар му тад донесе отпатке скандираних парола. Свеједно! Младићи су се спуштали и он, насмејан, сачека Плавшу.

— Ореди неког да поправи оне две ручне пумпе! Плавша диже обрве.

— Чему то сад?

— Нема везе! — смејао се — само ти реци. Ко зна нећемо ли изгубити струју!

— Стварно! — рече млади конструктор и одмах одабра једног механичара и, објаснивши му шта треба, врати га у магацин.

— Еј, мајку ти — викну Плавша и та псовка је тако оударала од његовог бледог, издуженог лица с наочарима без оквира да се Рсавац насмеши, иако је и сам видео да вода продире у загат не само с 48 литара у секунду (осам бунара што пропуштају, по шест литара сваки) него бар с три пута толико. Дошавши поново до места где је оставио делове мешалице, примети да му је вода већ до колена. Ту је, истина, терен падао, али то није свакако било најугледније место у загату. Вода ће ускоро притиснути на зидове и изнутра! — севну му, док се враћао носећи металне бубњеве. Омладинци су одмах почели да пецају даске и греде што их је вода дигла и носила. Али, на своје чуђење, сасвим запрепашћено примети да даска што је лугајући полако промицала крај њега плови ношена струјом од југа ка северу против узводног ветра и то тачно према трансверзали на којој су ископани сондажни бунари за темеље ламела. Окрене се нагло и прво виде скеле на последњем сектору, још у платама. »То нестврднути бетон попусти, мајку му!« А тога се потајно плашио све време. Немогуће, брзовезујући је то! Да се сутра-прекосутра десно тај напад, игра би била добијена. (Добијена је. По цену опомене.) Виде себе како се очајан хвата за косу, како му качкет пада с главе и како то не примећује. (Али сад нема потребе: кажњен је

и брзовезујући ће издржати.) Рамиз, газећи сад широко кроз воду, пружи му смејући се качкет који му је пао без везе с тим помешаним мислима.

— Шта си се укрутио? — добаци му Гута. — Има ли какво булче на виднику?

— Овамо! — повуче га Вук према машинама — Томо! — дозво старог који је стењао пролазећи с Ђиповком на рамену.

— Пустите ме на миру! — загрокта овај промукло.

— Ти и Гута удесите горе некакав чекрк да извучемо машине. Још мало па ће бити немогуће.

— Плавша! — викну и појури кроз воду до колена, стиже га. »Зашто?« — инжењер се окрену — повуци ону своју дечурлију од скела. Бојим се да тамо не попусти.

— Брзовезујући је! — рече Плавша мирно и одиже прстом наочаре, протрља повије и, као равнодушно гледајући радосног Вука својим очима мртве кечиге, рече окренувши лице северу:

— Не треба! — допуни као лено.

— Живље! Живље! Шта је с пумпама? — раздра се радосни Рсавац. И Плавша, окренувши се зачуђено као да је очекивао и неки ликујући удар бича који није дошао, побе крупним, али не нарочито брзим корацима.

— Преносник! — помисли Вук и побе према седишту загата. Вода је ту већ била до пола веселих бутина.

— Финно! — Зацерека се одједном Белоглави изронивши из те воде, само белни, старији бар четири године — скинуо сам о истом трошку штроку с незгодног места.

Вук скупи усне. (Нећеш ми подвалити овог пута! шапну и зашкргута.)

Знао је да ће то рећи.

Журили су претоварени. Омладинци су се враћали с песмом, гурајући пред собом галпе и грабу, ногом или руком, већ према дубини воде.

Рајковић се сад умешао и нешто викао из кабине дизалице на бедему страшно магарујући рукама. Вук остави терет на сувом, под зидом, и одјури према месту с кога је Рајковић узалуд урлао. Јер се ни под

њим ништа није чуло. Ветар му је својим лоптастим таласима скидао с усана речи и забацивао их главном инжењеру одмах иза рамена, где су се, глуве, вијориле уплетене у његов светлоцрвени вунени шал.

Не губећи времена, Вук се радостан враги према пливачима, машинама. Тома баца одоздо двоструку сајлу што звизну жмиркајући крвожедно кроз ваздух и паде крај ногу Белоглавог, који се ноћас јави други пут у кратком размаку, али сад се, послушан, саже, без речи извади челичне конопце из воде и Вук виде како пребацује крај једне сајле мешалици преко леђа.

— Не бубњевае! — цикну радосно — Sally прво!

Је ли то викнуо? Није сигурно. Јер ни Белоглавог сигурно није било. Гута је то. Дабоме, Гута.

— Није свеједно! — објасни му Вук и поће да му узме сајле, пребаци их преко Sally, али Белоглави је једну већ везао у чвор и дао знак онима горе да повуку.

Мешалица се затресе, зањиха и подиже. Белоглави је црвеним очима, што су се сад чиниле птичји зец, прагито њене здепасте, ружне облине, потпуно бесмислене кад би их човек гледао одоздо. Али утом Вук ухвати Гуту за прса и продрмуса.

— Шта сам рекао?

— Боли ме бока, бубњеви су блии ближи. Видиш да сам мокар! — показа он на своје потамнеле пепита панталоне. Знао је: плегер сад треба да попусти (пре четири године). Знао је!

И да то не би чуо, појурн Гуту, баца се на њега:

— Свињо сељачка! — опсова га Вук радосно, окрену му леђа и дрекну онима горе:

— Брже бацајте нову сајлу!

VI

... на плен као мали, скресани октопод. Вук Рсвац закорачи са спољне стране загата у жучљиво набујалу реку и осети око лантова ледени обруч, упркос непромочивом ронилачком оделу. Знао је, није се тре-

бало бојати житко промрзле воде сведене на утисак набусите хладноће: јато рибица пред њим хитро шмугну у мрак. С бетонском прскалицом под мишком тонуо је још, али је, држећи се руком за конопац, опажао да непрозирне воде добијају једну све одређенију, сивкастомрку боју загорелог шећера. Дотаче дно, у ушима му јаче зашуми. Његова оклопљена батеријска лампа на прсима осветљавала је храпави бетонски зид и он поче полако, без журбе да испитује. Штука се љуљала неко време пред њим, мерећи га дуго оком из профила. Онда отпљива. Из заграњених, и пошкољканих већ, првих девет сектора леве половине бране на граници десног дела загата у грађњи вириле су тупе главе кленова и младица. Али он је тражио напрслине дном тог болесног зубала као лекар карије. Врева и журба горе, она узвицаност и вика, нису се више чули. Све је добило мирне живце, и време које је постало трајање. Над њим и око њега, упркос зими све гушћој, благо је млазало и он није осећао силину струјања него његову порозност. Притисак, чинило му се — нормалан. Да је погледао конопац којим је био привезан, приметно би колико је затегнут и можда би затражио да спусте још један; овако није. Крећући се по неравном дну, пазио је само да се шлаухови не закаче за неки од анкера што су штрчали на некадашњим границама сектора. Назад набе напрслину.

Сасвим при дну, дабоме. Бетон је издржао, али на граници између темеља и загатске масе створила се фисура. Дабоме, седми је то сектор. Жићина смена, дабоме. А није да му није говорио! Неће, вала, сад да баца кривцу на лош цемент или да се вади на ово и оно. Поче да уштрцава бетон. Брзовезујући. Милина радити. Офрље су набијали бетон у оплате, то је. У стилу пуца-ми-прслук. Сипали су га на подлогу, не пазећи да ли га уједначују како ваља, и, дабоме, вода им месецима већ ту рије, укуцавајући ударчић за ударчићем и, дабоме, чим је надошла и притиснула јаче, извртела је уске капиларне тунеле кроз дебели зид десног загата и уцурила унутра подлокавши га скроз на том месту.

Прскао је подводним бетоном који је одмах чврсно. Радио је пажљиво, љут што губи непотребно

време спасавајући опет три године стару ситуацију из прве фазе, левог загата. Јер нове су опасности сад на видику. Угрожавају тек довршени десни загат. Одозго су га угом позвали, али он им знаком одговори да још остаје доле. »Време је, излази!« »Нећу.« Читав сат после крајњег рока и грећег сигнала допусти да га дигну на површину.

Иако смрзнут, насмејао се да охрабри њих... Није их препознавао. Руке су му биле љубичасто-црвене. Тело смешно круто. Протрести их све треба! мислио је. — Примерјом их... покренути. Неко га одвуче, положи на бетон и поче да трља. Одушевљењем. А не да ми ту ошљаре. Равнодушници. Равнодушници.

— Шта је то? — завапи — учинило му се да је скочио и стао очајан, као тад кад се вратио. Свањивало је.

Загат је већ добрим делом био поплављен и лед се корпио на обалама.

— Клизалиште? — запамти Гутин глас — позваћемо Соњу Хени! — и додаде: — испод јоргана.

— Нестало струје! — рече Света, који је био крај њега.

— ... где те не чује! — добаци Гута. Неко се насмеја.

— Где је квар, Свето?

Али Света не одговори више, постиђен.

— Испод јоргана! — добаци Гута. Запамтио га је, иако је ситан, редак снег падао и, ромињајући кроз избогињавање маглу, повећавао гугу и пустош.

Али су неочекивано блеснуле сијалице и обамрлом Вуку се оте уздах олакшања. Тад спази испод себе заборављену машину.

— Овамо! — скочи с бедема и повуче Гуту за руку. Није га пустио док нису стигли до обале на којој је стајала црна гомила са хоцом, који је одозго, са сивога чамовог минарета, већ промукло ригао своје молитвене псовке. Не задржавајући се, спустили се доле у воду. Гута се отимао, чинило му се по трзајима још у рамену, зато га је Вук чвршће стегао за руку кад су закорачили у воду.

— Куда ћемо? — упита Белоглави не отимајући се — не можемо нас двојица.

— Конопац? — викну Вук, и тек сад схвати да је место Гуте повео оног другог, али викну као ништа, као да је баш хтео Белоглавог а не Гуту: — Челичну сајлу! Сајлу, мајку вам!

Тома Повратник баци сајлу.

— У реду? — упита кад завршише.

Тресак није био нарочито страховит. Можда припремљен дужим узнемирујућим крчкањем греда и грања што се надимало и растезало под притиском воде која је наваљивала на њих као раменом у врата; није изгледало тако страшно кад су се скеле на последњем бетонском сектору помериле, не, не, сад не, на челу старе бране, пре четири године, поскочиле су као ишчашене из зглоба и срушиле се с тешким цвилећим уздахом у тај сасвим већ поплављени део загата. Река као да арлаукну ликујући и хрупи с оним својим халакавим осветничким грленим гласовима непријатељске коњице што улеће у град који пада после дугог одбрамбеног опирања. Навалила је многоводно, нестрпљиво, силовито, исколачено, као да су јој бели зуби обузели рашчупану главу до очију, па су јој се беоњаче слиле са зубима у један зев челисти састављених од помора и последњег часа.

Стискао је зубе; као и у сну кад се зна да се сања. Знао је (што се знања тиче) да све то што види и чује није истина, али мало је вредело јер је наметљиво било и уверавало у своју стварност и гризло и мучило што он то не зна да воли као да се истовремено догађа и прошло и садашње, јер су једанпут већ почињали да дижу Sally и морали да је спусте. Две сајле су биле недовољне да је стабилно обухвате. (Проклета! Нашла сад да се шали.) Вук није разумео како им то стално измиче центар тежишта. (Ако није ту преко осовине, где је најшира и где би логично било да јесте, онда...) Још једну сајлу! — викну радостан Томи горе. Овог је пута он ухвати (угом је вода и провалила и похрлила према њима двојици, јединим који су још остали ту петљајући око монструозно деформисане Sally, којој нико, изгледа, још није знао и неће сазнати сврхе а нисам мало машина најразличитијих видео у животу).

— Везуј! Потегни улево! — викнуо му је Вук проверавајући она два ранија чвора. — Повуци још

мало улево! — нареди вукући сам сајлу неким рским покретима целог тела. Цимао је удесно (са стране Белоглавог би то било улево). (Добро му је казао.)

— У реду? — упита и вирну кроз »прозор« између ребрастих цеву и уграђеног малог ротора Sally (да није она нека специјалка за штанцовање?). Али лице је Белоглавог изражавало толико ужаса да се Вуку учини како то скеле испод коже на том лицу Белоглавог попуштају под теретом целе реке (реке чега?) и да ће, кад за трен један прсне кожа и испадну очи, блунути из њега нова једна венознија вода, не мање уништавајућа од ове.

— Је ли у реду?

Белоглавом је глава пала на прса и Вук махну руком кривећи уста према онима горе (вода му је већ kwasлаа струк).

— Вуци! — раздра се онима горе. Белоглави се трже, преви, хтеде да се узверу уз сајлу. Вук није видео тај покрет, али је чуо чекрк који је почео да се окреће пуккетајући код сваког зупца као ракете (без светлосног распрскавања). Проби се затим кроз бујицу (што је с првим већ јуришним одредом главатог запенушеног таласа сингла до унутрашњих степеница загатског бедема, не примети Албиноса и док је појмно његово неприсуство и реализовао да то једног човека нема, успео се на прва три степеника. Окрећући се брзо, видео је прво сајле како се радосно победнички пред њим круте и затежу, затим тело Албиноса како се клизајући суља низ Sally с главом надоле, с рукама које се узалуд хватају за ваздух (мишја плаћна криоца у безваздушном простору) и у истом часу зачу обичан крик, праћен крчкањем летвица (костију! исправи се), крик каквих је сигурно било на стотине јутрос, али заразнији од куће и ужаснији од бола. Обучен и мокар, Вук се баци у таласе (преко главе), заплива у чизмама кроз воду што закрвави пред њим.

— Стој! — повика. — Стој!

Али Тома није чуо, Sally се дизала одскакујући. Обе ноге Белоглавог, прикљештене сајлом изнад колена, крвавиле су и немоћно висиле, пребите о новом једном колону насталом десетак сантиметара изнад

првог. Истовремено из воде изби и бела глава ожмарена тврдом руком смрти.

У истом је магновењу видео и капке што му се дижу док му се лице трза као у падавничара или војника тешко рањених у грбух. Кад диже руку из крваве воде, примети (с гађењем) да му се за подланицу закачио комад пепита сукна и парче маљаве коже с месом око уштинуге смрскане кошчице.

— Зауостављај! — заурла. Урлик му се учини мудар као уштинуги јецај.

То није био урлик. И он је сад из све снаге изрикнуо сав бол из себе и Тома се наже, виде нова колена о која су висиле Албиносове ноге, обилно крвавећи и даље, одиже уздрхталом руком перо чекрка, при том закачи нокат на палцу, и Sally се сунуврати на дно. Вук повуче себи сајлу, олабави је (савлабивао је отпор гађења, којом се маскирала његова избезумљена паника), ослободи Белоглавог и, држећи га за ћубу косе и бедра у конвулзији, доплива с њим до степеница и онда (знао је да су бела кола горе), ухвативши га као бебу, изнесе га и преда лекару, који му је нешто рекао пре но што су кола одзврјала. (То је чуо док је силазио опет, да надгледа дизање Sally.) Онда, када је и то завршено, врати се полако. Одбио је чај, ракију, пресвукао се само. Из магацина су му тад донели неке дуксере, поткошуље, чакшире, и доламу, пуловер, кошуљу од американа, два пара кључ-чарапа и нове гүмене чизме. Сав је мирисао на нафталин (не подсећа тај мирис на болнице, али дозивао му је у сећање његове друге и пране ходнике из филмова: болничарка гүра колица с гүменим гочковима; на њима — човек покривен чаршавом по глави. Мртав? Жив?)

Овај је, дрхтећи, давно климнуо белом главом. У ствари, Вук сад препозна сасвим крупног, високог човека из своје екипе, радника, али заосталога, а то је био разлог што се толико видљиво уплашио кад је (далеко од места где се јуче скоро избило из воде) пре четири године стало да се руши. Пре тога је оданде дуго и сумњиво уздисало и он се (Вук није прва обраћао пажњу на то, али приметио је) окретао сваки час, најежена врата, према оним оплатама. Тек кад су, уз ломњаву, прашину и треску, скеле попу-

стие, Белоглави се нагло изви, клизну под воду и утом осети благи додир изнад колена леве и анста десне ноге, помисли — риба, па одједном урликну уплетен у сајлу коју је чекрк већ почео да затеже.

Био је толико необичних крикова те ноћи да тај, сасвим обични, Вук не схвати спрва. И било је толико напора да Вук, који је и чуо тај крик, није реализовао ни откуд он долази, ни шта значи. Чинио се сасвим безличан неки глас без лица и боје. Ни они са врха загата који су окретали чекрк нису ништа осетили. Тако да га је Вук после први тако видео. Био је доцкан. Дао је знак да олабаве сајле. Ослободио онесвешћеног Албиноса здробљених ногу, изнео га на обалу и, прошавши с њим на рукама кроз два реда црних сељака, положио га на земљу. Хоца је утом престао да арлауче молитве. Запамтио је: амбулантна кола с лекаром одвезла су унесрећеног у градску болницу тридесет километара од градилишта, где се и пробудио...

VII

Васић је говорио у телефон:

Лица се слабо виде, али могу још увек да пратим све већу напетост с којом људи раде овај свој надаре опасни посао као нешто свакодневно. То је оно што узнемирује, јер је ненормално. Али пажњу ми одвлачи чињеница да из реке излази ронилац. Тек што се успео у чамац, одшрафљују му куглу с главе, разлабављују пребице којима је утегао ронилачко одело око тела. Он излази из те гумене униформе и, упркос раном јутру, руке су му малинасто црвене. Видим, трља руку о руку, миче прстима још укоченим пре но што му неко не пружи ракију. Људи око њега трупкају од зиме ногама у месту, смеју се, плескају га по плећима, али он одједном примети дрва налегла на источни део загата и, бацајући неодређено иза себе чашицу из које је сркућу само, поче живо да говори; рукама је, још малинасто црвеним, показивао на балване.

Рајковић прошапта нешто и насмеши се.
— Волим кад не морам да наређујем оно што је очигледно да треба да се уради.

— Лепо је што не волите. Али да није мог имењака, други не би приметили.

— Главни оперативац зна људе којима располаже.

Васић не одоли себи, упита:

— Јесте ли малочас били узнемирени зато што сте знали да је опасно задржавати се предуго под водом, или што сте рачунали да ће се сам досетити шта треба да уради кад изиђе?

— И због њега, разуме се. Да је промрзао, не би био у стању сам да види опасност. Био бих принуђен да наредим: »Склањајте групе!«

— Зато сте ту.

— Свакако. Али људи не воле да им се наређује одозго. А ми смо горе, и сами видите.

— Зашто онда муштрате Плавцу толико? Он је ваш потчињени.

— То је друго. Он је мени једнак. Ја сам први међу равним. То првенство треба очувати, ако хоћу да у овим приликама мој глас нешто значи. А он шта ради? Мува се доле, међу људима, издаје наређења, смета им да остану при уверењу да сами то... за себе раде и сами откривају шта треба и шта не треба. Кад их Рсвац позове (молим вас, не спомињите му име), они полазе, слушају, а не осећају се увређеним.

Вуку је одједном био Рајковић јасан. Само у шта игра? У популарност? А онда оно основно што се и раније запигкивао: може ли он искрено да буде за нове односе?

Знао је његову предисторију. Служио је добро, али увек. Зар није Рајковићу свеједно да ли ову грађњу динже социјализам или ко било, кад је за њега главно градити.

— Зашто је вама толико стало до тих нових односа? — упита Вук — ви нисте пре били комунист.

— Нисам био! — и продужи бесно — ја ништа нисам био, — па се обузда — али постао сам.

— Зашто?

— Можда, негде где је све механизано, не треба више бити комунист, али где машина још тако

мало утиче на стручност, карактер или квалитет човека, тамо само то треба бити. Ту, мислим. Ниједан други поредак не би имао храбрости да се прихвати посла кога су се комунисти латили ту тако енергично.

— Ког посла?

— Извући се у једној генерацији из опанка, враџбина, плачке, проклетства, заосталости, фолклора! Разумете? Мислим, разумете ли шта значи један инжењер или уопште стручњак том савезу смелих, ја бих тако назвао комунисте, без обзира на све друго...

— Шта друго? — питао је Вук невино на изглед.

— На природно савезништво. Мислим, инжењер који је свестан смисла тог подухвата и почиње да га остварује биће ту као нигде цењен, ношен на руци, мажен. На жалост, сви инжењери то још не увиђају. Жале се на мале плате и слично, станове и шта ти ја знам. Али ја сам ту зато што хоћу да радим. Зар би ми буржуј дао такву шансу? Шта сам ја радио пре рата? Штанцовао кутије за ималин, правно знале за женске ципеле, дизао кућу на три спрата, почињао понеки мост уочи избора, грасирао понеки македонски пут. А сад? Ја градим једну од најлепших градњи у Европи. Сутра ћу подићи још лепшу. Па сам, како да кажем...

Тражио је реч.

Рајковић се, на знак Вука Васића, приближи и овај му стави пред уста телефонску шкољку. Незбуњен, схвативши у лету да даје изјаву, главни инжењер продужи да говори као да диктира:

— Не бих хтео да сам неукусан, али ја сам се помирио с револуцијом тек кад сам схватио све што вам кажем. Видите, ја сам био ако не баш љут на њу а оно равнодушан према њој. Не воли, брате, човек да му се кваре навике. А покварила ми их је. Имао сам уштебених нешто пара... Хтео сам да сазидам себи, жени и деци кућицу, кров над главом: два спрата, осам соба. Бавола! А онда, они састанци с почетка. Седиш крај своје служавке или њеног длабера, тапкароша, бакалиновог сина, који је макровски мунга и пумпа. Гласаш с њим. Нисам ја аристократа, али радник је радник, а ја инжењер. Осећао сам разлике. Не мислите да сам будала. Кад се каже:

Нема разлике међу људима или сви смо исти, говори се о биолошком, природном човеку ван друштвених категорија. Противсмисао је у томе што се то тврди и кад се мисли на образовање, стручност. А друштвено, између образованог и необразованог човека, разлике постоје. Ја знам математику, статистику, знам којешта друго што моји радници не знају. Они не умеју да руководе радовима на тој брани, да имају целину у глави, све послове нужне да се она подигне. Ја мислим унапред неколико година, предвиђам. Они су вешти, има их бистрих, паметних. Али углавном мисле од данас до сутра.

— А Рсавац?

— Није само он — снабе се Рајковић, који се намршти, али му не спомену име, има их приличан број острашћених који мисле радећи и живе унапред хранећи се хлебом будућности, како се то ту каже, исто као и ја, али не знају колико ја о природи и узроцима свега што их бар колико и мене одушевљава. Ја сам одиста ту командант и захваћан комунистима што су ми омогућили да то будем, јер сам се зато коначно зато и спремао и одувек желео да то будем. Не говорим само о себи. Сваки инжењер, мислим, пролази кроз иста осећања и долази пре или касније до истих закључака. А они, мислим ти закључци, умирују савест и хране одушевљење.

VIII

Вук Васић, који је после поноћи послао телеграм: »Почело је. Остајем«, говорио је у телефон, спојен с магнетофонском траком над којом се, 250 километара одаваде, у Београду, нагињао техничар Никола Белић, звани Кадавер.

— Ваш дописник говори из кабине велике дизалице постављене на обали Нерекаве. Недеља је, 1 сат и 15 минута. Је ли толико и код вас? — поклопи крушку пољског телефона и окрену се Рајковићу, шефу градилишта *Листа — Нерекаве*.

— Један сат и четрнаест и по. Тачно по радију! — рече Рајковић насмешив се љубазно, колико су му то допуштале црне обрве, велике као добри бркови, и онда бесно продужи да псује кроз прозор:

— Плавша! Плавша! Инжењер Плавша! Колега! Одрама горе! Оставите те даске! Горе, кад вам кажем!

Вук захвали главом и продужи.

— Дубоко под нама, осветљени фаровима рефлектора постављених на коси изнад високе обале, крећу се људи, ситни као мухосерина, добро, Кадаверу, стави као муве, не као мрави, свеједно, и журно пењући се стрним стазама на цесту уз обалу, износе тапале, грађу, машине. Кажем *журно*, али то сам напамет рекао. Они можда мисле да журе, али гледани из кабине велике дизалице педесет метара изнад њих, на дну циновског котла испетавањеног неправилним кружњицама светлости и сенки, чини ми се да миле, да се једва крећу, немоћни. Као да би друго нешто требало да ураде, не то што угрожени чине а личи на извлачење трески, цепки и неких излишних гвоздених справица. Шта више, има се утисак да симулирају напор и не раде што треба. Не знам. Али ја бих... Ех... Место да се грудачки заете у мрак и телима навалe на запенушану мутну бујицу што се ваља од кањона све снажније ударајући у, рекао бих, већ израњављену и танку бетонску опницу загата, они мирно, као да опасности нема, шљакају и, имајући времена да рукавом бришу зној с чела и дланом с врата, раде посао који никоме не служи.

Стани, Кадаверу!

Вук поклопи руком бакелитску крушку и окрете се према Рајковићу који је почео да урла:

— Шта то говорите? — загрмео је он. — Јесте ли поладели? Људи раде оно што сам им ја наредио. То је уједно све што треба сад да се уради.

— Знам, друже Рајковићу...

— Па што лажете?

— Драматизирам. Равнодушни људи, који ће ме слушати обузети својим бригицама, траже нешто што не годи стварању сала око живаца, и хоће да их натерам да слушају извештај о херојству ове ноћи, ако је узбудљив.

— Којешта. Овде људи раде посао за који су плаћени и ја не допуштам...

— Плаћени да се жртвују? Сећате ли се Белоглавог? Извините, ви сте тек четири године...

— И два и по месеца скоро! А случај Белоглавог знам.

— Белоглави је изгубио ноге пре четири и по године... Нема везе. Тада је пролећна бујица провалала у загат, разнела га.

— Дозволите, тада се није имало искуства. Мислило се да се оградом од набоја и врећница бетона постављених између два реда плетера може да зауставља таква река кад пољуди...

— Људи су и тад веровали шефу градилишта и радили исто што и сада: извршивали наређења, спасавали грађу, машине.

— Да, али сад ће загат одолети. Отпор је истракулиран за притисак већи од могућег.

— Зашто не раде онда нормални посао кад вода неће продрети? Зашто се износи материјал?

— За сваки случај.

— Постоји, значи, могућност да вода продре?

— Ни теоретски. Ни практично. Па ипак...

— Ви онда гоните људе да раде изашан посао?

— Ма немој ти да ме вртиш. Загат је израчунао да одоли притиску Нерекаве, не и притиску разнетих сплавова који... Видите ли их... Мајку му.

Испред загата се већ током ноћи створило право брдо од разнетих сплавова, а нови, још увек исплаћивани кроз кањон, пролазили су рукавцем крај мочваре и претили да, ношени дивљим водама, ишчаше загат из темеља или га натерају да се сруши под њиховим притиском.

— Да ли сте мислили да су људи који сад по вашем наређењу склањају материјал из загата престали да верују у његову издржљивост и тачност ваших рачуна? Па, према томе, и у ваше право да им издајете наређења?

— Када је то друкчије у животу?

— Пустите ви живот на миру, ово је изградња.

— Да то није нешто противно бољем животу?

— Чим се стави придев пред живот — говорио је Вук Васић у телефон — пориче се голи живот, онај

који јесте. Ја сам се као омладинац њупао што болшевик долази од више, а не од боље. Сад знам: борба за бољи живот јесте увек борба против текућег начина живота. Ало, Кадаверу! Хваташ ли? Да? Исеци после ово. Продужи. О чему ли сам говорио? Да, почињем. То јест, настављам. Одавде, Кадаверу. Сад... Тај одавде гледани успорени рад сметао би ако би се заборавило да није успорен. Кабина дизалице сад клизи унапред спуштајући се брзо према загату, довољно близу и ниско већ да могу да опазим зној на лицима искривљеним од напора и схватим да се људи напињу из петних жила да ураде што треба. Зато су сада неосветљене кришке ноћи црње но што су одогдо изгледале. Можда и због хладног ветра који игра с пламењем ватара од летви, њише сијалице на жици, заноси људе који се крећу ивицом загата и додаје већу видљивост мрза осећању зиме што држи будним. У овом је часу дизалица кренула лево и ја видим ронца који се са спољне стране спушта у реку, као мали скресани октопод на плен. Иако му је одело непромочиво, осетиће хладноћу. Остаће дуже но што је предвиђено — сви су ронци јунаци. А овога посебно познајем. Био ми је командир у рагу. Како нисам ни осам метара над њим, препознао ме, махнуо ми је руком и насмејао се маскиран иза дебелог секунрит-стакленог прореза очију; чак ми је махнуо главом округлом као магнетска мина. Смрт се увек цери. Заронио је.

— Не спомините му име! — рече Рајковић.

Плавша уђе и Вук рече у телефонску шкољку.

— Појачај пријем, Кадаверу.

— Шта то радите, Плавша?

— Ништа. Помажем.

— Је ли ваше да помажете?

— Ах! Па ја мислим да сам ту управо због тога.

— Ваша је инжењерска плата већа од радничке, не?

— Али пример је најбоље...

— Ви сте плаћени да организујете посао. Пример нека дају добри радници комунисти, не ви. Ви сте инжењер. Је ли вам ко старији наредио да радите оно што радите?

— Нико. Али иницијатива...

Рајковић потамне, запаали се одједном, зачас се уснија и претвори у врућу, прегрејану пећ. Изгледало је да ће га разнети та топлота од које су се све његове унутрашње секреције претварале у пару за чију је гасовитост, иако дебео и висок, био сад премален.

— Ах, иницијатива! — викну — слушајте... Ода сад да ми нисте ништа урадили што личи на оно што ви зовете иницијативом, разумете? Идите. Не. Причекајте. Разумете? Сваког да ми сата телефонирате. Ја ћу бити ту или већ овде негде. Ви да ми се јављате а ја ћу вам давати задатке. Засада посла имате у би-роу. Варам ли се?

— Прошли пут сте ми пребацивали што немам иницијативе.

— Ви... Ви... (сегн се да је ту Васић. То је знао и кад је почео да га гди, намерно играјући пред њим улогу свемогућег. Но сад је доста. Зато продужи, подвучено тише, што не значи мање командантски реско). — Можете ићи.

Плавша се није мицао. (Рајковић се иживљава. Зашто?)

— Шта чекате? — плануо је Рајковић.

— Задатак.

— Довршите пројект великог гата за луку!

— Сада? Погледајте Црвени бук!

IX

Одиста, Црвени бук, колико се одавде могло видети при светлости која га је овлаш дотицала крајем једног свог избаченог, једва прозирног лакта, пенио се, сав засирт маглом капљица што су се сурвавале низ водени курјук висок најмање 70 метара. То је била брза, суновратна Лиспица што је давала име висоравни десно од кањона. Међутим, оно што је узнемиравало и Рајковића и Плавцу био је огромни ледени блок — читава санта — што је, надносећи се високо над Црвеним буком, претила да ће се сваки час срушити и дигнути ниво Нерекаве испред самог загата, а тиме још више погоршати ситуацију оних који, угрожени наглим порастом вода, још увек трче по

дну загатског котла. Вук помисли да би падом тог блока био отворен пут можда условима који само то и чекају, али је истовремено помислио и да ће ноћ при крају, с уобичајеним предјутарњим захлабењем, спречити катастрофу и до сугра у подне одгодити главну опасност. С тим је, изгледа, рачунао и Рајковић. Па и Плавша, који се ионако понашао као да је времена увек напретек. У тај су мах сва тројица у дизалици видели два човека која су почела да се веру уз литицу према залеђеном врху слапа. Волео би да се то пужу уз конопац, макар и од воде. Знао је да никакве помоћи ту нема и знао да се Рсвац и Гута хватају само за клиске, маховином обрасле, избочине стена. У једном тренутку се Гута оклизнуо, цело му се тело тргло као да га је неко убо иглом, радио-репортеру нестало даха, лоше прогута пљувачку, зацени се, што је Гута, помисли после, искористио, одржао се, заривши обе руке у стену. Ипак секунда-два висео је над смртном празнином, млатарајући ногама у гуменим чизмама.

— Зашто се веру? — упита као да је та опасност прошла.

— Наредно сам им да цементирају онај лед. Ушприцаће брзовезујући.

— Где им је штрцаљка?

— Зар не видиш да су се опасали конопцима? — рече Рајковић, пребрзо љубазан, да се не би ставила у сумњу аутентичност његове малочашње љутње на Плавшу.

Тачно, вукли су конопац горе. Рајковић се окрете бледом конструктору одсутна израза и рече мирније, као да је заборавио да притисне сав гас гнева:

— Чујте ме, Плавша. ОDMAХ да сте отишли и довршили Велики гат.

— Ја сам плаћен да радим ту, не у Либанону.

— Ви сте службеник Високотехне. Дужни сте да испуњавате моја наређења.

— Али то је комерцијални посао за иностранство, а овде је у питању судбина Х. Е., нужне мојој земљи.

— Ово је законита земља и њени закони предвиђају да се сами издржавамо. Ми држимо ту четири хиљаде радника, преко стотину инжењера, триста техничара. Свако од њих па и ви хоћете пуну плату.

Знате ли колико износе наши персонални издаци? Осам стотина милиона годишње, односно милијарду и двестотина хиљада на годину. Ми то морамо на неки начин да утерамо јер нас не субвенционису. Идите на посао.

— Ја не могу сад да цртам Велики гат кад је у питању наш шестогодишњи рад.

— На посао! На посао! — раздра се Рајковић — не изводите ми ту класно свесног хероја.

Плавша изиђе.

— Ви не верујете да постоје класно свесни хероји? — упита радио-репортер.

— Сви су ту то! — одговори му Рајковић.

— Не верујем да су то сви. Херој је онај који се свесно жртвује.

— Херој се не жртвује излишно.

— Постоји ли излишно жртвовање?

— Постоји. И те како! — рече друг Стојан, који угом уђе.

— Нисте ли претерано свирепи? (Еј, Кадаверу, схваташ ли?)

— Плавша не верује да ће загат издржати! — рече Рајковић.

— По вама излази да је херој човек који верује у немогуће. Ни ви не верујете да ће загат одолети.

— Ја једини имам право да у то не верујем под условом да се понашам као да верујем. Сви остали морају слепо да ме слушају. Да није члан, и Плавша би веровао, јер би се бојао да не изгуби место. Овако не страхује. Не волим инжењере који се не боје шефа. Плавша?

Нагнуо се кроз прозор кабине вичући: — Плавша! Еј! Куда оде хуља? Куда? Не слуша.

Слуштао се доле у загат, разуме се.

— Јесте ли чули шта је писала штампа о његовом плану и пројекту мале високовалентне централе? Добио је изванредна признања.

— Засада је то све још незрело! — рече Рајковић — и неизводљиво! — заврши.

Ветар је неоправдано пре неколико минута престао. »Мења правац!« промрља Рајковић. Но ускоро опет духну топлији. Дубајући дотле са северистока, почео је сад да пуше с југа, одмах топлији, главо-

бољно широк, подухватајући својим неутралним депастим таласима све шире површине простора који је под тим пљоштимичним ударцима крунио, дробно и дубио у сумраку неке шупљикаве, кавернозне а нео-светљене ходнике. Неко је доле под водопадом викао машући рукама као да сигнализира; Рсавац и Гута, који су завршавали успон, стигли су већ на пола метра до краја *дилњака* којим су се верали (Гута три метра испод њега). Рсавац је избио већ под сам врх, и, преносећи тежину целог тела на једну руку и ногу, другом пипао хватајући се за избочине више главе, крутим, онесигуралним прстима којима је љуштио снег са камења. Држао се за пругиће, хватао за грмље под снегом. Пипао би наслепо, разгртао снег, потезао и пуштао. Тражио је очито комадиће здраве избочене стене. Наглазио је на парчад нагињале креде што се одрањала. Репортер је пратио рад имењака: сваки би пут жмирнуо и увукао мало главу у рамена, као с осећањем да се неизбежни ужас не може мимоћи, а ипак увек кад би погледао низ стрмен, видео би себе на Рсавчевом месту, како се у правилном балистичком луку сурвава, али се пењао, носећи терет оба ранца у једном (Гута није хтео да понесе свој).

Кад би принео дурбин очима, Васић би помислио да гледа човека који ради свакодневни посао. Само разлика је: имењак је лишен избора. Пошао је увис: друге могућности није било. Понео је терет оба ранца: морало се. Сад је тражио комадић стене, с истим осећањем да нема другог избора. Он би сад можда волео друго: да седи, рецимо, у библиотеци некој и чита. Али пошто се у тој мензи живота кувало једно јело — изградња, а она захтевала то — верање — добро, дај то, пасуљ с гершлом. С почетка му је очито то и пријало (или није ни био свестан да му не прија), али сад се, очигледно заморен, мучио више неголи Гута, испод њега, поготово откако је окренуло и ударно топлаи ветар. Први ударци југа изгледало је да су му вратили снагу. Било му је лакше, бар с почетка, док се стене нису почеле да квасе, клискије сад под окрвавелим прстима но залеђене. Тек кад стиже горе, одахну. Онда се веза о велику липу што је недалеко расла, баци конопца Гуги, и, не чекајући га, поче да уштрава бетон у пукотине леденика.

X

Радио-репортер окрену дурбин према кањону и настави да говори у телефон; Рајковић је био притиснуо дугме дизалице, управно је према северу и истрчао низ степенице напоље.

Одозго од кањона ваљали су се одранце делови разбијених сплавова. Жуте јелове облице тонале су начас падајући низ брзак и избијале на површину двадесет метара низводно, мокре и љуте због принудног рођења. Без обзира на све, настављале су да се приближују загат у снагом торпеда. Већ су га неко време потресали мукли ударци. Одбијене облице враћале су се нешто уназад и смањеном снагом, али искренуте, по ширини, ударале осветнички још једанпут.

— С тим нисмо рачунали! — викну Рајковић пре но што је истрчао.

Неколико људи, који су на обали рећали извучену грађу, окренули су се, тренутак-два погледали укочено у ту нову опасност и онда се разјурнали пре но што је Рајковић стигао до њих. Једног, Тому, који је јурио према дизалици из које је излазио Рајковић да му скрене пажњу на то, главни инжењер дохвати за прса и продорма. Враћајући се после десетак минута, Рајковић поче да прича да сплавови замало нису торпедирали загат и да је послао чамац и чакљаре. Видећи да су његови другови већ сишли на обалу, Тома се диже из снега под кабином и, зовући их, стиже до обале у часу када су се они отискивали чакљом, неспретно се, зимогрожњиво одабаци, ускочи ипак у чамац, али се спотаче о клупицу, паде и изазва смех.

Веслајући керудером, Хусо, младалачки озбиљан, тек омањавела лица, управљао је у почетку чамац према деблима која су непрестано наглазила... Она су, колико се одавде може да види, ешалонирана у дубини једно двеста метара и представљају неуредну масу јуришница пошлех на тзв. *психички атак* (из филмова о Октобру). Два чамца што су се испречила чине се мањим од сваког дебла посебнице. Борба што се развија напорна је и изискује вештину и храброст.

Једном заувек треба бити начисто с тим: у армији Хидротехне, као у свакој доброј правој армији, храброст се може сабирати и збир представља реализацију учињеног. Страшљивци су изузетнији случајеви и њихов се број не сабира, они су негативно дејство избрисано и загушено одмах контрадејством храбрих, којих има у изобиљу, вазда на расположењу сваком од видова у који случај ваја вечиту опасност. Са чакљама избаченим испред себе, стојећи у чамцу, два човека (трећи је с керудером на крми) заустављају силни налет облица и, навијени од судара, заљубљани, одржавају силу равнотежу, па остављајући на прса дочекану и амортизирану силну дебла да њушка сад око загата, они журе следећем трупцу што се устремљу, ношен увећаним, силовитијим водама што суљају све теже низ низбрдицу тока. Да у његовој снази полеме кичму и шију (већ према томе где га захвати чакља). Но сплавова је, канда, било бескрајно много и људи су уморни. Један већ премешта чакљу у другу руку да би одморио мало нажуљано и сигурно већ изубијано раме. Сад види добро технику њиховог рада. Они теже да дебла прибу с бока и да га закаче у часу кад се облица најмање нада да ће бити заустављена...

Ипак, нека стабла промичу, упркос очигледној преданости и вештини с којом људи раде. Али требало би да је бар још десет чамаца. Нема их.

Међутим, и радио-репортеру је све јасније да је невоља у томе што се га огромна маса дрва наслонила на загат, притискујући га као што вашарски зубари притискују десни под кутњаком који ваде с два прста. Треба се већ бојати да тај притисак не порасте толико да ишчисти загат из темеља. Шеф градилишта очито мисли и на то јер једном инжењеру који му је у том часу телефонирао наређује да се дрва не задржавају само, него конопцима обухвате, вежу и свакако што пре одвуку и пребаце на другу половину реке, где ће, преко и онако поплављених ламела, бити однет низводно камо треба.

То није више истина: драматизирам. Напротив, кад се малочас јавио Плавша, Рајковић је са слушалицом на ушима погледао у безбројна дрва што су већ притискивала бетонски бедем. Радио-репортер је

извукао закључак из тог погледа. Али Рајковић је тихо уздахнуо и рекао врло мирно:

— Минирати овај остенак, низводно.

У том тренутку се зачула експлозија.

— Ко је то?

— Рсвац! — одговори мирно Плавша.

— Зашто ми не дате онда да га споменем? — упита Васић.

Васић се окрете секретару који је улазно и понови питање.

— Зато што не воли људе! — рече друг Стојан.

— Ја га познајем из рата, жртвовао се за друге.

— Овога пута *хоће* друге да узиде у брану.

— А себе?

— И себе. Зар то није исто?

Рајковић, задовољан што га је Рсвац претекао, поче да навикло грди Плавшу, иако то досад није чинио пред другом Стојаном.

— Плавша, ви ме нисте послушали. Ви се играте са својим местом. Био сам вам наредно да одете у канцеларију и радите на Великом гагу. У случају да то сместа не урадите и наставите да се петљате у ствари које вас се не тичу, бићу приморан да вам откажем одмах... Волите ову брану? Не сумњам. Радилите на њеном пројектовању. Баш зато што имате смисла за пројекте, а не за оперативу, наређујем вам да прекинете рад на пољу и одете да цртате. Завршио сам.

— Зашто — упита Вук — инсистирате толико на формалној дисциплини?

— Зато што без ње нема успеха.

Уздахну и упита:

— Јесте ли имали посла са... не са четири хиљаде људи... са двадесет? Ако се један од њих колеба да изврши наређење, или дозволи себи да посумња у његову апсолутну исправност, неуспех целог потхвата прва је последица коју треба очекивати. Сумња се шири брже од грипа. Један болестан — сви болесни...

— Ја не знам — говорио је у телефон — да ли сте свесни сасвим ситуације. Замислите огромну, снажну воду широку најмање сто педесет метара. Загат се од стене на којој се налазим, у ствари од косе брда

што се стрмо баца у воду, пружа право према матици најмање осамдесет метара; одатле се савија у благом луку још једно стотинак метара низводно и враћа, обао и нешто нижи, према стрмој обали сто метара низводно. Захвата тако простор фудбалског игралишта. Кад бисте погледали београдски стадион с двапут вишег последњег реда на истоку, или западу, имали бисте представу и о простору обухваћеном загагом и о дубини до које се спушта, о дубини скоро још једанпут толикој колико је до дна реке. До малочас су се по том дну кретали смањени људи и, враћајући им у мислима њихову праву меру и, према томе, и важност оног што чине, ужурбано су износили материјал којег има у неслућеним количинама увек на дну сваког градилишта кад га невоља скопа, градилишта што својим сразмерама толико наметљиво прелази величину и снагу тих малих људских прилика да вам оне почињу да импонују баш зато што су сићушне а лаћају се посла који их превазилази тако очигледно. Па чак, иако нисте склони да метафизицирате и уопштавате, почињу, онако сићушни у огромном простору, под водама што стално надоласе, да личе на историјски хаос човека у борби са стихијом судбине коју човечанство није ни у историји нападало никад фронтално, него час ту ударало, тамо грицнуло, овде штрбнуло, онде уштинило. На изглед без плана, без сврхе, хаотично, па ипак... Осуђени на пропаст у понеком од детаља својих потхвата, у крајњој линији, као у неком партизанском рату против судбине, те силне, растурене, неспремне агресивне куглине, на крају владају огромну, на победу навикнуту, армаду... Истовремено хвата вас очајан страх за те мале партизане рада против стихије.

Рајковић се врагнo и сад је, нервозно чупкајући брк, изишао до пола кроз прозор кабине дизалице да викне нешто човеку доле; угом спази групу минера како јуре другом обалом према стени, па уздахну дубоко и запали цигарету.

Минери, који су се трчећим корацима приближавали стени, стигли су под њу и почели да цапином и штапом буше рупе за експлозив. Али Рсавић их примети из чамца и очигледно схвати о чему се ради, напусти гоњење стада балвана на уски пролаз између

јужне стране загага и обале и чамцем се сјурнo, неопрезно, између дебла до стене. Вуку Васићу паде на ум да је Рсавић за време рата био неко време у диверзантском одељењу и помисли да се то ступио према минерима да их посаветује како ће ефикасније разнети стену.

Али стигавши пре њих (још на обали преко), он се искрца на стену и Васић виде како с пакетом ТНТ листова у руци тражи природну рупу у камену и, не нашавши је над водом, улази, брзо се свукавши, у ледену реку. Загњури се и дуго га више не виде. Го као од мајке рођен излази, узима одмах корду, ставља је у оловну цев, улази опет у воду, намешта је, облачи се, и фогин, који последњи одлази, мучи се дуго да на ветру принесе запаљену шибицу корди. Успева најзад, бежи.

Цела група бежи обалом назад, сем Рсавца који, знајући да је чамац потребан на истоку, покушава да се врати водом. Он весла снажно и упркос силној води одмиче против струје. Страховита експлозија која диже увис огроман стуб дима и воде, камења и риба сустиже га на двадесетину метара од стене...

Васић прекиде емисију...

XI

Васић је прекинуо емисију. Кад отвори очи, потражи унезверено чамац.

»... Ништа није било. Један је овећи камен ударио о ивицу чамца, нависо га, искривио, напунио га нешто водом, али је плећати Рсавић, на изглед неузнемирен, иако би то било сасвим неприродно, но свеједно сад, учинио једини правилан покрет телом у супротном правцу и, настављајући да весла, прошао ивицу. Сад му се чамац, заштићен од струје, љуља под самим загагом али његово је лице изубијано од ситних каменчића а шија му крвава. Ваде га из чамца, сам не може да изађе, изгледа да га је камење ударило и ногу му свакако озбиљно позлеђало. Није ипак опасно. Храмљући, он иде ивицом загага до људи који

чакљају дугим чакљама одозго. Узима једну од једнога и шаље тог човека у чамац... Најзанимљивије је да нико не гражи да буде убеђен, одмах послуша наређење као да је свако заборавио да човек увек мисли прво на себе. Наредбе се не издају а све се ипак одвија како треба, ефикасно.»

Телефон зазвони. Рајковић диже слушалицу.

— Шта је, Плавша? Седите и не можете да радите? Е, пуца ми прслук што не можете. Што се не уледате на раднике, они раде. Ја свиреп? Јесте ли пошашавели? Сваки треба да ради свој посао. Вас је бригаирски рад на прузи Брчко-Бановићи потпуно покварио. Није ваш посао да гурате колица и Аркљате трагаче. Ви треба до јутра да завршите Гаг.

Спусти слушалицу.

— Треба ли? — упита Вук Васић.

— Шта? Гаг? Па треба. Не до сутра. Али треба да натераги да схвати своју одговорност. Те сентименталности о једнакости треба једном заувек да избије из главе.

»Ветар је, духнувши нарочито ледено и оштро, као тесарском секиром одвојио један доста дебео површински слој струје, коју је згуљно као реңдетом, савно у талас од неке снажне, дивље, заковрчане блањевине и то потегао, потерао, сручио на загат, убацијући преко његових широких рубова, све чешће, масе воде на људе који су доле, већ у води што је продирала кроз сондажне бунаре, односили сад организовано разбацану грађу, машине и алат. Али, сагињући се по ствари, многи су радници губили равнотежу и падали, понети навалом ваздуха одозго. Стани. Бришем: ваздуха — стави: ветра. Пуштај... губили равнотежу и падали, понети навалом ветра одозго. И чудно, ветар као да није од ваздуха и није она знана прозрачност — топла, разређена, пријатна, што гали срца. Тај ветар као да је нека прастара рушилачка справа одозго на доле што пада или је један широки заштиљени балван који, вучен невидљивим моторима гнева, има задатак да удара, руши, ломи, крши и убија. Да, ветар је организована машина што долази из свих непријатељских праваца, што савија и не даје ни мислима ни ичему да се слободно усправи; ветар: основни, први непријатељ, а ипак од материје

нашег основног и првог савезника — ваздуха. Као да је то пријатељство, нечим незнатим угрожено сад, превратило понос људски у пузање, уздиг у пад, ведрину лица у сурове грчеве мучеништва. Али то компактно ударање ваздуха претвореног у бичеве, ти бичеви нашег сопственог издасања, место да поразе као да су држали и давали неслућену снагу тим мравима људским на путу уздига ка ненападнутом боку загата, где је све било још суво, чисто, заштићено, јер ветар је долазио здесна, од Врашких њива, незадржан високом обалом, рушио се као под углом од 60% у загат и остављао гако једну трећину простора заштићеном, ван промаје. Чињеница је да је та страна била уздигнутија него она на удару, сачувала је тај део загата сувим од вода које су се преваливале преко грудобрана и пуниле његов горњи леви крај. Машине су, међутим, биле уклоњене већ оданде. Један добар део оних најскупљих и највећих. Не људи. Јер група око Вука Рсавца (бриши га, искључен је), око Гуте, Хусе, старог Марксовог пролетера Томе, Љубе Кисика и других, наставља да ради као да не чује страшне звуке крцкања тешких бетонских зидова. Верују ли да ће одолети таласима који се тако тешко ломе о хрбат и бокове загата? Који их кљују и ударају о њих, отежали за терет масе и убрзања свих балвана које носе за собом? Који те журише што хрпавим језиком лижу зид пењући се, али и падајући, понављају наваљујући поново, цели опет, неуништивни? Прстан загата крцка, тресе се, расклимаван као зуб у темелним зглобовима земљиних десни под ударцима страшног брзог ветра који наноси масе воде заражене ветром што је на њих, густе и тешке, пренео своју умоболну брзину. Ти се људи понашају исто тако малоумно и неприродно. Јесте. Као да се њих ништа од свега тога не тиче. Ни Рсавца који је био до пре неки дан гужан кад је говорио да мрзи воду или кад је, у очекивању закасне поплаве, набујао упркос зими као стабло у пролеће, па не знајући шта ће са том својом надошлаом а неућрошеном снагом, причају ми, уловио вампира којег је сам натерао да то постане и био због тога искључен. Али сад је, у свом елементу поново, деловао као прави човек на правом месту. Одједном као да је нестало оне прејаке

његове грађе грудног коша. Изгледао је сав функцио-
налан као тесарска секира у рукама мајстора: био
свуда, успевао што други нису могли, постајао инвен-
тиван, спретан, а снажан, одлучан, брз; чинио се
главна улица велеграда, свих сијалица и реклама упа-
љених у једном целисходном кретању. Једна се жица
откачила са стуба. Имао сам утисак да се у том часу,
с места на ком се налазио, обрео у грн ока на врху
стуба и да је причвршћује пре но што је пала и до-
такла земљу. Једна се тешка машина заглибила, он је
јурно према групи која је покушавала да је извуче;
јурно с облицом под мишком, са штемајзном у руци,
који би му се некако сам сворио на путу од места
где је радио до оне веће невоље, и одмах почињао
извлачење, хорук! Готово, продужите, другови, сами.
Он се већ спуштао низ мердевине у неки сондажни
бунар... колико се могло да види... Срећом, сија-
лице горе и битка се наставља као бескрајна ноћна
утаковица. Куварице из мензе доносе корпе са хлебом
и сланином, друге две љупке девојке стају на ивицу
загата не усубујући се да се спусте с огромним лон-
цем црног, слатког, зарумењеног чаја што се пуши.
Доле, под мостом, сплавари, знам, пеку ракију. У се-
лима су џамије и цркве окупиле нешто верника. У
градовима се љубавници од пет до седам љубе и онда
растављају. Мужеве и прељубнице одлазе на своју
домаћу робију љубави која није равнодушно понав-
љање, него стално узбуђено откриће. То долази ноћ.
Људи ће у биоскопе, позоришта, на концерте. Негде
трају седнице. У фабрикама се ради мирни, свако-
дневни посао. Али овде, под налетима ветра што не
јењава, нешто невидљивија вода наставља и јутрос
свој после поноћи започети посао. Опустите ако то-
лико простора дајем Вуку Рсавцу. О њему су ми сви
рекли да сад не говорим. Али како? Кад га свуда ви-
дим. И не само ја, него и сви други. »Очекујемо
поплаву«, добио сам телеграм јуче и дојурно на
време да је одспикеришем. Кадаверу!« — обрати се
стенографу — »Идем нешто да поједем, позваћу те.
Свеједно ми је, може и твој заменик. Здравло!«

Напусти кабину, и спусти се на обалу и место да
окрене десно у кафану, спусти се у загат. Хтео је да
дозна од Вука аферу с вампиром и остало. Али трипут

се судари с њим, покушавајући да га заустави. Рсавец
као да га није препознавао. Промрмљао би нешто,
други пут му је пружио руку да га дигне, али продуж-
ио је одмах не заустављајући се.

XII

Из бележнице Вука Васића:

»... под карбидушама, ботен-лампама и рефлекто-
рима три бучна агрегата, у оној својој пословно-лудој
захукталости и искежености спремној да руши, чи-
нила се и неравна и прљава и чупава и нервозна и хи-
стерична и беснидна и пред њом је изгледао голоруко
узалудан и тај успешни и давно усклађени рад на
смилењу и спутавању поплаве. Крај мене, који се ни-
сам мицао од Рсавца, пузила је бауљајући густа магла
набрекле, подбуле воде и река, те ноћи као никад
злобна и исколачена на ивици вирове светлости, све
је више и више појачавала своја клокотања, прожи-
мана црним поткожним грчевима препотопних дино-
сауруса исфлеканих сноповима електричних сунца
која нису успевала да угуше њено забрињујуће под-
водно стењање.

Помислио сам, наравно, на пролећа и јесени пре
четри и три године, кад су нагле кише и топљевине
угрозиле да поплаве гад само још леви загат, који се
оног давног југра, са истог врха Врашких њива, чи-
нио широк чанак с густим млеком што се дими, а
онда је дукнуо источни ветар и полако растерао ма-
глу. И као да је сркао гутљај по гутљај тог димљи-
вог, све крштенијег млека, чији се ниво све брже и
брже смањивао у шољи загата: тако се ускоро поја-
вила црна глава дизалице пушећи томпусе траверзи;
за њом сиви кров кабине, па она цела; онда узнеми-
рени нојев ковчег несувисло препуштен њихању, по
страни од неубедљивог таласања паре што је куљала
подухваћена ветрићем који је долазио здесна, затим
— врхови багера и мешалица, лучни покрети крам-
пова и лопата као летови шева над пропупелим дрво-

редом, без људи, и, најзад, главе и руке у покрету, творци свега тога, на изглед без везе са узаврлом ускомешанашћу на самом дну чанка. Смисао је постајао јасан тек на крају, кад је нестало и последње капи све гушћег и гушћег скробномлечног чорбуљака магле: ветар је растерао и оно прамење око ногу што су гацале по испражњеној куглачи блата, али прозирног, разумљивог. Одозго, то се тад није чинило претерано осмишљено, али толико ми је тад разумевања било довољно: снаге има свако живо биће, мислио сам, онолико колико му је потребно да прибави себи храну и поврх ње, оно поседује онолико опрезности, увек будне, колико је нужно да се уклони свему што га превазилази. Једино човек, болестан од амбиције до звезда и преко њих, поставља себи циљеве који га гоне преко граница нормалног и природног (али то је природа човека), подстичући га да се баци на све што га надјачава, па буши брда, зауставља неукротиве реке, користи се њиховом снагом и, снажнији за све силе којима се већ опасује, сања нова освајања. И природно је да се гине у тој првој али све мање неравној борби против свега хаотичног, слепог, противног.

Живи се: угрожено; живећи, неосетно се тупи на опасност са свих страна, али се не исправља претераност својих амбициозних маштања. Она доприноси одржању опасности, тог спаринг-партнера човекових заноса и инспирација.

Али сад на то још не мислим и не питам се шта је то што ту око мене, али не само ту него на стотину места у земљи повезује све те људе и слива њихове на изглед неповезане покрете у један уједињени скок из беде у обиље за све (и оне који ту не раде), још далеко обиље, истина (као што је далеко и пут од незнања до културе), али скок који све те радове ту, и тамо на Овчару, на Колубари, у Горском Котару, на Велебиту, код Мариборског Отока, Вузенице, на Драви, Маврову, Зети, Дрини, Пиви и куда све не, спаја у тај јуришни залет на ровове заосталости и спаја све те људи без обзира на жриве у једну вољу која одређује њих, њихове мисли и њихова рмбајућа лучења река зноја, снова, крви, зебњи, снаге и вештине против обичних река с рибама и песком који

ће песак и рибе остати. Док се зној људски наочиглед прећвара у нешто славно добро, благо и моћно...

...А јутрос, с подножја жичаре, ту изблиза огромни људи који миришу на ракију и бели лук изгледали су да немају више од једног сантиметра, смањени свега 170 до 180 пута. Али то је било довољно да све што је изгледало јасно на овој огољеној јутарњој светлости, под којом је продужено савлађивање тешкоћа што људе превазилазе, престане да буде уверљиво, делотворно и болно.

Шта је одавде гледана укроћена судбина Вука Рсавца, смањена 180 пута? Ја не умем да верујем болу бића од једног сантиметра. Уме ли то ико? Или, ако и поверује у његов бол (знам га добро и изблиза), како да одавде озбиљно схватим његову упорну борбу против несрећа што нас толико надмашују бројем и силом? Шта су несреће или среће смањене 180 пута? Ни колико црно испод нокта човека који се бори против једне за друге. Али шта је несрећа или срећа гледана не с Врашких њива над загатом, него са месеца, рецимо, макар и суперелектронским телескопом? Шта је онда глад, шта зима, шта смрт? Све је глатко испеглаано и ничега нема — ни загата, ни несреће, ни победе, ни пораза. И нема још нечега: нема довољно смисла.

А ту га ипак има. Зато бришем те мисли. Зауставите се, бескрајни. И нек престану стварне глади које осећам за њима. Не да их поједем. Оне мене да не изравнају и не униште. Ја њих да савладам и припитомим. И свеједно је како ћу им име даги: судбина, баво, љубав, истина, слобода, смрт, битно је да их осећам оштрицом, уперене против мене док сан један не остварим: не савладам обичну једну реку помоћи свих ових људских узаврелих покрета, ту реку што сикће и змија и клокоће сад и рије и подлокава њих и њихово дело, удара балванима о бокове загата, који, бокови, од притиска набујале непријатељске воде што је, плавећи, допраа до црвене црте критичног оптерећења, дрхте као границе осетљивије но краци дијапазона данас, и, дебели, два метра армираног бетона, трепере као тек олистали мајски јасен осут лептирским лишћем; док све то: људи, бетон и челнк не постану лепири понети млаким ветром. Не чује се

то ушима ни доле, него и ту и доле узнемироношћу што је обузела све покрете радника који, слични мени величином и осећајношћу, настављају да се боре у три смене и, упркос њиховом миру, упркос равнотушном и никад прекиданом бректању бензинских и дизел-мотора, упркос помешаним гласовима наређења и разговора оних који раде под кишом, на скелама ламела, као да им не прети сваког часа смртна опасност, било да загат попусти, било да га, дижући се преко свих предвиђених могућности, река, надолазећи још увек, прелије; било онако само: смрт је увек присутна на неки начин и они мора и да се боје ма колико то крили и од себе самих. Па и сад док су мешалице из својих трбуха избљувале шаржу бетонске каше, а кесонци на дну бунара ископаних дубоко под коригом магице одгурнуте у страну продужавали да ударају темеље ламелама бр. 12, 13 и 14 и багери износили своје ривотине, инжењери напетих лица, не разланкујући се много од неквалификованих радника, ишли су мирно по дну и издавали кратка наређења, иако су се у ваздуху изнад свега тога осећала невидљива влакна опасности како се затежу у свима као да то невидљиви, закукуљени инквизитори над главама свих људи и машина, у црном наједном давном подрумју времена, растежу жице на инструменту тог општег јеретичког подухвата, тако човеку сличног садржином, не обликом, садржином везаном у овом часу за ону невидљиву смртоносну, мучилачку справу, названу у време Албигенжана *трабахо*, речју још задржаном у живом, говорном језику медитеранских Романа у најобичнијем, свакодневном значењу рада, без трага првобитне, изгубљене метафоричности. Али ко да, обузет захукталошћу, призна своје невидљиве зебње од смрти? Са зида загата целе сам ноћи послушкивао то нечујно подрхтавање, а за све то време Вук је остајао на свом послу под водом и љутио се ваљда на мене што пасивно, томистички блажено послушкујем шкргут зуба душа на мукама у том паклу рада који затеже живце мучилачким справама опасности и презирао ме због улоге пасивног сведока коју сам себи дао. Не, има он право, и требало би друго: радити, не сведочити. Требало би само више да радим и увек да мислим на оно што радим,

а кад кажем рад, ја не мислим на свој посао који је нека врста размишљања о људима, дакле и о себи, него на то стењуће извлачење трагача на врх скела, на то гурање наговарених тачки с једним точком, мешања шљунка и цемента, на покрегање полуга из те црне кабине која ме осам сати окретала лево и десно с чекрцима и ланцима што, висећи низ њен жирафски враг, премештају тешке и корисне терете; да се не знојим и не отупим у глупом зноју и не мислим само и не трагам једино за оним чега нема: треба бити корисан, ето. (А не само да мислим да ли је Коста, на кога само знам да сам физички личио, лик по коме сам успео себе да направим.) Јер се на лак и срећан живот оних који долазе за нама (смисао свега што радимо) не мисли мишљу све оштријом и прецизнијом, него заморним, од понављања заглупљујућим радом ових људи, све док се испод свега, једног далеког дана (који, смањен историјском перспективом бар 170.000 — 180.000 пута) неће повући коначна црта пером од пуних трбуха инсеката улоченим у млечно мастило галаксије. Испод резултата материјализованих у бране и фабрике, заједно с репортажама које су, као глума посла, биле одређене да делују на оне који раде, да би још више зноја исцедили из себе и, заједно с Рсавцем, тек одликованим и награђеним, продужили успон до логичног краја...»

Ронац у пуној униформи октопода крских кракова и ногу изрони из реке која се цедила низ њега; и руке су му, упркос гуми и свему што их је чинило вештим, снажнијим и страшнијим него код осталих, руке су му дрхтале док су се хватале за пречке лествица којим се и пре једном пењао мени, пре две године, на палуби бродоћа са спољне стране загата. Река која се малочас житка дизала као да је хтела да га задржи, сад се с мукним пљуском враћала у себе — себи, огињању. Рсавец је жив још, али несрећа се не може уклонити *ни потезима пера, ни речима*. Сведочим...

XIII

После две дуге ноћи и једног целог дана ветар се стигао, вода се, још увек опасно велика, ипак смирила. Радостан што се враћа својој гарсији на булевару и Гаги у њој, Вук Васић је говорио Рсавцу за гледаном у реку.

— Одолели сте.

— А толико се пувала, спремала. Док смо тражили темељ за последњи сектор, било је нешто слично, сећаш се?

Сети се црног гејзира, али упита:

— Је ли ти сад криво?

Он диже закрвављене очи, изгребано, као изударано лице, не разумевајући.

— Мислим, је ли ти криво што вам ништа није могла?

Плану леден и суров.

— Не! — и, насмешивши се зубат: — Само... Сад је све свршено. Ти не разумеш то...

— Долази свакодневица? — као да уздахну витки.

— Шта ћеш сад?

И насмеши се лукаво:

— Шта ћеш сад да измислиш? Нико не воли сваки дан исто.

— Постоји уздизање! — рече кратко.

— Пустити глупости. Зна се шта се диже. У сваком случају овде је нешто завршено.

— Шта?

— Опасност. Непредвиђено.

— Новинарска романтика?

— То мислим: херојски период. Шта сад?

— Ништа. Сад је ред на тебе: пиши.

— Мислиш ли да ћеш издржати ситну, мрављу колону дана за даном? То је теже.

— Не брини, ово је било теже.

— Али лепше. А Рима?

— Готово је.

— Не волите се више.

Он плаћу у реку.

— Јасно.

— Извини за наметљивост. Око чега сте се ра-
стали, на ком питању?

— На питању слободе.

— Слободе?

— Да! — и слага брзо — ухватила ме. На делу.
Шта можеш...

Ућутао је. На разјаву рече као сасвим без везе:

— Али, не бој се, нико...

Ућута.

— Шта?

— Нико неће од нерада да се умори. Има још
пуно посла. И ту. И на хиљаду још места. И људи.

Није био сигуран да је Васић чуо то последње.
Воз је већ кретао. Тад кроз сијалице набрекле од
светлости јекну сирена као рафал из шуге; осети јој
руку прво у цревима што се згрчила као од ударца,
па онда у ушима. Али тад је већ трчао ка зајату.

XIV

Више није могла, морала је да пробије тај зид
што се ћукке дизао све коначније између њих. Није
била у питању љубав коју је тамо било немогуће спа-
сти, о поносу је реч. Шта мисли, да јој може забра-
нити да буде што хоће, јер је тврдоглаво уобразио да
све најбоље зна и разуме и да нико сем њега не уме
више да воли несебично. Као да несебичност има само
један лик и један плаус и једну боју. Све је то хтела
да му каже. И није. Боље тако. Сад се враћа себе да
спасе од очајничке смрти. Јер не може, разуми, не
могу више тако, далеко од тебе. Ти можеш све. Знаш.
Ја не умем сама. Ништа не могу. Ни да читам. Поне-
кад не могу ни да дишем. Онај твој трзај кад си по-
чињао да падаш, пре но што си се закачио чизмама
за жицу и остао да висити наглавице, онај твој трзај
тела буди ме из сна, стеже ми грло кад пијем чај, за-
глушује ми уши кад прелазим преко улице, засле-
пљује, и ја место слова видим тебе у новом грчу и
смртној опасности изнова. Долазим ти, јер не могу
више, изгубила сам, побеђена. Студирам технику.

Писмо је то послала овог пута. Пре три дана.

Узми ме, баци ме, радићу све што хоћеш, живећу с тобом ако хоћеш уз тебе, ако не, далеко, ту у Београду, али с тобом, твоја жена.

Мрзела је унутрашњу архитектуру, као што је одувек мрзела ораховину, масну и љигаву, као што је волела комбинације јасена и храста, на кога је он личио, грудат и широк. У његов хлад то иде, у његов слатки хлад који дахће усијано. Хоће његове руке да види, његов мирис да осети. Без њега и ваздух постаје блуџав.

Пробудило је грубо армусање: »Карту!«

Али тек што је, завршивши цвиковање, кондуктер изишао и она опет заронила у сан, уће милиционер да прегледа исправе и расанивши је, још заглашену од тугњаве и умора у мишићима, угледа према себи оног маохава љубазног старца како завлачи пилећи батак у уста. Држао га је смешно фино за крај кости с два прста, док је мали с тешким римским прстеном задигао увис, исто као што провинцијалке на слави држе югмено за дршчицу шољицу кафе. Само код њега се то чинило детињасто.

— Како сте? — упита је пуним устима — ви сте платили и изјурили. Ни пиле нисте узели. Да није мене било... Хоћете ли? Извините... али начео сам га. Ја сам се просио избезумио од глади.

— Сига сам.

Обрадовано настави с маоховим својим полетом.

— Претпостављао сам. Дивно је и меко то пилење. Као риба.

— Јела сам још код куће.

— Па? Не умете ви младе девојке да уживате живот, да се радујете лепоти. Стално журите. Који вам је враг? Јесте ли опседнуте? Немате ли очи за свег око себе? Бар ви жене треба да сте паметније од мушкараца. Нећете ваљда рећи да нам је од свих времена само будуће остало за живот? Хохштаплерска је то филозофија! — Љутну се неубеђљиво. — Ја вам то кажем!

— Можда јуначка! — Не сложи се сањива, али љубазна из нестрпљивости да га се ослободи што пре. У чекаоници, где је такође задремала, кад се, тргнувши се, пробудила видела је први пут старца, ћутке

плаче седећи према њој; гледа у њу и сузе му теку: »Извините, али мене лепота узбуди. Потпуно... Незаинтересовано. Године... Али не могу да останем миран пред њом. И свеједно је је ли то стара ваза, пејзаж или лепа коса, ја се ганем, узбудим... Ништа, проћи ће. Ево, не плачем више. Ви... имате дивну, невиђену кожу... то је свила, али од влакана Таре — то је најседефастаја река. И струк — златан пресек.«

Ко ли је он? питала се све време чујући како под старчевим лажним зубима хруска пилећа хрскавица кобилице и кошчица батка и карабатка. То хрскање је расло и сливало се на нагласцима точкова преко спојница али одједном и њих и све заглаши бука других гласова: упркос њима чула је и старца који је опет по дну нечег плакао говорећи: »Спавајте... тако сте млади и лепи... Шта би ко могао више да пожели? Зар није доста што сте живи, живи, живи, живи.«

— Није! — рекла је — жива је и бубамара. А ми — ми смо сто спратова више.

Тишина.

Старац се повукао.

Само се чују нагласци точкова између првог и последњег слога спојница: Долазим ти. Идем ти. Брзо.

Усијана, задимљена, знојава глава на челу те композиције кроз ноћ, глава је њене жеље рефлекторски окате (што пре да лизне погледом), захуктане, гласне, гулеће, белопарне, теглеће, штропотаве неке животиње живота, целе од танких бакарних и месинганих цеви, решеткастог ложишта, у чије жарело баца лопатом, јасно оцртана — светлослатни поруб на ивици црног неба — све своје луде девојачке маште о животу беспосленом, уживачком, на плажи, међу таласистим мишићима пливача и скакача раширених руку наглавце према води што је, упркос љескавости на површини, тако озбиљна доле, у дубини. Као она. Свесна на неки начин да је тај пут у Нерекаву ради сусрета с њом самом, женом, чија ће судбина зависити на првом месту од њене способности да прими љубав, најнеоспорније што осећа, на сваком плану на коме се буде налазио Вук. Баракашком, добро.

Добро, то се односило више на бити с њим и уз њега неголи на баракашиво.

Али гад замириса на заслађено млако млеко и она их угледа одједном све пред собом и чу како се смеју из својих баршунастих груди, протканих танким сливовима вена кроз које је текла још увек свежа, нако, сразмерно општем смањењу њихових глава и тела у сачуваним односима, густа, црна крв. »Није наша срећа у бунџи. Не у отвореној!« рекла је на то лепотица Фата, рекла Хабиба, рекла Ајша, која је десет година лечила болесну крв хапићима, рекла Муневера, умрла од стида од кога се две године распадала кад јој је муж са собом гурнуо полутку љуске од јајета, јер је мрзео и хтео да је свирепо казни — све му женску децу рабала. И рекла је то Радојка, коју је чукун-чукундеда отео из Црне Горе и себи дотерао, и рекла њена мајка Радисава, сва жилава, и Маројка и Савета и Петрана и рекла Љубица и Првислава и Срби-мирка из Бојке, из које је памтила да је дошла, и рекла једна срснонога.

— Врати се! — говориле су углас, све смањене, готово ваздушасте и прозрчане, њих пуно а свака лепа и љупка.

— Мушкарци нек се буне, то је њихово. Наш је под испод жита. И њему се покуравамо као да је гаван, али знамо своје! — говориле су Рими питајући је: »Зар си заборавила с ким римујеш?« (Срснонога је то једна поставила, још сочнијих бисерних зуба.)

Брзо је одговорила Рима, као научену лекцију:

— С црк или лик, с блек или лек, с мрак или смак, с рог или бог, с мук или вул . . . И понекад смрт.

— О гужна! — говориле су све заједно — о бона! О јадна! — све су се смешиле ронећи сузе из бистрих љубичастих, црних, зелених, плавих и смећих очију: — Није! — говориле су у један мах: — Жена римује само с ребром.

— Чини вам се — хтела је да им свима каже, запрепашћена њиховом заосталошћу, тако наивном (себи је долазила паметнија, што је нужно било да би одржала себе у односу према њима као Вук што се има према њој) да још узимају за готов грош и научну истину све отрцане старозаветне приче, али нека прочитају »Порекло породице«, ако су чуле за Ен-

гелса, и нека прочитају о матријархату, ако су саме заборавиле шта је некад било и шта ће бити — оно дивно место о љубави слободних људи у социјализму.

— Чини вам се! — не дорече јер се сети да су неписмене и да нема право да их вреба, пред њом сад живе и истовремено способне да јој докуче сваку мисао, јер су остајале покретљиво у њој с оним својим малим и облим, провидним и млечним крушколиким грудима које су, упркос неписмености, мудре на један начин који и њу, паметну, превазилази. (Ранисава је из своје дахтаве пећи избацила 24 бебе, 15 војника каснијих и 9 мајки и све их одрасле оженила и поудавала и свима синове синова и девојчице кћери својих преповијала и безброј тих унука оженила, изудавала и њихову децу гледала како расту и тако прегурила сто и двадесет, снажна и са свим зубима у глави а настрадала једне вучарне ноћи замечена у снегу, враћајући се с бабиња једне од најмлађих праунука.) Али сад их је гледала не усубујући се да мисли ово што јој се хтело из страха да их не увреди, а оне су се кикотале, росне и латичасте, и упркос мало и за њу претерано безочним покретима њихових трбуха; очи над њима гледале су је врло невинно а пуне им се усне смешиле под задрхталим листићима ноздрва. И говориле:

— Они јесу мишићавији и зубатији, али зашто? Питај ако не верујеш да је само зато што нама такви требају. Њихов је гнев пречи и њихове, упркос немирној бистрини, јефтине је главе никад неће надокнадити разлику између њиховог увек спољног копрцања и наше кротке на изглед слободе. Ми смо муслиманке и православне Славенке и Јеврејке, али не кажи Енгелс, већ питај његову рибокосу Иркињу Кети, питај Јенику, жену њиховог лаву сличног пријатеља, питај их, па нек ти саме кажу шта су ти њихови мушкарци разумели од свега што ми витким својим телима, чим се задовојчимо, унапред знамо (зашто смо витке? реци, ако то нисмо, да се савијамо кад треба и опет усправимо кад можемо) и знамо крвавом раном коју подносимо и одушевљене отрпимо јер раном том свет настављамо и настањујемо га колевкама, млеком и људским гласовима који хоће и морају и желе да живе и продуже свет делима разумевања којим ће

се једном и све звезде и сва небеса напучити упркос мушким бојним пољима и оружјима. »О, бона Римо, како не увиђаш разлику: мушко кад се побуни — камен смрти сеје, а маeko и кад преври искисне — опет храни. Верне смо, зато!« говориле су све у глас. »Ми јесмо верне и стрпљиве!« »Али оне нису«, извоји се јасан и сребрн глас једне вишње, а ипак сто тридесет пута, колико и све оне друге, смањене прапрапрабабе: »У зиму 1768, кад је у Боловцу нашем харала куга, ја сам се зазидала са својим брком руњавим у кућу и дојила млекоом човека свог одраслог, месец га дана дојила да бих га сачувала, нако ми прво дете у колевци пресвиснуло: није ми довољно хране преостало за све нас. Морала сам, јер сам још дванаесторо носила у себи, од којих ниједно не би на свет изишло без мог руњавка руњавог да је непрживео, као што не би и без мене и моје мајке пре мене ни ти сад путовала да наставиш да трчиш трку живота, не пуштајући из руку примљену палицу.«

— Врати се! — говориле су опет све заједно а дундица једна, прѣноса кифличица са мајушним, јамичастим ручицама на стручићу, рече намерно слатким, боже, слатким гласићем:

— О, бона, мене је мој човек амовима тукао, ун-кашем млатно, узенгијама ударао и мамузама бо, али ја сам одгледала како ми крцалије три детета међу на јагатан, но човека свог — под гумном је био — нисам одала и још шесторо сам после с њим изродила.

Остале су климале главом одобравајући:

— Велики је понос наш, сузнији је, али лепши од њиховог, јер трпљење је облик стрпљења, а њим се једино и сопствени гроб може да прескочи и надмудри.

— Врати се! — говориле су јој — врати се зато.

Није се враћала, чинило јој се, па заплака у сну који је трајао месецима, годинама, и није пролазио.

Али оне су упорно долазиле и говориле, говориле, боже, говориле о смислу и дужности жене, о њеној привлачности, о значењу лицкања и лажи, о потреби да се лепота прилагоди мислима и веровањима сваког времена у ком се живи, јер време је, упркос маски средњег рода, мушко у ствари и, с њима, мушкарцима, дува у исти рог нестрпљења. И говориле да никад још

правој, вечној, животној лепоти жена нису сметали пролазни закони мушких уверења. Данак који им жене, снажнима и самоуверенима, плаћају привидан је и омогућује им да себе, животодајне, не изневере.

— Жене! — викала јој је једна црноока фрулица, чувају читаву недељу дана — ми смо заверенице највеће противсмртне завере.

— И мушкарци су то! — допуњавала је друга једна, кратке косе — само њихови су путеви друга-чији. Њих рана смањи и подели, нас умножи.

— Све смо ми сестре! — говориле су јој једно преподне, а већ истога дана увече рекле су јој — све смо ми другарице!

— Говори, Гојковице! — обратиле су се најпрсатијој међу њима. Ова иступи и одмах поче:

— Седма сам жена Гојка, помоћника Раде Неимара. Прву је жену Косару узидео у Скадар, другу Лудмилу у Смедерево, трећу — Врану у Врану, пету Сенку — у Манасију, шесту Душницу у Свети Наум, а мене...

— Јеси ли знала и ти шта те чека побеш ли за њега?

— Знала сам да свакој својој жени помогне три-четири детета да роди пре но што је узидео у темеље новој грађи. И знала да прозоре за дојке остави свакој која дојити мора. Шта ми је више гробало?

— Није ти жао било себе?

— На ветар и машинско уље мирисала је коса његова, на пилиће — дечије, тек рођене. А руке... — застала је као да чека налог да продужи или нестане.

— А руке? — позвале су је друге.

— Уливале су поверење, јер су могле и умеле и снове да сапну у лук. И наду да приморају на верност.

— Је ли говорио много о будућности?

— Као и сви грађевинари. Лукавством је тим скрегао пажњу смрти са свог дела, на себе, мене или греће.

— Зашто?

— О, бона, од мушког си ребра, а заборављаш да њихова неодговорност почиње с губљењем чула за садашњост.

— Мушкарци га немају?

— Немају сва чула која ми имамо. Не знају где су и од чега су гласићи које чују и не знају где су и шта су облине и све што ће говорити и бити. Чујемо их и видимо ми само. Јер су у нама. Зато ми и не говоримо о будућности већ сада ту. Знамо је и осећамо као здравље, сваког месеца. А онда...

— А онда?

— Као тело покривено хаљином, једарце је живота скривено дубоко под месом. Оно је љуска што се крго као лед лопи и галами. Жуманце ћути. Иако је обумљено мушким беланцетом, ким се храни. Ништа друго.

— Је ли ти се свиђа много твој човек? — запитала ју је једном Шемса, једна од мајки, сва у веловима. Држала је шаргију преко крила.

Рима се спуштала Бааканском улицом гледајући је лаку како, недостижна, лебди пред њом не крећући се.

— Јанковић Стојан, хајдук, слушала си? Био је то најлепши мушкарац који је под буквама и јелама траве газно.

— Слушала.

— Његов је изглед и начин био мени што овци и сунце и киша и трава. Није први мој муж, бег, био то мени, упркос плавима и баклавама којима ме себи тојио. А кад сам постала исувише лепа свима, и деверима, добила сам сигурности, дозволила сам Стојану да ме отме из богате куле, и он ме читаву једну зиму у земунци, на тврдомлогу од папрати, штиспао прстима дебелим као буква од годину дана. Коња је ручердом могао подићи. И мене на коњу. Тројке сам му у јесен омагерила.

— Што плачеш? — упита је Рима.

— Зашто бих плакала? Иако су двојица на кољу завршила, а трећи погинуо од пушке из заседе, сва су тројица стигла девојке да венчају и обрадују новим животом.

Није ни тог преподнева отпутовала. Место за Неркаву, узела је на шалтеру перонску карту и дуго гледала за возовима који су нестајали протежући се пре но што би погонули у даљине. Кући је дошла задимљена, ноздрва пуних тари и мириса машинског

уља; ишчашена а дрхтава сва, села је да му напише писмо. Без успеха, није умела да своје речи прикрије у привлачне замке, погребне невине лаж и плакала је, нервозна, увређена, поносно понижена јер ће сад недељу дана морати да чека док јој не прође. Али ће се одморити, неће излазити, спаваће пуно и биће лепша.

Упутница је стигла. И једно писмо. Бездушно. (Новине нису доносиле тих дана вести из Неркаве, ни о тродневној изванредно драматској ситуацији на том радилишту, ни кључном, ни нарочито репортажогеничном. Васићеве магнетофонске врпце пуштене су касније, преко радија, пошто је све прошло, у оној ванвременој и мало слушаној емисији: *С бојних поља изградње*.) Седмог је дана отишла фризеру, направила трајну, дотерала и обојила нокте на рукама и ногама и у комисиону купила једну паучинасту спаваћицу и малу бочицу »Scandalea«.

Прабабе су престале кад је скочила. Учинио јој се да је воз стао. Јесте, али још није стигла. Главе наслоњене на стакло вагонског ходника, гледала је целим путем ревију осмејака — само осмеси (осмеси и ништа више; скоро ни уснице) — како је као капи светле кишице прате, клизећи низ тобогане лабаво затегнутих жица између стубова далековада једним делом пута до Неркаве. Где стиже једина.

У први мах не виде никог: ни чиновника, ни носача. После јој црвенокапић својом сигналном палицом, не окрећући се, показа на високо поређане талпе у чијем је подножју, наслоњен леђима на њих, чућећи, у заветрини, спавао човек. Не више онај.

И узимајући кофере, још сањив рече:

— Еј, да ми је да се наспавам.

XV

Трчећи је стигао до моста; не заустави се на њему зањиханом од ветра, смањеном; све трчећи пређе цео пут до загата, обалом, између људи који су се у покрету расањивали, још громи, псујући, тетуралујући се

као пијани; пробијајући се кроз гомилу, стиже до загатског зида који је, тврда, стајао на свом месту.

— Погрешан аларм! — рече неко.

— Проба! — дода други враћајући се одоздо.

Рсвац је стајао неодлучан на ваздуху све хладнијем. Ништа?

— Шта је то било? — упита Гуту који наиђе из компресорске сале.

— Чуо си — сирена.

— Зашто сирена?

— Накривила се комора. Ја сам свирнуо.

— Ко ти је рекао?

— Сам сам им телефонирао да изиђу кад сам видео да се комора искривила.

— Теби је ли ко рекао?

— Довољно сам паметан. Ако не верујеш, иди па се увери.

— Шта си радио иза коморе?

— Не тиче те се (слегну раменима). Врло важно, и, ако баш хоћеш да знаш, причао сам онуда с неком.

— На скелама.

— Зашто да не! Позади, кад се скембаш, нико те ни дању не може да открије.

Како то наједном? Зашто? Али нема сумње, помериле се потпорне греде и скеле што су држале кесонску комору, тамо на западној ивици првог дела бране и последњег сектора загата друге фазе, под набујалом водом која је, задржавана с низводне стране зидом од греда, дерала још увек снажно, непријатељски, али већ поражено. Но и да продре преко тог грудобрана, не би им озбиљније нашкодила. Опада. Био је предвече у мочвари. Само би им комору избацила на краће време из употребе. А готово је с њом. Још дан-два и неће им ни требати. Бачена је на обе плећке Нерекава. Презирао је сад. Није веровао само да може да буде тако сигна, пакосна. Шта хоће? Блаувала је пре три ноћи, свом снагом, величанствено ужасна, упорно наваљивала, убилачка, а резултат — нула кома нула. Послужила се разбијеним сплавовима, угрозила леденицом, подлокала баш тамо где је Жићина смена тако површно обавила посао. И?

Поражена је. Коначно. Узалудне су биле његове зевње, очајања. И погрешке. Чинило му се да му је

лакше што то сад зна. И теже. Јер отићи ће. Зарекао се. Уосталом, овде више и нема озбиљнијег посла. А другде се треба хватати у кости с опасностима унапред пораженим, јер нико више не може да се испречи остварењу енергетског царства у ком ће место људи да раде следе, глупе али руке варнице упретнуте у циљеве на дневном реду. Еј, Нерекаво! окрену се реци и отпљуну мрк, набраних обрва, али насмешен агресивно.

Не признајеш ли пораз? Што, бре, ситничаво хоћеш да напакостииш? Па ја ћу сам избетонирати без кесона ово што је још преостало. Сам. За један дан.

— Је ли јављено онима унутра да престану и изиђу? — упита Рајковић, који се неочекивано појави.

— Цабе сам се уплашио — рече Глигоријевић дојуривши за њим — ништа то није! — И побе лево. Али Вук реши да оде и погледа ствар сасвим изблиза. Не што се надао да ће његова помоћ икоме требати, него онако, можда просто да се победнички подругне Нерекави.

Погледа на сат. Још четрдесет пет минута до смене. Нема опасности. Најежи се. Хладно! Шта ми је? осмехну се опет. Али се ипак лецну. Четрдесет пет минута! Издржаће комора и тако нападнута, бар два сата још, ништа да се не уради. Био је миран кад преко загатског руба, корачајући полако, дође до места између дела бране и последњег сектора, где је, под притиском несклоњених балвана што су се то најахали и наваљивали одоздо, и дошло до попуштања. Нерекава се ту запенила, забучала. (Другом ти то! Отпевала си своје.) Пљуну у Нерекаву. Њој у лице. Ето!

Јер је побеђена, савладана. Коначно. Човек јој је показао ко је, шта је, и да нема природне силе или неприродне која се може супротставити свести и проницљивости радника, кадрој да унапред предвиди све штеточинске потезе непријатеља.

Пљуцну још једном доле, где су по нерекавски нервирани бели вирови, да им маму мамину. Диже се. Али још док се дизао и окретао, примети да се врата коморе отварају. Не прекидајући покрет дизања, продужујући га чак енеричније но досад, цимнуо је руку са сатом до очију, учинио је то једним

страшним трзајем који је, биће, пошао из подрума мозга, као онај супротни, којим је тргао главу уназад да очува око од непримећеног доле ружиног трна, онда пре две године кад је ишегао с Римом, па осетиши бол у потиљку и разумевши га, истовремено схватио да ће то Жића изићи читавих тридесет и седам минута раније но што је требало (а зашто? да шаљокне што пре дупла љугу? што пре да улети у Ивку) па појурно, некако још искошен, слабином напред, према Жићи да га врати, потрчао је пре но што је сматрао да се сасвим подигне, лицем окрене њему и виком га упозори на нову, неочекивану опасност локалног значаја, али Жића је човек стручњак и екипа његова такође па би штета било да му се што деси, иако не ваљају многа, а ионако је главно завршено.

Доцкан Жића, коме се заиста журило да напусти комору, уплашен упозорењем, прешао је журно тридесетак корака пре но што је стао да посрће. Два човека из његове екипе су пала као посечена већ после неколико корака, док се Вук, прескачући греде и суљајући се низ бетонске и јелове стубове, спуштао према њима на такозваном командном проспекту што је са нивоа реке водио, средином између дна и врха загага, благом узбраницом према обали. Али Жића се гад баш срушио с осмехом неверице, као онда у кафани, зачућених ракунских секутића, као да пита: ко то њега тако огромног и снажног може да обори.

И док су неки људи доле, па и Рајковић на самом командном проспекту, стајали, забезекнути, Вук је, јурећи, појмио све последице и стигао први пред кесон, гурнуо ногом врата коморе, широм их отворио и стао дизаги попададе кесонце, убацујући их унутра као цепанице, брзо, лудо, прво оне ближе па оне даље, једног по једног, несхватајиво хитро, лица искривљеног, жила искочилах на голом тамном, поцрвенелом врату. Жићи Грому је већ цурила крв из носа, низ косе, из ушију, регистровао је док га је, тешког, на рукама преносио у комору. Убацивши и њега, залупи врата за собом. Не изненади се кад оста с њима херметички затворен, само га нешто мукла штрећну. Упозорење? Не обрати пажњу — деловао је. Врата су затворена, јер је то нужно да би се повратили: спасли.

Погледа манометар. Схвати да је сам у опасности, али унутрашњи је пригисак износио атмосферу и по. Мало. — »Пуштај на један и осам!« викну Боки у телефон и појми први пут шта ће се њему самом да деси. Но није било више времена, а онда треба неко да им се набе при руци, измасира их и викне вештачко дисање најслабијим. Један и осам! Тачно! Тoliko је предвиђено за четрдесет минута навикавања. Ваздух утом загроља снажно, и он, осећајући у кичми и потиљку нагли бол што се као ударац пренесе на унутрашњост груди, слабина, чела, бугина, помисли: девет их је. То увек вреди више! Али не клону одмах и не оједном, него стаде да диже и спушта Жићи руке како је то видео да треба при вештачком дисању. После двадесетак минута изгуби свест. Успео је да поврати Жићу и још тројицу.

Плавша је видео долазећи одоздо, како их Вук убацује као цепанице у комору, остало је прегпоставно, но збило се да су сем њега и Рајковића на дрвеном командном проспекту и Раде и друг Стојан били сведоци самопожртвованог Рсавчевог поступка. Случајно су се ту нашли, решивши да погледају мало загаг кад су већ изишли напоље независно од сирене (неко је и једног и другог, док су се још мамурни облачили, телефоном обавестио да »није ништа опасно«). Путем се Стојан још шаало:

— Је ли истина, Раде, да си причао како сам ја ону поплаву наручно да не бих опет отпутовао?

— Нешто се не сећам, ја да сам причао — дочека га Раде — али чуо сам од Мишка да му је то признао вампир. Само шта ћеш сад? Поплава више и нема.

Утом су видели Вука како на рукама грком уноси Жићу у кесон. Без речи ојурили су у компресорску салу код телефона под црвеном алармном сијалицом.

После очајних минута, успостављена је веза с кесоном.

— Жив је, само му уста много крвава — обавештавао их је Жића промуклим једним гласом, као после страшних батина. — И све на уста крв бљује. Густии неки, у клобуцима. И као да подригује. А малочас је још причао о неким белним црнцима што ће место нас да раде. Све као свици ће да леге и испу-

њавају задатке... И сад још прича између два излива крви. Шта да радимо?

— Нека изиђу — рече Раде.

— Деветоро их је сем њега! — промрмља Стојан — још мало.

— Шта је с Рсавцем? — упита доктор излазећи после из белог аута за који нису важили саобраћајни прописи нити: возај 20 на сат.

Жића Гром га је износио на рукама из кесона; посртао је, али ником није дао да му помогне све до аутомобила који одјурн с још четворицом паус Громом који се срушио без *пази!* на цесту кад су већ заварали бела стражња врата и мотор бректао спреман да заграби у простор пред њим.

Раде и Стојан су стајали и гледали за колима не усуђујући се ни један ни други да се погледају. Бојали су се сопствених слабости. (Људе не би требало волети, ако се хоће бити праведан. А како да их не волиш? питао се Стојан.) Али чујући женске кораке, окренули су се и видели Риму која им је трчала у сусрет, рашчупана, унезверена. Раде се испрси, то јест хтео је да јој каже да је Вук херој, Стојан — да ће вероватно остати жив.

Бутали су обојица чекајући да им сасвим приђе, али како им се чинило да то траје дуже но што се то може да издржи, одједном обојица коракнуше њој у сусрет.

НАПОМЕНА

Роман *Бетон и свици* објавила је »Просвета« у колекцији »Бразде« 1956 (II издање 1961). НИИ-ову награду критике дело је добило 1957. У издању забречке »Културе« штампано је 1958.

Преведено је на словеначки («Цанкарјева založba», Љубљана 1957), мађарски («Magyar Szó», Нови Сад 1956. и »Еуропа könyvkiadó«, Будимпешта 1958).

ОСКАР ДАВИЧО
БЕТОН И СВИЦИ

*

Технички уредник
Милена Живковић

Коректор
Загорка Поповић

*

За издавача
Издавачко предузеће ПРОСВЕТА
Београд, Добричка 30

Штампа
Београдски графички завод
Београд, Булевар војводе Мишића 17